

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ ЮРИДИЧНИХ КАДРІВ
ДЛЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

**ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ:
актуальні проблеми та шляхи їх вирішення**

Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару
27 листопада 2015 року

В и п у с к 7

Харків
«Право»
2015

УДК 341.1(477)
ББК 67.9(4УКР)311
Д70

Редакційна колегія:
С. Є. Кучерина (головний редактор);
В. В. Федосєєв (заступник головного редактора);
А. В. Захуцький, О.В. Косьмін, Л. М. Леженіна, М. В. Членов

Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 27 лист. 2015 р. / редкол.: С. Є. Кучерина (голов. ред.), В. В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2015. – Вип. № 7. – 344 с.

ISBN 978-966-458-908-3

До збірника увійшли тези доповідей, виступи науковців, практичних працівників та курсантів, присвячені проблемам розслідування злочинів, удосконаленню кримінального процесуального, кримінального та інших галузей законодавства України.

Матеріали друкуються в авторській редакції. Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст.

Для співробітників правоохоронних органів, науковців, викладачів, курсантів і студентів вищих юридичних навчальних закладів.

УДК 341.1(477)
ББК 67.9(4УКР)311

Адреса Інституту: м. Харків, вул. Мироносицька, 71
тел./факс (057)700-34-55
E-mail: lpuk.kharkov@gmail.com

ISBN 978-966-458-908-3

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2015
© Інститут підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України, 2015
© Оформлення. Видавництво «Право», 2015

ЗМІСТ

<i>Кучерина С. Є.</i> Вступне слово.....	10
---	----

ДОПОВІДЬ

<i>Маяков В. А.</i> Щодо взаємодії слідчих та оперативних підрозділів СБ України під час здійснення досудового розслідування протиправної діяльності осіб в умовах проведення антитерористичної операції (АТО).....	12
--	----

1. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

<i>Арсені О. І.</i> Процесуальні повноваження прокурора під час проведення слідчих (розшукових) дій за фактом викрадення людини	17
<i>Бабаєва О. В.</i> Щодо участі перекладача на досудовому розслідуванні	20
<i>Вегера І. В.</i> Обґрунтування рішення суду про надання дозволу на проведення обшуку у випадках загрози вчинення терористичного акту: практика Європейського суду з прав людини.....	23
<i>Глембоцький А. М.</i> Затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину: практичні проблеми і шляхи їх вирішення.....	26
<i>Глиняний О. В.</i> Проблемні питання підготовки, складання та затвердження обвинувального акта	29
<i>Громов М. О.</i> Скасування застави за корупційні злочини: «за» та «проти» (кримінально-процесуальний аспект).....	33
<i>Демчук В. В.</i> Проблемні питання, пов'язані з залученням експерта до участі в кримінальному провадженні.....	37
<i>Єгізаров Р. А.</i> Проблемні питання взаємодії слідчих з слідчими суддями	40
<i>Захуцький А. В.</i> Пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного: практичні проблеми і шляхи їх вирішення.....	44

<i>Капліна О. В.</i>	Проблеми тлумачення та належного застосування статей 234–236 Кримінального процесуального кодексу України	50
<i>Клименко С. С.</i>	Недопустимість провокації під час проведення контролю за вчиненням злочину з урахуванням практики Європейського суду з прав людини	54
<i>Константинов К. В., Ярмак К. Б.</i>	Проблеми використання негласних слідчих (розшукових) дій при документуванні кримінальних корупційних правопорушень	59
<i>Косьмін О. В.</i>	Правові підстави проведення окремих слідчих дій, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи: проблемні питання	61
<i>Котюк М. В.</i>	Проблеми та помилки при застосуванні запобіжного заходу	64
<i>Курило О. М.</i>	Судовий контроль за діяльністю правоохоронних органів (практика вирішення слідчими та слідчими суддями питань, пов'язаних із заходами забезпечення кримінального провадження)	67
<i>Кучерина С. С., Федосєєв В. В.</i>	Щодо реформування досудового розслідування СБ України	79
<i>Литвиненко А. А.</i>	Застосування та напрями удосконалення Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України в сучасних умовах. Застосування статті 275 КПК України в практичній діяльності слідчого	84
<i>Лобойко Л. М.</i>	Заборона провадження слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР: пізнавальний і корупційний аспекти	88
<i>Логінов І. В.</i>	Щодо віднесення заходу «встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» до категорії слідчих дій	91
<i>Лук'яненко Ю. В.</i>	Співвідношення законодавчого висвітлення підстав для затримання особи без рішення слідчого судді за КПК України та практики Європейського суду з прав людини	95
<i>Марочкін О. І.</i>	Процесуальні способи виявлення та усунення недоліків у мотивуванні рішень слідчого	98

<i>Матвієвська Г. В.</i> Допит свідка та потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні як спосіб фіксації доказів у кримінальному судочинстві	101
<i>Панова А. В.</i> Особливості оцінки допустимості фактичних даних, отриманих у результаті НС(Р)Д, як доказів	105
<i>Полях А. М.</i> Професійна підготовка слідчого: вимоги сучасності	110
<i>Романчук М. І.</i> Особливості процесуального врегулювання порядку застосування та припинення запобіжного заходу у вигляді застави	113
<i>Салтиков С. М.</i> Затримання особи в порядку ст. 208 КПК України: проблеми регламентації та шляхи вирішення	116
<i>Синявський М. А.</i> Щодо можливості розсекречення ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій	125
<i>Смірнова В. О.</i> Щодо використання слідчим конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій	129
<i>Струк І. Ф.</i> Окремі питання допустимості і оцінювання судом доказів, отриманих під час негласних слідчих (розшукових) дій	132
<i>Тарасенко Д. І.</i> Щодо нормативного визначення місця комп'ютерної інформації в системі джерел доказів у кримінальному процесі України	140
<i>Тарнауз О. В.</i> Проблеми правового регулювання проведення процесуальних дій в зоні антитерористичної операції	143
<i>Трачук С. М.</i> Проблемні питання застосування запобіжних заходів за Кримінальним процесуальним кодексом України	147
<i>Трофименко Р. В.</i> Актуальні питання протидії організованій злочинності	150
<i>Цимбаленко К. В.</i> Щодо вирішення проблем доказування злочинів, вчинених з використанням мережі Інтернет	155
<i>Черниш Р. Ф.</i> Щодо необхідності правової регламентації процедури внесення подання про усунення причини та умов, які сприяли вчиненню злочину	158

<i>Членов М. В.</i>	
Щодо законодавчого вдосконалення регулювання окремих процесуальних строків	161
<i>Шаренко С. Л.</i>	
Актуальні питання арешту та скасування арешту тимчасово вилученого майна.....	163
<i>Шептуховський С. Є.</i>	
Неналежність прокуратури до органів досудового розслідування	168
<i>Шило О. Г.</i>	
Оскарження ухвал слідчого судді як складова антикорупційного механізму під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні	172
<i>Щербина Л. І.</i>	
Сучасний стан нормативно-правового регулювання взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами	176

2. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

<i>Безукладнікова Ю. С.</i>	
Удосконалення розкриття та розслідування правопорушень, пов'язаних з виникненням пожеж	181
<i>Бібіков А. Б.</i>	
Актуальні питання розслідування злочинів проти основ національної безпеки	185
<i>Гайворонський О. Ю.</i>	
До питання інформаційного впливу при вчиненні злочинів, передбачених статтями 109 та 110 Кримінального кодексу України	188
<i>Демидова Л. М.</i>	
Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України): проблеми кваліфікації	192
<i>Дорош Л. В.</i>	
Інтелектуальна міграція як загроза національній безпеці України	197
<i>Дячкін М. О.</i>	
Про деякі актуальні питання кримінальної відповідальності за масові заворушення	202
<i>Єфімов Ю. В., Стороженко А. І.</i>	
Актуальні проблеми проведення позапланових ревізій в рамках досудового розслідування злочинів у сфері економіки	204
<i>Коваленко Є. В.</i>	
Виконання завдань контррозвідувальної діяльності як умова для звільнення від кримінальної відповідальності.....	213

<i>Парфило О. А.</i>	
Боротьба з кіберзлочинністю: законодавчий досвід ФРН.....	216
<i>Пінчук І. С.</i>	
Кримінально-правові аспекти відповідальності за провокацію корупційного злочину.....	220
<i>Рубащенко М. А.</i>	
До питання про кваліфікуючі ознаки, що особливо обтяжують відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.....	222
<i>Фастовець В. А.</i>	
Щодо деяких проблемних моментів розширення предмету контрабанди за рахунок окремих видів товарів	227
<i>Удовиченко В. М.</i>	
Захист об'єктів критичної інформаційної інфраструктури шляхом удосконалення Кримінального кодексу України.....	230
<i>Юрлов М. М.</i>	
Правова оцінка подій на території АР Крим та міста Севастополя в 2014–2015 рр. в контексті ст.ст. 111, 437 та 438 Кримінального кодексу України	234
<i>Якобчук О. В.</i>	
Актуальні питання методики і тактики розслідування злочинів, вчинених в зоні проведення антитерористичної операції.....	238

3. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

<i>Веліканов С. В.</i>	
До поняття електронного сліду в криміналістиці.....	241
<i>Гетьман Г. М.</i>	
Моделювання особи невідомого злочинця під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях	244
<i>Гмирко В. П.</i>	
Генеza теорії доказів вітчизняного кримінального процесу: підсумки методологічної рефлексії	246
<i>Горун О. Ю., Ковальчук С. П.</i>	
Використання сучасних інформаційних технологій та інновацій під час досудового розслідування у кримінальних впровадженнях	253
<i>Гуменський О. А.</i>	
Методичні основи проведення порівняльної стадії досліджень з групової ідентифікації об'єктів, які є результатом інженерно-технічної діяльності людини.....	257

<i>Драчук С. М.</i>	Актуальні проблеми правового забезпечення проведення молекулярно-генетичних досліджень під час досудового розслідування та шляхи їх вирішення.....	263
<i>Косміна Н. М.</i>	Участь спеціаліста у виявленні підпільних нарколабораторій.....	267
<i>Рудницький П. А.</i>	Слідова картина терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою.....	275
<i>Хлань В. Г.</i>	Науково-технічне забезпечення формування криміналістичної бази даних генетичних ознак людини.....	278
<i>Чорний Г. О.</i>	Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні терористичних актів.....	281

4. ІНШІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕМОЮ СЕМІНАРУ

<i>Говоров О. В.</i>	Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: проблемні аспекти в діяльності оперативних підрозділів СБ України.....	286
<i>Гречин Є. Є.</i>	Кримінологічний аналіз корупційної злочинності.....	289
<i>Гриненко С. О.</i>	Правові механізми забезпечення виконання законних вимог співробітників СБ України.....	292
<i>Зеленська І. М.</i>	Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність.....	296
<i>Капітанчук Л. Ю., Літвін Ю. І.</i>	Вплив зміни потоків нелегальної міграції на формування криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України.....	302
<i>Луценко Ю. В.</i>	Окремі питання протидії корупції у сучасних умовах.....	307
<i>Мельник Д. С.</i>	Щодо побудови національної системи повернення активів, отриманих протиправним шляхом.....	311
<i>Мусієнко І. І.</i>	Ризики та загрози терористичного характеру: теоретичний аспект.....	317

Пунда О. О., Царенко В. І.

Вимоги до обладнання та програмного забезпечення діяльності системи інтелектуального відеоконтролю в ДФС України..... 321

Соколкін В. Л., Чуприна Ю. Ю.

Судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу: актуалізація проблеми 324

Соколкін Д. В.

Дитячий інформаційний простір та проблеми кіберзлочинності..... 327

Трофименко В. М.

Кримінальна процесуальна політика як чинник, що визначає правову модель кримінальної процесуальної форми 333

Чіпурина Г. М.

Актуальні питання звільнення заручників під час проведення антитерористичної операції 337

Нестеренко О. С.

Щодо окремих аспектів співвідношення процесуальних повноважень керівника органу досудового розслідування та прокурора..... 340

ВСТУПНЕ СЛОВО

Кучерина Сергій Євгенович

начальник ІПЮК для СБ України
НУЮ ім. Ярослава Мудрого, заслужений
працівник освіти України, доктор
філософії, доцент

Робота нашого семінару проходить в умовах подальшої розбудови держави та приведення національного законодавства у відповідність до європейських та світових стандартів, з намаганнями формування чіткої структури органів досудового розслідування правоохоронних органів та виключенням дублювання їх функцій.

Вдосконалення діяльності досудового розслідування продовжується постійно. Цьому процесу сприяє розвиток законодавчої бази, напрацювання правозастосовної діяльності та й, безумовно, наші з Вами досягнення в області правової науки.

Продовжуючи добру традицію, започатковану в Інституті, ми проводимо постійно діючий науково-практичний семінар за участю науковців, практичних співробітників та молодих вчених. Потужна наукова думка фахівців-правників, підкріплена блискучою практичною складовою, не залишає сумнівів в актуальності та результативності наукового заходу, який присвячений вирішенню проблемних питань одного з основних та найважливіших напрямків діяльності правоохоронних органів, а саме — досудовому розслідуванню.

Кілька років тому, у 2012 році, семінар проводився в умовах впровадження нового Кримінального процесуального кодексу, і традиційна участь фахівців високого рівня дозволила через призму науки та практичного досвіду поглянути на проблеми досудового слідства. Сьогодні у нас є вже реальна можливість з позицій певних напрацювань проаналізувати та узагальнити як надбання, так і недоліки нового КПК.

Але час не стоїть на місці — ставить нам нові сучасні завдання. У зв'язку зі збройним конфліктом на Сході України, значним зростанням кількості кримінальних проваджень щодо злочинів, безпосередньо підслідних слідчим органів безпеки, ще гостріше постала проблема якості досудового розслідування, адекватності та законності реагуван-

ня правоохоронних органів на різноманітні злочинні посягання, бо саме такі принципи роботи правоохоронних органів є ознакою розвинутої держави.

Наш семінар проводиться в умовах глобального реформування правоохоронної системи України й створення нових сучасних правоохоронних органів європейського рівня. Дуже важливо, щоб загальна концепція реформування передбачала системний підхід, особливо під час впровадження законодавчих змін щодо діяльності органів досудового слідства в СБ України.

Саме пошуку раціональних шляхів реформування органів досудового розслідування, а також відповідей на питання, що виникають під час практичної слідчої роботи та наукової діяльності і присвячується наш семінар.

Шановні колеги, ми впевнені, що за результатами роботи науково-практичного семінару будуть вироблені відповідні рекомендації, які можуть бути використані у практичній та науковій діяльності, а також навчальному процесі — тому бажаємо всім плідної співпраці.

ДОПОВІДЬ

Маяков Віталій Анатолійович

заступник начальника Головного слідчого управління СБ України, заслужений юрист України

ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ СБ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСІБ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ (АТО)

З лютого 2014 року у провадженні слідчих органів безпеки перебувало понад **5800 кримінальних проваджень**, розпочатих за обставинами вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, діяльності незаконних збройних формувань і терористичних організацій, проти громадської безпеки та інших злочинів, пов'язаних з розгортанням сепаратизму та тероризму на території південно-східної України в районі проведення АТО.

Зокрема, розслідувалось **3441 кримінальне провадження** щодо терористичних актів, створення, участі в терористичній організації, сприянні її діяльності та фінансування тероризму тощо.

Пріоритетом в діяльності слідчих підрозділів СБ України є боротьба зі злочинністю в зоні АТО, швидке та разом з тим повне і об'єктивне розслідування відносно осіб, які вчинили *державну зраду, диверсії, шпигунство, терористичні акти, сприяння терористичній діяльності*.

Слідчими з лютого 2014 року здійснено повідомлення про підозру **2055 особам (в т.ч. 93 громадянам Російської Федерації)**, з яких було **заарештовано 1195 осіб**.

До судів направлено обвинувальні акти щодо **669** учасників терористичних організацій і незаконних воєнізованих формувань, зрадників, посібників терористів та інших, що вчинили злочини проти України. **178** осіб визнано винними у вчиненні злочинів проти держави й народу України, яких засуджено до різних строків ув'язнення.

Слідчі підрозділи при збиранні доказів отримали беззаперечні свідчення участі громадян Російської Федерації (**51 громадянин РФ**), її воє-

нізованих формувань на стороні терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР» у збройному супротиві законній владі та вбивствах наших громадян. Окрім того, встановлені численні факти фінансування РФ бандитських груп і терористів, надання їм матеріальної й іншої допомоги (**23 обвинувальні акти** щодо росіян скеровані на судовий розгляд, **6 громадян РФ** вже засуджені, два з них за шпигунство до 9 і 10 років позбавлення волі). Крім того, судами різних областей винесено обвинувальні вироки й засуджено до різних строків **від 8 до 13 років** позбавлення волі активних учасників терористичних організацій «ЛНР», «ДНР».

Позитивні приклади документування, розкриття і направлення кримінальних проваджень на судовий розгляд:

Головним слідчим управлінням СБ України скеровано до суду обвинувальний акт стосовно громадянина РФ Корчагіна М. В., який в квітні — травні 2014 року приймав участь в діяльності групи, причетної до скоєння терористичних актів та масових заворушень, що супроводжувалися насильством стосовно громадян, а також погромами, підпалами, захопленням адміністративних будівель в містах Слов'янськ та Краматорськ Донецької області за ст.ст. 260, 258-3, 263 КК України (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, створення терористичної групи чи терористичної організації, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами).

Слов'янським міськрайонним судом Донецької області Корчагіна М. В. визнано винним у вчиненні інкримінованих йому злочинів та призначено покарання у вигляді 8 років позбавлення волі.

Крім того, слідчим відділом УСБУ в Запорізькій області розслідувано та направлено з обвинувальним актом до суду кримінальне провадження № 2201408000000082 за підозрою громадянина України Сапего Д. С. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263 та ч. 1 ст. 309 КК України.

Досудовим розслідуванням встановлено, що Сапего Д. С. у період з травня по червень 2014 року будучи командиром мобільної групи підрозділу «Щит» терористичної організації «Донецька народна республіка» приймав активну участь у залякуванні населення міста Донецька, захопленні адміністративних будівель органів влади та місцевого самоврядування. При затриманні в нього було виявлено та вилучено гранату РГД-5 та шприц з наркотичним засобом.

Після проведення досудового розслідування, означене провадження направлено до суду, де за результатами розгляду Сапего Д. С. визнано

винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 309 КК України та призначено покарання за сукупністю вчинених злочинів у вигляді 8 років позбавлення волі.

На сьогодні Службою безпеки 141 підозрюваного у вчиненні злочинів проти держави заарештовано, а 820 — оголошено у розшук.

Найбільше кримінальних проваджень означеної категорії розслідувалось слідчими підрозділами УСБУ в Донецькій, Луганській, Харківській та Полтавській областях. При цьому, переважна їх більшість розпочиналася за матеріалами документування, що надходили слідчим органів безпеки від оперативних підрозділів СБУ, задіяних в районі проведення АТО.

Судова перспектива кримінальних проваджень цієї категорії у значній мірі залежить від якості роботи оперативних підрозділів при вирішенні питань щодо документування протиправних діянь, а також своєчасного вжиття заходів до встановлення і затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Порядок передачі оперативними підрозділами СБ України до органів досудового розслідування матеріалів оперативно-розшукової діяльності, які містять відомості про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення визначена інструкцією **«Про організацію взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Служби безпеки України з окремих питань»** від 29 жовтня 2013 року.

Однак, на практиці мають місце неодинокі випадки передачі до слідчих підрозділів матеріалів, що оформлені з порушенням вимог зазначеної інструкції.

З метою підвищення ефективності та результативності слідчих дій по розслідуванню злочинів, вчинених в районі проведення АТО, необхідно звертати увагу на належне оформлення матеріалів, які скеровуються до слідчих підрозділів СБУ для внесення відомостей до ЄРДР, з долученням до них:

– рапортів співробітників, які виявили злочин та фактично затримали особу, в яких відображати: час, місце, спосіб, обставини його вчинення, наслідки, конкретні функції затриманого в терористичній організації чи незаконному збройному формуванні; прізвища, установчі дані та телефони очевидців; обставини за яких вилучаються відповідні предмети, речі і документи та їх перелік; обстановку, у якій відбувалося припинення злочину та фізичне захоплення, а також іншу встановлену у ході документування інформацію;

– пояснень особи щодо фактів та обставин вчинення нею злочину;

- пояснення осіб, яким відомі обставини злочинної діяльності підозрюваного;
- вилучених документів (документи, що посвідчують особу, видані «ДНР», «ЛНР», топографічні карти з відповідними позначеннями, плани-схеми тощо) та актів проведення особистого догляду особи, оглядів належних їй речей, документів та транспортних засобів, складених на підставі ст. 15 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»;
- офіційні підтвердження Штабу АТЦ, керівництва Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України або інших підрозділів, задіяних у проведенні АТО, достовірності відомостей (часу, місця, дислокації, переміщення, сил та засобів тощо), які передавалися затриманою особою представникам «ДНР», «ЛНР»;
- фото, відеоматеріали, аудіо-матеріали, в яких зафіксовано злочинну діяльність особи;
- мобільні телефони, сім картки затриманої особи, а також інші наявні у неї предмети, речі і документи;
- рапорти та інші документальні матеріали, які містять відомості щодо приналежності затриманій особі засобів зв'язку та номерів телефонів, які використовувалися при підготовці та вчиненні злочинів, встановлених контактів з відомими організаторами та активними учасниками терористичних організацій, незаконних збройних формувань, громадянами РФ, місцезнаходження особи в момент вчинення злочину тощо;
- комп'ютерну техніку (планшети, ноутбуки, накопичувачі інформації тощо), в якій містяться матеріали, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні;
- посилання на Інтернет-ресурси, які містять дані про злочину діяльність особи та підтверджують її причетність до вчинення злочину;
- зброю, вибухівку, боєприпаси, тощо, які були виявлені та можливо використовувалися особою у ході вчинення чи готування до вчинення злочину (за можливості, забезпечити збереження на вилучених предметах, у першу чергу зброї, вибухових пристроях і боєприпасах, слідів пальців рук);
- довідки, висновки, пояснення спеціалістів з озброєння, в тому числі з підрозділів МВС, МНС, ЗСУ та інших щодо віднесення вилучених предметів та речовин до вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин або пристроїв.

Здійснення процесуального затримання в порядку ст. 208 КПК України ускладнюється, а іноді й унеможливується, проведенням бойових дій та підконтрольністю територій незаконним військовим формуванням.

З метою оперативного та дієвого припинення злочинних посягань запроваджено інститут превентивного затримання, який через неналежне нормативне врегулювання не застосовується у практичній діяльності підрозділів, задіяних в АТО. З урахуванням цього Головним слідчим управлінням внесено відповідні пропозиції до Адміністрації Президента України та Міністерства юстиції України для виправлення ситуації.

Затримання особи у порядку ст. 208 КПК України має право проводити прокурор, слідчий або оперативні підрозділи, передбачені у ст. 41 КПК України, до функціональних обов'язків та повноважень яких відповідно до чинного законодавств входить здійснення затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів.

При цьому співробітник оперативного підрозділу, як уповноважена службова особа, зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування у максимально можливий короткий строк, оскільки **слідчий не пізніше 24 годин з моменту затримання особи, зобов'язаний вручити їй письмове повідомлення про підозру у вчиненні злочину, а не пізніше 60 годин — звільнити особу або доставити її до суду для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу.**

Тривалий час доставки затриманих до органу досудового розслідування у багатьох випадках пояснюється об'єктивними обставинами та обстановкою, за яких проводиться фізичне затримання у районі АТО. Проте в непоодиноких випадках доставлення затриманої особи триває довше, ніж це було необхідно.

1. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Арсені Олеся Ігорівна

прокурор прокуратури м. Рубіжне Лу-
ганської області

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА ФАКТОМ ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

У тезах досліджується процесуальні повноваження прокурора під час проведення слідчих (розшукових) дій за фактом викрадення людини. Також, досліджується певний перелік проблем, які зустрічаються під час розслідування злочину за фактом викрадення людини.

Протягом 2014 та поточного років криміногенна ситуація в сучасному українському суспільстві, залишається досить складною та факти викрадення людей зустрічаються досить часто. Це спричинено насамперед тим, що процес реформування суспільного життя України поєднаний із подоланням низки труднощів економічного, політичного, й організаційного характеру, зумовлених перехідним етапом у розвитку країни. Це, у свою чергу, призводить до поширення злочинних діянь, що стають на заваді нормальному розвитку демократичних змін, становленню України як соціально орієнтованої правової держави.

У зв'язку з цим, особливої уваги заслуговує правовий статус і порядок реалізації повноважень прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій за фактом викрадення людини. Сутність прокурорського нагляду полягає у гарантії дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій.

Чинний КПК України, враховуючи характер та обсяг повноважень прокурора щодо нагляду за додержанням законів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, виділяє ключову роль прокурора у забезпеченні законності під час проведення вказаних дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні за фактом викрадення людини. Як наслідок, збільшується і відповідальність прокурора щодо правових на-

слідків рішень, що приймаються у зв'язку із негласними слідчими (розшуковими) діями.

Відповідними нормами Глави 21 КПК України передбачено підстави, умови та порядок проведення і використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, аналогічно тому, як це визначено й для слідчих (розшукових) дій.

Повноваження прокурора щодо забезпечення законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, які визначаються не Законом України «Про прокуратуру», а КПК України, мають процесуальний характер, є одним з напрямів нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Так прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування, відповідним оперативним підрозділам проведення у встановлений прокурором строк негласних слідчих (розшукових) дій, давати вказівки щодо їх проведення (ст. 36 КПК України).

Керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання законних вказівок і доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК України, у тому числі щодо проведення негласних (розшукових) дій тягне за собою передбачену законом відповідальність (ч. 3 ст. 39, ч. 4 ст. 40 КПК України).

Згідно з КПК України прокурор, як і слідчий, або керівник органу досудового розслідування, самостійно приймає рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а у передбачених Кодексом випадках, коли рішення про їх проведення приймає слідчий суддя, складає відповідне клопотання до слідчого судді або погоджує таке клопотання слідчого. Вказане клопотання складається за необхідності проведення дій, що тимчасово обмежують конституційні права і свободи особи. Саме прокурор, якщо така негласна слідча (розшукова) дія проводиться у виняткових випадках, визначених Кодексом, до постановлення ухвали слідчого судді, зокрема, у разі спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), зобов'язаний невідкладно після початку її проведення звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді (ст. 250 КПК України).

Тобто прокурор, який не забороняє або не припиняє проведення негласних слідчих (розшукових) дій за фактом викрадення людини, фактично погоджується з обґрунтованістю їх проведення і несе відповідальність

за порушення прав і законних інтересів осіб, допущених у зв'язку з їх проведенням. Тільки прокурор має право прийняти рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії у такий спосіб.

На сьогоднішній день розкриваючи та розслідуючи злочини, пов'язані з викраденням людей, правоохоронні органи мають розв'язати низку проблем, серед яких:

- складність у встановленні факту вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини; питання про початок досудового розслідування з огляду на латентність цих злочинів;
- відмова звільнених потерпілих заявляти про незаконне позбавлення волі та викрадення, зумовлена страхом перед злочинцями, що залишається на волі, наявністю боргових зобов'язань перед викрадачами тощо;
- не сформованість методики розкриття й розслідування злочинів, пов'язаних із викраденням людей;
- обмаль загальної слідчої та оперативно-розшукової практики у цій категорії справ.

На мій погляд, посиленню ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби із злочинами, пов'язаними з викраденням людей, на сучасному етапі сприятимуть:

1. удосконалення методів збору оперативної інформації для виявлення організованих структур, які займаються злочинами проти особистої свободи особи, характеру їх діяльності, зв'язків між ними (в тому числі і транснаціонального характеру);

2. дослідження методів, які вони використовують, з метою самозахисту.

Нагальною є потреба вдосконалення ОВС щодо запобігання цьому злочинному прояву. Крім того, у ході розкриття злочину в цій сфері оперативним працівникам необхідно приділяти більше уваги першочерговому етапу, особливості документування злочинних дій, використання оперативно — технічних засобів.

Вважаю доцільним проведення наступних оперативно — розшукових заходів під час розкриття злочинів, пов'язаних із викраденням людей: зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача, обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи, спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

У процесі оперативно — розшукового документування слід використовувати такі оперативно — розшукові заходи: огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.

Водночас, треба врахувати той факт, що збирання доказів у справах з викрадення специфічне, адже значну їх кількість отримують під час затримання викрадачів на «гарячому» при переданні викупу, переговорах викрадачів з рідними викраденого.

Бабасва Олександра Володимирівна
асистент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ЩОДО УЧАСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

У тезах розглядаються питання щодо порядку залучення перекладача, а також особливості та зміст надання ним послуг підозрюваному на досудовому розслідуванні.

Питання, пов'язані із порядком залучення та участю перекладача у кримінальному провадженні, його правами та обов'язками на досудовому розслідуванні, регулюються статтями 29, 42, 56, 66, 79, 80, 83, 122, 126, 224, Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК). Право на перекладача, зокрема, мають підозрюваний, обвинувачений (п. 18 ч. 3 ст. 42 КПК), представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (п. 11 ч. 3 ст. 64-1 КПК), потерпілий (п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК), свідок (п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК), особа, стосовно якої розглядається питання про видачу до іноземної держави (ч. 2 ст. 581 КПК) та інші.

Втім, аналізуючи вказані норми, виникають питання, які потребують обов'язкового з'ясування, а саме із залученням, участю перекладача та змістом послуг, які він безоплатно надає підозрюваному на досудовому розслідуванні. Так, відповідно до ч. 3 ст. 29 КПК, слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому цим Кодексом. В ч. 1 ст. 68 КПК передбачено, що у разі необхідності у кримінальному прова-

дженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача).

Перекладач має право: ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу; знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження та заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом (ч. 2 ст. 68 КПК). Перекладач зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом, а також не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням своїх обов'язків (ч. 3 ст. 68 КПК).

У ч. 2 ст. 122 КПК зазначено, що за рахунок коштів Державного бюджету України здійснюються витрати, пов'язані із участю перекладачів для перекладу показань підозрюваного. Таким чином, можна зробити висновок, що КПК надає право на користування послугами перекладача у разі необхідності, проте зміст безплатної допомоги перекладача обмежується тільки перекладом усних показань підозрюваного та текстів документів, копії яких вручаються йому у ході кримінального провадження.

Розуміючи, що права підозрюваного на досудовому розслідуванні не обмежуються лише правом давати пояснення, показання та отримувати копії документів, виникає питання про те, яким чином він зможе користуватися послугами перекладача при реалізації інших, передбачених законом, прав, коли без участі останнього це зробити неможливо. Також, не врегульовано питання щодо можливості призначення підозрюваному перекладача без його згоди. Слід зазначити, що а ні порядок залучення перекладача примусово, а ні наслідки не надання перекладачу у КПК не передбачені, а положення ст. 29 КПК щодо «володіння державною мовою» та «користування у разі необхідності» послугами перекладача є оціночними поняттями і залежать від внутрішнього переконання слідчого та прокурора.

На наш погляд, положення ч. 2 ст. 122 КПК в частині визначення конкретних послуг перекладача, на які витрачає кошти держава суперечить

ст. 29 КПК, а саме звужує права підозрюваного на отримання безоплатно всього необхідного об'єму послуг перекладача.

До прийняття КПК 2012 року, порядок залучення перекладача та зміст наданих ним послуг був достатньою мірою врегульований КПК 1960 року. У зв'язку з тим, що забезпечення участі перекладача вважалося невід'ємним від права на захист підозрюваного (обвинуваченого), на органи досудового розслідування покладался обов'язок його залучення за рахунок держави. При невиконанні вимог закону, суд не призначав справу до судового розгляду та повертав її на додаткове розслідування (п. 5 ч. 1 ст. 237 та ст. 246 КПК 1960 р.). Чинним КПК інститут додаткового розслідування не передбачено, а, за наявності суттєвих порушень (а саме права на захист підозрюваного) під час досудового розслідування, в судовому розгляді докази можуть визнаватися недопустимими (ст. 87 КПК).

Відповідні рекомендації щодо залучення та участі перекладача у кримінальному провадженні надає Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі — ВССУ) в інформаційному листі №9 від 25.09.2015 р. «Про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні», де він вказує на те, що право на безоплатну допомогу перекладача застосовується не лише до усних виступів на судовому розгляді, а й до документальних матеріалів та досудового провадження. Зокрема, кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, хто не розуміє мову, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, має право на отримання безоплатної допомоги перекладача, що здійснює письмовий і усний переклад усіх тих документів чи заяв у провадженні проти нього, розуміти які йому необхідно або які потрібно оголосити на суді мовою, що там використовується, для того, щоб здійснити своє право на справедливий судовий розгляд [1].

ВССУ зазначає, що допомога перекладача має бути такою, щоб забезпечити розуміння підсудним справи проти нього і ведення свого захисту, зокрема завдяки тому, що через перекладача він може висувати на розгляд суду свою версію подій. Також з огляду на необхідність забезпечення реальності та ефективності права, гарантованого п. 3 (е) ст. 6 Європейської Конвенції, обов'язок компетентних органів не обмежується призначенням перекладача, а у випадку попередження їх за конкретних обставин може також розширюватися, включаючи встановлення певного контролю за належною якістю перекладу.

Таким чином ВССУ підтвердив, що участь перекладача у кримінальному провадженні має важливе значення, тому що тісно пов'язана із за-

безпеченням права особи на захист, а зміст наданих ним послуг не може обмежуватися лише перекладом пояснень, показань та документів. Тому, на підставі зазначеного вбачається, що у КПК необхідно чітке врегулювання як порядку, пов'язаного із залученням та участю перекладача на досудовому розслідуванні, так і змістом послуг, які він безоплатно надає підозрюваному.

Список використаних джерел та літератури:

1. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 вересня 2015 року №9 «Про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

Вегера Ірина Володимирівна

аспірант кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ОБҐРУНТУВАННЯ РІШЕННЯ СУДУ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ У ВИПАДКАХ ЗАГРОЗИ ВЧИНЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. На підставі аналізу рішення Європейського суду з прав людини «Шер та інші проти Сполученого Королівства» досліджено випадки, коли певний відступ від вимоги конкретизації у рішенні суду про надання обшуку в житлі речей і документів, для виявлення яких проводиться обшук, виправдовується суспільно значущими інтересами і визнається таким, що не суперечить вимогам ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод гарантує кожному право на повагу до приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання

здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

В юридичній науці виділяють чотири основні складові права на повагу до приватного життя: — інформаційна (що включає в себе такі аспекти, як поширення відомостей про особу, збір та обробка персональних даних); — фізична (тобто захист фізичної недоторканності особи); — комунікативна (безпека та приватність листування, електронної пошти, телефонних розмов та інших видів приватних комунікацій); — просторова (яка охоплює поняття дому, робочого місця, тобто безпосереднього середовища особи) (С. Шевчук).

Таким чином, право на повагу до приватного і сімейного життя не є абсолютним і за наявності передбачених національним законодавством підстав може бути обмежено у спосіб, визначений законом. Зокрема, просторова складова цього права може бути обмежена при здійсненні кримінального провадження шляхом проведення у житлі чи іншому володінні особи процесуальних дій, які пов'язані із досудовим розслідуванням. Утім, крім відповідності вимогам закону таке втручання має бути необхідним у демократичному суспільстві і відповідати суспільно значущим інтересам.

В практиці Європейського суду з прав людини сформульовано низку позицій щодо можливості обмеження вказаного права лише на підставі рішення суду, обґрунтованості втручання органів державної влади, необхідності конкретизації в рішенні суду про надання дозволу на проведення процесуальних дій у житлі предметів, які можуть бути вилучені, нерозголошення відомостей про приватне життя особи, що стали відомі у зв'язку із проведеним втручанням тощо.

Більшість цих позицій імплементовано в кримінальне процесуальне законодавство України, яке, серед іншого, передбачило вимоги стосовно обґрунтування клопотання слідчого, прокурора про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи, а також ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Однією із таких вимог є зазначення в ухвалі слідчого судді речей, документів або осіб, для виявлення яких проводиться обшук. Конкретизація цих положень забезпечує обґрунтованість втручання у приватне життя людини, а також унеможливорює проведення цієї дії у випадках, коли відсутній зв'язок речей чи документів, які розшуковуються, із кримінальним провадженням, у зв'язку з яким здійснюється досудове розслідування.

Утім, як свідчить практика Європейського суду з прав людини, в окремих випадках він припускає можливість певного відходу від вимоги конкретизації у рішенні суду предметів і документів, які підлягають вилученню при проведенні обшуку. Так, згідно з рішенням ЄСПЛ у справі «Шер та інші Проти Сполученого Королівства» (*Sher and Others v. the United Kingdom*) від 20 жовтня 2015 р. ордер на обшук у цій справі містив достатньо широкі формулювання. Хоча проведення обшуків було обмежено певними адресами, проте ордер дозволяв у цілому необмежено шукати та вилучати кореспонденцію, книги, електронне обладнання, фінансові документи та інші речі. Разом з тим, як зазначив Суд, випадки такі як цей, що розглядається, що стосується запланованих великомасштабних терактів, створюють особливі складнощі: доказів може бути достатньо для формулювання розумної підозри у підготовці теракту, проте відсутність конкретної інформації про характер нападу, що планується, і його мету позбавляє можливості точно вказати предмети, на знайдення яких спрямовано обшук. Більш того, складність такого роду справ може виправдовувати проведення обшуку на підставі ордеру, сформульованого з використанням слів, зміст яких є більш широким, ніж той, що є допустимим і в інших випадках. Велика кількість підозрюваних і використання кодових слів, як це було у цій справі, усугубляє проблеми, з якими стикається поліція, намагаючись визначити до обшуку точні характеристики речей і документів, які слід шукати. Нарешті, як зазначив Суд, неможливо ігнорувати і той факт, що ситуація є невідкладною. Пред'явлення на підставі статті 8 Конвенції вимоги детально описувати в ордері характеристику предметів, що підлягають вилученню, може поставити під серйозну загрозу ефективність розслідування. По справах такого роду поліції має бути дозволена певна гнучкість в оцінці на підставі знайденого у ході обшуку, які предмети можуть бути пов'язані з терористичною діяльністю, та у прийнятті рішення про їх вилучення для проведення подальших досліджень. На цих підставах Суд дійшов висновку, що втручання у право заявників на повагу до їх приватного життя і житла було «необхідним у демократичному суспільстві» за змістом п. 2 ст. 8 Конвенції.

Підводячи підсумок сказаному, слід зазначити, що, зважаючи на наведене рішення, в окремих випадках, що обумовлюються невідкладністю втручання у право на приватне життя при здійсненні кримінального провадження, що здійснюється у зв'язку із розслідуванням злочинів, пов'язаних із вчиненням (можливим вчиненням) терористичного акту, відсутність в ухвалі слідчого судді точної вказівки речей і документів, для

виявлення яких проводиться обшук, не завжди свідчить про порушення вимог закону і необґрунтованість втручання у такий спосіб до сфери прав людини.

Глембоцький Андрій Миколайович
старший слідчий слідчого відділу
УСБУ в Черкаській області

ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ПІДОЗРЮВАНОЇ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ: ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

За досить короткий період дії нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) вже сформувалися деякі правові позиції щодо однакового і правильного застосування норм цього кодексу усіма правоохоронними органами. В той же час, із прийняттям вищевказаного кодексу у сфері кримінального процесу виникло багато суттєвих проблем, які найбільше проявляються на практиці і які потребують свого негайного вирішення. Однією із таких проблем, на нашу думку, є інститут затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Відповідно до ч. 2 ст. 176 КПК України затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, який застосовується з підстав та в порядку, визначеному цим Кодексом. Виходячи із положень зазначеного кодексу затримання особи можна поділити на два види: 1) затримання підозрюваного, обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 188 КПК України); 2) затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину без ухвали слідчого судді (ст. 208 КПК України). В свою чергу другий вид затримання можна поділи на затримання, яке здійснюється уповноваженою і не уповноваженою особою.

У ч. 1 ст. 208 КПК України зазначено, що уповноважена особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила

злочин. В усіх інших випадках вважатиметься, що затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину буде незаконним і вказану особу потрібно негайно відпустити на свободу.

В свою чергу, в ч. 1 ст. 188 КПК України зазначено, що прокурор, слідчий за погодженням із прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

При аналізі підстав для затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину як на підставі ухвали слідчого судді, так і без неї виникає ряд суттєвих проблем, які в повній мірі проявляються на практиці.

Так, якщо орган досудового розслідування володіє безспірними доказами, які вказують на те, що саме дана особа вчинила злочин за який передбачено покарання, у вигляді позбавлення волі, але таку особу не застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення і на неї не вказує очевидець або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події, то у цьому випадку її можна лише викликати в орган досудового розслідування з метою повідомлення підозру. При цьому виклик, виходячи із положень КПК України, слідчий має право здійснювати лише в порядку глави 11 КПК України. Лише після оголошення особі про підозру її теоретично можливо затримати з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, проте для цього необхідно звернутися до слідчого судді із погодженим клопотанням про дозвіл на затримання такої особи. Вказаний алгоритм дій слідчого є відверто неправильним і таким, що може зашкодити слідству, адже при отриманні виклику особа, яка дійсно вчинила злочин, відразу ж почне знищувати усі сліди своєї злочинної діяльності або взагалі може переховуватись від органу досудового розслідування.

Також, варто зазначити, що у КПК України ніде не передбачено, що підозрюваного, який грубо порушує запобіжний захід у вигляді домашнього арешту можна затримувати в момент такого порушення, хоча на практиці часто виникають ситуації, коли підозрюваний, який перебуває на цілодобовому домашньому арешті без електронних засобів контролю весь час покидає місце, де він відповідно до ухвали слідчого судді зобов'язаний знаходитись. Метою цього може бути тиск на осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні (свідків, експертів, спеціалістів та ін.). В даному випадку максимум, що може зробити прокурор або слідчий за погодженням із прокурором це звертатися до слідчого судді із клопотанням про зміну

запобіжного заходу на більш тяжчий, а саме на тримання під вартою. При цьому у клопотанні про зміну запобіжного заходу прокурор або слідчий повинен навести докази, які підтверджують грубе порушення підозрюваним запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. Описана послідовність дій є процесуально не виправданою, адже підозрюваний, який перебуває під домашнім арештом преспокійно може його порушити з метою втечі від слідства, а слідчий, який знає про наміри вказаного підозрюваного не може його затримати без ухвали слідчого судді.

Зважаючи на вищевикладене, ми вважаємо, що ч. 1 ст. 208 КПК України необхідно доповнити підпунктами № 3 і 4, у яких би було визначено такі підстави для затримання особи: 3) якщо органу досудового розслідування стало відомо про вчинення особою злочину і він володіє доказами, які вказують на це; 2) у разі коли підозрюваний, який перебуває на домашньому арешті (як цілодобовому, так і у визначений період доби) свідомо без поважних причин його порушив хоча б один раз.

Вирішення вищевикладеної проблематики стає ще актуальнішим у зв'язку із активізацією тероризму в східних областях України. Для боротьби із цим негативним явищем в нашій державі проводиться ряд заходів по удосконаленню нормативно-правової бази в галузі кримінально-процесуального права. Одним із таких заходів було прийняття спільного Наказу від 26.08.2014 № 872/88/537 «Про затвердження Інструкції про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції». У п. 2.1. цього наказу визначений значно спрощений порядок затримання осіб щодо яких існує обґрунтована підозра у вчиненні терористичної діяльності. Так, вказаною правовою нормою визначено, що підставою для здійснення превентивного затримання є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою терористичної діяльності, в тому числі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтями 109-114¹, 258-258⁵, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 КК України.

Прийняття вищевказаного підзаконного нормативно-правового акту повністю не вирішує вищеописану проблему щодо затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, адже він поширюється лише на злочини терористичної спрямованості, вчинені на визначеній території України, але тероризм на сьогоднішній день вийшов далеко за межі східних областей нашої держави.

Підсумовуючи усе вищевикладене, не заперечуючи того, що людина є найвищою соціальною цінністю, хочеться сказати, що основними принципами КПК України повинні бути дієвість і справедливість. При чому справедливим вказаний закон повинен бути в першу чергу не до злочинців, а до осіб, яким вказані злочинці спричинили шкоду.

Глиняний Олександр Вікторович
начальник 5 відділення слідчого відділу
ГУ СБ України у м. Києві та Київській
області, здобувач кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності НІОУ ім. Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ, СКЛАДАННЯ ТА ЗАТВЕРДЖЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА

Ключовою категорією при прийнятті рішення про необхідність складання обвинувального акта (крім випадку укладення угоди) є «достатність доказів». При цьому будь-які формально-визначені орієнтири у даному питанні відсутні й рішення приймається виключно на основі внутрішнього переконання слідчого та прокурора.

На сьогодні внутрішнє переконання слідчого у питанні визнання доказів достатніми для завершення розслідування і складання обвинувального акта не є захищеним на належному рівні. Це актуалізує пропозицію відновлення раніше існуючого законодавчого припису, відповідно до якого в разі незгоди слідчого з вказівками прокурора про завершення досудового розслідування і складання обвинувального акта слідчий був вправі подати справу вищестоящому прокурору з письмовим викладом своїх заперечень, а вищестоящий прокурор або скасовував вказівки нижчестоящого прокурора, або доручав провадження слідства в цій справі іншому слідчому.

В обвинувальному акті не наводяться конкретні докази вини особи, але такого роду «інформаційна неповнота» спрямована не на втаємничення інформації від підозрюваного (оскільки останній ознайомлюється з підставами для складання обвинувального акта в рамках реалізації процедури відкриття матеріалів провадження), а на забезпечення неупередженості суду, який здійснюватиме розгляд по суті.

Підстави для складання і направлення обвинувального акта в суд у випадку укладення угоди є принципово іншими, порівняно із загальною процедурою закінчення досудового розслідування. Юридичною підставою для складання обвинувального акта буде підписання угоди прокурором (якщо йдеться про угоду про визнання винуватості) або надання прокурору угоди, підписаної сторонами (якщо йдеться про угоду про примирення). Фактичною підставою буде з одного боку мінімально-необхідний обсяг доказового матеріалу, який дозволив повідомити про підозру, а з іншого — досягнення сторонами домовленостей стосовно вирішення кримінального конфлікту, а відтак відсутність потреби в пошуках об'єктивної істини.

Зважаючи на те, що укладення угоди про примирення є безумовною підставою для складання прокурором обвинувального акта, доцільно покласти на прокурора обов'язок роз'яснити сторонам недоліки укладеної угоди (в частині її невідповідності законодавству) та наслідки направлення такої угоди до суду (відмова у її затвердженні та неможливість повторного звернення з угодою в рамках даного провадження). Реалізувати вказане доцільно шляхом внесення змін до КПК та викладення ч. 7 ст. 469 у наступній редакції: «7. Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. *Якщо укладена підозрюваним та потерпілим угода не відповідає вимогам чинного законодавства, то прокурор, перед складанням обвинувального акта, зобов'язаний вказати сторонам на виявлені ним недоліки угоди та роз'яснити процесуальні наслідки направлення такої угоди до суду*».

Буквальне сприйняття положень КПК виключає відтворення в обвинувальному акті або реєстрі матеріалів досудового розслідування інформації щодо дати внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Зважаючи на вагомість процесуального рішення щодо початку кримінального провадження такого роду висновок є доволі сумнівним. В даній ситуації слід відштовхуватися від духу закону, і виходити з того, що обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування мають давати інформацію про ключові моменти руху кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

Найменування обвинувального акта становлять базові характеристики, які дають можливість ідентифікувати обвинувальний акт з конкретного кримінального провадження. До числа такого роду ознак поряд із номером в ЄРДР слід відносити вказівку статтю (частину статті) КК та

прізвище, ім'я, по-батькові підозрюваного. При цьому словесне відтворення диспозиції статті КК в найменуванні кримінального провадження вбачається зайвим, оскільки з одного боку — лише невиправдано ускладнює найменування, не несучи при цьому вагомого змістового навантаження, а з іншого — в будь-якому випадку буде відображено у формулюванні обвинувачення.

Інформація щодо юридичної особи, яка набула статус потерпілого, має вказуватися за аналогією з інформацією щодо юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, а відтак містити найменування юридичної особи, її юридичну адресу, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації.

Відступи від законодавчих вимог в бік розширення відображеної в обвинувальному акті анкетної інформації стосовно учасників провадження (вказівка на національність, освіту, сімейний стан, місце роботи, наявність/відсутність попередніх судимостей, відношення до військового обов'язку тощо), що зустрічаються на практиці, можуть бути виправданими лише за умови, що вказана інформація має юридичне значення з позиції кримінального права або кримінального процесу.

Формуванню законного складу суду та можливості виявити підстави для відводу судді сприятимуть наступні пропозиції:

а) якщо досудове розслідування здійснювалось групою слідчих та (або) під наглядом групи прокурорів, в обвинувальному акті слід вказувати не лише керівників відповідних груп (які підписують підсумковий документ), а всіх слідчих та прокурорів, які брали участь у досудовому розслідуванні;

б) доречно розширити перелік професійних учасників кримінального провадження, інформація щодо яких має знайти відбиття в обвинувальному акті, включивши до їх числа слідчого суддю, захисника, представника та інших учасників, наявність певного роду зв'язків із якими є підставою для відводу судді.

Правозастосовникам при викладенні фактичних обставин кримінального правопорушення слід відштовхуватися від кримінально-правової концепції щодо розуміння складу злочину. Тобто, наведені фактичні дані в своїй сукупності повинні створювати повне уявлення стосовно кожного з елементів складу кримінального правопорушення, що у свою чергу дає можливість співставити фактичну складову обвинувачення з його юридичною формулою. Такою ж логікою доречно керуватися й при викладенні інформації щодо підстав застосування заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичної особи — тобто виходити з описаної в КК

конструкції деліктного діяння, яке є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Наведення в обвинувальному акті інформації щодо повідомлення особи про підозру є цілком виправданим підходом, оскільки надає можливість учасникам провадження (зокрема суду) співставити та порівняти формули обвинувачення в двох базових обвинувальних документах.

Додатки, передбачені п. 3 ч. 4 ст. 291 КПК (розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування) доцільно вказувати не в самому обвинувальному акті, а в супровідному листі, разом із яким обвинувальний акт направляється до суду. Такого роду підхід забезпечуватиме коректне відображення у копії обвинувального акта, що вручається підозрюваному, переліку наданих йому документів.

При систематизації матеріалів слідчим (з метою подання їх прокурору для подальшого відкриття сторонам перед складанням обвинувального акта) доцільно використовувати хронологічний метод, який є оптимальним як з позиції формування масиву зібраної документації, так і з погляду сприйняття інформації при ознайомленні з вказаними матеріалами. В подальшому (при підготовці прокурора до судового розгляду) останній має можливість здійснити переформатування масиву документів відповідно до власного бачення стратегії і тактики процесуальної боротьби з протилежною стороною в рамках судового розгляду.

З позиції чіткого та повного фіксування інформації про кількісні та якісні характеристики матеріалів, з якими ознайомились учасники провадження, слід вважати правильною практикою, відповідно до якої в протоколах про відкриття матеріалів для ознайомлення робиться відмітка, що ознайомлення відбулось відповідно до опису матеріалів провадження, при цьому особа, яка ознайомилась, ставить свій підпис і на описі матеріалів.

Підтримуючи висловлене в літературі бачення стосовно необхідності здійснення процедури відкриття матеріалів перед складанням обвинувального акта незалежно від різновиду кримінального провадження, пропонуємо викласти ч. 1 ст. 474 КПК у наступній редакції: «якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, то прокурор *негайно переходить до виконання процесуальних дій, передбачених ст. 290 КПК*, після чого обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду».

Не зважаючи на відсутність в КПК прямої норми, яка б регламентувала заявлення та вирішення клопотань після ознайомлення учасників провадження з матеріалами досудового розслідування, це жодним чином не виключає можливості заявлення таких клопотань та необхідності їх розгляду посадовими особами. При цьому мають застосовуватися загальні правила щодо заявлення та розгляду клопотань на стадії досудового розслідування.

Якщо за часів дії КПК 1960 р. ситуація повернення прокурором обвинувального акта і матеріалів провадження слідчому із вказівками провести ті чи інші слідчі дії була нормою, то в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства — це виняток, який свідчить про помилковість попередньо прийнятого прокурором рішення щодо достатності зібраних доказів.

Доцільно запровадити в КПК правило, відповідно до якого прокурор при перевірці обвинувального акта буде наділений не лише повноваженнями щодо його затвердження або складання нового обвинувального акта, а й можливістю повернення обвинувального акта слідчому на доопрацювання, проте лише в разі встановлення прокурором недоліків, які не впливають на фактичні підстави обвинувачення та їх юридичну оцінку.

Зважаючи на те, що чинне кримінально процесуальне законодавство на сьогодні створює часовий розрив між отриманням особою нового для неї процесуального статусу обвинуваченого та отриманням інформації щодо змістового наповнення такого статусу, що не є виправданим, слід доповнити КПК положенням, згідно з яким прокурор одночасно з наданням особі копії обвинувального акта зобов'язаний роз'яснити їй процесуальні права обвинуваченого та вручити відповідну пам'ятку.

Громов Микита Олександрович
курсант 1-ї навчальної групи 4-го
курсу ШЮК для СБ України НЮУ
ім. Ярослава Мудрого

СКАСУВАННЯ ЗАСТАВИ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ: «ЗА» ТА «ПРОТИ» (КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Значний курс на демократизацію та євроінтеграцію українського суспільства сприяє рішучим крокам в напрямку боротьби з корупційними правопорушеннями з боку представників влади. Слід зазначити, що укра-

їнське законодавство передбачає притягнення осіб, які вчинили корупційні правопорушення, до таких видів відповідальності: кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної. Тобто, нормативно закріплено 4 види відповідальності, проте у науковому середовищі відбуваються суперечні дискусії щодо виокремлення останнього виду. На наш погляд, ці три види відповідальності унеможливають своє існування без останньої, адже особа, якій оголошено про підозру у вчиненні одного з корупційних злочинів, підлягає відстороненню від виконання своїх повноважень, що само по собі є заходом дисциплінарного впливу. Розглянемо кримінальну відповідальність за корупційні злочини, адже вона є найбільш суворою.

До числа корупційних відносяться злочини, перелічені в примітці до ст. 45 КК України, а саме: 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини передбачені ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України. При цьому не можна не погодитись з думкою Ярмиш Н. М., опублікованою в матеріалах міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (8-9.11.2015 р. м. Харків), про те, що ч. 2 ст. 320, 357 законодавець помилково включив до цього переліку, тому що фактично вони не відносяться до числа корупційних злочинів.

Притягнення особи до відповідальності починається з моменту повідомлення про підозру у вчиненні конкретного кримінального правопорушення. З метою запобігання спробам вчинити певні протиправні дії, а також забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК) передбачає застосування до такої особи запобіжних заходів.

Вичерпний перелік запобіжних заходів міститься в ст. 176 КПК України, одним з них є застава. Відповідно до ст. 182 КПК України застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків. Можливість застосування застави щодо особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може бути визначена в ухвалі слідчого судді чи суду.

На підставі закону № 1689-VII від 07.10.2014 стаття 176 КПК доповнена частиною 5, яка передбачає, що запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються та обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114¹, 258-258⁵, 260, 261 Кримінального кодексу України.

Так звані корупційні злочини до цього переліку не потрапили, адже вважаються не настільки небезпечними, як злочини проти основ національної та громадської безпеки.

З цього приводу в Верховній раді України вже зареєстровано п'ять законопроектів — №№ 1838, 1871, 2086, 2284 і 2330 — щоправда, частину з них уже відкликано. На початку березня 2015 року до Верховної ради був внесений законопроект № 1871, який передбачає внесення змін до ч. 5 ст. 176 КПК і доповнення її корупційними злочинами, а відтак скасування можливості застосування застави до осіб, які вчинили корупційні правопорушення. Ця ініціатива найшла підтримки з боку вищих посадових осіб держави, зокрема Президента України.

У зв'язку з цим пропонується учасникам конференції розглянути аргументи «за» і «проти» в питанні застосування запобіжного заходу у вигляді застави у справах про корупційні злочини.

Приблизники застосування застави у справах про корупційні злочини, аргументують тим, що внесення грошових коштів на відповідний рахунок держави є позитивним явищем. В результаті цього Державний бюджет поповнюється додатковими коштами, які можливо використовувати на соціальні та інші потреби. Це питання врегульовано Постановою КМУ від 11 січня 2012 р. № 15 «Про затвердження Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу». Як зазначає експерт ЦППР з адміністративно-деліктного права та кримінальної юстиції Олександр Банчук у своїй статті «До чого призведе скасування застави, або Гільйотина як ліки від головного болю», завдяки застосуванню запобіжного заходу у вигляді застави з'являється реальна можливість виплати компенсації потерпілим від злочинів. Тобто кошти, внесені підозрюваним на рахунки держбюджету як застава (йдеться про 30-40 мільйонів гривень щороку), після засудження винних осіб можливо використовувати для відшкодування шкоди потерпілим та державі. Без цих коштів ми залишаємо частину потерпілих без гарантій отримання відшкодування, бо в держави в умовах економічної кризи не швидко з'явиться можливість самостійно наповнювати ці статті бюджету.

Також слід відзначити, що застава у порівнянні з триманням під вартою є менш суворим запобіжним заходом, дає можливість підозрюваному здійснювати повноцінний захист від обвинувачення, уникнути судових помилок, сприяє захисту прав людини.

Крім того, не слід забувати й про стандарти міжнародного права, зокрема, ст. 5 Конвенції із захисту прав людини і основоположних свобод, ст. 29 Конституції виходять з того розуміння, що кожна людина є вільною. А отже й банальної підозри з боку держави недостатньо для того, щоб позбавити її особистої свободи. Звільнення особи від тримання під вартою у зв'язку з внесенням застави — це не звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Це всього лише попередній захід у процесі розслідування, яке проводиться до ухвалення судом вироку. І тому не факт, що підозрюваний, який вніс мільйони гривень під заставу, обов'язково буде переховуватися від слідства, залишивши Україну. Навіть навпаки — судова статистика за 2014 рік свідчить, що у нас немає проблем із виконанням підозрюваними умов такого запобіжного заходу, як застава. Іншими словами, порушення умов такого зобов'язання відбулося лише в 0,26% випадках.

Тепер розглянемо аргументи «проти» застосування застави у справах про корупційні злочини. Порівняно зі статистикою дворічної давнини, кількість кримінальних проваджень про корупційні злочини зростає майже втричі. Це свідчить не про сам факт зростання злочинності в цій сфері, а про посилення боротьби правоохоронних органів з корупцією та демократизацію процесів в українському суспільстві. Противники застосування застави стверджують, що особа, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні корупційного правопорушення, може використати кошти, які були здобуті нею злочинним шляхом та не були вилучені під час кримінального провадження представниками правоохоронних органів, для внесення застави та уникнення застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Вважаючи це недоліком вітчизняної нормотворчості, вищевказаний законопроект передбачає скасування можливості внесення застави за корупційні злочини та усунення можливості звільнення підозрюваного з-під варті.

Таким чином, на нашу думку законодавча ініціатива щодо скасування застави у корупційних злочинах є недоцільною, тому що тримання особи під вартою під час досудового розслідування не є покаранням і її вину ще належить довести та встановити вироком суду. У разі прийняття запропонованих змін може бути втрачена можливість як надходження до бюджету

ту додаткових коштів які вносяться підозрюваними як застава, так і використання їх на відшкодування завданих збитків. При цьому державі доведеться витратити значну суму державних коштів на утримання підозрюваних під вартою у слідчих ізоляторах, кількість яких, у разі заборони внесення застави, суттєво збільшиться. При цьому, у разі недоведеності вини підозрюваного який тримався під вартою, держава ще й муситиме виплатити особі компенсацію за рішенням ЄСПЛ.

Демчук Вадим Вікторович
курсант 2-го курсу ІПЮК для СБ України
НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЗАЛУЧЕННЯМ ЕКСПЕРТА ДО УЧАСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Судова експертиза має пріоритетну роль у застосуванні досягнень науки й техніки в кримінальному процесі, підвищенні культури процесуальної діяльності правоохоронних органів. Специфіка експертизи як правового явища полягає в отриманні процесуального документа, що відображає результати дослідження, — висновку експерта; в особливостях правового статусу учасників цієї дії; у складності оцінки висновку експерта як доказу. Отже, розуміння характеру спеціальних знань, їх обсягу, структури вважається важливим як у теоретичному, так і практичному сенсі. [3, с. 194]

Вирішенню проблемних питань щодо організації судово-експертної діяльності присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених-процесуалістів і криміналістів, серед яких В. Д. Арсенєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломеєва, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, О. М. Зінін, А. В. Іщенко, В. Я. Колдін, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, В. М. Махов, В. Т. Нор, Ю. К. Орлов, І. Л. Петрухін, О. Р. Росинська, М. Я. Сегай, Т. В. Сахнова, О. В. Селіна, С. А. Шейфер, В. М. Шерстюк, О. Р. Шляхов, О. О. Ейсман, М. П. Яблоков та інші. [5, с. 29].

Однак, попри велику кількість наукових досліджень пов'язаних із залученням експерта до кримінального провадження, ця процесуальна дія містить певну низку проблем, які не досліджені в теоретичному, тим паче практичному плані, коли актуальним залишається питання щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері кримінального судочин-

ства та реформування правоохоронної системи у цілому. Отже, метою роботи є аналіз чинного законодавства України, що регулює процесуальний порядок залучення експерта та конкретизація теоретико-практичних проблем залучення судового експерта до участі в кримінальному провадженні. [5, с. 29]

У результаті аналізу положень законодавства щодо залучення експерта в кримінальний процес, а також коментарів науковців із цього питання, доречно виокремити низку проблемних питань:

1) відсутня детальна регламентація порядку залучення експерта. Зокрема, не названо вид та форму процесуального документа, яким може бути призначено судову експертизу; [3, с. 201]

2) експертиза може доручатись не тільки одному експерту, експертам, а й експертній установі, проте не визначено порядку організації проведення експертизи саме в експертній установі — безпосередньо експертом, який працює в установі, чи її керівником. У разі останнього — межі повноважень керівника установи під час організації проведення експертиз (призначення експерта або експертів, попередження про кримінальну відповідальність, встановлення строків, заявлення клопотань тощо); [4]

3) відсутність в КПК будь-якої вказівки про вироблені багаторічною практикою такі процесуальні види експертиз як «додаткова», «комісійна», «повторна», «комплексна». Оскільки поняття повторної експертизи відсутнє, то немає процесуальних перешкод до залучення для повторного експертного дослідження того ж експерта, який проводив первинну експертизу. Подібна ситуація не сприяє реалізації принципів судово-експертної діяльності, а саме: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження; [2, с. 118]

4) не передбачений допит експерта на стадії досудового слідства. Так, п. 3 ст. 95 КПК України визначає, що експерт зобов'язаний давати пояснення слідчому в порядку, визначеному процесуальним законом, а закон цього порядку не встановив — Кодекс містить лише норми стосовно допиту експерта в суді (ст. 356 КПК); [1]

5) наявні суперечності між загальною й спеціальною нормами КПК. Ідеться про ст. 93 КПК «Збирання доказів» і ст. 243 КПК «Залучення експерта». Справа в тому, що законодавець не передбачив можливість збирання доказів стороною захисту шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій. У ч. 3 ст. 93 КПК йдеться про можливість отримання стороною захисту висновків експертів. Водночас залучення експертів для проведення експертних досліджень (ч. 2 ст. 243 КПК), власне, є нічим іншим, як проведенням слідчої дії стороною захисту, оскільки зазначена

стаття міститься в главі 20 «Слідчі (розшукові) дії». Вихід із цієї ситуації можливий шляхом змінення редакції ст. 93 КПК або виключення ст. 243 КПК з переліку слідчих (розшукових) дій; [3, с. 201]

6) не визначено форму реалізації стороною захисту права самостійного залучення експерта. Зокрема, не зрозуміло, який документ у такому випадку буде підставою для проведення експертизи;

7) жодним чином не вказано, за якою процедурою сторона захисту може отримати для проведення експертизи документи, речові докази тощо, вилучені й арештовані стороною обвинувачення. [1]

8) не передбачено інформування стороною захисту «протилежної» сторони провадження щодо залучення нею експерта та щодо змісту завдання для розв'язання експертизою. До речі, на підставі аналізу статей 243, 244 КПК виникає підозра, що результати експертизи можуть бути приховані стороною захисту, якщо вони її не влаштовують. І це не відповідає об'єктивному характеру істини в змагальному судочинстві. Якщо висновки експертизи не ввійшли до масиву доказової інформації, спільної для всіх суб'єктів кримінального процесу, це звужує обсяг об'єктивних підстав для ухвалення судом вірного рішення. Проблеми розбіжності позицій сторін можуть підлягати розв'язанню експертизою на підставі результатів порівняльного дослідження різних альтернатив щодо предмета експертного дослідження; [3, с. 200]

9) законодавцем, імовірно, допущена помилка в ст. 356 КПК, що регламентує процедуру допиту експерта в суді. Перед допитом, метою якого є роз'яснення раніше даного висновку, експерт приводиться головуючим до присяги, в якій зобов'язується сумлінно виконувати свої обов'язки. Але якщо експертиза, з приводу якої допитується експерт, була вже проведена, то очевидно, що він був попереджений про відповідальність за давання свідомо неправдивого висновку і відмову без поважних причин від виконання покладених на нього зобов'язань про що він підписується у висновку (ст. 102 КПК). Логічно було б привести експерта до присяги не після, а перед призначенням експертизи в суді (ст. 332 КПК). [2, с. 118]

Незважаючи на окремі прогалини та неточності понятійного апарату КПК, його прогресивні новели дають змогу значно розширити можливість застосування спеціальних знань для забезпечення завдань кримінального провадження — захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто

вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що наведені проблемні питання щодо процесуальної регламентації у кримінальному провадженні залучення експерта потребують подальшого законодавчого врегулювання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: проблемні питання [Електронний ресурс] – 2014. – Режим доступу: <http://nndes.org.ua/news/item/68>.

2. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у кримінальному процесі України / Куриленко Д. В. – 2014. – С. 118.

3. Моїсєєв О. М. Проблеми, пов'язані із залученням судового експерта до участі в кримінальному провадженні // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 27 (66). – 2014. – № 3. – С. 194-203.

4. Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] / Ткаченко Н. М. – 2013. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/p0003323-13>.

5. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні / Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. // Криміналістичний вісник. – 2014. – № 2 (22). – С. 28-36.

Єгізаров Роман Альбертович

співробітник ГУ СБ України у м. Києві та Київській області

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З СЛІДЧИМИ СУДДЯМИ

Останнім часом ускладнився процес збирання доказів. Так, за нормами раніше діючого КПК, при потребі у дослідженні певних документів і у випадку їх ненадання добровільно, слідчий самостійно приймав рішення

і проводив виїмку. Однак, тепер необхідно звертатись до суду з клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів, попередньо погоджувати відповідне питання в прокуратурі. Для цього слідчому потрібно витратити час на копіювання матеріалів для обґрунтування необхідності проведення тимчасового доступу, дочекатися погодження прокурора і лише згодом звернутися до слідчого судді, який на практиці вручає тому ж слідчому повідомлення про виклик в засідання осіб, які володіють даними документами і які слідчий ще завозить відповідним особам. Крім того, у зв'язку з появою в кримінальному процесі інституту НС(Р)Д, слідчий повинен виконувати ту роботу, яку раніше виконували оперативні підрозділи та готувати усі клопотання про проведення таких дій. Слід доповнити також і про право сторони захисту ініціювати проведення слідчих дій, що значно збільшує обсяг навантаження на одного слідчого.

З метою досягнення високих світових стандартів досудового розслідування, необхідним є внесення наступних змін до механізму отримання ухвал слідчих суддів Апеляційних судів про надання дозволу на проведення НС(Р)Д, які, передусім, викликані складною, довготривалою (приблизно від двох діб) та трудомісткою процедурою їх отримання, що не в повній мірі відповідає вимогам щодо необхідності швидкого розслідування проваджень. Також вказаний механізм не виключає можливості розголошення особами (наприклад, співробітниками канцелярії Апеляційних судів) даних досудового слідства. З метою вдосконалення діяльності з розкриття і розслідування злочинів в сучасних умовах пропонується:

1) внести зміни до п. п. 5 та 6 ч. 2 ст. 248 КПК України, відповідно до яких у клопотанні про проведення НС(Р)Д зазначаються обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину та вид НС(Р)Д, а також до ч. 4 ст. 248 КПК України, відповідно до якої ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених цим Кодексом, а також містити відомості, вказані у цій статті.

Найбільш поширеною підставою відмов в отриманні дозволів на проведення НС(Р)Д є те, що останні беруться не стосовно підозрюваного та відсутні установчі дані особи. Так, наприклад, в кримінальних провадженнях щодо діяльності терористичних груп відмовляється в отриманні дозволів на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж («прослуховування») бойовиків цих груп з підстав того, що вони не є підозрюваними та окрім даних щодо їх номеру телефону та «позивного» інші

будь-які дані відсутні. Проте, без проведення НС(Р)Д також неможливо встановити їх установчі дані, що в свою чергу призводить до неможливості повідомлення останнім про підозру.

Крім того, ухвалюючи рішення слідчий суддя вимагає згідно положень КПК зазначати конкретний вид НС(Р)Д, обґрунтовуючи підстави проведення саме вказаного виду НС(Р)Д. При цьому, вимогами чинного законодавства не враховано, що майже всі види НС(Р)Д є взаємопов'язаними, як то, зняття інформації з електронних інформаційних систем стосовно електронної поштової скриньки, якою користується особа та електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), якими користується особа та які розташовані за адресами проживання і місцезнаходження робочих місць, застосування відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації майже неможливо без проведення аудіо-, відео контролю місця та одночасного зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, що передається та приймається телекомунікаційними засобами; спостереження за особою та аудіо-, відеоконтроль особи неможливі без обстеження публічно недоступних місць, житла особи та у автотранспортному засобі; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу неможливе без спостереження у публічно доступних місцях за особою; а негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження взагалі майже неможливе без проведення інших видів НС(Р)Д тощо. Крім того, у зв'язку зі збільшенням навантаження на слідчого та інколи його некомпетентності, останній, здебільшого, не може на першочергових етапах розслідування врахувати всі відповідні обставини, а готуючи клопотання він не знає які саме НС(Р)Д в майбутньому необхідно буде проводити в комплексі, що призводить до проведення НС(Р)Д «для галочки» та фактично не дає досягти кінцевої мети їх проведення.

При цьому, під час отримання санкцій проекти ухвал суду щодо НС(Р)Д готуються самими слідчими, пристосовуючись до вимог суддів щодо написання клопотань, які постійно змінюються.

Тому, доцільно було б замінити вказану ухвалу слідчого судді на судовий бланк суворої звітності та типової форми, скоротивши вимоги до реквізитів ухвали, в яку в ході розгляду клопотання слідчим суддею вписувались би останнім від руки виключно: номер кримінального провадження та дані особи (осіб), місця тощо. При цьому, всі інші формулювання, в тому числі перелік всіх видів НС(Р)Д, були б вже прописані в ухвалі як стандартний текст та слідчий суддя у конкретних випадках

викреслював би в бланку вид НС(Р)Д, дозвіл на проведення яких саме не надано, та зазначав би конкретні підстави відмови.

2) Внести зміни до ст. 249 КПК України та ч. 8 ст. 223 КПК України, відповідно до яких загальний строк, протягом якого може тривати НС(Р)Д не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування.

Оскільки фактично іноді в кримінальних провадженнях, де черговому підозрюваному повідомляється про підозру за два тижні до закінчення слідства отримуючи ухвалу слідчий суддя визначає строки в межах досудового розслідування, тобто НС(Р)Д береться виключно на ці два тижні, а фактично всім зрозуміло, що строки слідства у провадженні будуть продовжені. Крім того, оскільки підозрюваний після завершення слідства та ознайомлення з матеріалами провадження може продовжувати впливати на свідків та потерпілих, а фактично на стадії після завершення досудового розслідування будь-якої протидії вказаному явищу немає (зокрема, згідно даних сайту «Єдиного реєстру судових рішень», станом на сьогоднішній день в Україні було всього 4 вироки суддів за статтею 386 КК України), проте дуже часто свідків в ході судового слідства змінюють покази на кардинально протилежні, доцільно було б, щоб наданий дозвіл слідчого судді діяв протягом всього строку до прийняття кінцевого рішення суддею.

3) Враховуючи, що так чи інакше в ході проведення НС(Р)Д завжди порушуються права інших осіб, а підозрювані та інші особи постійно змінюють телефони та сім-картки, з метою проведення повного та всебічного досудового розслідування, у зв'язку з необхідністю припинення злочинної діяльності та з метою забезпечення виконання оперативно-значимих цілей, внести зміни до КПК України та дозволити слідчим та прокурорам на підставі відповідної ухвали слідчого судді, приймати рішення про початок проведення НС(Р)Д щодо інших осіб, пов'язаних з відповідною особою або з переданою інформацією, а також на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж інформації з номерів телефонів, з якими зв'язувалась відповідна особа, або з телефону, який знаходиться поруч з телефоном тієї особи. Крім того, у випадку проведення АТО або в інших аналогічних випадках — щодо проведення операцій по затриманню злочинців — також в районах місць вчинення злочинів або переховування осіб, який визначатиметься керівником органу досудового розслідування.

4) Внести зміни до КПК України та дозволити слідчим витребувати на підставі наданих рішень суду щодо проведення НС(Р)Д через відповід-

ні технічні можливості СБУ та МВС роздруківки телефонних з'єднань абонентів за відповідними номерами телефонів, а також у випадках негальної необхідності, проводити за рішенням слідчого та прокурора обшук та тимчасовий доступ, оскільки фактично у вказаній ухвалі слідчого судді буде міститись норма як щодо надання дозволу про проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та обстеження публічно недоступних місць, які по суті ідентичні та на які вже судом надано дозвіл.

Вказані дії стануть наслідком логічності нормативно-правових актів, які з одного боку дозволяють знімати інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, з іншого — не дозволяють отримати роздруківки телефонних з'єднань, що призведе до можливості слідчому більш точно встановлювати адреси проживання підозрюваних та маршрути їх пересування; з одного боку дають дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла особи та одночасно не надають права на проведення обшуку.

5) Заборонити працівникам канцелярії суду ознайомлюватись зі змістом ухвали, а реєстрацію ухвал суду покласти на слідчого суддю шляхом проставлення у відповідному журналі видачі типових бланків відмітки про те, який орган та слідчий отримав примірник бланку ухвали.

6) Розробити Єдиний бланк отримання дозволів на НС(Р)Д та проведення обшуків, надавши відповідне право надання дозволів також слідчим суддям Апеляційних судів.

Захуцький Анатолій Віталійович
доцент СК № 1 ППОК для СБ України
НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ПАМ'ЯТКА ПРО ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПІДОЗРЮВАНОВОГО: ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

На перший погляд це питання виглядає другорядним у порівняннями з іншими, котрі виникають у правозастосуванні Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) з моменту його прийняття. Та окремі неточності, які допускаються у зразках *пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного* так і в практичній площині при її

використанні, змусили звернутися до розгляду саме цього документу та висловити свої думки з приводу його вдосконалення і приведення у відповідність з діючим законодавством.

Безумовно повідомлення про підозру займає особливе місце в структурі досудового розслідування. Порушення закону і помилки, що можуть бути допущені при повідомленні особи про підозру можуть призвести до істотних обмежень прав і свобод громадян, викликати обурення та обґрунтовані скарги.

Відповідно до КПК передбачено дві підстави для визнання особи підозрюваним: 1) повідомлення їй про підозру, яке здійснюється в порядку, встановленому статтями 276-279 КПК; 2) затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, порядок та підстави якого містяться у ст. 208 КПК.

Статтю 276 КПК передбачено виключні випадки обов'язкового повідомлення про підозру : затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів; наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

В ч. 4 ст. 208 КПК зазначається про необхідність роз'яснення затриманому уповноваженою службовою особою також «інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом», а в ч. 5 даної статті, що в протоколі про затримання особи вказується повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Крім того, в п. 2 ч. 3 ст. 212 КПК зазначається про зобов'язання роз'яснення затриманому «підстави його затримання, права і обов'язки» службовою особою, відповідальною за перебування затриманих.

Слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, передбачені статтею 42 КПК, а на прохання підозрюваного — зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав, про що вручається відповідна пам'ятка. Таким чином, при затриманні особи, крім складання протоколу затримання, де підозрюваному повідомляються про його права, передбачені статтею 42 КПК їй також вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного. Терміни вручення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного: *невідкладно* після вручення особі письмового повідомлення про підозру або після її затримання, за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення та *одночасно* з повідомленням про

процесуальні права та обов'язки підозрюваного (ч. 1, 8 ст. 42 та ч. 2 ст. 276, ч. 1 ст. 278 КПК).

Письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором, та відповідно до ст. 277 КПК повідомлення повинно містити відомості про *права підозрюваного*. Письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення — у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень. У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язані виконати дії, передбачені ст. 278 КПК. У разі якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має виключно прокурор (ст. 279 КПК). Але, пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного вручається у всіх випадках повідомлення про підозру, зміну підозри та повідомлення про нову підозру, незважаючи на свій автентичний текст.

Таким чином, пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного являє собою узагальнення витягів з нормативно-правових актів, що закріплюють права та обов'язки підозрюваного під час кримінального провадження, зокрема, деякі положення Конституції України, КПК, Закону «Про попереднє ув'язнення».

Позитивним у даному разі є те, що із запровадженням пам'ятки про права та обов'язки підозрюваного підозрюваний матиме можливість у будь-який час дізнатися із неї про свої права й обов'язки на зазначеній стадії без обмеження в часі. Це сприятиме процесуальній економії. Зменшенню документообігу та підвищенню рівня правової обізнаності підозрюваних.

Вимоги щодо оформлення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного КПК не встановлює. Регламентована лише назва документа (ч. 8 ст. 42 КПК) та окремі вимоги до змісту (повинен містити перелік прав підозрюваного, передбачених ст. 42 КПК (ч. 8 ст. 42, ч. 2 ст. 276 КПК)).

Серед інших законів, що регламентують права підозрюваного до пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного, також включена Конституція України, а саме статті, які закріплюють основні права людини і громадянина під час кримінального провадження: ст. 28 (право на повагу до його гідності), ст. 29 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 55 (право на судовий захист), ст. 56 (право на відшкодування за

рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень), ст. 59 (право на правову допомогу), ст. 62 (презумпція невинуватості), ст. 63 (право не свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів).

Оскільки підозрюваними є також особи, які затримані за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особи, щодо яких обрано захід забезпечення кримінального провадження, у тому числі й тримання під вартою, то цілком виправданим є роз'яснення у пам'ятці про основні процесуальні права та обов'язки підозрюваного, права та обов'язки затриманих осіб, що регламентовані ст. 10 Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину затвердженого Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13.07.1976 року, а також осіб, взятих під варту, що передбачені ст. 9 та ст. 10 Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 року.

Серед прав, що передбачені в КПК України, до пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного, доцільним є включення прав підозрюваного на відшкодування шкоди, завданої потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення (ст. 127 КПК України) та на примирення з потерпілим і укладення угоди про примирення, що у передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК України випадках є підставою для закриття кримінального провадження (ст. 56 КПК України).

Порівнюючи зміст пам'яток про процесуальні права та обов'язки підозрюваного науково-практичних та навчальних посібників [3, с. 457-461; 4, с. 300-307; 5, с. 131-136] звертають на себе увагу неточності, які допущені при викладенні у друкованому вигляді змісту статті 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення», у тому числі і помилка в приведеному тексті ст. 29 Конституції України (слово «перепинити» в 3 абзаці статті змінено на «припинити»), які з 2012 року до 2015 року переходять із одної електронної версії в іншу без відповідної перевірки чинної на даний час нормативно-правової бази.

Треба зазначити, що з моменту прийняття Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 в статтю 9 «Права осіб взятих під варту» вносились більше 17 змін, а після 2012 року 5 змін. На даний час частину першу статті 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» доповнено новим абзацом згідно із Законом № 419-VIII (419-19) від

14.05.2015, наступного змісту : «на душпастирську опіку, що здійснюється священнослужителями (капеланами)».

Як вказувалось вище у пам'ятці зазначається, що на всіх стадіях кримінального провадження підозрюваний має право примиритися з потерпілим і укласти відповідну угоду. На наш погляд пам'ятка потребує доповнення текстом, що за відсутності потерпілого — угода про визнання винуватості укладається прокурором, та викладенні у друкованому вигляді змісту наступних статей КПК — 468 (угоди в кримінальному провадженні), 469 (ініціювання та укладення угоди), 472 (зміст угоди про визнання винуватості), 473 (наслідки укладення та затвердження угоди). Враховуючи те, що головною метою запровадження цих угод є забезпечення принципу процесуальної економії. Також, на наш погляд, можливо привести в пам'ятці зміст ст. 285 (загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності).

В запропонованій редакції пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного 2015 року видання [6, с. 84-93], які опиралися на практичний досвід слідчих Управління Служби безпеки України в Харківській області, ці пропозиції враховані. Тому, на наш погляд, це питання повинно бути вирішено системно та з урахуванням того, що при здійсненні правозастосовчої діяльності слід виважено ставитись до юридичного тексту правових дефініцій та слідчої практики.

Так, ще 20 вересня 2013 року Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення, при розгляді діяльності органів внутрішніх справ України щодо підвищення рівня обізнаності громадськості з питань реалізації прав учасників процесу у кримінальному провадженні за Кримінальним процесуальним кодексом України рекомендувала Міністерству юстиції України, Міністерству внутрішніх справ України розроблення змін до пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого з метою її доповнення інформацією з номером телефону «гарячої лінії» безоплатної правової допомоги та порядку реалізації права на отримання безоплатної правової допомоги за рахунок держави.

Таким чином, є нагальна необхідність у вдосконаленні та доповненні пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного для подальшого впровадження у практичну діяльність правоохоронних органів України.

Зміст пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного повинен бути бездоганно викладений та можливо треба вказати, що нормативно-правові акти в ній викладені станом на визначене число.

Це дасть можливість не допускати формального підходу до вручення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного та відповідного роз'яснення прав підозрюваного і буде сприяти підвищенню рівня поінформованості громадян щодо захисту своїх прав та ступеню довіри громадян до правоохоронних органів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Відом. Верхов. Ради України – 2013. – № 9, 10, 11, 12, 13. – Ст. 88
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів : науково-практичний посібник/ [авт.кол.: Андреев Р. Г., Блажківський Є. М., Гошовський М. І. та ін.]. – К.: Алеута, 2012. – 736 с.
4. Складання кримінально-процесуальних документів у досудовому провадженні / [авт. кол.: Удалова Л. Д., Азаров Ю. І., Рожнова В. В. та ін.]. – К.: КНТ, 2013. – 376 с.
5. Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. Роз'яснення : наук.-практ. посібник / колектив авторів ; за заг. ред. М. А. Погорецького, О. П. Кубинської. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 560 с.
6. Збірник зразків процесуальних документів (досудове розслідування): наук.-практ. посіб. / О. І. Перепелиця, С. Є. Кучерина, Федосеев В. В. та ін. – Х. Право, 2015. – 632 с.
7. Про попереднє ув'язнення [Електронний ресурс] : Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-ХІІ // Верховна Рада України : офіц. веб-портал – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>. – Заг. з екрана.
8. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України : коментарі, роз'яснення, документи /відп. ред.. В. С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.
9. Чумак В. Н. Коментар до пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного [Електронний ресурс] : – Режим доступу : http://chumak.vn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=118%3A2010-12-19-15-05-36&catid=34%3Anew-to-joomla&Itemid=48&lang=uk. – Заг. з екрана.
10. Рекомендації Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення, м. Чернігів, 20 верес. 2013 р. [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <http://obljustif.gov.ua/wp-content/uploads/2013/10/Rekomendatsiyi-20.09.2013-CHernigiv-skan.pdf>. – Заг. з екрана.

Капліна Оксана Володимирівна
завідувач кафедри кримінального
процесу НЮУ ім. Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА НАЛЕЖНОГО ЗАСТОСУВАННЯ СТАТЕЙ 234–236 КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Обшук тривалий час належав до тих слідчих дій, нормативне регулювання, тактика та психологічні основи якого не викликали у правозастосовників проблем, оскільки на допомогу останнім ученими була розроблена струнка та логічна теорія проведення цієї слідчої дії. Однак, прийняття нового КПК України поставило перед практиками нові питання, які пов'язані з необхідністю усвідомлення законодавчих новел та втілення їх у практику.

Як відомо, процесуальний порядок проведення обшуку регламентується статтями 234-236 КПК, однак зазначені три статті породжують у слідчих та прокурорів низку запитань, пов'язаних із правильним розумінням їх правового змісту.

Частина 2 ст. 223 КПК, що врегульовує загальні вимоги до проведення слідчих дій, передбачає, що слідча дія повинна проводитися тільки за наявності для того законних підстав. Закон зараховує до таких підстав наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети слідчої дії.

Обшук, відповідно до ст. 234 КПК, проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Звертає на себе увагу неповнота нормативного регулювання мети обшуку, оскільки ця слідча (розшукова) дія може здійснюватися також із метою відшукування трупів, тварин, майна, на яке може бути накладено арешт у порядку ст. 170 КПК. Така прогалина негативно позначається на слідчій практиці, адже підстави для проведення обшуку повинні бути зазначені у клопотанні слідчого до слідчого судді відповідно до закону (п. 4 ч. 3 ст. 234 КПК).

Хочеться також звернути увагу на проблему, яка виникає при тлумаченні статей 234–236 КПК щодо об'єкта обшуку. Застосовуючи відомі теорії права види та способи тлумачення — буквальне, логічне, системне, історичне, телеологічне, — можемо зазначити, що складається таке враження, нібито поза межами нормативного врегулювання залишається можливість проведення обшуку в приміщеннях, що належать підприємствам та установам державної форми власності, адже слідчий за погодженням із прокурором звертається до слідчого судді за дозволом на проведення обшуку в *житлі чи іншому володінні особи* (розрядка наша — *О. К.*). Відомо, що визначення останнього поняття дає КПК у ч. 2 ст. 233. Відповідно до закону, під «житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи».

Виникає питання, чи знову законодавець припустився помилки, створив проблему, яка була предметом гострої дискусії правозастосовників та науковців за часи дії КПК 1960 р. та полягала у відсутності належного тлумачення поняття «житло та інше володіння особи», чи це послідовна позиція законодавця, спрямована на забезпечення судовим захистом лише прав власника житла та іншого володіння?

У юридичній літературі вчені вже звертали увагу на підходи законодавця щодо побудови нормативного змісту розглядуваних статей. Наприклад, Л. М. Лобойко зазначає, що законодавець установив судовий контроль за проведенням обшуку лише у житлі чи іншому володінні особи. У приміщеннях, що належать до державної форми власності, пошук необхідних предметів, документів тощо може відбуватися шляхом проведення в них огляду або тимчасового доступу. Проникнення державних службовців (слідчих, прокурорів) на державні підприємства, установи, організації не потребує судового контролю [1, с. 219].

Л. М. Лобойко є одним з авторів КПК України, тому його позиція заслуговує на увагу, особливо в частині підходу до визнання факту відсутності нормативного регулювання проведення обшуку в приміщеннях

державної форми власності. Проте ми не можемо погодитися з можливістю заміни обшуку оглядом. За такою логікою обшук у кабінеті судді або прокурора, міністра та й взагалі будь-якого державного службовця не потребує постановлення ухвали слідчого судді на їх проведення. Також, на наш погляд, не можна підміняти обшук оглядом. Учені постійно звертають увагу на необхідність відмежування двох вказаних слідчих дій. Головним критерієм такого відмежування є не тільки пошуковий, а головне — інтенсивно-примусовий характер пошукових дій [2, с. 12–13].

На наш погляд, при тлумаченні статей 234–236 КПК під час вирішення питання про проведення обшуку в приміщенні, що належить до державної форми власності, варто перш за все логічний акцент зробити на розумінні поняття «інше володіння особи». Вбачається, що законодавча конструкція цього поняття дає можливість його поширювального тлумачення, що варто визнати правильним. При проникненні до житла чи іншого володіння на підставі ухвали слідчого судді для проведення слідчих (розшукових) дій визначальним є те, що ці об'єкти знаходяться у *володінні особи* (фізичної чи юридичної).

Відомо, що термін «володіння» в юридичній літературі вживається в двох значеннях: 1) володіння як самостійний правовий інститут; 2) володіння як одне з правочинності права власності. Ці два значення не варто плутати. Проте вбачається, що з метою захисту прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні при тлумаченні ч. 2 ст. 233 КПК під володінням слід розуміти фактичне володіння річчю (майном). Тобто фактичне володіння не варто ототожнювати з правом власності. Такий широкий підхід до розуміння понять «житло», зарахування до «іншого володіння» офісних та службових приміщень, приміщень господарського, виробничого та іншого призначення незалежно від форм власності відповідає й прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.

Саме такий підхід ми можемо спостерігати і в юридичній літературі. Зокрема, І. Л. Бедняков зазначає, що обшук проводиться тільки на об'єктах, що знаходяться у законному володінні. При цьому не має значення форма власності цього об'єкта. Тому він може проводитися лише у фізичної, юридичної особи, а також на об'єктах, які належать державним органам [2, с. 21].

Ще одна проблема, яка останнім часом постала перед прокурорами та слідчими, — тривалість обшуку. Справа в тому, що у правозастосовчій практиці відзначається тенденція до збільшення кількості тривалих обшуків. Переважно це спостерігається під час досудового розслідування злочинів,

учинених у сфері господарської діяльності. Такі обшуки пов'язані з необхідністю виявлення продукції, яку приховують від обліку на великій території складського приміщення; документів, які відображають або підтверджують виконання фінансово-господарських операцій, пов'язаних із розрахунками та сплатою податків, відшукуванням предметів, за допомогою яких був учинений або прихований злочин (печатки, штампи, бланки документів тощо); листів, робочих щоденників, неофіційних документів, чорнових записів та інших документів, які мають значення для кримінального провадження, розкриття вчиненого кримінального правопорушення, відшукування осіб, винних у вчиненні злочину. Розширення сфери застосування сучасних інформаційних технологій пов'язано з тим, що відомості про незаконні фінансові операції, бази даних, електронна кореспонденція, інформація, заборонена законом до розповсюдження, програмне забезпечення, що використовується для вчинення кримінальних правопорушень тощо, може міститися на електронних носіях. Усе це значно ускладнює проведення обшуків, збільшує час, необхідний для їх проведення.

Звернення до юридичної літератури дає можливість зробити висновок, що за часи, коли господарські відносини не були такими розвиненими, як зараз, учені переважно зосереджували свою увагу на розробці рекомендацій щодо процесуального порядку та тактико-психологічних основ проведення обшуку. Питання про час обшуку порушувалося лише в контексті дотримання прав людини, можливості проведення обшуку в нічний час та доцільності обрання певного часу його проведення.

О. Р. Ратинов пропонував проводити обшук переважно рано-вранці з 6-ої до 9-ої години [3, с. 47]. І. Л. Бедняков, зробивши узагальнення практики проведення 224 обшуків, наводить такі дані: з 6-ої до 9-ої години було проведено 15 обшуків (6,7%); з 18-ої до 22-ої години — 37 обшуків (16,5%). Це дозволило вченому зробити висновок, що слідчі, як правило, керуються більше міркуваннями власної зручності, аніж врахуванням чинників раптовості [2, с. 99]. Проте в наведеному прикладі йдеться про нетривалі обшуки. Коли ж виникає потреба у проведенні тривалих обшуків, які можуть проводитися 5, 8 і навіть 23 дні, перед правозастосовниками постають проблемні питання не тільки організаційно-тактичного характеру, а й процесуального оформлення, можливості перерви у перебігу проведення такого обшуку.

Ця проблема загострилася саме зараз у зв'язку з тим, що ч. 1 ст. 235 КПК передбачає, що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора,

слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз.

Для розв'язання тих проблем, які постали перед правозастосовниками, необхідно відповісти на низку питань практичного характеру: чи повинен обшук бути безперервною слідчою дією; як правильно процесуально оформити тривалий обшук; чи можливо проводити обшук протягом трьох тижнів; як правильно тлумачити положенні ч. 1 ст. 235 КПК та інші.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник / Л. М. Лобойко. – К.: Істина, 2014. – 432 с.
2. Бедняков И. Л. Обыск: проблемы эффективности и доказательственного значения: монография / И. Л. Бедняков. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 176 с.
3. Ратинов А. Р. Обыск и выемка: монография / А. Р. Ратинов. – М.: Госюриздат, 1961. – 220 с.

Клименко Станіслав Сергійович
курсант 1-ї навчальної групи 4-го курсу ІПЮК для СБ України НІОУ ім. Ярослава Мудрого

НЕДОПУСТИМІСТЬ ПРОВОКАЦІЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає цілу низку вимог, дотримання яких є гарантією захисту конституційних прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі НСРД). Загальними серед них є вимоги щодо наявності дозволу слідчого судді на проведення більшості НСРД, необхідність повідомлення осіб, чії права були обмежені під час проведення НСРД, про факт їх проведення та ін.

Водночас однією з гарантій, спрямованих на забезпечення прав учасників кримінального провадження, саме під час проведення контролю за вчиненням злочину, є заборона провокації.

Окремі питання, пов'язані із дослідженням процесуального порядку здійснення контролю за вчиненням злочину, досліджувалися такими на-

уковцями, як: О. М. Бандурка, С. О. Гриненко, В. А. Колеснік, Р. М. Шевцов, М. Є. Шумило, З. Р. Сулейманова та ін.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється тим, що, як свідчить вивчення матеріалів окремих кримінальних проваджень, при проведенні оперативної закупки предметів, вилучених з вільного обігу (як форми контролю за вчиненням злочину) непоодинокими є випадки допущення провокації. При цьому суди зазвичай не визнають докази, отримані в наслідок такої провокації, недопустимими.

Аналізуючи окремі кримінальні провадження, можна зробити висновок про те, що застосування оперативної закупки переслідує головну мету — отримання прямих доказів факту ініціативного збуту конкретною особою наркотичних засобів покупцю. У зв'язку з цим вирішенню підлягає питання про те, чи є сьогодні оперативна закупка достатньо ефективною негласною слідчою (розшуковою) дією для досягнення вказаної мети.

Наприклад, якщо особа, яка збула наркотичні засоби, не заперечує факт збуту наркотичних засобів, даючи про це детальні показання, які збігаються з показаннями покупця, перевірка доказового значення результатів оперативної закупки перетворюється на звичайну формальність. Однак у випадку, коли особа, яка збула наркотичні засоби, заперечує свою причетність до злочину, єдиним прямим доказом факту збуту наркотичних засобів є показання особи, яка проводила їх закупку, тому належно оформлені результати документування оперативної закупки мають надзвичайно важливе значення для доказування факту передачі (збуту) наркотичних засобів.

При проведенні оперативних закупок наркотичних засобів виникає проблема саме в тому, що при здійсненні даної НСРД, може відбуватися провокування особи до скоєння даного злочину. На підставі доказів, отриманих в результаті провокації з боку негласних джерел, суди констатуючи факт провокування, виносять обвинувальні вироки, незважаючи на те, що відповідно до ст. 271 КПК провокування злочину заборонено.

У контексті ст. 271 КПК під провокацією злочину слід розуміти такі дії як: 1) вмовляння по телефону агентом чи оперуповноваженим продати наркотичні засоби; 2) проведення оперативної або контрольованої закупки тільки на підставі рапорту без наявності інших доказів причетності особи до злочину; 3) підкидання особі грошей оперуповноваженими працівниками, чим самим доводиться суб'єктивна сторона злочину в суді (умисел на збут); 4) підкидання особі самих наркотичних засобів таємними агентами чи оперуповноваженими працівниками; 5) організація підставної зустрічі підозрюваного з агентом, який вже має наркотичні засоби

та переписані купюри, що будуть слугувати доказами в кримінальному провадженні.

Провокацію злочину слід відрізнити від підбурювання до злочину. Зазначимо, що юридична характеристика діяльності підбурювача впливає зі змісту ч. 4 ст. 27 КК України: «Підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила співучасника до вчинення злочину».

Відмінності полягають в наступному: по-перше, юридична природа підбурювання до злочину і провокації злочину не є тотожною. Для підбурювання завжди притаманний двосторонній суб'єктивний зв'язок між особами, а при провокації може бути відсутнім такий зв'язок, провокатор може діяти таємно, шляхом створення умов і обставин, які обумовлюватимуть викриття особи, яку провокують. Отже, провокація є більш ширшим поняттям, ніж підбурювання. По-друге, для провокації обов'язковою суб'єктивною ознакою є спеціальна мета — викриття особи, яку спровокували на вчинення злочину. Така мета відсутня у випадку підбурювання до вчинення злочину.

Також відмінною рисою провокації є здійснення певних активних дій в ситуації, коли не було достатніх підстав вважати, що злочин був би вчинений без провокаційних дій.

За змістом окремих рішень ЄСПЛ під провокацією (іноді також іменованою підбурюванням) розуміється діяльність поліцейського, коли він не обмежується (відносно) пасивними методами розслідування злочину, але здійснює таку дію на суб'єкта (розслідування), яка підштовхує останнього до здійснення правопорушення, яке інакше не було б здійснено, і це (підбурювання) має мету зібрати докази (проти цього суб'єкта) і почати його кримінальне переслідування.

Так, наприклад, у справі «Гейксієра де Кастро проти Португалії» від 9 липня 1998 р., яка стосувалась засудження заявника за торгівлю наркотиками, ЄСПЛ відмітив, що використання агентів під прикриттям повинно бути обмежено, а також повинні бути надані гарантії навіть у справах, що стосуються боротьби із обігом наркотиків. Констатуючи порушення Португалією ст. 6 § 1 Конвенції, ЄСПЛ підкреслив відсутність підстав для висновку, що без втручання агентів злочин було б скоєно. Таке втручання та його використання у сумнівному кримінальному провадженні означало з самого початку, що заявника було остаточно позбавлено права на справедливий судовий розгляд. Відповідно, мало місце порушення ст. 6 § 1 Конвенції.

Рішенням ЄСПЛ у справі «Корнев і Карпенко проти України» від 21 жовтня 2010 року констатовано порушення п. 3 ст. 5 та п. 3 ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ визнав порушення вимог п. 3 ст. 6 Конвенції внаслідок того, що національні суди відмовили Корневу у допиті свідка Щербак В., що була єдиною особою, яка могла підтвердити, що саме від нього отримала наркотичні засоби, які у подальшому були вилучені працівниками міліції, а також заперечити факт провокації злочину, що в свою чергу привело до істотного порушення права на захист. Згідно з матеріалами справи Корнева затримали працівники міліції та примусили покласти собі до кишені 20 гривень, а також оговорити себе та визнати вину у вчиненні інкримінованого злочину. З метою перевірки таких показань Корневим заявлялося клопотання про виклик у судові засідання свідків Мазної Н. та Щербак В. У задоволенні цього клопотання судом було відмовлено. У подальшому показання свідка Щербак В. були оголошені в судовому засіданні та покладені судом в основу обвинувального вироку щодо Корнева. ЄСПЛ зазначив, що показання свідка Щербак В. були вагомими для вирішення справи, оскільки вона була єдиною особою, яка безпосередньо брала участь у купівлі наркотиків і заявника і могла засвідчити відсутність факту провокації.

24 квітня 2014, ЄСПЛ прийняв постанову щодо провокації злочинів — «Лагутін та інші проти Росії» (*Lagutin and Others v. Russia*). Заявники Іван і Віктор Лагутін стверджували, що закупник змусив їх продати наркотичний засіб. Співробітники Федеральної служби Російської Федерації по контролю за обігом наркотиків (далі — ФСКН) (повідомили, що вони мають оперативні дані про те, що заявники збувають наркотики. У суді закупник дав свідчення про те, що раніше він ніколи не купував наркотичні засоби у Лагутіна і взагалі не знає будь-яких збувальників наркотиків. У матеріалах справи відсутні будь-які конкретні «оперативні дані». Такі дані також не були витребувані судом.

Тому ЄСПЛ не зміг оцінити, чи були підстави для проведення негласних заходів і чи не було на заявників вчинено тиск з метою схилити їх до скоєння злочинів.

У кримінальній справі, про який йде мова, співробітники ФСКН посилалися на секретну інформацію про причетність заявників до збуту наркотичних засобів, отриману з неназваних джерел. Це вимагало перевірки судами факту існування такої інформації до першого контакту заявників із закупниками, оцінки її змісту та прийняття рішення про те, чи може вона бути надана стороні захисту.

Суди не переконалися в тому, що сторона звинувачення обґрунтувала належним чином відсутність провокації. Оскільки «оперативна інформа-

ція» не була розкрита, заявники були позбавлені можливості оскаржувати її зміст і належність. Відповідно, заявники були поставлені в нерівну позицію щодо сторони обвинувачення, і нічого не було зроблено, щоб збалансувати обмеження прав захисту, поновити рівність сторін і досягти спільної справедливості судового розгляду.

Проте слід зазначити, що не будь-які активні дії працівників правоохоронних органів повинні бути кваліфікованими як провокація. ЄСПЛ сформульовано декілька ознак, за якими можна відрізнити провокацію від звичайних (і допустимих дій з точки зору Конвенції) при проведенні контролю за вчиненням злочину. Визначальним при цьому є те, що злочин планувався або почав здійснюватися до того, як до нього підключилися поліцейські агенти. За наявності таких обставин дії уповноважених осіб не можуть визнаватися провокацією. При цьому результати НСРД можуть бути покладені в основу вироку, тільки якщо вони свідчать про те, що намір на здійснення злочинного діяння сформувався незалежно від діяльності співробітників оперативних підрозділів (слідчих підрозділів), а також коли особи здійснили усі підготовчі дії для здійснення такого злочинного діяння.

У контексті питання, що розглядається, також варто зупинитися на аналізі останніх тенденції, пов'язаних із можливістю виконання рішень ЄСПЛ, якими констатовано факт провокації. Порівняно нещодавно ЄСПЛ започаткував практику розгляду справ про провокацію злочину за спрощеною процедурою. Ця процедура передбачає укладення мирової угоди про визнання факту провокації з боку органів національної влади. Наслідком затвердження такої угоди є винесення постанови (Judgment). Якщо ж заявник відмовляється укласти таку угоду, то відповідно в цьому випадку провадження за скаргою припиняється, що оформлюється Рішенням (Decision), а не Постановою (Judgment) ЄСПЛ.

Відповідно до положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення, а не постанову Європейського суду з прав людини у справах проти України. Таким чином, заявникам, які хочуть досягти перегляду судових актів у їх кримінальному провадженні, з метою застосування положень цього закону доцільніше відмовлятися від укладання мирової угоди з владою.

На мою думку, для виправлення даної ситуації необхідно, по-перше, встановлення чіткого порядку проведення оперативної закупки у Крими-

нально-процесуальному кодексі України та/або у Законі України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» під контролем слідчого судді. По-друге, необхідно встановити можливість і порядок допиту захистом таємних агентів із дотриманням інтересу правоохоронного органу щодо збереження їх анонімності у випадку, якщо обвинувачення будується на свідченнях таких агентів. По-третє, суди не повинні кваліфікувати зберігання наркотиків особами як таке, що здійснювалось з метою збуту, якщо єдиним доказом цієї мети є провокація агентів правоохоронного органу.

Отже, із вище викладеного можна зробити висновок, що заборона провокації є дієвою гарантією, спрямованою на забезпечення прав учасників під час проведення контролю за вчинення злочину. Факт провокації розглядається ЄСПЛ та і національним законодавством як грубе порушення вимог КПК, прав і свобод людини, що тягне за собою визнання недопустимості отриманих доказів та можливо постановлення виправдувального вироку. Враховуючи, що правові позиції ЄСПЛ мають суттєве значення, а Рішення ЄСПЛ, ухвалені щодо України, підлягають обов'язковому виконанню, вважаємо, що під час планування і підготовки контролю за вчиненням злочину має бути вжито всіх заходів, спрямованих на недопущення провокації. Разом з тим, механізм виконання рішень ЄСПЛ у цій категорії справ потребує подальшого удосконалення.

Константинов Костянтин Валентинович
головний державний ревізор-інспектор
УВБ ГУ ДФС у Харківській області

Ярмак Костянтин Борисович
головний державний ревізор-інспектор
УВБ ГУ ДФС у Харківській області

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ ДОКУМЕНТУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

План заходів із реалізації рекомендацій, що містяться у другій оцінці Європейської Комісії прогресу України у виконанні I-ї (законодавчої) фази Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму, затвердженого

19.05.2012 на засіданні Координаційного центру з виконання вказаного Плану дій, передбачено (рекомендовано) низку змін до антикорупційного законодавства, зокрема:

- установлення відповідальності за подання в деклараціях про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру недостовірних відомостей;
- підвищення санкцій за кримінальні корупційні правопорушення;
- забезпечення виконання рекомендацій GRECO у сфері криміналізації корупції;
- чітке розмежування компетенції правоохоронних органів, відповідальних за боротьбу з корупцією.

Таким чином, таке явище як корупція здобуло вкрай негативної міжнародної оцінки. З урахуванням цих вимог, вчинення кримінальних корупційних правопорушень оцінюється суспільством як тяжкий злочин.

Прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції», передбачені вищевказаним Планом заходи Україною були виконані.

Проте, лише одна криміналізація дій та збільшення санкцій за вчинення корупційних кримінальних правопорушень не є запорукою вдалого її подолання.

Відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, негласні слідчі (розшукові) дії, при документуванні кримінальних корупційних правопорушень, можуть проводитись виключно за тяжкими злочинами.

Таким чином, виходячи з латентного характеру більшості таких злочинів, можливість документування не тяжких злочинів цієї категорії у правоохоронних органів відсутня, що не сприяє належній роботі із запобігання корупції.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є внесення зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо можливості проведення негласних слідчих розшукових дій незалежно від тяжкості вчиненого злочину, виключно за скоєння корупційних кримінальних правопорушень.

Це зумовлено критичним ставленням суду до доказів здобутих під час проведення НСРД у тяжких кримінальних правопорушеннях, у яких у подальшому склад кримінального правопорушення з тяжкого пере-кваліфіковувався на середньої тяжкості, а також неможливістю надання

ініціативного звукозапису заявника про вчинення особо такого роду правопорушення.

Крім того, розгляд клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень лише суддями апеляційного суду не дозволяє оперативно отримати такий дозвіл при необхідності перевірки заяви про отримання неправомірної вигоди правоохоронними органами на території віддаленого району або у короткий проміжок часу. Проведення таких негласних слідчих дій до отримання дозволу суду з подальшим зверненням до суду при першій можливості положеннями КПК України обмежене (ст. 250 КПК України) і дозволяється лише у випадках прямо передбачених цим Кодексом.

При цьому, виходячи зі змісту листа судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29.01.2013 №223-158/0/4-13, йдеться лише про встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та спостереження за особою, та не дає можливості проведення аудіо-, відеоконтролю особи.

Таким чином, надання права прокурору у невідкладних випадках надавати попередній дозвіл на застосування технічних засобів контролю за злочинцем, з подальшим зверненням до суду та обґрунтування невідкладності, сприяла б підвищенню ефективності документування даної категорії злочинів.

Косьмін Олексій Вікторович
старший викладач СК №1 ПШОК для
СБ України НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОНИКНЕННЯМ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Право на недоторканість житла чи іншого володіння особи є одним з фундаментальних прав людини. Це право закріплене як у міжнародно-правових актах, та і в національному законодавстві України. Вислів «мій дім — моя фортеця» найбільш влучно розкриває сутність цього правового здобуття людства. Так, ст. 12 Загальної декларації прав людини, яка

проголошена і прийнята резолюцією 217 (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 передбачено, що «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканість його житла ... Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань». Аналогічна вимога міститься в ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966, який набув чинності для України 23.03.1976. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, відомої як Європейська Конвенція з прав людини декларує ці права, зазначаючи, що «Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і таємниці кореспонденції». На захисті цього права особи також стоїть Європейський суд з прав людини, який неодноразово висловлювався з цього приводу у своїх рішеннях.

Згідно з ч. 2 ст. 30 Конституції України «Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». У відповідності до ч. 3 ст. 30 Конституції України лише «у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений Законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку».

Таким чином, однією із засад кримінального провадження є дотримання права особи на недоторканість житла. Встановлені законодавцем обмеження цього права передбачені ст. 233 КПК України, у якій визначені дві загальні правові підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи, а саме:

- добровільна згода особи, яка володіє житлом;
- ухвала слідчого судді.

Частина 3 вказаної статті дає право слідчому, прокурору до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи ще у двох випадках, які визначені, як невідкладні:

- врятування життя людей та майна;
- безпосереднє переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

На практиці під час здійснення досудового слідства у кримінальних провадженнях, як правова підстава для проведення огляду житла чи іншого володіння особи, слідчими часто використовується добровільна згода особи, як одна з загальних підстав, передбачених ст. 233 КПК Укра-

їни. Саме під час таких оглядів слідчими вилучаються предмети і документи, які є речовими доказами у кримінальних провадженнях, та на яких в подальшому ґрунтується звинувачення.

В той же час, у відповідності до ст. 237 КПК України, огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами Кримінального процесуального кодексу, передбаченими для обшуку. Так, слідчий має керуватися положеннями ст. 234 КПК України, у ч. 2 якої зазначено, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Така правова підстава, як добровільна згода особи в ст. 234 КПК відсутня.

Виходячи з викладеного, маємо конкуренцію норм: з однієї сторони норма загального характеру (ст. 233 КПК) дозволяє з будь якою метою (наприклад огляд під час здійснення досудового розслідування) проникнути до житла чи іншого володіння особи за добровільною згодою володільця, з іншої сторони норма спеціальна (ст.ст. 237 та 234 КПК) не передбачає такої правової підстави, як добровільна згода особи-володільця. Вочевидь, що виходячи з загальних положень теорії права, слідчі повинні застосовувати спеціальну норму, тобто ст. ст. 237, 234 КПК.

Правильне використання правових підстав в зазначених випадках (окрім звичайно невідкладних випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України) має велике значення при формуванні доказової бази у кримінальному провадженні, оскільки при неправильному використанні вказаних правових підстав є певні ризики результативності слідчої дії. Так, у відповідності до ч. 1 і ч. 2 ст. 87 КПК України, суд зобов'язаний визнати недопустимими докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та Законами України, міжнародними договорами, тобто отримані в результаті здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу.

Таким чином, докази, отримані під час огляду житла чи іншого володіння особи з її добровільної згоди, можуть бути визнані судом недопустимими, що в купі з визнанням судом недостатності доказів, які залишились в розпорядженні прокурора, може з'явитися підставою для винесення судом виправдувального вироку та уникнення покарання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Як приклад можна навести ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21.10.2015 за скаргою прокурора на ухвалу апеляційного суду Херсонської області щодо скасування вироку та закриття кримінального провадження за підозрою ОСОБИ 2 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1

ст. 309 КК України, якою визнано безпідставними посилення прокурора на можливість проведення огляду за згодою власника житла. При цьому, суд вважає, що ч. 1 ст. 233 КПК не регламентує проведення огляду житла, а встановлює винятки з загального правила (недоторканість житла чи іншого володіння особи) — можливість проникнення в житло тільки на підставі ухвали слідчого судді чи за добровільною згодою особи, або у невідкладних випадках. У вказаному рішенні, ВССУ також зазначив, що Апеляційний суд обґрунтовано, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України, визнав протокол огляду місця події, згідно з яким були вилучені наркотичні засоби, а також висновки експертів недопустимими доказами, а показання свідків — недостатніми для доведення вини.

Аналізуючи практичний аспект цієї проблеми потрібно зазначити, що не завжди слідчий має можливість якнайскоріше отримати ухвалу слідчого судді на обшук, оскільки це потребує певного часу, а речові докази можуть бути втрачені. Також, не у кожній слідчій ситуації наявні невідкладні випадки, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК України.

З метою уникнення випадків винесення судами виправдувальних вироків та більш чіткої регламентації правових підстав для проведення огляду житла чи іншого володіння особи, вважаємо за необхідне удосконалення диспозиції ч. 2 ст. 237 КПК України, додавши в кінці речення фразу — «або за добровільною згодою особи, яка ними володіє». Це дозволить усунути конфлікт між вимогами ст. 233 та ст. ст. 234, 237 КПК України.

Також, з цією ж метою, потрібно вдосконалити диспозицію ч. 3 ст. 233 КПК України, додавши ще один невідкладний випадок — загроза знищення речових доказів.

Котюк Михайло Володимирович

курсант 1-ої навчальної групи 1-го курсу ІПЮК для СБ України НІОУ ім. Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ТА ПОМИЛКИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

У цих тезах розглянуто основні проблеми та недоліки, що мають місце під час досудового розслідування при обранні запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

1. Найбільш розповсюдженим недоліком клопотань сторони обвинувачення, поданих до слідчих суддів, є відсутність в клопотаннях посилання на матеріали, якими підтверджуються обставини, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність у кримінальному провадженні одного або кількох ризиків. В таких випадках слідчі судді намагаються в ході безпосереднього розгляду клопотання самостійно встановити обґрунтованість клопотання.

2. Типовою помилкою є те, що слідчі у клопотаннях і судді в ухвалах про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту зазначають, що підозрюваний може ухилитися від слідства або перешкоджати встановленню істини у кримінальному провадженні, не наводячи при цьому даних, які б свідчили про такий їх намір. КПК вимагає підтвердження такого наміру, наприклад, факт придбання квитків, відкриття візи для виїзду з постійного місця проживання за кордон, тощо.

3. В ухвалах суду інколи зазначається, що взяття під варту обирається «з урахуванням того, що особа вчинила злочин, передбачений КК України». Оскільки такий висновок може міститися лише в обвинувальному вирокі суду, він є формальною підставою для апеляційного оскарження такої ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

4. Слідчий чи прокурор належним чином не обґрунтовують своє подання про продовження строку тримання обвинуваченого під вартою, а суддя мотивує ухвалу про продовження такого строку лише тяжкістю вчиненого злочину чи можливістю впливу на свідків або ухилення від слідства, не обґрунтовуючи при цьому цей висновок. Разом з тим § 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основних свобод дозволяє продовження строків тримання обвинувачених під вартою лише за наявності суттєвих і достатніх підстав для цього.

5. Деякі судді виносять ухвали про тримання підозрюваного під вартою та одночасно визначають суму грошової застави, яку підозрюваний за своїм майновим станом не в змозі внести і має залишатися під вартою в очікуванні суду чи вироку. Частина 5 ст. 182 КПК визначає розмір застави у певних межах залежно від тяжкості злочину і передбачає, що збільшення розміру може бути в чітко визначених випадках, що стримуватиме суддів, які мають обґрунтовувати такі виняткові випадки.

6. В своїй ухвалі слідчий суддя повинен послатися також на обставини про недостатність застосування більш м'якого запобіжного заходу для гарантії забезпечення виконання підозрюваним процесуальних обов'язків, оскільки сама по собі тяжкість покарання, що загрожує особі у разі визнання її винною у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого вона

підозрюється, і наявність зазначених ризиків, не можуть бути безумовною підставою для обрання більш суворого запобіжного заходу.

7. Поширені випадки, коли клопотання про обрання запобіжних заходів надходять до суду безпосередньо перед закінченням установленого законом строку, що позбавляє слідчих суддів можливості ретельно вивчити матеріал, перевірити наявність підстав для обрання підозрюваному запобіжного заходу у вигляді саме тримання під вартою. У клопотаннях про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту не зазначається початок строку тримання осіб під вартою, через що виникають певні проблеми у подальшому при винесенні слідчими суддями ухвал.

8. В ухвалах слідчих суддів про застосування запобіжного заходу іноді містяться такі помилки: неправильне визначення дати закінчення дії таких запобіжних заходів, як тримання під вартою або домашнього арешту; неправильне визначення розміру застави у визначених законом випадках під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; при застосуванні запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, не вказані обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 цього Кодексу, що покладаються на підозрюваного, та строк їх дії. Наведені порушення норм процесуального законодавства є підставами для скасування ухвал слідчих суддів апеляційною інстанцією.

9. Слідча та судова практика має чимало прикладів неналежного додержання строків затримання, встановлених законодавством. Зокрема, Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ дійшов висновку про те, що такі порушення виявлялися, насамперед, через:

- незабезпечення права затриманої особи негайно постати перед судом, який вирішить питання щодо законності її затримання;
- відсутність обов'язкового судового контролю за триманням особи під вартою;
- тримання заявника під вартою без відповідного рішення суду всупереч вимогам законодавства;
- брак документального засвідчення (протоколу затримання або відсутність часу фактичного затримання особи) при затриманні особи правоохоронними органами протягом декількох днів тощо.

10. Оперативні працівники, які доставляють затриманих осіб, тривалий час утримують їх у транспортних засобах, службових кабінетах або в інших місцях. Замість вчасного доставляння затриманих осіб до слідчих підрозділів оперативні працівники, всупереч вимогам ст. 41 КПК, без будь-яких доручень слідчих, без участі захисника, проводять опитування затриманих, спрямовані на встановлення обставин вчинених злочинів, тощо.

11. Ще одна проблема, пов'язана із затриманням, — зловживання службовими особами правом запросити особу як свідка для надання нею пояснень щодо певних подій і фактів. Такі опитування, що можуть тривати досить довго, призводять до фактичного затримання особи без її належного оформлення та забезпечення прав затриманого. Коли проводяться такі опитування, фактично люди примусово тримаються в кабінетах та інших приміщеннях, але при цьому не обліковуються.

12. На практиці мають місце факти застосування до затриманих надмірної фізичної сили під час затримання чи відразу ж після затримання за відсутності необхідності такого застосування, а також при доправленні до органів внутрішніх справ. Навіть у разі, якщо ні фізичне, ні психічне насильство або вплив до затриманої особи не застосовуються, але особа, перебуваючи під контролем державних органів, була піддана умовам і процедурам, що заподіяли їй фізичних та/або психічних страждань, незалежно від обставин і цілей такої процедури, вона є порушенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Підводячи підсумок зазначимо, що запорукою забезпечення прав підозрюваного під час затримання та наступного застосування до нього запобіжного заходу є чітке дотримання стороною обвинувачення норм КПК України, вітчизняного законодавства та відповідних міжнародних конвенцій.

Курило Олександр Миколайович
суддя судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Харківської області, кандидат юридичних наук

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

**(практика вирішення слідчими та слідчими суддями питань,
пов'язаних із заходами забезпечення
кримінального провадження)**

Однією з новацій діючого КПК України є суттєве розширення функції суду щодо контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів сторін кримінального провадження під час досудового розслідування, а також запровадження з цією метою інституту слідчого судді, як процесуальної

фігури, яка спеціально уповноважена на здійснення такого контролю, шляхом, перш за все, вирішення питань, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод осіб та розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора.

Такий контроль, в тому числі, передбачає застосування слідчим, слідчим суддею низки заходів забезпечення кримінального провадження та розгляд клопотань про надання дозволу на проведення слідчих дій.

З набранням чинності КПК України в редакції 2012 року на рівні місцевих судів загальної юрисдикції розпочав функціонувати інститут слідчого судді.

За змістом положень чинного КПК, основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які приймають участь в кримінальному процесі, забезпечення законності і обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудових стадіях кримінального провадження.

До компетенції слідчого судді суду першої інстанції належить прийняття рішень про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення відкритих слідчих дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора.

При розгляді та аналізі повноважень слідчого судді місцевого суду, їх можна поділити на дві групи:

- розгляд клопотань, поданих як зі сторони обвинувачення, так і зі сторони захисту;
- розгляд скарг на дії, рішення та бездіяльність слідчого, прокурора під час провадження досудового слідства;

Заходами забезпечення кримінального провадження є передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості.

Ці заходи характеризуються такими специфічними ознаками: 1) мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законом; 2) підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом; 3) спрямовані на досягнення єдиної мети — забезпечити належний порядок кримінального провадження; 4) мають виражений примусовий характер оскільки сама можливість застосування примусу

передбачена законом; 5) мають виключний характер — тобто застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами публічні завдання кримінального провадження досягнути неможливо; 6) специфічний суб'єкт застосування — ним, як правило, є слідчий суддя, суд.

Процесуальна регламентація інституту заходів забезпечення кримінального провадження зосереджена в розділі II КПК.

У кримінальному судочинстві привід є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у примусовому супроводженні підозрюваного, обвинуваченого, свідка, який раніше був викликаний у встановленому законом порядку і не явився за викликом без поважної причини або не повідомив причину свого неприбуття, що здійснюється особою, яка виконує ухвалу про привід, до місця її виклику в зазначений в хвалі час.

Причини неявки особи мають бути перевірені до здійснення приводу. Якщо наявна поважна причина, то привід не застосовується, а особа повторно викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді та суду. При наявності поважної причини неприбуття підозрюваний, обвинувачений або свідок зобов'язані задалегідь повідомити особу, яка здійснила виклик. Таким чином, можливість застосування приводу визначається не кількістю здійснених викликів, а фактом неявки викликаної у встановленому законом порядку особи при відсутності у неї поважних причин.

Наприклад: 22 березня 2015 року слідчим суддею Комінтернівського районного суду м. Харкова було розглянуто та задоволено клопотання слідчого про здійснення приводу підозрюваного Н. Д. О. за матеріалами кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 185 КК України, так як підозрюваний не явився до Комінтернівського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області для проведення слідчого експерименту без поважних причин, будучи належним чином повідомленим про необхідність явки.

Клопотання про накладення грошового стягнення застосовується з метою досягнення дієвості провадження і полягає у накладенні цього стягнення ухвалою слідчого судді або суду на визначеного КПК учасника провадження за невиконання ним процесуальних обов'язків.

Слідчий суддя, суд, встановивши, що особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок без поважних причин, накладає на неї грошове стягнення. Копія відповідної ухвали не пізніше наступного робочого дня після її постановлення надсилається особі, на яку було накладено грошове стягнення.

Наприклад: 01 лютого 2015 року слідчим суддею Київського районного суду м. Харкова було розглянуто та задоволено клопотання слідчого про накладення грошового стягнення за матеріалами кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 358 КК України. Як вбачається з наданих суду матеріалів кримінального провадження, П. Т. А., яка проживає за адресою: Київська область, м. Б., вул. М. Л., буд. №, кв. №, завчасно викликана для допиту у якості свідка 11.01.2015р., 28.01.2015р., що підтверджується квитанціями поштове відправлення. Також в доданих до клопотання матеріалах міститься розписка про отримання повістки про виклик дочкою П. Т. А. З урахуванням викладеного, П. Т. А. відповідно ч. 1 ст. 133, ч. ч. 1, 8 ст. 135, ч. 1 ст. 136 КПК України належним чином повідомлена про необхідність прибуття до слідчого, не прибула на виклик, причин неявки не повідомила, тому не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок без поважних причин. Таким чином, судом накладено на П. Т. А. грошове стягнення у розмірі 0,4 розміру мінімальної заробітної плати.

У разі наявності достатніх підстав вважати, що для припинення кримінального правопорушення чи запобіганню вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкодження кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманій ними особи у порядку, визначеному статтею 208 КПК України.

Наприклад: 21 червня 2015 року слідчим суддею Київського районного суду м. Харкова було розглянуто та задоволено клопотання слідчого про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у відношенні Г. А. С. за матеріалами кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, так як під час розгляду справи слідчий, прокурор довели наявність достатніх правових підстав вважати, що такий захід як тимчасове обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом — правом керування транспортним засобом, необхідний для запобігання вчинення іншого кримінального правопорушення шляхом керування транспортним засобом.

Спеціальними умовами відсторонення від посади є: наявність в особи процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого і перебування його на посаді.

Відсторонення від посади переслідує не тільки мету попередити спроби підозрюваного, обвинуваченого перешкоджати кримінальному провадженню, а й забезпечити виконання обвинувального вироку. Передусім цей захід процесуального примусу забезпечує виконання майбутнього покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК).

Відсторонення від посади можна визначити як тимчасове, вимушене недопущення особи, яка перебуває у певних службових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами чи організаціями, до виконання своїх функціональних обов'язків з підстав і в порядку, передбачених КПК.

Наприклад: 02 серпня 2015 року слідчим суддею Київського районного суду м. Харкова було розглянуто та задоволено клопотання слідчого про відсторонення від посади підозрюваного К. М. Ф. за матеріалами кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України.

Під час розгляду клопотання слідчий довів наявність достатніх підстав вважати, що такий захід як відсторонення К. М. Ф. від посади необхідний для запобігання протиправній поведінці підозрюваного, який, перебуваючи на посаді, може незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, оскільки К. М. Ф., обіймаючи посаду контролера абонентського відділу Ленінського та Жовтневих районів абонентської служби по роботі з абонентами юридичними особами Департаменту збуту КП «№№№», є службовою особою, наділений службовими повноваженнями по застосуванню заходів примусу та адміністративного впливу. Слідчим також доведено, що перебування К. М. Ф. на посаді сприяло вчиненню кримінального правопорушення. Таким чином, враховуючи вказане, наявність правової підстави для відсторонення К. М. Ф. від посади, клопотання було задоволено.

Арешт майна застосовується з метою забезпечення виконання вироку в частині цивільного позову чи можливої конфіскації майна в провадженні щодо кримінальних правопорушень, за які може бути застосовано додаткове покарання у вигляді конфіскації майна (ст.59 КК). Арешт може бути накладено також на майно у вигляді речей, документів, грошей.

Так, наприклад: слідчий суддя Комінтернівського районного суду м. Харкова, заслухавши слідчого, дослідивши копії матеріалів за клопотанням слідчого у кримінальному провадженні за ознаками кримінального

правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 190 КК України, наклала арешт на квартиру, автомобіль «Skoda oktavia», автомобіль «Mercedens-Bens sprinter 416CDI», автомобіль «ГАЗ 270514» (справа №/№).

Інститут тимчасового доступу до речей і документів є однією з новел Кримінального процесуального кодексу України, хоча і містить досить схожі поняття та процесуальні дії, які були притаманні інституту виїмки, що відігравав значну роль при проведенні досудового розслідування за КПК України в редакції 1960 року.

Той факт, що кількість поданих на розгляд слідчих суддів клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів суттєво переважає над кількістю поданих клопотань про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження, обумовлено тим, що речі та документи мають доказове значення у кримінальному провадженні, а отже отримання до них доступу є необхідним як з метою встановлення обставин у кримінальному провадженні та винних осіб у вчиненні кримінального правопорушення, так і для їх долучення до матеріалів кримінального провадження в якості доказів.

Законодавцем встановлено, що дозвіл на тимчасовий доступ до речей і документів може бути надано виключно на підставі ухвали слідчого судді і відображення в кримінальному процесуальному законі відповідної норми зумовлено тим, що тимчасовий доступ до речей і документів обмежує як суспільні, так і приватні права особи, оскільки документи можуть торкатися як суспільного, так і приватного її життя, знаходитися у неї вдома і на роботі чи в іншому місці, і їх навіть тимчасове вилучення або зняття з них копій може привести до розголошення як суспільного так і приватного життя особи, а в подальшому — негативно вплинути на її особисті та суспільні стосунки.

Слід відзначити неоднозначну практику слідчих суддів місцевих судів Харківської області в разі встановлення факту недотримання слідчими та прокурорами вимог кримінального процесуального закону стосовно оформлення клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, оскільки в переважній більшості, в таких випадках слідчі судді приймають рішення про необхідність відмови в задоволенні клопотання або його часткового задоволення, в той час як практика повернення таких клопотань для дооформлення, є досить нерозповсюдженою.

Однією з проблем, яка виникає у слідчих суддів одразу після отримання відповідного клопотання, є невизначення в кримінальному процесуальному законі чіткого переліку документів, які підлягають долученню

сторonoю кримінального провадження до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, незважаючи на те, що судова палата у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в Інформаційному листі від 05 квітня 2013 року надала роз'яснення щодо переліку документів, які повинні додаватися до клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, *хотілося б щоб КПК України містив окрему норму, якою б був визначений такий перелік документів і недотримання вимог якої стороною кримінального провадження, було б підставою для прийняття слідчим суддею відповідного рішення, можливо про повернення такого клопотання для доопрацювання.*

Важливим у практичному застосуванні є також визначення поняття, видів, з'ясування мети та загального порядку застосування до осіб запобіжних заходів, у тому числі у вигляді тримання під вартою.

Тримання під вартою — це запобіжний захід, який полягає в ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства, ув'язненні (арешті) й утриманні його під вартою на встановлених законом підставах і умовах. Серед п'яти видів запобіжних заходів, перелічених у ст. 176 діючого КПК України (особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, домашнього арешту, крім тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання особи), п'яте місце по степені суворості відведено триманню під вартою, яке згідно зі ст. 183 КПК України, є винятковим запобіжним заходом і застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу.

У відповідності до ч. 4 ст. 176 КПК України запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування — слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, під час судового провадження — судом за клопотанням прокурора.

Так, наприклад: 24 липня 2015 року до Комінтернівського районного суду м. Харкова надійшло клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо Б. В. В., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 263, ст. 395 КК України. Заслухавши сторін кримінального провадження, дослідивши копії матеріалів, доданих до клопотання, слідчий суддя дійшов висновку, що клопотання слідчого є обґрунтованим, таким, що підлягає задоволенню з наступних підстав. Метою застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є забезпечення

виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та суду, вчинити інші кримінальні правопорушення.

Позитивною новелою діючого кримінального процесуального закону щодо судового захисту прав підозрюваних/обвинувачених під час розгляду клопотань про застосування до них запобіжних заходів, є ч. 3 ст. 176 КПК України, яка встановлює, що слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених частиною першою цієї статті, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам вчинення обвинуваченим, підозрюваним відповідних дій.

Як свідчить судова практика, основними причинами відмов у задоволенні клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є недоведеність слідчим або прокурором суду обґрунтованості застосування до особи саме такого запобіжного заходу та неможливість застосування до нього іншого більш м'якого запобіжного заходу, що направлено на запобігання зловживанню слідчими та прокурорами безпідставним ініціюванням питань про застосування до підозрюваного/обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з метою здійснення тиску на нього.

Новелою у чинному КПК є такий вид запобіжного заходу як домашній арешт. Домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби і може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі.

Наприклад: 26 червня 2015 року до Комінтернівського районного суду м. Харкова надійшло клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту до Л. Д. Ю., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України. Обґрунтовуючи своє клопотання, слідчий послався на те, що Л. Д. Ю., будучи раніше неодноразово судимим в тому числі за скоєння злочинів проти власності, на шлях виправлення та перевиховання не став, та знов в період з 27.11.2014 по 30.03.2015 скоїв п'ять крадіжок.

Домашній арешт є альтернативою триманню під вартою. Виходячи з ідеї нового кодексу та переліку запобіжних заходів, домашній арешт за-

стосовується у тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою — занадто суворим.

Особливих проблемних питань, при розгляді клопотань вказаної категорії, як зазначають слідчі судді, в них не виникало.

За результатами застосування запобіжного заходу у виді особистого зобов'язання, слідчі судді покладали на підозрюваних зобов'язання, передбачені лише ст. 194 КПК України, найпоширенішими з яких є прибуття до слідчого за першою вимогою, не відлучатися із населеного пункту, в якому підозрюваний зареєстрований, без дозволу слідчого, прокурора або суду та повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи.

Причинами повернення клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання були заяви прокурора, в яких він просив відкликати дане клопотання на підставі ст. 185 КПК України, вказавши, що після подання клопотання йому стали відомі інші обставини, що можуть вплинути на вирішення судом питань про застосування запобіжного заходу.

Так, наприклад: 05 квітня 2015 року до Комінтернівського районного суду м. Харкова надійшло клопотання слідчого щодо застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання щодо К. В. М. за матеріалами кримінального провадження з ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України. З наданого клопотання вбачається, що К. В. М. раніше неодноразово судимий однак на шлях виправлення не став та повторно вчинив кримінальне правопорушення при наступних обставинах. 20.12.2014 приблизно о 07.40 К. В. М., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на зупинці громадського транспорту «28м/р», розташованій біля Комунального ринку в м. Харкові, під час посадки в автобус помітив раніше невідому М. Г. І. Реалізуючи умисел, спрямований на таємне викрадення чужого майна, з корисливих мотивів, діючи повторно, переконавшись, що його злочинні дії ніким не будуть помічені, К. В. М. з кишені плаща М. Г. І. таємно викрав стільниковий телефон «Nokia 2220», вартістю, згідно висновку товарознавчої експертизи №45 від 04.04.2015 — 425 грн., в якому знаходилась сім карта оператора МТС. Після цього К. В. М. залишив місце скоєння злочину і розпорядився викраденим на власний розсуд, чим заподіяв М. Г. І. матеріальну шкоду на вищевказану суму. 11 квітня 2015 року клопотання слідчого задоволено. Застосовано щодо підозрюваного К. В. М. запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Покладено на підозрюваного

К. В. М. такі обов'язки: 1) прибувати до слідчого, прокурора або слідчого судді за викликом; 2) не відлучатися з м. Харкова без дозволу слідчого, прокурора або суду; 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та місце навчання; 4) не відвідувати, кафе, бари, ресторани тощо.

Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до 2 розмірів мінімальної заробітної плати.

Контроль за виконанням особистого зобов'язання здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду, — прокурор.

Чинним КПК до повноважень слідчого судді в порядку забезпечення кримінального провадження віднесено вирішення клопотань органів до судового розслідування про арешт майна.

Так, відповідно до ст. 170 КПК України арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчувувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому цим Кодексом порядку. Відповідно до вимог цього Кодексу арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його.

Так, до Ленінського районного суду м. Харкова звернувся слідчий з клопотанням про арешт майна підозрюваного «Д», а саме: мобільного телефону, який був вилучений при огляді місця події. Враховуючи те, що слідчим надано достатньо доказів, які вказують на вчинення підозрюваним кримінального правопорушення, та використання даного мобільного телефону як знаряддя вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 259 КК України, та незастосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна, може привести до втрати майна та в подальшому перешкодити кримінальному провадженню, суд прийшов до висновку, згідно ст. 170 КПК України про задоволення клопотання.

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно у вигляді речей, якщо є достатні підстави вважати, що вони від-

повідують критеріям, зазначеним у частині другій статті 167 КПК. Крім того, у випадку задоволення цивільного позову суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Відповідно до ст. 193 КПК України клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. При цьому ст. 193 ч. 6 КПК України передбачає, що слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання від вартою та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише в разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений оголошений в міжнародний розшук.

Відповідно до ст. 199 КПК клопотання про продовження строку тримання під вартою має право подати прокурор, слідчий за погодженням з прокурором не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку тримання під вартою до закінчення строку дії попередньої ухвали згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

Відповідно до ст. 234 КПК обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Так, до Ленінського суду м. Харкова звернувся слідчий з клопотанням, в якому просить надати можливість обшуку транспортного засобу — автобусу, який належить «Н». В ході слідства встановлено, що невістановлені особи, знаходячись на проїжджій частині, являючи переешкоду для руху, зупинили автомобіль «Т» під керуванням «К», підійшли до «Т» та один з них зробив постріл з пістолету в область живота останньому, від чого він помер, однак натиснув на педаль акселератору автомобіля, після чого автомобіль набрав некеровану швидкість та скоїв наїзд на стіну житлового будинку. Далі, невістановлені особи підійшли до автомобіля, відкрили двері, оглянули салон та з місця скоєння злочину зникли. Крім того, встановлено, що «Т» був приватним підприємцем та вів активну

господарську діяльність, вів документацію, яка містила інформацію, що могла бути вивезена за допомогою автобусів.

Як результат, з метою відишукування документів і речей, які мають значення для розкриття злочину скоєного відносно «Т» та встановлення істини по кримінальному провадженню слідчим суддею клопотання слідчого, згідно ст. 234 КПК України, задоволено.

Зважаючи на те, що чинним КПК вперше введено поняття «слідчий суддя», який наділений повноваженням здійснення судового контролю у порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством України за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, слід вказати на те, що слідчі судді відіграють значну роль у підвищенні якості досудового розслідування та дотриманні прав, свобод учасників кримінального провадження, забезпеченні ефективного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

Кримінальним процесуальним кодексом визначено, що на підставі ухвали слідчого судді застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження (ст. 132). Слідчий суддя під час досудового розслідування чи суд під час судового провадження має право здійснити судовий виклик, ухвалити рішення про привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи, про проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Таким чином, слідчий суддя — це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора.

Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінально-процесуальної функції, яка полягає у забезпеченні законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі.

Повноваження слідчого судді визначаються виконуваною ним функцією, яка повинна мати наскрізний характер. Умовно ці повноваження доцільно класифікувати на наступні групи:

- щодо вирішення питання про застосування заходів кримінально-процесуального примусу;
- щодо розгляду скарг на дії (бездіяльність) та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора;
- щодо вирішення питання про проведення слідчих дій, які обмежують конституційні права і свободи людини;
- інші повноваження.

Виходячи із призначення слідчого та слідчого судді в кримінальному процесі, всі слідчі та інші дії, які обмежують конституційні права людини, повинні проводитися виключно за рішенням суду. Тому і в тих невідкладних випадках, коли слідчий має право провести процесуальні дії без відповідного рішення слідчого судді, останній має бути негайно повідомлений про них і з урахуванням конкретних обставин прийняти рішення про визнання отриманих фактичних даних допустимими доказами.

Кучерина Сергій Євгенович

начальник ІПЮК для СБ України
НЮУ ім. Ярослава Мудрого, заслужений працівник освіти України, доктор філософії, доцент

Федосєєв Володимир Васильович

завідувач СК № 1 ІПЮК для СБ України
НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СБ УКРАЇНИ

Реформа системи правоохоронних органів, які здійснюють протидію злочинності, у кінцевому рахунку повинна підвищити ефективність цієї протидії, що передбачає необхідність системних змін законодавства, впровадження єдиних підходів до правового регулювання основних напрямків діяльності правоохоронних органів, особливе місце серед яких належить досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень.

Головним інструментом в системі реформування повинен стати корінним чином оновлений Закон України «Про Службу безпеки України», в якому визначити, з урахуванням положень Конституції України, Закону України від 19.06.2003 р. № 964-IV «Про основи національної безпеки України» та Указу Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. № 287/2015 «Про Стратегію національної безпеки України», основні функції та повноваження СБ України, у тому числі місце органів досудового розслідування СБ України.

Підходи до реформування органів безпеки визначаються переважно баченням ЄС, відображеним у відповідних рекомендаціях. Головними з них є: Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи — № 1402/1999 «Контроль внутрішніх служб безпеки в країнах-членах Ради Європи»; № 1713/2005 «Про демократичний нагляд над сектором безпеки в країнах-членах»; № 1722/2005 «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною»; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № 19/2000 «Роль прокуратури в системі кримінального правосуддя». Вимоги щодо приведення національного законодавства у відповідність до законодавства країн ЄС містяться в Директиві Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 03.04.2014 р. № 2014/42/ЄС.

Відповідно до цих документів ПАРЄ рекомендує не надавати внутрішнім службам безпеки права на проведення кримінальних переслідувань, арештів або затримання людей. На думку Асамблеї, вказані служби також не повинні залучатися до боротьби з організованою злочинністю, за винятком випадків, коли вони становлять реальну загрозу національній безпеці. Єдиним завданням цих служб має бути захист національної безпеки, який пропонується розуміти як «боротьбу з явною і безпосередньою небезпекою для демократичного ладу держави та її суспільства». Діяльність внутрішніх служб безпеки не має поширюватися на економічні цілі чи боротьбу з організованою злочинністю, як такою [1]. У зв'язку з цим, *пропонується взагалі скасувати правоохоронні функції СБ України з поступовою передачею їх іншим правоохоронним органам, що відповідатиме стандартам, прийнятим у Європі [2].*

Натомість, в Рекомендації № 1713/2005 «Про демократичний нагляд над сектором безпеки в країнах-членах» службам внутрішньої безпеки ставиться завдання щодо забезпечення порядку і закону, захист безпеки держави, осіб, власності, демократичних інституцій і процедур, мирного співіснування різних верств суспільства. Акцентується увага на боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, міжнародним тероризмом,

розповсюдженням зброї тощо. Тобто, *спостерігається тенденція до збільшення правоохоронних функцій спецслужб.*

З викладеного можна зробити висновок, що єдиних, запроваджених у практику стандартів організації та діяльності спеціальних служб країн ЄС поки що не існує. У науковій літературі зазначається, що при організації діяльності спецслужб європейських країн пріоритет надається власним традиціям, історичному досвіду й вимогам національного законодавства [3].

В рішенні РНБО від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» йдеться про доцільність передачі більшості правоохоронних функцій, крім боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки, від Служби безпеки України до інших правоохоронних органів (п.п. 4.4.).

На виконання цього, 20.07.2015 р. РНБО (Рішення «Про додаткові заходи щодо запровадження безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом») доручила Кабінету Міністрів України невідкладно розробити за участю заінтересованих державних органів законопроект про внесення змін до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України щодо чіткого визначення підслідності органів досудового слідства, а Службі безпеки України підготувати та надати на розгляд Концепцію реформування СБУ відповідно до стандартів і критеріїв держав — членів Європейського Союзу.

Як наслідок, Верховною Радою України прийнято Закон України від 10.11.2015 р. № 2542а «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рекомендацій Європейського Союзу з виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно уточнення підслідності органів досудового розслідування», яким з підслідності СБ України виключено статті 209, 261, 332, 333, 334, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447.

Але зменшення кількості складів злочинів, віднесених до підслідності СБ України, не свідчить про зміну компетенції та функцій СБ України. Як відомо, законодавче наповнення таких категорій, як державна безпека та повноваження органів внутрішньої безпеки є компетенцією України як суверенної держави. Чинне законодавство не містить визначення поняття «державна безпека». У сучасних наукових дослідженнях вона визнається видом національної безпеки і визначається як захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України від зовнішніх і внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправ-

них посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на життєво важливі інтереси України. При цьому державна безпека не зорієнтована на певну сферу суспільних відносин — завдання щодо її забезпечення мають реалізовуватися в усіх без винятку сферах національної безпеки України у разі появи загроз життєво важливим інтересам України у зазначених сферах [4].

Статтею 17 Конституції України встановлено, що забезпечення державної безпеки покладається на відповідні правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. На сьогодні таким органом є тільки Служба безпеки України, в якій важлива роль відводиться слідчим органів безпеки.

Завдяки саме слідчим органів СБУ можливою є якісна взаємодія з оперативними підрозділами спецслужби у реалізації оперативно-розшукових справ шляхом заведення кримінальних проваджень та їх послідовного своєчасного розслідування й направлення до суду.

Враховуючи особливості КПК України, оперативні підрозділи СБУ за дорученням слідчого проводять негласні слідчі (розшукові) заходи, своєчасно обмінюються інформацією щодо проведення активних слідчих дій (обшуки, затримання) з метою оперативного закріплення доказів.

Необхідність збереження слідчих функцій в Службі безпеки України продиктована завданнями, які виконує Служба, та обов'язками, які на неї покладені. Зокрема, на нашу думку, захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу від протиправних посягань, особливо в умовах сьогодення, не можливий без застосування механізму здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до компетенції СБ України.

З урахуванням того, що забезпечення державної безпеки України є спеціальним видом державної діяльності, цей механізм потребує спеціальних знань та вмінь в зазначеній сфері, які слідчий СБ України набуває під час: навчання у навчальних закладах СБ України; взаємодії із оперативними співробітниками в рамках реалізації матеріалів контррозвідвальної та оперативно-розшукової діяльності; надання доступу до секретів; наявності або можливості отримання досвіду здійснення оперативно-розшукової діяльності та ін. Ці знання та вміння, отримані в системі СБ України, є унікальними і специфічними.

Вважаємо, що в суспільно-політичній ситуації, яка існує в державі, система слідчих органів СБ України зарекомендувала себе з найкращої

сторони і повністю відповідає вимогам сьогодення, але для її найбільш ефективного функціонування необхідно:

– внести зміни до ст. 216 КПК України та передбачити можливість здійснення слідчими органів безпеки досудового розслідування злочинів, що безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України;

– незважаючи на скорочення підслідності, зберегти кількісний і якісний потенціал слідчих СБУ, а за можливості збільшити його;

– повернути процесуальну незалежність слідчого. Наявна на сьогодні модель «слідчий» — «процесуальний керівник» не виправдовує себе. Зараз робота слідчого полягає в тому, що він змушений майже чверть, а то й третину свого робочого часу знаходитися у приміщенні прокуратури, чекаючи черги для доповіді своєму «процесуальному керівникові» про хід розслідування і отримання від нього вказівок. Досить рідкою є практика складання прокурорами повідомлення про підозру, клопотання до слідчого судді, обвинувального акту, адже на практиці фактично це здійснює виключно слідчий. Процесуальне керівництво у тому вигляді, як воно існує зараз, розглядається більшістю прокурорів як відносини «керівника — виконавця», а про процесуальну самостійність слідчого й годі говорити. Зважаючи на це, зрозумілим стає той факт, що рівень підтримання державного обвинувачення в суді досить часто свідчить про необізнаність (або надто поверхову обізнаність) прокурорів щодо доказів, які зібрані під час досудового розслідування, та їх значення для кримінального провадження.

Таким чином, вважаємо, що виведення слідчих підрозділів з системи органів СБ України не сприятиме якісному виконанню Службою своїх оперативно-службових обов'язків і, як наслідок, може призвести до виникнення додаткових загроз державній безпеці України.

Використана література:

1. Рекомендація ПАРС № 1402/1999 «Контроль за внутрішніми службами безпеки в державах-членах Ради Європи» (п.6, п.9.2).

2. Рекомендація № 1722/2005 «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною».

3. Пилипчук В.Г. Становлення і розвиток системи Служби безпеки України (1992-2004): Навч. посіб – К.: НКЦ СБ України, 2006. – С. 132-133.

4. Див.: Пилипчук В. Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека» // Стратегічна панорама. – 2006. – № 2. – Режим доступу: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb0&issue=2006_2.

Литвиненко Андрій Анатолійович
слідчий в особливо важливих справах
слідчого відділу УСБУ в Черкаській
області

ЗАСТОСУВАННЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСІВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 275 КПК УКРАЇНИ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Реалії сьогодення вимагають від слідчого ефективного та повного розслідування обставин вчинення злочинів у стислі терміни. Для досягнення цієї мети Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК) 2012 року надав слідчому можливість використовувати у своїй діяльності такий дієвий «інструмент» як негласні слідчі (розшукові) дії.

Крім того, згідно ст. 275 КПК України «Використання конфіденційного співробітництва» визначено що:

1. Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. Забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

Тобто, даною нормою слідчому надано право, по-перше, використовувати під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, по-друге, залучати таких осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Проте, ситуація на теперішній час склалась таким чином, що якщо із використанням інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, питань майже не виникає, то норма стосовно права слідчого залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій не діє у зв'язку із наявністю ряду проблем.

Продемонструвати ці проблеми можливо на такому прикладі. У ході розслідування кримінального провадження за підозрою особи в участі

у терористичній організації, тобто у вчиненні злочину, передбаченого ст. 258-3 Кримінального кодексу України (далі — КК), була проведена негласна слідча дія, передбачена ст. 263 КПК — зняття інформації з транспортної телекомунікаційної мережі. У результаті були задокументовані телефонні розмови цієї особи, які підтверджували факти її перебування на тимчасово окупованій території Донецької області та участі в діяльності одного з бойових підрозділів так званої «ДНР». Також була отримана інформація про час, коли ця особа планує залишити територію, що підконтрольна угрупованням «ДНР» та приїхати додому. Отримані матеріали були легалізовані та долучені до матеріалів кримінального провадження.

По прибутті зазначеної особи на територію, що не підконтрольна «ДНР», її було затримано, а в подальшому відносно неї застосовано запобіжний захід — тримання під вартою. Одночасно були проведені обшуки в помешканні та інших володіннях цієї особи. Але в ході обшуків не вдалось виявити та вилучити телефонний пристрій і СІМ-картку, якими підозрюваний користувався, перебуваючи на території «ДНР», під час вчинення злочину, та за ідентифікаційними ознаками яких (ІМЕІ, абонентський номер) проводилась негласна слідча дія. Як видно з легалізованих матеріалів, цей телефон, СІМ-картку та інші речі, які могли б його скомпрометувати, підозрюваний залишав своєму командирові при залишенні території, що підконтрольна «ДНР».

Однзк під час обшуку в помешканні, де проживала сім'я підозрюваного, була знайдена СІМ-картка з номером абонента, якому підозрюваний телефонував під час перебування на території «ДНР» за допомогою телефону та СІМ-картки, відносно яких проводилась негласна слідча дія. За даними, отриманими від операторів мобільного зв'язку, абонентський номер, який закріплений за знайденою СІМ-карткою, виявився єдиним, що використовувався на не окупованій території. Як видно з легалізованих матеріалів негласної слідчої дії, цією СІМ-карткою користувалась дружина підозрюваного для підтримання з ним зв'язку.

Підозрюваний та його родичі відмовились давати будь-які показання на досудовому розслідуванні. Водночас дружиною підозрюваного було подано заяву про неправомірні дії слідчого, який нібито підкинув СІМ-картку, знайдену в їх помешканні.

Таким чином перед слідчим постала проблема ідентифікації підозрюваного за його голосом, тобто доказування того, що особа, записи розмов якої отримані в результаті негласної слідчої дії, являється саме підозрюваним.

Для вирішення цієї проблеми необхідно було провести фоноскопичну експертизу. Проте підозрюваний відмовився добровільно надати експериментальні зразки свого голосу, а знайти вільні зразки його голосу під час обшуків не вдалося. У зв'язку з цим слідчий витребував у суді аудіозапис судового засідання, під час якого підозрюваному обирався запобіжний захід. Зазначений аудіозапис містив вільні зразки голосу підозрюваного у достатній для проведення експертизи кількості.

Але після призначення експертизи слідчому надійшло клопотання експерта про надання додаткових зразків голосу підозрюваного. У клопотанні зазначалось, що у зв'язку з тим, що розмова у наданому на дослідження аудіозаписі ведеться російською мовою, а в зразку — українською, експерт не може надати категоричний висновок, тому пропонує надати додаткові зразки — мовлення підозрюваного російською мовою.

У зв'язку з викладеним слідчим було прийняте рішення про проведення негласної слідчої дії — негласного отримання зразків (ст. 274 КПК України).

У цей саме час до слідчого звернувся знайомий підозрюваного з проханням надати йому дозвіл на побачення з підозрюваним. Як з'ясувалось, цій особі підозрюваний заборгував значну суму грошових коштів, і саме щодо повернення цих коштів вона бажала поспілкуватись з підозрюваним. Крім того, ця особа, розуміючи, що у зв'язку з перебуванням у слідчому ізоляторі підозрюваний не зможе повернути їй гроші, поцікавилась у слідчого, чи немає можливості яким-небудь чином зафіксувати їх розмову і так отримати хоч якийсь підтвердження факту наявності у підозрюваного боргу перед нею.

За таких сприятливих умов, маючи можливість використати допомогу зазначеної особи у негласному відібранні зразків голосу, слідчий надав цій особі дозвіл на побачення з підозрюваним. Він запропонував цій особі придбати і взяти на побачення диктофон, за допомогою якого зафіксувати розмову, попросив у ході розмови використовувати російську мову (що спонукало б підозрюваного до спілкування російською), звернутись до теми перебування підозрюваного на території, що контролюється «ДНР».

У подальшому слідчим було заплановано, що отриманий таким чином аудіозапис буде долучений до матеріалів кримінального провадження шляхом його добровільної передачі зазначеною особою, та буде у подальшому використаний як доказ та як вільний зразок голосу підозрюваного при проведенні фоноскопичної експертизи.

Вказана особа дійсно придбала диктофон, занесла його на територію слідчого ізолятора та записала свою розмову з підозрюваним. Однак якість

запису була настільки низькою, що розібрати суть розмови не вдалось можливим. Запис до матеріалів провадження не долучався.

У подальшому слідчий самостійно, використовуючи службовий диктофон, у власному службовому кабінеті на підставі наявної ухвали про надання дозволу на негласне відібрання зразків голосу здійснив запис своєї бесіди з підозрюваним та використав цей запис як вільні зразки голосу для проведення фоноскопичної експертизи.

Отже, аналізуючи описану ситуацію, бачимо, що слідчий, маючи ухвалу про дозвіл на негласне відібрання зразків голосу підозрюваного, фактично вступив у конфіденційне співробітництво з певною особою для досягнення цієї ж самої мети — негласного відібрання зразків голосу. Але що ж спонукало слідчого відмовитись від ідеї залучення такої особи до негласного відібрання зразків голосу та процесуального оформлення такої їх співпраці? Відповідь проста — відсутність нормативного регулювання питань конфіденційного співробітництва слідчого з іншими особами у кримінальному провадженні.

Чи потрібно ознайомлювати особу, яку залучають до негласного співробітництва, з рішенням суду про проведення негласної слідчої (розшукової) дії? Якщо так, то чи потрібно надавати цій особі допуск до державної таємниці за відповідною формою, і як діяти, коли часу на оформлення допуску до державної таємниці не достатньо? Яким чином слід оформити факт конфіденційного співробітництва, у яких документах це має бути відображено? Яким чином відображається завдання, відпрацьоване особі, яка погодилась конфіденційно співробітничати зі слідчим? Чи може (якщо так, то у якому порядку) бути переданою такій особі службова спеціальна техніка, якими документами це оформляється? Які з цих документів можуть та мають бути долучені до матеріалів кримінального провадження, де мають зберігатись інші документи? Яким чином має відбуватись прокурорський нагляд за законністю у сфері конфіденційного співробітництва слідчого з іншими особами у кримінальному провадженні? До яких матеріалів та в якому порядку може бути надано доступ стороні захисту та суду? Ці та інші питання на теперішній час є не вирішеними ні на рівні КПК України, ні на рівні відомчих нормативних актів.

Тобто, норма, яка міститься в ст. 275 КПК України, про те, що слідчий має право залучати осіб, з якими він конфіденційного співробітничав, до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, на теперішній час є нормою декларативного характеру, яка не може бути застосована на практиці.

Лобойко Леонід Миколайович

головний науковий співробітник сектору дослідження проблем судової, слідчої і прокурорської діяльності НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

ЗАБОРОНА ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ДО ВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО ЄРДР: ПІЗНАВАЛЬНИЙ І КОРУПЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Розглянуто теоретичні та практичні проблемні питання щодо законодавчої заборони провадження пізнавальних дій до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Запропоновано нормативну модель вирішення цих проблемних питань.

1. Кримінально-процесуальний кодекс України (КПК) 1960 р. забороняв здійснювати слідчі дії до порушення кримінальної справи, яке оформлювалося відповідною постановою. КПК 2012 р. заборонив здійснювати слідчі дії до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

2. Будь-який кримінальний процес ставить завдання щодо достовірного встановлення обставин кримінального правопорушення, про яке компетентним органам стало відомо в силу різноманітних причин (навіть в разі надходження анонімного повідомлення). Саме тому учених-процесуалістів і криміналістів так притягує термін «істина».

3. За КПК 1960 р. (розділ 8) допускалося проведення дослідчих пізнавальних дій. Чинним КПК такі дії здійснювати заборонено під страхом юридичної відповідальності. КПК 1960 р. передбачав п'ять пізнавальних дій, які можна було здійснювати протягом десяти днів. Три з них були дослідчими діями: відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб (ч. 4 ст. 97); витребування необхідних документів (ч. 4 ст. 97); оперативно-розшукові дії з можливістю апеляційного оскарження постанов про їх проведення (ч. 5 ст. 97); дві — слідчими діями: огляд місця події (ч. 2 ст. 190); накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку за умов, врегульованих у ч. 3 ст. 187 КПК.

У результаті дослідження в 1998 р. наукової літератури, виданої у період дії КПК 1960 р., мною встановлено, що усі слідчі дії, передбачені тим КПК, пропонувалися до провадження у стадії порушення кримінальної

справи (дослідчому кримінальному процесі) з причин недостатності врегульованих у законі дій для забезпечення пізнавальних потреб стадії.

Чинний КПК дозволяє до внесення відповідних відомостей до ЄРДР здійснювати одну слідчу (розшукову — чому *«розшукову»* ? — Л. Л.) дію — огляд місця події — і лише протягом двадцяти чотирьох годин (ч. 3 ст. 214 КПК).

Якщо КПК 1960 р. з його арсеналом пізнавальних засобів, які можна було здійснювати протягом десяти днів у стадії порушення кримінальної справи, не задовольняв пізнавальні потреби практики (тому повернення до попереднього регулювання є недоцільним), то як може чинний КПК задовольнити ці потреби, коли кількість пізнавальних дій зменшилася в п'ятеро, а кількість часу для здійснення пізнання — вдесятеро ?

До того ж, чинна редакція ст. 214 КПК фактично унеможливує вчасний початок досудового розслідування у тих випадках, коли відсутні технічні (наприклад, відсутність постачання електричної енергії) чи інші можливості внести відповідні відомості до ЄРДР або існує ризик втрати доказів протягом часу, витраченого слідчим, прокурором на внесення відомостей до реєстру. Заборона розпочинати досудове розслідування до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР не є механізмом захисту прав громадян, яких залучають до кримінального провадження. Така заборона, навпаки, створює перешкоди вчасному здобуттю доказів вчинення кримінального правопорушення у зазначених вище випадках.

Чинна редакція частин першої, другої та третьої ст. 214 КПК унеможливує також початок досудового розслідування співробітниками правоохоронних органів, які не є слідчими, прокурорами, у разі звернення до них з усними заявами, повідомленнями про вчинені кримінальні правопорушення. Ці співробітники у разі надання їм права здійснювати невідкладні процесуальні дії могли би у невідкладних випадках забезпечувати вчасний початок досудового розслідування до прибуття на місце події слідчого, прокурора.

4. Заборона здійснювати досудове розслідування до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР містить і корупційний ризик, що полягає у можливому виправданні слідчими, прокурорами існуванням цієї заборони невчасного виконання процесуальних дій і втрати у зв'язку з цим доказів з метою отримання неправомірної вигоди.

5. Внесення відомостей до ЄРДР має бути регламентованим в КПК не як дозвіл на початок досудового розслідування, а як констатація (реєстрація) фактичного його початку, що забезпечує подальший відомчий і громадський контроль та прокурорський нагляд за перебігом розслідування.

Внесення відповідних змін до ст. 214 КПК дозволить у всіх випадках звернень громадян до правоохоронних органів із заявами та повідомленнями про вчинені кримінальні правопорушення або самостійного виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, вчасно розпочинати досудове розслідування і зменшить ризик втрати доказів та корупційний ризик. У свою чергу це призведе до ефективного захисту прав і законних інтересів, охоронюваних законом України про кримінальну відповідальність.

6. На перших етапах кримінального процесу виключити ризик втрати доказів і корупційний ризик дозволить така редакція частин 1, 2, 3 ст. 214 КПК: «1. Слідчий, прокурор після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний негайно внести відомості про це до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати досудове розслідування.

У разі неможливості негайно внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань слідчий, прокурор зобов'язаний негайно розпочати досудове розслідування та при першій можливості внести відомості до цього реєстру. Досудове розслідування в цьому разі вважається розпочатим з моменту початку першої процесуальної дії.

Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування.

2. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Генеральною прокуратурою України за погодженням з Національним антикорупційним бюро України, Державним бюро розслідувань, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства.

3. У разі отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення посадовою особою правоохоронного органу, яка не є слідчим, прокурором, поза межами органу вона у невідкладних випадках, користуючись повноваженнями слідчого, зобов'язана негайно здійснити необхідні процесуальні дії і при першій можливості повідомити про це до відповідного органу та передати документи, в яких відображені перебіг і результати виконаних нею процесуальних дій».

Логінов Ігор Вадимович

консультант ДКІБ СБ України, кандидат юридичних наук, ст. науковий співробітник

ЩОДО ВІДНЕСЕННЯ ЗАХОДУ «ВСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РАДІОЕЛЕКТРОННОГО ЗАСОБУ» ДО КАТЕГОРІЇ СЛІДЧИХ ДІЙ

У тезах виступу спростовується обґрунтованість віднесення заходу «встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» до категорії негласних слідчих (розшукових) дій.

В тезисах виступлення опровергается обоснованность отнесения мероприятия «установление местонахождения радиоэлектронного средства» к категории негласных следственных (розыскных) действий.

Уявляється, що чим більше значення має акт законодавства для суспільства, тим більш виваженими повинні бути його положення, тим ретельніше потрібно дотримуватись принципу науковості і професіоналізму при його розробці, щоб уникнути помилок, які згодом можуть отримати вирішальне значення для долі людини. Аналіз джерельної бази дає підстави для висновку, що у чинному КПК у порушення згаданого принципу до категорії негласних слідчих (розшукових) дій віднесено захід «встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу». Принаймні, у вітчизняній юридичній літературі нами не знайдено наукових праць, де б фахівці та науковці обговорювали питання, пов'язані з прийнятим рішенням.

З урахуванням викладеного *мета* виступу – визначення обґрунтованості віднесення заходу «встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» до негласних слідчих (розшукових) дій.

З філософської теорії пізнання відомо, що одне явище відокремлюється від іншого за сутнісними характеристиками. Сутність — сенс даної речі, те, чим вона є сама по собі, відрізняється від усіх інших речей і на відміну від змінюваних станів речі під впливом тих чи інших обставин [1, с.442]. Категорія сутності виражає головне, основне, визначальне в предметі [2, с.679]. Сутність — сукупність істотних властивостей предмета, без яких він існувати не може [3, с.623]. Поняття явища визначається через його сутність. Свою сутність мають слідчі дії і оперативно-розшукові заходи.

Так, Р. Белкін визначає слідчі дії як передбачені законом дії слідчого із збирання, дослідження, оцінки й використання доказів [4]. С. Шейфер

– як спосіб збирання (формування) доказів, що являють собою регламентований кримінально-процесуальним законом комплекс пізнавальних й засвідчувальних операцій, які відповідають особливостям певних слідів і пристосовані до ефективного відшукування, сприйняття і закріплення доказової інформації, що в них міститься, тобто, до одержання відповідного виду доказів [5, с.23]. Відтак, сутність слідчої дії – пошук і фіксація таких слідів злочину, що слугуватимуть потенційними доказами його готування чи скоєння. Оперативно-розшуковий захід відрізняється від слідчої дії виключно негласним характером і підставами проведення, дещо ширшим колом вирішуваних завдань, але його сутність принаймні сьогодні співпадає з сутністю слідчих дій. Тобто, отримувані під час його проведення дані також повинні містити сліди злочину, інакше вони не можуть бути використані для формування доказів.

З огляду на це перевіримо, чи спрямоване «встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» на пошук слідів злочину.

Відповідно до Закону «Про радіочастотний ресурс України», «радіоелектронний засіб – технічний засіб, призначений для передавання та/або приймання радіосигналів радіослужбами» [6]. Згідно з цим визначенням та міжнародним адміністративним Регламентом радіозв'язку [7], радіоелектронним засобом (далі – РЕЗ) є будь-яка радіостанція незалежно від її розмірів — і персональна, і стаціонарна з площею в декілька гектарів. Так, персональний стільниковий радіотелефон згідно з ДСТУ 3254-95 [8, с.22] є звичайною рухомою радіостанцією і за своїм юридичним статусом не відрізняється, наприклад, від рухомої радіостанції Р-140 на базі автомобілю ГАЗ-66. До категорії РЕЗ також відносяться радіолокаційні, радіонавігаційні, радіотелеметричні станції, засоби радіовпізнання «свій-чужий» тощо. З огляду на це будь-які радіостанції експлуатуються за загальними правилами, визначеними міжнародним адміністративним Регламентом радіозв'язку, Законами України «Про радіочастотний ресурс України» і «Про телекомунікації».

Місцезнаходження РЕЗ встановлюється здебільшого шляхом пеленгування чи компарування.

Пеленгування – визначення напрямку на випромінювальний РЕЗ. За перетином пеленгів з кількох територіально-рознесених пунктів окреслюється орієнтовний район місцезнаходження РЕЗ.

Компарування – локалізація району імовірного місцезнаходження РЕЗ шляхом послідовного вимірювання потужності його радіосигналів у різних пунктах місцевості.

У світі заходи встановлення місцезнаходження РЕЗ шляхом пеленгування чи компарування проводяться з початку ХХ ст., наприклад, на території України — з Першої світової війни [9, с.22]. Суб'єктами їх негласного проведення є, переважно, підрозділи радіоелектронної розвідки і радіоконترلрозвідки (у США — Агенція національної безпеки, у Великій Британії — Штаб-квартира урядового зв'язку, у Росії — Федеральна служба безпеки та Головне розвідувальне управління Генерального штабу тощо). Гласно вони проводяться службами технічного радіоконтролю в межах державного нагляду за використанням радіочастотного ресурсу, службами радіонавігації для забезпечення безпеки руху повітряних і морських суден тощо. На наш погляд, понад сторічний термін проведення цих заходів — достатній строк для визначення їх ролі і місця у системі забезпечення державної безпеки. Наприклад, у законодавстві інших країн СНД встановлення місцезнаходження РЕЗ не вказано навіть у переліку оперативно-розшукових заходів [10], не кажучи про слідчі дії. І вбачається, що справа тут не в архаїчності мислення нормотворців пострадянських країн, а в тому, що за своїми сутнісними характеристиками «встановлення місцезнаходження РЕЗ» не відповідає поняттям «слідча дія» і «оперативно-розшуковий захід».

Так, пеленгування і компарування ніколи не дають абсолютно точні і достовірні координати РЕЗ. Помилка місцевизначення РЕЗ шляхом пеленгування і компарування коливається від кількох десятків кілометрів для довго-, середньо- чи короткохвильового РЕЗ до кількох десятків метрів для ультракороткохвильового чи надвисокочастотного РЕЗ. Через це встановити точне місцезнаходження РЕЗ можна тільки візуальним шляхом у процесі огляду місцевості, обшуку житла у районі, визначеному за результатами пеленгування чи компарування.

Отже, у процесі визначення місцезнаходження РЕЗ:

1) встановлюється місцезнаходження не розшукуваної особи, а її радіостанції, яка може бути передана третій особі, залишена вдома і т.д.;

2) отримуються дані прогнозного характеру про район імовірного місцезнаходження РЕЗ, які *можуть опосередковано допомогти* встановити місцезнаходження розшукуваної особи, але не засвідчують прямо її причетність до злочину.

Відтак, отримувана за результатами встановлення місцезнаходження РЕЗ оперативна інформація має допоміжний характер, не містить слідів злочину, і потребує перевірки шляхом проведення інших оперативно-розшукових заходів чи негласних слідчих (розшукових) дій. Внаслідок викладеного вказаний захід не відповідає суті слідчої дії чи оперативно-розшукового заходу. У зв'язку з тим, що він передбачає спостереження не за

особою, а за роботою РЕЗ, то, погоджуючись з А. Чечегінім [11, с.148-149], відносимо його до категорії оперативно-пошукових заходів, які можуть проводитись у межах оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності. Оперативно-пошукові заходи не пов'язані з обмеженням особи у праві на недоторканість особистого і сімейного життя, тому незрозуміло, з яких причин місцезнаходження РЕЗ повинно встановлюватись з дозволу слідчого судді. Тим більше, що органи державного нагляду за використанням радіочастотного ресурсу України, органи радіонавігації, радіоелектронної розвідки проводять аналогічні заходи без такого дозволу.

На підставі викладеного доходимо *висновків*:

1. Отримувана за результатами встановлення місцезнаходження РЕЗ інформація не містить фактичних даних про злочин, має прогностичний, імовірнісний характер, є допоміжною при вирішенні завдань кримінального судочинства, оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності. В оперативно-розшуковій діяльності і кримінальному процесі вона потребує перевірки за допомогою інших оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій.

2. З цих причин встановлення місцезнаходження РЕЗ не є слідчою дією і оперативно-розшуковим заходом, а відноситься до категорії оперативно-пошукових заходів, що можуть проводитись у рамках оперативно-розшукової, розвідувальної чи контррозвідувальної діяльності, і не потребують санкції слідчого судді.

Список використані джерел та літератури:

1. Философский словарь. / [Под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина]. – М.: Политиздат, 1963. – 544 с.
2. Філософський словник. / [За ред. А. І. Шинкарука.] – 2 вид., перероб. і доп. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
3. Філософський енциклопедичний словник. / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди, НАНУ, 2002. – К.: «Абрис», 2002. – 742 с.
4. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с.
5. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение : научное издание. – Изд-во «Самарский университет», 2004. – 225 с.
6. Закон України «Про радіочастотний ресурс» від 01.06.2000р. №1770-III // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №48. – С. 1924-1954.
7. Регламент радиосвязи. Дополнительный регламент радиосвязи. Резолюции и рекомендации. – М.: Связь, 2003. – 824 с.
8. Державний стандарт України. Радіозв'язок. Терміни та визначення. ДСТУ 3254-95. Видання офіційне. – К.: Держстандарт України, 1995.

9. Логінов І. В., Дудка О. П. Радіорозвідка і радіоконтррозвідка Німеччини : навч. посіб. / [І. В. Логінов, О. П. Дудка ; під ред. О. Р. Лебедєва] – К. : І. В. Логінов. – К. : Центр навч., наук, та період, вид. НА СБ України, 2013. – 213 с.

10. Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД: збірник законів про оперативно-розшукову діяльність та державну таємницю / Укладачі: Кириченко О. В., Зубач І. М., Новіков О. В., Білий А. В. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 464 с.

11. Чететин А. Е. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскных мероприятий: Монография. / А. Е. Чететин. – М.: Издательский дом Шумиловой И. И., 2006. – 180 с.

Лук'яненко Юрій Вікторович

заступник прокурора Сумського району Сумської області, здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права і масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

СПІВІДНОШЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИСВІТЛЕННЯ ПІДСТАВ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ БЕЗ РІШЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ ЗА КПК УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У науковій доповіді розглядається проблема законодавчого врегулювання підстав та приводів для затримання особи без ухвали слідчого судді та відповідність вказаних норм Європейській практиці із прав людини та нормам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Постановка проблеми. В Україні з кінця 2012 року діє новий Кримінальний процесуальний Кодекс (далі — КПК України). У зазначеному кодексі введені нові інститути, розширені повноваження підозрюваного, обвинуваченого, введений судовий контроль на стадії досудового розслідування і т.і. Зазначений законодавчий акт прийнятий, в першу чергу, на основі практики рішень Європейського суду з прав людини.

В той же час, норми КПК України потребують удосконалення із метою захисту прав людини. Так, серед основних та ключових позицій в даному процесі є потреба в удосконаленні законодавчого регулювання підстав та приводів для затримання особи.

Актуальність теми дослідження підтверджується практичними проблемами, які виникають при затриманні особи, а також в необхідності внесення змін до відповідних норм КПК України. При цьому наукові праці із цих питань на недостатньому рівні розкривають вказану позицію. Зокрема, у наукових роботах Бутенко С. Ю., Белоус А. І., Уварова В. Г., Тертишник В. М., Смоков С. М. та інших описані наявні проблеми при затриманні особи, характеристика вказаного тимчасового заходу, надається його аналіз, відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

Ціллю вказаної наукової доповіді є розробка підстав для більш чіткого законодавчого врегулювання питання щодо затримання особи без ухвали слідчого судді, враховуючи практику Європейського суду з прав людини та положення Конвенції.

Так, ч. 5 ст. 9 КПК України передбачає, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Гарькавий проти України» (Case of Garkavyu v. Ukraine) від 18 лютого 2010 року, заява № 25978/07 зазначено, що суд нагадує, що коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Отже, неодмінна вимога полягає в тому, що умови, за яких має здійснюватися позбавлення свободи, мають бути чітко сформовані в національному законі і що застосування самого цього закону має бути передбачуваним і відповідати в цьому відношенні нормі «законності», яку встановлює Конвенція і згідно з якою всі закони мають бути сформовані з достатньою чіткістю, що дозволяє громадянину — при потребі за допомогою одержаної відповідної консультації — передбачити достатньою за даними обставинами мірою наслідки, до яких може призвести дана дія (див. «Барановський проти Польщі» [1, с. 17,18]).

Розглянемо висвітлення підстав для затримання особи без ухвали слідчого судді за КПК України.

Вказані підстави передбачені ст. ст. 207-208 КПК України. Разом із тим, законодавець вказану процесуальну дію («затримання особи без ухвали слідчого судді») відніс згідно ст. 131 КПК України до заходів забезпечення кримінального провадження, а саме до запобіжних заходів (див. главу 18 КПК України). При цьому окремо виділив, що тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеним цим Кодексом. Тобто, у даному випадку, на думку автора доповіді, законодавець вказує, що затримання особи має відповіда-

ти критеріям, які передбачені для заходів забезпечення кримінального провадження та запобіжним заходам.

У свою чергу, згідно ч. 3 ст. 132 КПК України застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе що 1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора; 3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Окрім цього, згідно ч. 2 ст. 176 КПК України підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявності ризиків...

При цьому виникає логічне запитання як слідчий, прокурор чи уповноважена службова особи може зібрати (проаналізувати) достатні докази для наявності підстав, передбачених вищевказаними статтями КПК України, для застосування одного із виду заходу забезпечення кримінального провадження та запобіжного заходу при здійсненні затримання особи в порядку ст. ст. 207-208 КПК України (затримання на «гарячому») — безпосередньо після вчинення злочину). Адже на час затримання особи, яке згідно ст. 209 КПК України, настає коли особа через силу або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою, навіть до ЄРДР можуть не бути внесені відомості про кримінальне правопорушення (наприклад, при вбивстві людини та застанні злочинця безпосередньо на місці скоєння злочину оперативно-слідчою групою, яка виїхала на виклик). При цьому, наприклад, в уповноваженій службовій особі не може бути будь-яких доказів, а наявна буде лише певна інформація про подію злочину та особу злочинця.

Разом із тим, у ст. ст. 132, 178 КПК України зазначено, що при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження та обранні запобіжних заходів враховуються саме докази. А доказами у свою чергу, згідно ст. 84 КПК України, є показання, речові докази, документи та висновки експертів. При цьому законодавець будь-яким чином не оговорює та не зазначає, що такий тимчасовий запобіжний захід, як затримання особи без ухвали слідчого судді, може бути застосований із підстав передбачених саме ст. ст. 207-208 КПК України та на нього не поширюються вимоги, які мають бути притаманні для заходів забезпечення кримінального провадження та запобіжних заходів.

У свою чергу, відповідно до підпункту «с», пункту 1, статті 5 Конвенції передбачено, що затримання особи припустимо лише за наявності обґрунтованої підозри (якщо є достатньо фактів, завдяки яких можна зробити об'єктивний висновок, що особа, можливо, скоїла карне діяння), що затримання особи потрібне для запобігання вчинення нею правопорушення чи запобігання її втечі після його вчинення [1, с. 22].

У зв'язку із викладеним, потребує більш чіткого законодавчого регулювання положення щодо тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання особи. А саме, у КПК України у ст. ст. 132, 178 КПК України необхідно передбачити можливість затримання особи саме із підстав передбачених ст. ст. 207-208 КПК України, що затримання особи може бути проведено до внесення відомостей до ЄРДР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Фулей Т. І., Сіроткіна М. В. Затримання та взяття під варту: особливості застосування. Навчально-методичний посібник. – К., 2011. – С. 17-18, 22.

Марочкін Олексій Іванович

молодший науковий співробітник сектора дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СПОСОБИ ВИЯВЛЕННЯ ТА УСУНЕННЯ НЕДОЛІКІВ У МОТИВУВАННІ РІШЕНЬ СЛІДЧОГО

Тези присвячено дослідженню безпосереднього та опосередкованого процесуальних способів виявлення та усунення недоліків у мотивуванні процесуальних рішень слідчого.

Для забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження важливе значення має правомірність процесуальних рішень слідчого. В цьому аспекті особливого значення набуває своєчасне виявлення та усунення недоліків у мотивуванні таких процесуальних актів. Йдеться про безпосередній (ініціативне виявлення прокурором, слідчим суддею або судом) та опосередкований (оскарження прокурору або до суду рішень

учасниками кримінального провадження та подання підозрюваним, його захисником письмових заперечень на клопотання слідчого про продовження строку досудового розслідування) способи виявлення таких недоліків.

1. Безпосередній спосіб здійснюється шляхом:

1) ініціативного виявлення недоліків у мотивуванні процесуальних рішень слідчого прокурором: а) під час здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням — прокурор уповноважений скасувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих (п. 7 ч. 2 ст. 36 КПК); б) під час погодження клопотань слідчого до слідчого судді про проведення процесуальних дій — прокурор уповноважений відмовити у погодженні таких клопотань (п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК);

2) виявлення слідчим суддею недоліків у мотивуванні клопотань слідчого про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: а) у порядку здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні — слідчий суддя може повернути вмотивоване неналежним чином клопотання прокурору (ч. 3 ст. 151 КПК) або відмовити у задоволенні такого клопотання (ч. 1 ст. 157 КПК); б) можливе також виявлення слідчим суддею недоліків у мотивуванні процесуальних рішень слідчого у такий спосіб. Відповідно до ч. 5 ст. 132 КПК під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються. А відповідно до п. п. 1-5 ч. 2 ст. 183 КПК запобіжний захід у вигляді тримання під вартою застосовується до особи, яка підозрюється у вчиненні певного злочину. Тож, слідчий суддя під час розгляду зазначеного клопотання слідчого має переконатися у наявності в особи, щодо якої обирається запобіжний захід, певного процесуального статусу — підозрюваного. Таким чином, до клопотання про застосування такого запобіжного заходу слідчий, серед іншого, має додати копії матеріалів, якими він обґрунтовує доводи клопотання (п. 1 ч. 3 ст. 184 КПК), а саме — копію повідомлення відповідній особі про підозру. На нашу думку, слідчий суддя у разі надходження до нього зазначеного процесуального рішення не повинен формально обмежуватися лише його наявністю, а й має перевірити його вмотивованість. Виникає питання, як повинен діяти слідчий суддя у разі виявлення ним недоліків у мотивуванні таких процесуальних рішень слідчого, які потрапили до нього у порядку ч. 5 ст. 132 КПК? На даний момент чіткий процесуальний механізм реагування слідчого судді на виявлені порушення закону відсутній. Між тим, відповідно до п. 18 ч. 1

ст. 3 КПК на слідчого суддю покладається здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, проте, межі такого контролю не чітко встановлені. Вважаємо, що за даних обставин слідчий суддя має відмовити у задоволенні такого клопотання, адже його мотивування засновується на інших немотивованих процесуальних рішеннях слідчого, а відтак, звичайно, не може бути визнано правомірним. У відповідній ухвалі слідчий суддя повинен особливо вказати мотиви та підстави такого рішення, зазначивши при цьому, яке саме процесуальне рішення слідчого є немотивованим і в чому полягають недоліки в його мотивуванні. В подальшому, в залежності від обставин кримінального провадження, прокурор приймає відповідне рішення з питань, зазначених в ухвалі слідчого судді.

На нашу думку, з цих питань плідним є звернення до положень ст. 170 КПК Франції, відповідно до якої обвинувальна камера (особливий орган, уповноважений виносити рішення про кінцеве обвинувачення та віддання суду — О. М.) може вирішувати питання під час попереднього розслідування про визнання недійсним будь-якого процесуального документа. Така недійсність має місце тоді, коли порушення суттєвої формальності, передбаченої даним КПК, завдало шкоди інтересам сторони, якої воно стосується. Обвинувальна камера або приймає рішення щодо анулювання усього документа, або тільки його частини чи усього подальшого провадження. Анульовані акти чи документи вилучаються із слідчої справи і передаються до канцелярії апеляційного суду (ст. 174 КПК Франції). Стаття 593 КПК Франції прямо зазначає, що наслідками прийняття немотивованих або недостатньо вмотивованих процесуальних рішень є визнання їх недійсними судом. Вочевидь, зазначені положення потребують більш детального дослідження з огляду на їх практичне застосування та наявні проблеми, що можуть при цьому виникнути.

3) виявлення судом у підготовчому судовому засіданні недоліків у мотивуванні обвинувального акту — суд має право повернути обвинувальний акт, якщо він не відповідає вимогам КПК (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК).

II) Опосередкований спосіб:

1) оскарження прокурору рішень слідчого учасниками кримінального провадження. Відповідно до ч. 6 ст. 284 КПК постанова слідчого про закриття кримінального провадження може бути скасована прокурором за скаргою заявника чи потерпілого.

2) подання підозрюваним, його захисником письмових заперечень на клопотання слідчого про продовження строку досудового розслідування

(ч. 3 ст. 295 КПК). За результатами розгляду уповноваженим прокурором питання продовження строку досудового розслідування, у разі виявлення недоліків у мотивуванні відповідного клопотання слідчого (чому має сприяти подання вказаними особами заперечень), прокурор відмовляє у його задоволенні (ст. 297 КПК).

3) оскарження до суду рішень слідчого учасниками кримінального провадження. Частина 1 ст. 303 КПК містить вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Хоча така підстава оскарження рішень слідчого, як їх неналежне мотивування прямо законом не передбачена, вочевидь, оскарженню підлягають саме мотиви та підстави прийняття рішень слідчим з огляду на їх невідповідність фактичним обставинам кримінального провадження (відсутність певного обсягу знань), неетичність, а також недотримання засад кримінального провадження та ін. Тож, саме за допомогою такого оскарження рішень зацікавленими особами слідчий суддя уповноважений винести ухвалу про скасування рішення слідчого, у мотивуванні якого є недоліки (п. 1 ч. 2 ст. 307 КПК).

Підсумовуючи зазначимо, що вказані способи виявлення та усунення недоліків у мотивуванні процесуальних рішень слідчого мають практичне значення для забезпечення їх правомірності.

Матвієвська Ганна Вячеславівна
суддя Орджонікідзевського районного
суду м. Харкова, кандидат юридичних
наук

ДОПИТ СВИДКА ТА ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ ЯК СПОСІБ ФІКСАЦІЇ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджені проблеми, які виникають з приводу фіксації доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Зазначається необхідність широкого застосування норми, викладеної у ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України, яка надає цим органам право допиту свідка та потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

INTERROGATION OF WITNESS AND VICTIM DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION IN COURT SESSION AS A WAY OF RECORDING EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the problems that arise with regard to the record evidence in criminal proceedings during pre-trial investigations. The necessity of wide application of the rule set out in article 225 of the Criminal procedure code of Ukraine which provides these authorities the right of interrogation of witness and victim during the pretrial investigation in court.

Вступ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку процесуальної науки пріоритетної уваги потребує дослідження питань, що стосуються процесу доказування при дотриманні принципу безпосередності дослідження показань, речей і документів, що закріплені у ст. 23 КПК України та створює певні теоретико-практичні проблеми з точки зору належної фіксації доказів органами досудового розслідування.

Аналіз попередніх публікацій. Науковці, зокрема П. П. Андрушко, Ю. М. Грошевий, С. Б. Фомін, Є. Г. Коваленко, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, І. Л. Чернега та ін., зазначають, що само по собі доказування є складною формою діяльності, на яку впливають активна протидія учасників кримінального провадження, втрата або викривлення інформації, необхідність суворого дотримання процесуальної форми [4].

До цих факторів слід додати недооцінку з боку органів досудового розслідування можливостей фіксації доказів у способи, які передбачені КПК України, зокрема, мова йде про право допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні, яке закріплене у ст. 225 КПК України [3].

Зазначимо, що у сучасній науковій літературі дана норма залишається майже недослідженою, що є суттєвою прогалиною з точки зору подальших перспектив вдосконалення вітчизняного кримінального судочинства.

Таким чином, метою цих тез є аналіз можливостей закріплення показань свідків та потерпілих на етапі досудового розслідування із застосуванням ст. 225 КПК України, та шляхів вдосконалення даної процесуальної норми.

Виклад основного матеріалу. Фіксація доказів є обов'язковим елементом процесу збирання доказів, являє собою фундаментальний елемент, який надає можливості вирішувати, у кінцевому рахунку, завдання кримінального провадження [5].

Даний елемент досудового розслідування набуває особливої уваги з огляду на те, що відповідно до ч. 4 ст. 95 КПК України суд може обґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК, при тому, що суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору або посилатися на них.

Також діючий Кримінальний процесуальний кодекс наголошує, що відповідно до ст. 327 КПК України у разі, якщо свідок не прибув за викликом у судове засідання, то суд, заслухавши думку учасників судового провадження, після допиту інших присутніх свідків призначає нове судове засідання і вживає заходів для його прибуття. Зазначимо, що аналогічні проблеми можуть виникнути у разі неприбуття потерпілого (ст. 325 КПК України).

В окремих випадках неявка свідків та потерпілих до суду утворює проблеми для суспільства та держави, виникає ситуація, коли відсутність «ключових» свідків не дає можливості суду прийняти законне та неупереджене рішення у розумні строки.

Саме для того, щоб ці проблеми не заважали органам досудового розслідування та суду довести кримінальне провадження до його логічного завершення, діючий КПК надав право допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні, яке закріплене у ст. 225 КПК України. Діючий КПК надає право проведення допиту слідчим суддею у виняткових випадках, до яких закон відносить небезпеку для життя та здоров'я свідка чи потерпілого, тяжку хворобу особи, а також є інші обставини, що можуть бути перешкодою для допиту в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань.

В той же час матеріали судової практики доводять, що органи досудового розслідування досить рідко вдаються до закріплення доказів у спосіб, який передбачений ст. 225 КПК, поодинокими є випадки, коли допит свідків та потерпілих слідчим суддею обумовлений іншими обставинами, які прямо не вказані у законі, що утворює значні проблеми для кримінального судочинства, особливо в останні роки, коли свідки та потерпілі можуть в силу різноманітних причин знаходитися у зоні антитерористичної операції, або на тимчасово окупованій території українського Криму.

Про це свідчать матеріали кримінальних проваджень, наприклад, Суворовський районний суд м. Херсона розглядав кримінальне провадження за обвинуваченням особи А., у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України. Прокурором у судовому

засіданні було заявлено клопотання про надання органу досудового розслідування судового доручення про проведення ряду слідчих дій з метою перевірки та уточнення відомостей, отриманих від потерпілого та свідків під час проведення досудового розслідування, оскільки вони є мешканцями Донецька, позбавлені можливості з'явитись у судові засідання для надання показань, а тому перевірити отримані докази шляхом проведення безпосереднього допиту цих осіб неможливо [1].

Аналогічним чином Дзержинський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області розглядав кримінальне провадження за обвинуваченням двох осіб у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185, ч. 2 ст. 186 КК України. У судові засідання не з'явився свідок — особа К., який про час та місце розгляду справи був повідомлений належним чином. Обвинувачений та його захисник клопотали про те, щоб суд виніс ухвалу про привід свідка, оскільки його неявка перешкоджає розгляду справи по суті, а покази, які можуть бути надані ним при розгляді справи сприяють всебічному та повному розгляду даної справи. Прокурор проти клопотання не заперечував та пояснив неможливість забезпечення явки даного свідка у судові засідання у зв'язку з тим, що на даний час він мешкає на території тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим [2].

Суд у цих випадках задовольняє клопотання прокурорів, але зрозуміло, що кримінальне провадження затягується, окремі ухвали щодо приводу свідків виконати на практиці неможливо. Таким чином, наведені вище матеріали кримінальних проваджень свідчать про те, що нині настав час переглянути норму ст. 225 КПК України, надати їй більшої конкретики з огляду на поточну суспільно-політичну ситуацію, що склалася у державі.

На нашу думку доцільно викласти ч. 1 ст. 225 КПК України у наступній редакції: «у випадках, пов'язаних з виникненням обставин, що можуть унеможливити допит свідка чи потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань через існування небезпеки для їх життя і здоров'я, тяжкої хвороби, наявності у органів досудового розслідування достеменних даних відносно того, що ці особи можуть виїхати за межі країни, на тимчасово окуповану територію або у зону проведення антитерористичної операції, інших обставин, що створюють перешкоди для допиту свідка чи потерпілого в суді, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, яка є учасником здійснення провадження,

мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого у судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб».

Висновок. Це уточнення, на наше переконання, дасть змогу правильно зорієнтувати органи досудового розслідування із приводу можливостей застосування норми про допит свідків та потерпілих під час досудового розслідування у судовому засіданні, надати цій нормі більшої дієвості, а кримінальному судочинству більшої ефективності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 668/14859/14-к <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48481920>
2. Єдиний реєстр судових рішень Справа № 210/8303/13-к <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50385011>
3. КПК України від 13.04.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, №9-10, № 11-12, № 13, ст. 8
4. Стахівський С. М. Збирання доказів як елемент процесу доказування / С. М. Стахівський // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3. – С. 264-267.
5. Теорія судових доказів в питаннях та відповідях / Л. Удалова, Д. Письменный, Ю. Азаров. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 104 с.

Панова Аліса Віталіївна

аспірант кафедри кримінального процесу та оперативного-розшукової діяльності НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ДОПУСТИМОСТІ ФАКТИЧНИХ ДАНИХ, ОТРИМАНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ НС(Р)Д, ЯК ДОКАЗІВ

Анотація. Аналізуються спірні питання оцінки допустимості фактичних даних, отриманих у результаті НС(Р)Д, як доказів, зокрема, в частині відповідності вимогам закону документів, які є правовою підставою для проведення НС(Р)Д.

За загальним правилом вирішення питання допустимості отриманих фактичних даних передбачає оцінку дотримання вимог закону щодо по-

рядку їх збирання. При проведенні негласних слідчих розшукових дій (НС(Р)Д) здійснення такої оцінки викликає суттєві складнощі, що, перш за все пояснюється тим, що відомості про факт та методи проведення цих дій не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 256 КПК України протоколи щодо проведення НС(Р)Д, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Зазначені документи в подальшому надаються для ознайомлення учасникам кримінального провадження і суду.

Системне тлумачення положень глави 21 КПК України вказує на те, що документами, які є правовою підставою для проведення НС(Р)Д є: 1) постанова прокурора (у випадках проведення контролю за вчиненням злочину, передбаченого ст. 271 КПК України); 2) клопотання слідчого, прокурора до слідчого судді про отримання дозволу на проведення НС(Р)Д; 3) ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д та додатки до нього; 4) протокол про результати проведення НС(Р)Д та додатки до нього. У випадках, коли дозвіл слідчого судді законом не вимагається, правовою підставою проведення НС(Р)Д є постанова слідчого, прокурора. (ст. 272 КПК України — використання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації). До змісту кожного з них законом встановлюються певні вимоги. В процесуальній літературі обґрунтовано зазначається, що оцінка допустимості результатів НС(Р)Д означає, що: 1) НС(Р)Д проведена уповноваженим суб'єктом (слідчим або оперативним підрозділом за дорученням слідчого чи прокурора); 2) у встановленому КПК та іншими нормативними актами (в тому числі відомчими інструкціями) порядку (отримано дозвіл слідчого судді, винесено відповідну постанову про проведення НС(Р)Д, визначеної у главі 21 КПК України); 3) під час її проведення використовувались способи, тактичні прийоми, що не порушують чинного законодавства; 4) під час її проведення дотримана процедура процесуального оформлення, визначена КПК України — складений протокол з дотриманням правил, визначених у ст. 104 КПК України та відповідних статтях глави 21 КПК України (С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко) [1, 114].

Відтак, особливістю оцінки допустимості фактичних даних, отриманих у результаті проведення НС(Р)Д, є не тільки вирішення питання щодо дотримання вимог закону при проведенні самої дії, що відображається у її протоколі, який надається для ознайомлення, але й перевірка на відповідність вимогам КПК України, зокрема, главі 21, клопотання, постанови, ухвали, які є належною правовою підставою проведення процесуальної дії. Як свідчить практика, у більшості випадків ці процесуальні документи не надаються для ознайомлення учасникам кримінального провадження і суду, який розглядає кримінальну справу по суті, оскільки відповідно до положень Інструкції «Про організацію проведення НС(Р)Д та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (далі — Інструкції), вказаним документам надається гриф секретності.

Згідно з п. 5.1. Інструкції постановою слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії та додатки до нього, протокол про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які містять відомості про факт та методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, *розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню* (виділено мною — А. П.). Також, до відомостей, які становлять державну таємницю, належать відомості про факт або методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення негласної слідчої (розшукової) дії, *розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці* (виділено мною — А. П.).

Вбачається, що без ознайомлення із вказаними документами оцінка допустимості фактичних даних, отриманих у результаті НС(Р)Д, стороною захисту та судом під час здійснення судового провадження стає неможливою в силу відсутності фактичної можливості перевірити дотримання вимог закону щодо порядку проведення цих дій. Зважаючи на це, цілком правильною видається наступна позиція суду, сформульована по конкрет-

ному кримінальному провадженню, яка виходить із необхідності дотримання гарантій права на справедливий суд, закріпленого ст. 6 КЗПД, зокрема, в частині забезпечення гарантій справедливої процедури.

Так, Апеляційний суд Київської області в ухвалі від 25.03.2015 р. (справа № 366/899/14-к, провадження № 11-кп/780/330/15) встановив, що судом першої інстанції з матеріалів провадження та пояснень свідків, допитаних як безпосередньо у судовому засіданні, так і в режимі відео конференції, встановлено, що працівниками оперативного підрозділу була проведена негласна слідча дія — контроль за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, про що були складені відповідні протоколи, відео, які надані суду як докази на підтвердження вчинення обвинуваченим злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України. Однак, як вбачається з матеріалів провадження, стороною обвинувачення не були надані суду будь-які дані, які б свідчили про те, що негласна слідча дія, а саме контроль за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, здійснювалася на підставі постанови прокурора.

Ненадання постанови прокурора про здійснення негласної слідчої дії — контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки позбавило суд першої інстанції можливості перевірити правомірність дій працівників оперативного підрозділу та свідка, оскільки неможливо перевірити коли і ким була винесена постанова та у якому кримінальному провадженні (його найменування та реєстраційний номер; правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України); відносно якої особи проводитиметься негласна слідча дія; початок, тривалість і мету негласної слідчої дії; відомості про особу (осіб), яка буде проводити негласну слідчу дію; обґрунтування прийнятої постанови, у тому числі обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; вказівку на вид негласної слідчої (розшукової) дії, що проводиться. Також неможливо перевірити чи були викладені у постанові обставини, які свідчать про відсутність під час НС(Р)Д провокування особи на вчинення злочину. Апеляційний суд вказав, що посилення прокурора на секретність зазначеного документа є безпідставними. Після завершення проведення негласних слідчих (розшукових) дій грифи секретності МНІ щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, з урахуванням обставин кримінального провадження та необхідності використання матеріалів негласних

слідчих (розшукових) дій як доказів після проведення таких дій, у випадку, якщо витік зазначених відомостей *не завдасть шкоди національній безпеці України* (виділено мною — А. П.). Таке рішення оформлюється постановою прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що погоджується керівником прокуратури (п. 5.9. Інструкції).

Суд вказав, що постанова прокурора про проведення негласної слідчої дії — контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, як зазначила сторона обвинувачення, *не містила будь-яких відомостей, що могли б завдати шкоди національній безпеці України* (виділено мною — А. П.). Належним чином дослідивши, проаналізувавши та оцінивши надані докази відповідно до вимог ст. 94 КПК України, суд першої інстанції обґрунтовано дійшов висновку, що зазначені докази не підтверджують факт збуту обвинуваченою наркотичних засобів та не можуть бути покладені в основу обвинувального вироку. Інші докази, на які посилається сторона обвинувачення, є похідними від цих, і не можуть служити доказом винуватості обвинуваченої по справі. Зокрема, висновки судово-хімічних експертиз підтверджують лише факт того, що вилучена в ході розслідування речовина — є наркотичною речовиною. Отже, суд апеляційної інстанції залишив без задоволення скаргу прокурора, зазначивши, що обвинувальний вирок місцевого суду відповідає вимогам ст. 374 КПК України, є законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Наведений приклад із судової практики демонструє концептуальну позицію суду щодо необхідності розсекречування процесуальних документів, які були правовою підставою для проведення негласних слідчих розшукових дій, і надання їх для ознайомлення учасникам кримінального провадження і суду з метою забезпечення можливості оцінки допустимості отриманих фактичних даних як доказів. Ця позиція поділяється і в науці кримінального процесу (Д. В. Філін) та видається цілком обґрунтованою [2,236-239]. Буквальне тлумачення положень вищевказаної Інструкції та глави 21 КПК України дає підстави дійти висновку про те, що у випадках, коли розсекречування матеріалів НС(Р)Д не створює загрози національним інтересам і безпеці України, сторона обвинувачення *зобов'язана* надати їх учасникам кримінального провадження і суду для ознайомлення з метою забезпечення реальної можливості оцінки допустимості фактичних даних, отриманих у їх результаті, як доказів (виділено мною — А. П.).

Список використаних джерел та літератури:

1. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: Навчально-практичний посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. – 2-е видання, розширене і доповнене. Харків: Оберіг, 2015. – 422 с.

2. Філін Д. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у системі засобів доказування у кримінальному провадженні / Д. В. Філін. // Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, м. Харків, 29 трав 2015 р. /редкол.: С. Кучерина (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2015. – Вип. 6. – С. 344 с.

Полях Анатолій Михайлович

Уповноважений Президента України з питань контролю за діяльністю СБ України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СЛІДЧОГО: ВИМОГИ СУЧАСНОСТІ

У системі зовнішньополітичних пріоритетів України особливе місце посідає співробітництво з Європейським Союзом. Послідовно рухаючись в даному напрямку, наша країна прийняла на себе низку міжнародних зобов'язань, які закріплені у міжнародних Угодах та поступово виконує їх.

Своїм Указом Президент України Петро Порошенко затвердив Стратегію стабільного розвитку України «Стратегія — 2020» (далі — Стратегія), представлену як українська національна ідея, що базується на трьох стовпах — гідність, свобода та майбутнє. Основна мета цієї Стратегії — Європейські стандарти життя та гідне місце України в світі. Одночасно, документ визначає вектор руху країни — розвиток, безпека, відповідальність та гордість, кожен з яких передбачає певний перелік напрямів розвитку країни та напрямів, що потребують реформування.

Стратегією визначено перелік з понад 60 реформ та програм, які мають бути імплементовані протягом 2014-2020 років. При цьому визначено 8 першочергових реформ, що потребують негайної розробки та впроваджен-

ня, серед яких антикорупційна реформа, судова реформа, реформа правоохоронної системи і системи оборони України.

20 липня 2015 року Рада національної безпеки і оборони України прийняла Рішення «Про додаткові заходи щодо запровадження безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом», яке введено в дію Указом Президента України від 18.08.2015 року № 478, спрямоване на забезпечення реалізації рекомендацій П'ятої доповіді Європейської Комісії про прогрес України з імплементації Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України.

Поряд з іншими завданнями, Рада національної безпеки і оборони України доручила Службі безпеки України підготувати та надати на розгляд Концепцію реформування СБУ відповідно до стандартів і критеріїв держав — членів Європейського Союзу.

У проєкті підготованої СБ України Концепції визначені мета, механізми і напрями вирішення основних завдань реформування Служби безпеки України як державного контррозвідувального і правоохоронного органу спеціального призначення, відповідального за забезпечення державної безпеки України, що здійснює протидію розвідувально-підривної діяльності проти України, захист суверенітету і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу держави та економічної і інформаційної безпеки держави.

Також Концепцією передбачається передати до інших правоохоронних органів України низку функцій СБУ, окрім розслідування злочинів проти основ національної безпеки та кримінальних правопорушень, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Тому, в належному виконанні поставлених перед СБУ, як державним правоохоронним органом спеціального призначення завдань, важлива роль відводиться, в межах визначеної законодавством підслідності, слідчим підрозділам.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК України), який вступив в дію у листопаді 2012 року, суттєво змінив взаємовідносини сторін кримінального провадження. Запровадивши низку новел, КПК України, з одного боку звужив повноваження слідчих у ході проведення досудового розслідування, а з іншого — надав їм повноважень, яких за КПК в редакції 1960 року вони не мали.

Як свідчить слідча практика, незважаючи на те, що КПК України в редакції 2012 року є чинним вже 3 роки, спостерігаються випадки виникнення у слідчих органів безпеки складнощів при застосуванні усіх

наданих їм повноважень, що обумовлено недостатнім рівнем оволодіння відповідними знаннями, що у свою чергу негативно позначається на термінах та якості проведення досудового розслідування.

Так, законодавець надав можливість слідчому під час провадження досудового розслідування проводити, як самостійно, так й з залученням оперативних підрозділів негласні слідчі (розшукові) дії. Однак, як демонструє практика, слідчі уникають самостійного проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а зазвичай залучають для їх проведення оперативних співробітників. Аналогічна ситуація складається й при проведенні слідчими окремих слідчих (розшукових) дій, які раніше в слідчій практиці не застосовувались.

На даний час, з урахуванням існуючих загроз національній та державній безпеці України, а також послідовного курсу держави щодо вступу до ЄС, на Службу безпеки України покладається велика відповідальність за збереження державного суверенітету, конституційного ладу та територіальної цілісності нашої держави.

В цих умовах дуже важливо, щоб слідчі органів безпеки мали достатній рівень знань, який дозволить їм здійснювати ефективне збирання, перевірку, оцінку й використання доказів, необхідних для вирішення завдань кримінального судочинства, приймати законні й обґрунтовані рішення.

У зв'язку з цим, вищим навчальним закладам Служби безпеки України необхідно приділяти максимальну увагу набуттю молодими співробітниками системних юридичних знань, опануванню необхідними навичками та уміннями, які дозволять їм вже з перших кроків самостійної роботи вміло проводити досудове розслідування кримінальних проваджень використовуючи усі можливості, які надає їм чинний Кримінальний процесуальний кодекс України.

Професія слідчого є творчою роботою, яка вимагає постійного підвищення свого професійного рівня, використання новітніх досягнень наук кримінально-правового циклу.

Сучасні реалії потребують підготовки співробітників спецслужби нової формації, мислення яких не обмежується рамками кримінально-правової або цивільно-правової спеціалізації, а навчання не зводиться до запам'ятовування ними юридичної термінології. Необхідно формувати вміння грамотно збирати юридично значущу інформацію, прогнозувати варіанти прийняття рішень в залежності від ситуації, що склалася в кожному конкретному випадку, спрямовувати професійну діяльність на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забез-

печення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Романчук Максим Ігорович

старший слідчий в ОВС Головного управління СБ України у м. Києві та Київський області

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ

Стаття 176 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України), передбачає, що одним з шести можливих запобіжних заходів, які можуть бути застосовані на підставі судового рішення (ухвали) слідчого судді, суду до підозрюваного, обвинуваченого є застава, яка полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі не виконання цих обов'язків.

Разом з тим, стаття 182 КПК України (застава), на відміну від статей 179 та 180 КПК України, які регламентують порядок застосування таких запобіжних заходів як особисте зобов'язання та особиста порука, в яких міститься пряме посилання на норми статті 194 КПК України (застосування запобіжного заходу) щодо зобов'язання підозрюваного (обвинуваченого), при застосуванні у відношенні до нього відповідного запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, перебувати за кожною вимогою до суду або до іншого визначеного органу державної влади, а також виконувати один або декілька обов'язків передбачених пунктами 1-9 частини 5 статті 194 КПК України, не роз'яснює які саме обов'язки повинні бути покладені на підозрюваного чи обвинуваченого, а лише декларує відповідальність у формі звернення грошових коштів у доход держави у разі їх невиконання.

Не зважаючи на невизначеність обов'язків, які можуть бути покладені на підозрюваного (обвинуваченого) при застосуванні у відношенні до нього застави, відсутність прямого посилання на норми статті 194 КПК України, слідчі судді, суди, при постановленні відповідних ухвал посилаються на положення частини 5 статті 194 КПК України, та покладають на підозрюваного (обвинуваченого) відповідні обов'язки в межах строку досудового розслідування (не більше двох місяців). При цьому, виходячи з положень глави 18 КПК України, ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді застави не має строку дії, тобто являється безстроковою, а обов'язки, передбачені частиною 5 статті 194 КПК України, зазначені в цій ж ухвалі, покладаються на підозрюваного (обвинуваченого) на визначений строк, з можливістю їх продовження. При цьому, частина 6 статті 194 КПК України, передбачає, що після закінчення строку, на який на підозрюваного (обвинуваченого) були покладені відповідні обов'язки, ухвала про застосування запобіжного заходу в цій частині припиняє свою дію і обов'язки скасовуються.

Таким чином, при скасуванні обов'язків покладених на підозрюваного (обвинуваченого) складається наступна ситуація: запобіжний захід у вигляді застави продовжує свою дію, грошові кошти перебувають на спеціальному рахунку, однак підозрюваного (обвинуваченого) вже не стримують жодні обов'язки і він вправі, у найкращому випадку, ігнорувати виклики слідчого або прокурора, не боячись звернення застави в дохід держави, оскільки фактично на нього не покладено жодних обов'язків, а відповідно і не може бути відповідальності за їх невиконання.

Однак, дана ситуація має і іншу сторону, яка полягає у тому, що у випадку відсутності у прокурора підстав для продовження строку застосування до підозрюваного (обвинуваченого) раніше покладених на нього ухвалою слідчого судді, суду, яка не має строку дії, обов'язків, підозрюваний (обвинувачений), після закінчення строку на який їх було на нього покладено, фактично не може повернути заставу, оскільки грошові кошти були покладені на спеціальний рахунок саме на підставі відповідного судового рішення, яке продовжує свою дію.

Крім того, частина 6 статті 194 КПК України передбачає, що у разі необхідності строк дії обов'язків може бути продовжений за клопотанням прокурора в порядку, передбаченому статтею 199 КПК України, яка в свою чергу передбачає порядок продовження строку тримання під вартою. Так, частина 5 зазначеної статті говорить про те, що слідчий судді зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою (що тягне за собою припинення його дії після закінчення строку дії відповідної ухвали), якщо

прокурор, слідчий, не доведе, що обставини, зазначені у частині 3 тієї ж статті, виправдовують подальше тримання підозрюваного (обвинуваченого) під вартою. Виходячи зі співставлення цих двох норм, можна зробити висновок, що прокурор, при внесенні клопотання про продовження строку дії покладених на підозрюваного (обвинуваченого) обов'язків, фактично повинен довести, що заявлені стороною обвинувачення, при обранні запобіжного заходу у вигляді застави, ризики не зменшилися або з'явилися нові ризики, які виправдовують застосування раніше покладених на підозрюваного (обвинуваченого) обов'язків. В свою чергу, наявність цих ризиків, перелік яких передбачений статтею 177 КПК України, являється підставою для застосування саме запобіжного заходу, у тому числі і такого як застава. Тобто, у разі відсутності у прокурора підстав для продовження строку застосування до підозрюваного (обвинуваченого) раніше покладених на нього обов'язків, фактично виникає ситуація при якій відсутні підстави для застосування (продовження дії) і самого запобіжного заходу — застави, що повинно автоматично тягнути за собою негайне його припинення та повернення підозрюваному (обвинуваченому) грошових коштів внесених в якості застави. Однак, діючий КПК, не передбачає можливості навіть оскаржити, на стадії досудового розслідування, стороною захисту застосування до підозрюваного такого запобіжного заходу як застава (стаття 309 КПК України — ухвали слідчого судді, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування).

Разом з тим, вийти з даної ситуації можна шляхом застосування положень частини 6 статті 9 КПК України (законність), яка говорить про те, що у випадках, коли положення Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, передбачені частиною 1 статті 7 КПК України. Вчасності така засада кримінального провадження як забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Однак станом на сьогоднішній день, слідчі судді, на стадії досудового розслідування, не розглядають такого роду скарги, посилаючись на норми тієї ж статті 309 КПК України.

Враховуючи викладене, законодавцю необхідно принаймні розглянути питання щодо внесення змін до КПК України, в частині встановлення строку дії запобіжного заходу у вигляді застави, можливості оскарження судових рішень щодо обрання такого запобіжного заходу, ввести норми, які б регламентували порядок продовження строку дії не тільки обов'язків, а й самого запобіжного заходу.

Салтиков Станіслав Михайлович
курсант 2-ї навчальної групи 4-го
курсу ІПЮК для СБ України НЮУ
ім. Ярослава Мудрого

ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ В ПОРЯДКУ СТ. 208 КПК УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Прагнення побудувати дійсно демократичну та правову державу об'єктивно зумовлює необхідність реформування вітчизняного законодавства відповідно до міжнародних правових стандартів. Не став винятком і Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК України), із набранням чинності якого у кримінальну процесуальну діяльність було внесено чимало змін, зокрема, це стосується правової регламентації інституту затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення.

Незважаючи на свою короткостроковість, затримання є досить важливим інструментом у слідчій діяльності, оскільки сприяє виконанню завдань кримінального судочинства. Як свідчать статистичні дані, у середньому кожен четвертий підозрюваний у вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів затримується у порядку, передбаченому ст. 208 КПК. Часто, саме застосування затримання створює необхідні умови встановлення причетності особи до вчинення злочину, вирішення питання про обрання щодо неї запобіжного заходу, виключає можливість переховування від органів досудового розслідування, знищення речей і документів тощо.

КПК України досить детально врегулював процесуальний порядок затримання особи на стадії досудового розслідування. Разом з тим, слід зазначити, що під час застосування норм мають місце випадки незаконного та необґрунтованого затримання, перевищення повноважень при затриманні, неправильного застосування норм щодо визначення моменту та підстав затримання.

Актуальність питань, що висвітлюються нами, підтверджується результатами перевірки дотримання процесуальних прав затриманих осіб, яка здійснювалася в межах дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб». Так, було встановлено, що у 68% випадків затримання існувала значна затримка між фактичним затриманням особи та повідомленням Центру безоплатної правової допомоги, 27% осіб не були офіційно допитані одразу після затримання, а у 46% допитаних осіб на першому до-

питі були відсутні адвокати [10, с. 9–10]. Більше того, із 623 адвокатів у 2014 році, що взяли участь в опитуванні 42,86% вказує на стрімке погіршення стану дотримання процесуальних прав затриманих [10, с. 31].

Зазначимо, що «затримання» — це загальне поняття. Системний аналіз норм КПК України дозволяє виокремити у кримінальному процесуальному законодавстві наступні види затримання:

- затримання на підставі ухвали слідчого судді (ст. 187–191 КПК);
- затримання уповноваженою особою (ст. 208 КПК);
- законне затримання (ст. 207 КПК);
- затримання особи яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України (ст. 582 КПК).

Наразі, існує також особливий порядок затримання в зоні проведення Антитерористичної операції, який передбачає можливість затримання особи підозрюваної у вчиненні злочинів, передбачених ст. ст. 109–114¹, 258–258⁵, 260–263¹, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 Кримінального кодексу України строком до 30 діб. Вказаний різновид затримання знайшов відображення у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» та Інструкції про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції від 26.08.2014 р. № 872/88/537.

Разом з тим, КПК України не містить чіткого визначення терміну «затримання». Єдиним нормативно-правовим актом який дає визначення цьому поняттю є рішення КСУ від 26 червня 2003 року N 12-рп/2003, відповідно до якого затримання треба розуміти і як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний, і як адміністративно-процесуальний заходи, застосування яких обмежує право на свободу та особисту недоторканність індивіда. (п.6 абз.4).

Одним із найпоширеніших видів затримання є затримання уповноваженою особою. Відповідно до ст. 208 КПК уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину у випадках, якщо:

- 1) цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- 2) безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) є обгрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Однак, виникає питання щодо тлумачення поняття «уповноважена службова особа». В ч. 3 ст. 207 КПК України вказано, що уповноважена службова особа — це особа, якій законом надано право здійснювати затримання. Проте, КПК України не містить жодної окремої норми, в якій зазначався б перелік суб'єктів, яким надано право затримувати осіб в порядку ст. 208 КПК України. Таким чином, можна дійти висновку, що перелік таких суб'єктів повинен визначатися окремими законодавчими актами. Наприклад, у Законі України «Про Національну поліцію», який набув чинності 7 листопада 2015 року, у ст. 37 вказано, що поліція уповноважена затримувати особу на підставах, у порядку та на строки, визначені Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також іншими законами України. Натомість, в Законі України «Про Службу безпеки України» немає жодного положення, щодо права затримувати осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення. Аналогічне положення відсутнє і в Законі України «Про державну прикордонну службу України» та ряді інших законодавчих актів, що регулюють діяльність правоохоронних органів.

Проблемним видається також питання щодо тлумачення терміну «затримання **безпосередньо** після вчинення злочину». Редакція ст. 208 КПК України надає право уповноваженим особам затримувати суб'єкта, якщо його застали під час вчинення злочину, або безпосередньо після нього за наявності очевидних ознак, які б вказували саме на цю особу як на злочинця. Через це у правозастосовній практиці трапляються випадки необгрунтованого обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність у зв'язку з розширеним тлумаченням положення про затримання після вчинення злочину. Так, 31.01.2013 року о 15:30 слідчим одного з підрозділів Київщини в порядку ст. 208 КПК України було затримано особу за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 289 Кримінального кодексу України, яка 28.12.2012 року незаконно заволоділа автомобілем. При цьому, фактично підозрюваного було затримано 28.01.2013 року о 19:00, коли працівниками міліції було зупинено викрадений автомобіль під керуванням останнього [2, с. 87–88].

Варто враховувати також можливість втечі особи з місця події до його фактичного затримання працівниками правоохоронних органів. Відповідно, суттєво збільшується час, необхідний для пошуку виявленого безпосередньо після вчинення злочину, але не затриманого внаслідок об'єктивних обставин, винуватця. В такому випадку, навіть за наявності кількох свідків та очевидних ознак, унеможливлується затримання особи в порядку ст. 208 КПК України, оскільки відсутня така підстава затримання.

На підтвердження цієї тези можна навести ухвалу Малиновського районного суду м. Одеси від 22.02.2013 року, в якій суддя визнав затримання незаконним через неправильне застосування норми КПК України щодо «безпосередності». На думку слідчого судді, встановлення законодавцем вказаної норми не мало на меті **встановлення будь-яких обмежень у часі** уповноваженій особі на відповідний строк затримання, оскільки кожна подія злочину є різною та унікальною за подіями та своїми обставинами. Однак, у будь-якому випадку **ідеться лише про години** після вчинення кримінального правопорушення, а не про дні [3, с. 100].

Відповідно до доктринального розуміння терміну «безпосередньо», на практиці застосовується правило, що «безпосередньо після вчинення злочину» — ознака, яка не повинна перевищувати 6 годин після вчинення злочину. У літературі це обґрунтовується наявною практикою Європейського Суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), яка засвідчує, що максимально допустимий час у розумінні терміна «безпосередньо» не повинен перевищувати 4–6 годин. Проте, в жодному нормативно-правовому акті цей строк не вказується [4, с. 302].

Неоднозначне тлумачення положення щодо затримання особи безпосередньо після вчинення злочину призводить до численних порушень прав особи. Саме тому, на наш погляд, часовий параметр безпосередності, закріплений у ст. 208 КПК України, потребує уточнення на законодавчому рівні або заміни на більш зрозумілі терміни з метою уникнення суб'єктивного тлумачення.

Практичне значення має також питання належної фіксації виконання особою, яка здійснює затримання, обов'язку, визначеного у ч. 4 ст. 208 КПК України, а саме: повідомлення затриманій особі підстав затримання, у вчиненні якого злочину підозрюється особа, роз'яснення права на захисника та медичну допомогу, права давати пояснення та показання або взагалі нічого не казати з приводу підозри проти себе, обов'язку повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування, вимагати перевірки обґрунтованості затримання тощо. Адже, навіть при роз'ясненні цих

прав, відсутність чіткої регламентації порядку такого повідомлення може бути використана захистом доведення порушення прав підозрюваного, що у свою чергу дає підстави вважати затримання незаконним — а отже особа підлягатиме негайному звільненню. Тому, на нашу думку, потрібно законодавчо передбачити необхідність фіксувати факт роз'яснення відповідних прав затриманому в протоколі затримання.

Відповідно до ч. 3 ст. 208 КПК України уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КК України. Натомість, згідно з ст. 223 КПК України обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. А відповідно до ч. 2 ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Дане положення є відображенням ст. 30 Конституції України де зазначено, що «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». Отже, якщо керуватися положеннями КПК України, то особистий обшук особи після затримання можливий лише за рішенням суду при наявності не менше двох понять. Дана позиція законодавця практично унеможливує проведення особистого обшуку особи після її фактичного затримання і тому потребує уточнення, а саме відповідного відображення в КПК України спеціального порядку проведення обшуку в розумінні ст. 208 КПК України.

Окремої уваги потребує визначення особи відповідальної за перебування затриманих. Відповідно до ст. 212 КПК України у кожному підрозділі органу досудового розслідування повинна бути призначена службова особа, відповідальна за перебування затриманих. Такими особами, згідно з ч. 2 ст. 212 КПК України, не можуть бути слідчі. Вказана норма є по суті відсилючною та передбачає визначення конкретних відповідальних за затримання осіб відомчими нормативно-правовими актами. Так, відповідно до п. 8.1 Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України 09.08.2012 № 686 службова особа, відповідальна за перебування затриманих, є особа рядового або молодшого начальницького складу органів внутрішніх справ, основним завданням якої є здійснення контролю за дотриманням іншими службовими особами прав затриманого, а також безпосереднє забезпечення цих прав. Кількість таких осіб визначається начальниками ГУМВС та УМВС України.

На противагу цьому, в органах Служби безпеки України відсутня аналогічна інструкція, і не визначено відповідального за перебування затриманих співробітника, як цього вимагає КПК України. Вважаємо, що така прогалина у законодавстві може призвести до порушення прав затриманого та не відповідає принципу правової визначеності.

Незрозуміло також, у якому акті фіксується рішення про звільнення затриманої особи та чи має право службова особа, відповідальна за перебування затриманих, приймати такі рішення. На сьогодні це питання вирішується по різному: виноситься постанова про звільнення як від імені слідчого та прокурора, так і начальника ізолятора тимчасового тримання [2, с. 90].

Проблемним також видається питання щодо можливості оскарження слідчому судді рішення про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Відповідно до ч. 5 ст. 29 Конституції України кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Натомість ч. 1 ст. 303 КПК України наводить вичерпний перелік рішень слідчого та прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, де відсутнє право на оскарження затримання. Таким чином, якщо затримана в порядку ст. 208 КПК України особа подасть під час досудового розслідування відповідну скаргу, то слідчий суддя відмовить у відкритті провадження опираючись на відсутність такого права відповідно до ст. 303 КПК України.

На підтвердження цієї тези наведемо ухвалу слідчого судді від 13.11.2014 р., у якій було відмовлено у відкритті провадження за скаргою захисника на незаконне затримання з тих підстав, що діючий КПК не передбачає права на оскарження законності затримання. На думку судді, це питання може бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді, тобто після закінчення досудового слідства. Захисник не погодився з цим висновком, оскільки право на перевірку законності затримання передбачене Конституцією України і міжнародним договором, і оскаржив ухвалу до апеляційного суду. Ухвалою Апеляційного суду Херсонської області від 20.11.2014 р., яка не підлягає оскарженню і є остаточною, скарга залишена без задоволення, а оскаржувана ухвала — без змін. Апеляційний суд також дійшов до висновку про відсутність у затриманого та його захисника права на оскарження затримання [5].

Таким чином, незважаючи на те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, затримана особа на сьогодні позбавлена права на оскарження затримання. А розглянути відповідну скаргу суд може лише під час підготовчого провадження у суді, тобто зі спливом досить тривалого часу.

На наш погляд, заслуговує на увагу думка Ю. М. Грошевого та О. Г. Шило, що порядок оскарження до суду затримання є важливою складовою механізмом забезпечення прав та законних інтересів затриманого, а тому необхідним бачиться його закріплення в законі в такій формі, що забезпечує затримання невідкладним судовим захистом. Встановлення такого порядку кореспондуватиме ч. 4 ст. 208 КПК України, яка серед прав затриманого, що мають бути йому роз'яснені уповноваженою особою, що здійснила затримання, передбачає право вимагати перевірки обґрунтованості затримання [6, с. 223].

Аналіз матеріалів окремих кримінальних проваджень засвідчує наявність проблеми дотримання строків при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Відповідно до ст. 211 КПК України строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати **сімдесяти двох годин** з моменту затримання. Затримана особа **не пізніше шістдесяти годин** з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для обрання стосовно неї запобіжного заходу. При цьому, письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається **не пізніше двадцяти чотирьох** годин з моменту її затримання. У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню (ч.2 ст. 278 КПК України).

Таким чином, КПК України встановлює досить чіткі часові межі, за які не має права виходити слідчий при затриманні особи. Але, досить часто час фактичного затримання особи та складання протоколу затримання не співпадають і, відповідно, постає питання щодо визначення моменту затримання особи. Згідно із ст. 209 КПК України особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Тобто, початок обчислення строків пов'язується нашим законодавцем саме з фактичним затриманням особи, а не з моментом складання відповідного протоколу. Натомість, у протоколі затримання необхідно також зазначати час, з якого особа змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою.

На противагу цьому, у КПК України не визначено конкретного проміжку часу між фізичним затриманням та доставленням особи до підрозділу органу досудового розслідування. Показовим в цьому випадку є рі-

шення ЄСПЛ від 7 листопада 2013 р. у справі «Белоусов проти України», де ЄСПЛ визнав, що фактичне затримання особи працівниками міліції на більш як 30 годин без відповідної фіксації затримання, у свою чергу, спричинило порушення права особи негайно постати перед судом з метою вирішення питання щодо законності здійсненого затримання [9].

Важливо, що у своїх рішеннях ЄСПЛ не завжди обмежується строгим трактуванням положень щодо конкретних строків затримання. До прикладу, у рішенні «Мокалалл проти України» від 10 листопада 2011 року ЄСПЛ зазначив, що дводенна затримка у звільненні не відповідає вимогам практики ЄСПЛ, лише декілька годин можуть бути виправдані адміністративними формальностями. Таким чином, ЄСПЛ визнав, що недовготривале порушення 72-годинного строку може бути виправдане «адміністративними формальностями» [8].

Непоодинокими є також випадки несвоєчасного внесення даних у журнали обліку доставлених, відвідувачів та запрошених при затриманні осіб. Так, у кримінальному провадженні № 12014200260000458 слідчим СВ Сумського РВ УМВС України в Сумській області у приміщенні районного відділу міліції 16.09.2014 о 19 год. 30 хв. затримано Пороскуна М. Г., який був попередньо доставлений працівниками міліції, за підозрою у вчиненні декількох кримінальних правопорушень. Проте в Журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених зазначено, що Пороскун М. Г., починаючи з 15.09.2014, чотири рази самостійно залишав та прибував до Сумського райвідділу міліції для допиту та бесід. Як наслідок, працівниками міліції не здійснювалося негайне повідомлення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги про затримання особи, як це передбачено ч. 4 ст. 213 КПК України, що є грубим порушенням права на захист затриманої особи [7, с. 59].

Підводячи підсумок, варто зазначити, що інститут затримання, а особливо затримання уповноваженою особою, потребує суттєвого доопрацювання та внесення концептуальних змін до КПК України. Наразі, на етапі досудового розслідування слідчому чи будь-якій іншій службовій особі, уповноваженій на затримання, необхідно суворо дотримуватися окремих вимог КПК України. Оскільки внаслідок здійснення дій, які не відповідають приписам КПК України, затримання може бути визнано незаконним, а всі докази будуть визнані недопустимими. Крім того, нагадуємо, що за незаконне затримання Кримінальним кодексом України у ст. 371 встановлена кримінальна відповідальність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Макаренко Є. І. «Щодо сутності затримання підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України Право і суспільство : наук. журн. / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, Всеукр. фонд юрид. науки акад. права В. В. Сташиса, Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Д.: 2013 р. №3 . с. 126-134
2. Фаринник В. І. Затримання особи: проблеми кримінальної процесуальної регламентації та шляхи їх вирішення/ В. І. Фаринник // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – №2. – С. 85-94.
3. Шульга Олег. Фактичні підстави затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину / О. Шульга // Підприємництво, господарство, право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2014. – №2. – С. 98-101
4. Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики / І. В. Гловюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Др'юмін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін] ; відп. за вип. В. М. Др'юмін ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – Т. 14. – С. 299-311 [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2256/Glovyuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Незаконне затримання: рецепти протидії від адвоката Олександра Охлопкова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kherson.legalaid.gov.ua/ua/khronika-hromadskoho-zakhystu/ohlopkov-zatrym>
6. Грошевой Ю. М. Основания избрания мер пресечения по новому УПК Украины / Ю. М. Грошевой, А. Г. Шило // Юридический журнал Национальнoй академии внутрeнних дел. – 2013. – №1. – С. 220-226.
7. Лук'яненко Ю. В. Окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини щодо затримання особи у кримінальному судочинстві / Ю. В. Лук'яненко // Право і Безпека. – 2015. – №1. – С. 55-60 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2015/2258-1439210181.pdf>
8. Рішення Європейського Суду з прав людини Справа «Мокалал проти України» від 10 листопада 2011 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/map/doc/080TKDCBD7/Sprava-Mokallal-proti-Ukrayini.html>
9. Рішення Європейського Суду з прав людини Справа «Белоусов проти України» від 7 листопада 2013 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_989
10. Звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії прав затриманих» від 13 жовтня 2015 року.

Синявський Максим Анатолійович
курсант 2-ї навчальної групи 4-го
курсу ІШЮК для СБ України НЮУ
ім. Ярослава Мудрого

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ РОЗСЕКРЕЧЕННЯ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ ПРО ДОЗВІЛ НА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Законодавче закріплення інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі — НСРД) започаткувало новий вид слідчих дій, які фактично стали аналогією оперативно-розшукової діяльності, котра впроваджена в кримінальний процес.

Згідно ч. 3 ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК, — слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором.

Особливістю НСРД є те, що вони нерозривно поєднані з обмеженням прав та свобод громадян. Як наслідок, слідчі судді при постановленні ухвал про дозвіл на їх проведення зобов'язані виходити з того, що такі дії застосовуються лише у виняткових випадках, коли неможливо отримати інформацію в інший спосіб, тобто це повинно бути скоріше виключенням, ніж загальним правилом.

Однією з процесуальних гарантій для осіб щодо яких проводилися НСРД є те, що на підставі та у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 290 КПК України, усі матеріали кримінального провадження, які використовуються як докази, повинні бути відкриті іншій стороні кримінального провадження. Крім цього, закон визначає, що надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів. Разом з тим, у документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони кримінального провадження суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені. Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів, суд не має використовувати їх як докази (ч. 5 ст. 290 КПК).

Отже, за змістом ст. 290 КПК встановлено, що будь-які матеріали, які містять відомості, які будуть використані в суді як докази, повинні бути

надані для ознайомлення. Жодних винятків із цього правила ст. 290 КПК не містить. Проте аналіз положень ст. 290, ст. 517 КПК дозволяє констатувати невизначеність щодо надання до ознайомлення матеріалів, які мають гриф «Таємно».

Згідно з п. 4.12.4 та 4.12.5 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом СБ України №440 від 12.08.2005 відомості про факт або методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення негласної слідчої (розшукової) дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці, віднесені до державної таємниці. Виходячи з буквального тлумачення ст. 290 КПК, можна прийти до висновку, що відкриватися сторонам кримінального провадження повинні також і документи із грифом секретності, якщо вони будуть використовуватись в суді як доказ. А для того, щоб відкрити ці документи іншій стороні — необхідно зняти гриф секретності з таких документів. Порядок розсекречення матеріалів регламентовано Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16.11.2012 р. (далі — Інструкція).

Відповідно до Розділу V Інструкції постанова слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії та додатки до нього, протокол про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які містять відомості про факт та методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню.

Після завершення проведення НСРД грифи секретності матеріальних носіїв інформації щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, з урахуванням обставин кримінального провадження та необхідності використання матеріалів НСРД як доказів після проведення таких дій, у випадку, якщо витік зазначених відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України.

Таке рішення оформлюється постановою прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що погоджується керівником прокуратури. До розсекречених матеріалів доступ надається разом з іншими матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 290 КПК України.

Практичне застосування вищезазначених норм засвідчило, що проблемним є питання щодо необхідності розсекречення ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД. Адже, Інструкція встановлює порядок розсекречення тільки результатів проведення НСРД, тобто протоколу за результатами НСРД. Про необхідність розсекречення відповідної ухвали, яка була правовою підставою проведення НСРД в Інструкції не зазначено, що, на нашу думку, прямо суперечить вимогам КПК.

Актуальність поставленого питання обумовлюється тим, що апеляційні суди не розсекречують відповідні ухвали, не надають їх для ознайомлення, навіть на вимогу суду першої інстанції. Деякі судді просто дають повідомлення про те, якого числа була винесена ухвала про проведення НСРД та її строк. Водночас існують практичні випадки, коли захисники скаржаться на недопустимість певних доказів, посилаючись на те, що їм не було надано можливості ознайомитись з ухвалою слідчого судді Апеляційного суду. Аналіз окремих судових рішень свідчить, що у таких випадках судді здебільшого мотивують свою відмову тим, що дана ухвала не є такою, що підлягає розсекреченню. В деяких же рішеннях судді, посилаючись на Інструкцію, обґрунтовують свою відмову тим, що розсекречування здійснює прокурор, а оскільки ухвалу виносить слідчий суддя, то прокурор розсекретити її не може.

Наприклад, ухвалою Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 08.07.2015 р. №46502922 судом було відмовлено в задоволенні клопотання про витребування з Апеляційного суду м. Києва ухвалу про надання дозволу на проведення аудіоконтролю особи, оскільки ця ухвала не може бути доказом та предметом дослідження в суді, а предметом дослідження можуть бути лише протоколи за результатами таких заходів.

Дещо іншим чином діє Крюківський районний суд міста Кременчука, яким в своїй ухвалі від 13.11.2014 року №49998236, частково задоволено клопотання сторони захисту про витребування ухвали слідчого судді. Суд витребував з Апеляційного суду Полтавської області інформацію про те, чи дійсно, в рамках якого провадження та впродовж якого терміну ухвалою був наданий дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Проте, суд не дав дозвіл про доступ до самого тексту ухвали, посилаючись на ЗУ «Про державну таємницю».

Крім того, існує також практика відмови в задоволенні апеляційних скарг апеляційними судами на цих же підставах. Наприклад, ухвалою Апеляційного суду Чернігівської області від 28 липня 2015 року №47518662 було відмовлено в задоволенні апеляційної скарги. В апеляційній скарзі захисник посилався на те, що протокол про результати проведення НСРД шляхом здійснення аудіоконтролю особи не може бути визнаний речовим доказом у даному кримінальному провадженні, оскільки в матеріалах відсутні ухвала слідчого судді Апеляційного суду Чернігівської області, відповідно до якої проведення такої слідчої дії було дозволено та оригінал диску аудіозапису інформації, що є додатком до вищевказаного протоколу. Апеляційний суд зазначив, що «право розсекречення матеріалів НСРД належить прокурору, суд такої компетенції не має, окрім того Кримінальним процесуальним кодексом України не передбачено необхідність приєднання до матеріалів кримінального провадження ухвали слідчого судді апеляційного суду про проведення зазначених дій. Окрім цього, сама ухвала Апеляційного суду Чернігівської області від 06 липня 2014 року, на підставі якої було проведено НСРД, не може вважатись доказом винуватості обвинуваченого, оскільки доказову базу становлять результати таких дій, проведених органом досудового розслідування, та закріплених слідчим відповідно до діючого законодавства».

У контексті зазначеного хочемо звернути увагу на положення ст. 290 КПК, якою встановлюється обов'язок прокурора відкрити стороні захисту всі матеріали, які можуть бути використані в суді як доказ. Доказ відповідно до ст. 91 КПК повинен відповідати критеріям належності, допустимості, достовірності і достатності. Як відомо, допустимим є доказ отриманий уповноваженим суб'єктом у порядку, передбаченому КПК. Безперечно, одним із критеріїв допустимості доказів є законність підстав їх отримання. Підстава проведення НСРД — ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД. Тобто, для того, щоб оцінити протокол про результати проведення НСРД з точки зору допустимості, сторони кримінального провадження, суд повинні мати можливість встановити законність проведення самої НСРД.

Крім того, подібний підхід відповідає вимогам п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК, яка покладає на суд обов'язок безумовного визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, а саме: здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов.

Ухвала слідчого судді про НСРД дій повинна бути вмотивована, обґрунтована, а також містити обґрунтування того, що слідчий, прокурор не може отримати дану інформацію іншим шляхом. А оскільки суди не надають доступ до ознайомлення зі змістом такої ухвали, то створюється ситуація, за якої ані суд, ані сторона захисту не може перевірити законність отримання цієї інформації. Вважаємо, що відсутність правового механізму розсекречення ухвал слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД не є достатньою підставою заборони їх розсекречення. Це суперечить низці вимог КПК, загальним засадам та завданню кримінального провадження, а також принципу правової визначеності.

Підсумовуючи викладене, хочемо наголосити на необхідності здійснення детального врегулювання окресленого кола питань на законодавчому рівні. При цьому, на нашу думку, стороні захисту, суду необхідно надавати доступ до тексту ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД із пропусками інформації, що є державною таємницею. Тобто, сторона захисту повинна бути ознайомлена хоча б з видом НСРД, об'єктом НСРД, підставами надання такого дозволу, обґрунтуванням його необхідності, а також строком його дії. В такому випадку інтереси держави будуть захищені, а права підозрюваного дотримані.

Смірнова Валерія Олександрівна
аспірант відділу аспірантури і докторантури Національної академії СБ України

ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ СЛІДЧИМ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У статті розглянуто проблемні аспекти використання конфіденційного співробітництва, відповідно до положень статті 275 Кримінального процесуального кодексу України.

Реформування кримінального процесуального законодавства України внесло відповідні зміни у діяльність як слідчих так і оперативних підрозділів. Врахувавши потребу вдосконалення такої форми співпраці як конфіденційне співробітництво, законодавець визначив вказані відносини як необхідну складову діяльності слідчих під час проведення негласних

слідчих (розшукових) дій (далі — НС(Р)Д). Так, у статті 275 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) викладено, що під час проведення НС(Р)Д слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НС(Р)Д у випадках, передбачених цим Кодексом. Вказане положення викликало певні сумніви, в першу чергу у практичних працівників, оскільки діяльність, спрямована на використання слідчим в інтересах кримінального судочинства конфіденційного співробітництва в законодавчих актах детально не врегульована. Також, на сьогоднішній день поняття конфіденційного співробітництва у законах України відсутнє. Знайти визначення вказаного терміну можливо лише у внутрішніх нормативних актах відомств, що мають право встановлювати конфіденційне співробітництво.

Отже, наявна нормативно-правова регламентація поняття конфіденційного співробітництва не дозволяє трактувати його абсолютно однозначно, що призводить до використання різних підходів у практичній реалізації положень конфіденційного співробітництва.

Відомо, що конфіденційне співробітництво завжди визначалось як складова частина оперативно-розшукової діяльності. Іншими словами це агентурно-оперативна робота, що регулюється Конституцією України, Законами України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про державну таємницю», відомчими інструкціями та іншими нормативно-правовими актами.

На думку окремих науковців, з урахуванням положень КПК, сьогодні вже необхідно вести мову про конфіденційне співробітництво у кримінальному процесі як негласні відносини, що встановлюються уповноваженими органами з повнолітньою дієздатною особою (громадянином України, іноземцем або особою без громадянства) і на засадах добровільності та конспіративності використовуються для вирішення завдань кримінального провадження. Особи, що підтримують конфіденційні відносини із зазначеними органами, можуть надавати допомогу і сприяння, забезпечувати умови проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, а також брати особисту участь в їх здійсненні. Однак вказане визначення міститься лише у коментованому КПК і законодавчо не закріплене.

Також, окрім відсутності законодавчо-визначеного поняття залишається відкритим питання механізму залучення осіб до конфіденційного співробітництва під час проведення НС(Р)Д, їх процесуальних прав та обов'язків.

В той же час, слід зазначити, що незважаючи на недоліки нормативно-правової регламентації зазначених питань, співробітники слідчих підрозділів правоохоронних органів інститут конфіденційного співробітництва вже використовують у практичній діяльності. Зокрема, під час контролю за вчиненням злочину та інших НС(Р)Д.

Розглядаючи практичний досвід, можливо виокремити певні особливості порядку залучення осіб, а отже і документального оформлення вказаних процесуальних дій.

По-перше, відповідно до статті 40 КПК слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій та має право приймати процесуальні рішення відповідно до вимог КПК. Стаття 110 КПК передбачає, що рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Отже, логічним є висновок, що про залучення осіб до конфіденційного співробітництва має бути складена постанова, що і буде підтвердженням залучення особи до конфіденційного співробітництва відповідно до норм чинного законодавства.

По-друге, у матеріалах кримінального провадження повинен бути присутній документ, що підтверджує наявність письмової згоди особи на її залучення до проведення НС(Р)Д.

По-третє, для уникнення в подальшому негативних наслідків під час допиту особи у якості свідка або під час ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами провадження, необхідним засобом забезпечення безпеки під час проведення НС(Р)Д — є складення слідчим постанови про зміну анкетних даних особи. Ця постанова до матеріалів кримінального провадження не додається, а зберігається окремо в органі, який здійснює досудове розслідування.

Виокремленні вище особливості залучення слідчим осіб до конфіденційного співробітництва дають підстави сформулювати певний порядок процесуального оформлення вказаного факту:

- підшукання особи;
- отримання згоди на конфіденційне співробітництво;
- роз'яснення особі її прав та обов'язків;
- складання постанови про залучення особи до конфіденційного співробітництва;
- відображення залучення особи до конфіденційного співробітництва у відповідному протоколі.

В той же час запровадження будь-якого інституту, в тому числі і конфіденційного співробітництва, потребує чіткої процесуальної регламентації прав та обов'язків суб'єктів, що залучаються до кримінального провадження. Тому, підсумовуючи викладене, можливо дійти висновку, що підвищенню ефективності використання інституту конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні буде сприяти внесення змін у законодавство щодо визначення процесуального статусу осіб залучених до конфіденційного співробітництва шляхом:

– надання визначення поняття конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні, шляхом внесення доповнення до статті 275 КПК у вигляді примітки наступної редакції: «конфіденційне співробітництво — це негласні відносини, що встановлюються уповноваженими органами з повнолітньою дієздатною особою (громадянином України, іноземцем або особою без громадянства) і на засадах добровільності та конспіративності використовуються для вирішення завдань кримінального провадження. Факт залучення особи до конфіденційного співробітництва повинен підтверджуватися окремим процесуальним рішенням»;

– визначення порядку використання слідчим інформації отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами або залучення цих осіб до проведення НС(Р)Д;

– визначення процесуальних прав та обов'язків осіб, залучених до конфіденційного співробітництва у межах кримінального провадження.

Струк Іван Федорович

суддя апеляційного суду Харківської області у відставці

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ І ОЦІНЮВАННЯ СУДОМ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ПІД ЧАС НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Обравши курс на євроінтеграцію, наша держава взяла на себе зобов'язання щодо наближення національного законодавства до європейських демократичних стандартів. Першочерговими завданнями на цьому шляху є забезпечення прозорості влади, протидія корупції і встановлення громадського контролю за владою.

Проте, незважаючи на прийняття низки антикорупційних законів, як свідчить практика, нажаль більшість статей сьогодні фактично не діють. Також не досягнуто відчутних результатів і в боротьбі з все більш поширеними тяжкими насильницькими і терористичними злочинами, особливо вчинюваними організованими групами і злочинними організаціями, які попередньо плануються і ретельно замаскуються. Щоб виявити такі злочини тільки традиційними методами складно, а як правило і неможливо.

Це зумовило необхідність ретельного перегляду порядку проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих дій та їх унормування у новому кримінальному процесуальному законодавстві.

Актуальність дослідження процесуальних особливостей НСРД зумовлена тенденцією до постійного їх збільшення. Якщо у 2013 році проведено 66912 таких дій, то у 2014-му — 66570 (без статистичних даних стосовно багатьох районів Донецької та Луганської областей та АР Крим).

У більшості європейських держав законом передбачено подібні до вітчизняних негласних слідчих (розшукових) дій заходи, що застосовуються тривалий час.

Застосування практики ЄСПЛ Європейського суду з прав людини щодо перевірки законності в кримінальній процесуальній діяльності, з точки зору Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, проведення зазначених дій свідчить про те, що держава може негласно (таємно) втручатися в права громадян тільки за таких умов:

а) втручання відбувається виключно в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб, що визначено ч. 2 ст. 8 Конвенції;

б) втручання має відбуватися згідно із законом, тобто способом, передбаченим нормативно-правовим актом невідомого характеру.

Ці вимоги спрямовані на визначення чітких меж втручання держави в особисте життя громадян для унеможливлення зловживань з одного боку, а з другого — забезпечення дієвих засобів захисту громадян, права яких обмежувались.

Саме тому ст. 253 КПК устанавлює обов'язок відповідних уповноважених органів повідомити особу, конституційні права якої тимчасово обмежувалися під час проведення НСРД, про такі заходи. Це стає додатковою гарантією забезпечення ефективного контролю та правового захисту громадян.

Наразі виникла нагальна потреба ретельного осмислення причин і умов помилок, які допускаються слідчими і співробітниками оперативних

підрозділів під час застосування норм Кримінального процесуального кодексу України та Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», що має важливе значення для розробки науково-практичних методик виявлення й виправлення недоліків правозастосування у кримінальному судочинстві. На мій погляд, ця проблема не одержала належної уваги у вітчизняній процесуальній науці.

На даний час правовими підставами для здійснення кримінального провадження і оперативно-розшукової діяльності є Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», а також інші акти законодавства України.

Однією із найбільш позитивних новел КПК можна вважати запровадження інституту судового контролю за органами досудового розслідування та процесуальною діяльністю прокурора під час проведення слідчих (розшукових) дій з метою забезпечення прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

В КПК визначено вичерпний перелік та порядок (процедуру) отримання дозволу суду та безпосереднє здійснення слідчих (розшукових) заходів, які тимчасово обмежують права людини, зокрема на негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, застосування аудіо-, відеоконтролю особи чи місця, здійснення спостереження за особою, річчю або місцем застосування технічних засобів для зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, а також щодо збереження і використання інформації як доказу, отриманого внаслідок проведених слідчих (розшукових) дій.

Особливості здійснення підрозділами Служби безпеки України НСРД, фіксація та використання їх результатів, проводяться в межах їх компетенції та з урахуванням положень ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема відносно суб'єкта ініціювання та специфіки проведення окремих заходів, які обумовлені конкретною метою отримання інформації (статті 6,7,8).

Зазначені заходи проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. Гарантії законності під час

здійснення оперативно-розшукової діяльності визначені у главі 21 КПК України та ст. 9 Закону.

Проте слід зауважити, що з огляду на специфіку правової природи негласних слідчих (розшукових) дій ми не можемо ігнорувати реальний ризик негативних побічних ефектів цих заходів, оскільки їх проведення не повною мірою забезпечує дотримання прав та свобод громадян. Особи, щодо яких проводились негласні заходи поза межами кримінального провадження, про це не повідомляються, що зумовлює ризик службових зловживань. Хоча в ст. 9 Закону задекларовано право особи оскаржити дії органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, у встановленому законом порядку, а також відновлення порушених прав і відшкодування заподіяних збитків, але конкретний порядок і механізм реалізації цих прав не визначений ні в цьому Законі, ні в КПК.

Хочу звернути увагу на деякі неузгодженості норм КПК і Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», які неоднозначно регулюють питання проведення НСРД та складають правову основу ОРД.

1) Оперативним підрозділам СБУ (ст.8) надано право негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проведення негласних розшукових дій з дотриманням положень гл. 21 КПК. Проте в ст. 248 КПК не передбачено обов'язку слідчого (або керівника підрозділу, що здійснює ОРЗ в рамках ОРС) щодо обґрунтування у клопотанні попередньої кваліфікації злочину, який готується чи вчиняється, — все це залежить від суб'єктивного їх погляду.

2) Статтею 7 покладено обов'язок на оперативний підрозділ: у разі виявлення ознак злочину невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку КПК.

У разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчує проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали до відповідного органу досудового розслідування.

Але, виникає питання: як мають оцінюватись судом матеріали НСРД як допустимі чи недопустимі докази у тому випадку, коли фактичні дані, отримані внаслідок цього, не підтверджують інформації щодо вчинення тяжкого (особливо) тяжкого злочину, що було первісною підставою для проведення негласних заходів, а вказують на іншу правову кваліфікацію злочину, віднесеного до невеликого чи середнього ступеню тяжкості.

Як свідчить практика, суди, як правило, не беруть до уваги такі докази, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, мотивуючи тим, що на початковому етапі розслідування вбачались ознаки тяжкого злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК (наприклад, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, поєднане з вимаганням), а після розсекречення результатів НСРД дії особи були перекваліфіковані на ч. 1 ст. 368 КК (за відсутністю достатності доказів вимагання неправомірної вимоги) — це злочин середньої тяжкості, при розслідуванні якого негласні слідчі дії проводити не допускається з огляду на ст. 246 КПК.

Ця ситуація свідчить про необхідність унесення змін до КПК щодо розширення переліку проваджень, під час розслідування яких допускається проведення НСРД, незалежно від ступеня тяжкості, зокрема корупційних злочинів, перелік котрих наведено у примітці до ст. 45 КК, та кіберзлочинів, передбачених розд. 16 КК, які належать до злочинів невеликої та середньої тяжкості, що фактично унеможлиблює належне їх розслідування.

До речі, сьогодні в Австрії, Грузії, Латвії вжиття негласних заходів розслідування не пов'язане зі ступенем тяжкості злочину.

3) Згідно п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону оперативним підрозділам, крім іншого, надається право з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому КПК, витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело та розміри їх доходів. Проте механізм отримання документів у разі відмови у їх наданні передбачений главою 15 КПК як процедура тимчасового доступу до речей і документів в порядку забезпечення кримінального провадження, а в даному випадку є лише оперативно-розшукова справа.

Зважаючи на те, що Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК не регламентують процедуру ініціювання відповідного клопотання оперативним підрозділом в рамках ОРС (оскільки відомості про злочин в ЄРДР не внесені), на нашу думку, вирішувати це питання доцільно з урахуванням вимог ч. 6 ст. 9 КПК, згідно яких у випадках, коли положен-

ня цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу. У такому разі клопотання про тимчасовий доступ до документів та відповідна ухвала слідчого судді місцевого суду складаються як нетаємні документи бо вони не містять відомостей, що становлять державну таємницю (крім випадку, передбаченого п. 9 ст. 162 КПК).

Перш ніж прийняти рішення про використання засобів доказування в інформації, наданій оперативними підрозділами, суд має ретельно перевірити законність їх отримання. Якщо з'ясується, що оперативно-розшукові заходи, в результаті яких була отримана інформація з порушенням закону, вони не можуть використовуватися в якості доказів згідно вимог статей 87, 89 і 223 КПК.

Що треба мати на увазі при з'ясуванні питання допустимості використання результатів НСРД в доказуванні у кримінальному провадженні?

А. Чи дотримані положення закону щодо мети проведення оперативно-розшукових заходів (наприклад, запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину чи припинення терористичних актів) та чи відповідають фактично зібрані оперативними підрозділами матеріали вимогам, передбаченим законом, що були підставою для здійснення ОРД ?

Так, головною причиною відмови слідчим суддею у наданні дозволу на проведення НСРД є невиконання вимог КПК, а саме щодо суті та мети цих дій, необхідності належного обґрунтування клопотання щодо неможливості отримання відомостей іншим чином {особливо, коли ставиться питання про одночасне проведення кількох негласних слідчих (розшукових) дій}, а також недостатнє розуміння винятковості застосування зазначених дій.

Також необхідно мати на увазі, що у КПК передбачено декілька процесуальних дій, які мають певну схожість, які належить відмежовувати: наприклад, дії, передбачені статтями 263 і 268 КПК є негласними слідчими (розшуковими) діями, оскільки інформація з транспортних телекомунікаційних мереж становить таємницю приватного спілкування.

Водночас дії, передбачені п. 7 ч. 1 ст. 162 Кодексу, щодо отримання інформації у операторів та провайдерів телекомунікацій про зв'язок, абонента, змісту і маршрутів передавання (так звані трафіки) не є втручання у приватне спілкування, а ці відомості не становлять державної таємниці. Тому дозвіл на застосування таких заходів надає слідчий суддя суду першої інстанції і звернення у цих випадках із клопотанням до суду апеляційної інстанції є неправильним.

Б. Чи проведені оперативно-розшукові заходи уповноваженим на те підрозділом компетентного правоохоронного органу? Нажаль бувають випадки, коли з клопотанням про надання НСРД в рамках ОРС звертається не керівник відповідного оперативного підрозділу, а начальник технічного відділу, тобто підрозділу, який може залучатися до виконання окремих доручень у ході проведення ОРД, оскільки саме вони використовують автоматизовані інформаційні системи в оперативній роботі.

В. Чи передбачено законом проведення оперативно-розшукових дій, в результаті яких отримана інформація, що надається для використання і доказування у кримінальному провадженні?

Закон передбачає винятки із загального правила, коли НСРД можна проводити до постановлення ухвали слідчого судді. Так, відповідно до ст. 250 КПК у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину (за суворо визначеним переліком) такі дії можуть проводитися за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. Однак вони зобов'язані невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. У разі, якщо суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на її проведення, отримана внаслідок такої процесуальної дії інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК.

Г. Чи дотримані вимоги закону щодо додаткових умов, які передбачені для проведення окремих слідчих (розшукових) дій?

Зокрема, стосовно суб'єкта розгляду клопотань про надання дозволу на проведення НСРД:

а) Законом від 15.07.2015 р. ст. 247 КПК доповнено частиною другою, якою визначено альтернативний порядок розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів та/або у приміщеннях судових та правоохоронних органів, а саме: може здійснюватися поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, який здійснює досудове розслідування. У такому разі слідчий, прокурор звертаються з клопотаннями про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій до слідчого судді апеляційного суду, найбільш територіально наближеного до апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування.

Важливо, щоб у клопотанні було належно мотивовано, чому слідчий чи оперативний орган звертається саме до відповідного апеляційного суду.

б) Додаткові умови також передбачені законом, зокрема в ст. 271 КПК для проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину. Крім того, в цій нормі зазначені конкретні застереження, що під час підготовки та проведення заходів з контролю за скоєння злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу, допомагаючи їй скоїти злочин, який вона не скоїла б, якби слідчий цьому не сприяв. Також неприпустимо із цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Отримані в такий спосіб речі та документи не можуть бути використані в кримінальному провадженні.

Проте, трапляються випадки, коли під час проведення НСРД злочин «спровоковано», а у заздалегідь сплановані «проекти» можуть потрапляти психологічно нестійкі громадяни. За таких обставин надзвичайно важливим видається питання про те, чи скоїла б особа злочин, якби її до цього не «схилили»?

З огляду на правозастосовну і судову практику необхідно зробити висновок: якщо правоохоронні органи спеціально залучають підготовлених осіб, які своїми активними діями підбурюють особу до вчинення злочину, то докази на підтвердження винуватості, отримані під час такої провокації, суд зобов'язаний визнати недопустимими. Разом з тим, якщо представники правоохоронних органів обмежилися пасивним спостереженням, і під час проведення негласних слідчих дій мав місце судовий контроль за дотриманням прав та свобод особи, зібрані докази відповідатимуть усім критеріям належності та допустимості.

Аналогічної позиції дотримується й Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, який зокрема ухвалою від 27.11.2014 у справі № 5-3626КМ-14 визнав провокаційними дії правоохоронних органів під час другого та третього етапів контрольованої закупки психотропних речовин та виключив з обвинувачення засудження за ознакою повторності. Це рішення має бути покладено в основу оцінки дій під час розслідування та судового розгляду всіх проваджень, пов'язаних з проведенням контролю за скоєнням злочину.

Окремо, вважав би необхідним звернути увагу на Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України (щодо суб'єктів, уповноважених проводити оперативно-розшукові заходи). У цій справі КСУ дійшов висновку про те, що положення першого речення частини третьої статті 62 Конституції України, відповідно до якого обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, слід розуміти так,

що обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних в результаті оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання і фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності.

Ці вимоги кореспондуються с положеннями, викладеними в ч. 3 ст. 93 КПК, зокрема, що сторона захисту здійснює збирання шляхом витребування та отримання від суб'єктів певних документів і речей, а також може ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі негласних, але самостійно не вправі проводити такі дії.

Тому, при оцінюванні на предмет допустимості як доказів у кримінальній справі фактичних даних, що містять інформацію про скоєння злочину чи підготовку до нього, необхідно враховувати ініціативний або ситуативний (випадковий) характер дій фізичних або юридичних осіб, їх мету та цілеспрямованість при фіксуванні зазначених даних.

Таким чином, можна дійти висновку, що використання в кримінальному процесі відомостей, отриманих оперативним шляхом, — об'єктивна необхідність. Тому оперативно-розшукова діяльність повинна проводитися в суворій відповідності з вимогами чинного законодавства та з дотриманням прав і свобод людини з урахуванням виключних обмежень, регламентованих КПК, в порядку визначеному цим Кодексом.

Тарасенко Дмитро Іванович
старший викладач СК №2 ПШОК для
СБ України НЮУ ім. Ярослава Мудрого, здобувач спеціальної кафедри
№22 Національної академії СБ України

ЩОДО НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Інформатизація сучасного суспільства виводить комп'ютерну інформацію на рівень чи не основного джерела отримання будь-яких відомостей. Слід зауважити, що за окремими підрахунками на сьогоднішній день вже

діє принаймні 148 електронних реєстрів відкритих для публічного користування громадянами України. Ці реєстри створені урядовими інституціями та охоплюють широке коло послуг для громадян: переліки юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, платників податку на додану вартість, реєстр громадських об'єднань, публічна кадастрова карта тощо¹. Крім того, Міністерством юстиції України опубліковано переліки єдиних та державних реєстрів з їх держателями², а також створено та введено в експлуатацію систему електронних сервісів³, яка містить Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний реєстр актів цивільного стану, Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження про банкрутство, систему електронної звітності арбітражних керуючих, електронний суд.

Використання інформації з цих реєстрів в окремих випадках може прискорити та спростити досудове розслідування, в разі наявності нормативних механізмів використання інформації з таких реєстрів, яка за своєю суттю є комп'ютерною, як джерела доказів. Звичайно крім питань нормативної визначеності місця комп'ютерної інформації в системі джерел доказів, слід також вирішити питання підтвердження належності Інтернет-ресурсу саме держателю відповідного реєстру, проте це питання у межах статті вирішуватись не буде — зосередимо увагу виключно на питанні нормативної визначеності.

У відповідності до статті 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) до процесуальних джерел доказів належать показання, речові докази, *документи* та висновки експертів. Вказаний перелік процесуальних джерел доказів є вичерпним. Отже у контексті теми статті залишається з'ясувати чи може бути віднесена комп'ютерна інформація до визначених статтею 84 КПК процесуальних джерел доказів.

Показаннями згідно зі статтею 95 КПК є відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Аналізуючи визначення можна дійти висновку, що комп'ютерна інформація сама по собі не може виступати таким процесуальним джере-

¹ Створено перелік із 148-ми відкритих баз даних для громадян України. – Електронний ресурс / режим доступу : <http://corruptua.org.ua/2015/04/stvoreno-pelik-iz-148-mi-vidkritih-baz-dlya-gromadyan-ukraini>

² <http://old.minjust.gov.ua/22253>

³ <http://minjust.gov.ua/ua/services>

лом доказів, а може бути лише засобом фіксації показань, що також не призводить її до процесуального джерела доказів.

Комп'ютерна інформація не може бути у жодному разі віднесена до речових доказів, враховуючи матеріальний характер останніх (стаття 98 КПК України), а також до висновків експертів, оскільки форма останніх передбачає наявність особистого підпису експерта (стаття 102).

Єдиним процесуальним джерелом доказів, до якого можливо віднести комп'ютерну інформацію, залишаються документи. Статтею 99 КПК документи визначені як спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображень тощо, відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

До документів серед іншого КПК відносить матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні). Цікавим є положення про те, що оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа — його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

Не зовсім зрозумілим є використання законодавцем терміну «електронний документ» без наведення його визначення. Оскільки в цьому випадку слід застосовувати положення Закону України «Про електронні документи та документообіг» (далі — Закон), яким електронний документ визначено як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, **включаючи обов'язкові реквізити документа**. Вказане визначення не може бути застосовано для цілей кримінального процесу, оскільки не завжди документи — процесуальні джерела доказів містять притаманні звичайним документам атрибути. Крім того, суттєво відрізняються позиції стосовно оригіналу електронного документа за КПК та Законом. На відміну від КПК Закон визначає оригіналом електронного документа його електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним цифровим підписом автора.

Звичайно, документом може бути визнана комп'ютерна інформація семантичний рівень якої відповідає переліченим у пункті 1 частини 2 статті 99 фотознімкам, звукозаписам, відеозапису. Водночас виникає питання, чи може бути визнано документом не окремий файл (як типова логічна організація комп'ютерної інформації на відповідному носіїві), а інформація, яка міститься на окремій ділянці носія, що позначена файловою системою як її об'єкт? Також виникає питання, що слід визнавати

документом конкретний файл чи носій, на якому такий файл міститься з урахуванням положень КПК, що документом є **спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт**? Яскраво проблему ілюструє ситуація, коли досудове слідство цікавить конкретний файл, що віддалено зберігається на носіїві, який є частиною серверу якого-небудь дата-центру, наприклад, MiroHost, Дата-центр ВОЛЯ тощо?

На думку автора, вирішення цих питань вбачається у введенні у кримінальний процес України нового процесуального джерела доказів — комп'ютерної інформації з відповідними правилами фіксації, вилучення, зберігання, копіювання, підтвердження ідентичності та автентичності тощо.

Тарнауз Олена Володимирівна

курсант 1-ї групи 4-го курсу ІПЮК
для СБ України НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ В ЗОНІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

За останні два роки в Україні значно збільшилась кількість проявів тероризму та сепаратизму. Підвищення кількості злочинів даної категорії в районі АТО, проведення фактично повномасштабних бойових дій на Сході України ускладнює або взагалі робить неможливим проведення процесуальних дій з розслідування злочинів. З метою підвищення рівня захисту мирних громадян та держави в цілому Верховною радою України ухвалено низку Законів, які сприятимуть оперативному виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень в зоні АТО.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12.08.2014 № 1631-VII КПК України доповнено Розділом IX¹. Аналіз даного розділу, який містить одну статтю (ст. 615 КПК), свідчить про недосконалість правового регулювання здійснення процесуальних дій в особливий період, а також неузгодженість між собою різних нормативних актів.

Так, стаття 615 встановлює особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення анти-терористичної операції, який передбачає, що повноваження слідчих суддів, передбачені чинним Кримінальним процесуальним кодексом, тимчасово передаються прокурорам, які набувають додаткових процесуальних прав. **Зокрема, прокурор обласного рівня та його заступники уповноважені на надання згоди щодо проведення:**

- 1) тимчасового доступу до речей і документів;
- 2) здійснення обшуку житла чи іншого володіння особи;
- 3) здійснення негласних слідчих дій;
- 4) обрання щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб.

Зазначені положення КПК вступають у колізію з нормами Конституції України. Так, у статті 29 Конституції вказано: «ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом». У статтях 30-31 Конституції України зазначається, що проведення обшуку помешкання, порушення таємниці листування та телефонних розмов здійснюється виключно за вмотивованим рішенням суду. Крім того у статті 124 Конституції України встановлено, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Вважаємо, що надання прокурору таких процесуальних можливостей суперечить нормам статті 121 Конституції України, Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практиці Європейського суду з прав людини.

Статтею 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачено право особи на свободу та недоторканість. Це право є найважливішим у «демократичному суспільстві» у розумінні Конвенції (*рішення у справах «Де Вільде, Оомс і Версип проти Бельгії» від 18 червня 1971 року, «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24 жовтня 1979 року, «Гарькавий проти України» від 18 лютого 2010 року*).

Європейський суд з прав людини зазначає, що частина третя статті 5 Конвенції гарантує кожному, кого заарештовано або затримано за підозрою у вчиненні злочину, захист від свавільного чи необґрунтованого позбавлення свободи (*рішення у справі «Акіліна проти Мальти» від 29 квітня 1999 року, рішення у справі «Гаркманн проти Естонії» від 11 липня 2006*

року, рішення у справі «Мироненко і Мартенко проти України» від 10 грудня 2009 року, рішення у справі «Корнєєв і Карпенко проти України» від 21 жовтня 2010 року).

Важливою гарантією від такого свавільного позбавлення свободи є те, що згідно з текстом частини третьої статті 5 Конвенції після затримання особи або взяття її під варту вона має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою. Текст цього положення не передбачає жодних можливих винятків щодо цієї вимоги, оскільки інший висновок суперечив би чіткому значенню тексту цього положення (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Корнєєв і Карпенко проти України» від 21 жовтня 2010 року).

Судова перевірка законності втручання з боку виконавчої влади у право людини на свободу є невід’ємною складовою гарантії, втіленої в пункті 3 статті 5, яка покликана звести до мінімуму небезпеку прийняття свавільного рішення. Згідно з принципом верховенства права, такий судовий контроль вважається «одним з основоположних принципів демократичного суспільства ..., пряме посилення на який міститься у Преамбулі до Конвенції» (рішення у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року) і «з якого випливають усі інші принципи Конвенції» (рішення у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» від 8 червня 1976 року).

Важливим при цьому є те, що у розумінні положень частини третьої статті 5 Конвенції прокурор не є особою, яка здійснює судові функції. Так, Європейський суд з прав людини зазначив, що слід звернути увагу на той факт, що ні слідчі, до яких доставляються обвинувачені, ні прокурори, які схвалюють ордер на затримання, не можуть розглядатися як «посадові особи, наділені судовою владою» у розумінні пункту 3 статті 5 Конвенції (рішення у справі «H. B. v. Switzerland» від 5 квітня 2001 року).

У Рекомендації Rec (2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя також передбачено, що держави повинні вжити відповідних заходів, щоб правовий статус, компетенція і процесуальна роль прокурорів були встановлені таким чином, аби не могло бути законних сумнівів щодо незалежності і неупередженості прокурорів. Зокрема, держави повинні гарантувати, що особа не може одночасно займати посаду і прокурора, і судді.

У ряді рішень щодо України Європейський суд з прав людини прямо констатував, що прокурор не може вважатися особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, оскільки він здійснює функцію обвину-

вачення у кримінальній справі та є стороною у цій справі, а значить не наділений ризами «незалежності» та «неупередженості» (рішення у справі «Меріт проти України» від 30 березня 2004 року, рішення у справі «Салов проти України» від 6 вересня 2005 року, рішення у справі «Невмержицький проти України» від 5 квітня 2005 року).

Необхідно також звернути увагу і на той строк, впродовж якого особа фактично буде позбавлена судового контролю щодо законності її взяття під варту — до 30 днів.

У рішенні по справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» від 29 листопада 1988 року Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що навіть строк затримання, який становив чотири дні і шість годин виходить за рамки суворих обмежень стосовно часу, що його дозволяє пункт 3 статті 5 Конвенції.

Таким чином, перебування особи під вартою без судового рішення впродовж такого тривалого строку (до 30 днів) не узгоджуватиметься із положеннями вказаної Конвенції. З огляду на це будь-яке рішення прокурора про взяття під варту можна оскаржувати до Європейського суду з прав людини і вимагати від держави поновлення порушених прав і свобод.

Перш ніж приймати такі зміни до Кримінального процесуального кодексу України, законодавцю варто було б пригадати, що прокуратура в Україні раніше мала повноваження щодо надання згоди на арешт особи і лише за підсумками так званої «малої судової реформи» 2001 року прокуратура була позбавлена цих повноважень, як таких, що не узгоджуються із Конституцією України та положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Враховуючи сьогоденний особливий стан у державі, для ефективного проведення досудового слідства в зоні АТО прокурорам розширили повноваження, однак наділення їх вищевказаними функціями суперечить Конституції України та Європейській конвенції з прав людини, порушує стандарти прав людини та є неприпустимим в демократичній країні. Відсутність судового контролю може призвести до перевищення влади та надмірного використання повноважень органами слідства, що має наслідком масові порушення прав людини. Тому такі зміни є дискусійними і потребують вивчення та обговорення науковцями з метою подальшого врегулювання на законодавчому рівні.

Вважаємо, що у КПК України потрібні зміни щодо особливостей досудового розслідування в умовах воєнного стану або у районі проведення

АТО, але такі зміни повинні запроваджуватися у законодавстві системно, виважено, щоб вони відповідали Конституції України, міжнародним стандартам, загальним засадам кримінального провадження та проголошеному руху держави до досягнення європейських цінностей, зокрема у додержанні прав та свобод людини.

Трачук Сергій Мирославович
курсант 2-го курсу ІПЮК для СБ України
НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Метою запровадження в 2012р. кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) була гуманізація кримінального судочинства і зокрема, досудового слідства. Згаданий кодекс є прогресивним в багатьох напрямках, проте деякі викриті проблеми залишаються актуальними і на сьогоднішній день. Визначаючи основними засадами кримінального судочинства верховенство права, змагальність сторін, забезпечення прав на свободу та особисту недоторканність, положення окремих норм недостатньо регламентовані, що в свою чергу тягне за собою проблеми в правотлумаченні та правозастосуванні. Розглянемо проблематику застосування запобіжних заходів на стадіях досудового розслідування та судового провадження.

Запобіжні заходи — заходи процесуального примусу, які обмежують свободу пересування підозрюваного, обвинуваченого і застосовуються з метою запобігти перешкоджанню досудового слідства, встановленню об'єктивної істини та здійсненню правосуддя. Дотримання процедури застосування запобіжних заходів є важливим етапом гуманізації досудового слідства. Відповідно до ст. 62 Конституції України «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину доки її вину не буде доказано в законному порядку», а це означає, що застосування запобіжних заходів до підозрюваного фактично обмежує права і свободи невинуватої особи. Задля більш динамічного розгляду цього питання та пошуку оптимального рішення доцільним буде порівняти положення КПК України з КПК Російської Федерації (далі РФ).

У ст. 176 КПК України серед запобіжних заходів зазначаються: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою. За КПК РФ, який був прийнятий ще 18.12.2001 р., окрім вищезазначених запобіжних заходів числяться: 1) догляд за неповнолітнім обвинуваченим; 2) нагляд командування військової частини. Особливістю цих запобіжних заходів є чітка конкретизація кола осіб, до яких вони можуть застосовуватись. Одразу кидається в очі те, що саму систему запобіжних заходів в КПК України досить важко назвати широкою. Нагляд командування військової частини взагалі досить важко замінити чимось іншим стосовно військовослужбовців, що призводить до частішого вживання арешту стосовно них, що, на мою думку, не є гуманістичним. Загалом, більша кількість запобіжних заходів за КПК РФ говорить про більшу варіативність застосування того чи іншого запобіжного заходу в окремо взятій слідчій чи судовій ситуації. Такий підхід відповідає принципу демократизму і міг би сприяти більш широкій гуманізації кримінального судочинства.

При застосуванні застави за ст. 106 КПК РФ розмір та вид застави визначається судом з урахуванням характеру скоєного злочину, відомостей про особливість підозрюваного і майновий статус заставодавця. При цьому у КПК РФ зазначається лише мінімальний розмір застави, залишаючи суддям можливість встановити адекватний розмір застави у відповідності до заподіяної підозрюваним шкоди. У свою чергу в КПК України для визначення розміру застави вказуються як мінімальний так і максимальний розмір застави, в залежності від скоєного злочину. Підхід РФ хоч в теорії і є найбільш сприятливим для визначення розміру застави, на практиці ж може бути не зовсім адекватний через встановлення суддями недосяжних для підозрюваного розмірів застав. Визначення ж максимальної суми застави у КПК України хоча і унеможливує встановлення захмарних розмірів застав, проте негативно позначається на ефективності запобіжного заходу. Адже визначена максимальна сума може бути значно менша ніж завдана злочином шкода.

Певну неточність має ч. 1 ст. 181 КПК України, в якій місце виконання домашнього арешту визначається «житло». Таке визначення є не достатньо конкретизуючим, адже в юридичній літературі термін «житло» розглядається як: 1) місце проживання особи; 2) об'єкт права власності. Цього уникнули в КПК РФ визначивши в ст. 107 свого КПК місцем застосування домашнього арешту «жиле приміщення, в якому підозрюваний чи обвинувачений проживає в якості власника, наймача або на інших за-

конних підставах». Для того щоб уникнути цієї прогалини в законодавстві, запропонуємо доповнити характеристики місця проведення арешту та замінити термін «житло» на більш широке поняття «житло чи інше володіння особи, в якому вона проживає на законних підставах»

Для визначення прогалин в КПК України можна також звернутись і до практики Європейського Суду з прав людини. Резонансною є справа «Чанієв проти України» в рішенні якої Європейський Суд зобов'язав Україну виплатити позивачу близько 4 500 Євро. Суть цієї справи полягає в тому, що після спливу строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, адвокат пана Чанієва подав клопотання до керівництва слідчого ізолятора про звільнення свого підзахисного. У відповідь на це йому відмовили, пояснюючи це тим, що обвинувальний акт надійшов до суду і вирішувати питання про звільнення має суд першої інстанції. Прокурор області, слідчий суддя та апеляційний суд одностайно підтримали таку позицію. Посилаючись на ч. 3 ст. 331 КПК вони стверджували, що у випадку коли обвинувальний акт надійшов до суду, то останній зобов'язаний розглянути доцільність тримання особи під вартою, але у двомісячний строк з дня надходження до суду обвинувального акту. Відповідно до ч. 3. ст. 315 «під час підготовчого судового засідання суд за клопотаннями учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати запобіжний захід. За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження, застосування заходів кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженням». Повертаючись до ч. 3 ст. 331 КПК де вказано : «незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акту. чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою».

Аналізуючи ці статті ми бачимо, що якщо під час підготовчого засідання відсутні клопотання сторін, запобіжний захід вважається продовженням. Оскільки строк дії цього запобіжного заходу, відповідно до ст. 197 КПК, не може перевищувати 60 днів, закон встановлює обов'язок суду за будь-яких обставин протягом 2 місяців розглянути питання доцільності тримання особи під вартою. І хоча встановлюючи таку норму законодавець намагався відповідати принципу демократизму Європейський Суд стверджує, що така позиція суперечить ст. 5 Конвенції прав про захист прав і основоположних свобод. За його словами вона робить можливим безпід-

ставно тримати під вартою особу, відносно якої строк дії ухвали запобіжного заходу вже сплив і фактично означає, що особа може триматись під вартою на протязі 2 місяців без рішення суду. Крім того, ця позиція не відповідає ст. 21, 22, 26 КПК, які встановлюють диспозитивність, доступ до правосуддя, змагальність сторін основними принципами кримінального судочинства.

Таким чином, ч. 3. ст. 331 КПК надає суду можливість за відсутності клопотань зі сторони обвинувачення за своєю ініціативою продовжити тримання під вартою. У такому випадку суд перебирає на себе функцію державного обвинувачення, демонструє свою упередженість у справі та вирішує питання, яке не виноситься сторонами провадження на розгляд суду. А це суперечить основоположним засадам судочинства взагалі. На мою думку, щоб в даній ситуації привести національне законодавство у відповідність до ст. 5 Конвенції потрібно заборонити суду за власною ініціативою продовжувати запобіжні заходи та запровадити механізм, при якому у випадку, коли обвинувальний акт надійшов до суду і сплив строк дії попередньо застосованого запобіжного заходу, особа буде автоматично звільнитись з під варти. Наприкінці зауважимо, що хоча новий КПК України і не позбавлений проблем пов'язаних із правотлумаченням і правозастосуванням, він зробив великий крок назустріч до гуманізації і європейських стандартів. Його існуючі проблеми варто продовжувати виявляти, досліджувати, та усувати на законодавчому рівні.

Трофименко Роман Володимирович
помічник начальника 6 управління ГУ
БКОЗ СБ України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У тезах пропонуються шляхи вирішення питань щодо ролі та місця СБУ у системі протидії організованим формам злочинності.

Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (далі — Закон №3341) спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України наділені повноваженнями у сфері протидії організований злочинності.

Реалізація спецслужбою завдань у цій сфері відповідає практиці провідних спецслужб світу, міжнародному законодавству та рекомендаціям європейських організацій. Так, аналіз матеріалів міжнародного співробітництва ГУ БКОЗ СБУ свідчить, що спецслужби переважної більшості держав ЄС мають функції у сфері протидії організованій злочинності (або передбачені прямо, або реалізуються як складова захисту конституційного ладу, економіки та вільного підприємництва, боротьби з тероризмом тощо). ФБР США займається усіма проявами організованої злочинності на оперативному рівні та одночасно здійснює досудове розслідування відповідних злочинів. За змістом норм міжнародного законодавства, зокрема, Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, вибір інституційної моделі протидії організованій злочинності залишається на розсуд держави-учасниці міжнародної угоди. При цьому Рекомендація ПАРЕ 1402 (1999) «Контроль за діяльністю служб внутрішньої безпеки країн учасниць Ради Європи» передбачає можливість залучення органів державної безпеки до боротьби з організованою злочинністю за умов створення нею загрози демократичній державі.

У цьому році законодавець шляхом видання Закону № 193-VIII залишив **статус державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю**, лише за спеціальними підрозділами БКОЗ СБУ. З відповідного переліку були виключені підрозділи МВС України.

Водночас, МВС України де-факто продовжує діяльність з протидії організованій злочинності дещо скорегувавши організаційні форми такої роботи. При цьому в органах внутрішніх справ залишаються необхідні правові інструменти для роботи на вказаному напрямку. Зокрема, розслідування відповідної категорії злочинів віднесено до підслідності слідчих органів внутрішніх справ. З урахуванням того, що у правоохоронній сфері після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України значна частина оперативного-розшукових повноважень та заходів перенесена у кримінально-процесуальну площину, підслідність забезпечує необхідну правову базу для МВС України в сфері протидії організованій злочинності.

Статус спецпідрозділів БКОЗ СБУ як єдиних державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, не обмежує їх у виборі напрямків роботи в цій сфері. Разом з тим, у сфері протидії організованій злочинності для спецпідрозділів СБУ вже сформувався свій, особливий, сегмент відповідальності, зміст якого узгоджується з компе-

тенцією спецслужби в цілому. Це — протидія корупційним та контрабандним ОЗУ, міжнародному наркобізнесу, організації каналів нелегальної міграції та іншим формам транснаціональної, транскордонної та міжрегіональної організованої злочинності, що своєю діяльністю загрожує державній безпеці. До зазначеного відносно сталого сегмента ситуативно долучаються й інші ділянки роботи, що обумовлюється підвищенням до критичного рівня відповідних загроз (наприклад, протидія організованим формам незаконного видобутку бурштину).

З урахуванням стану поширення організованої злочинності в державі, цілком очевидним видається недостатність сил та засобів спецпідрозділів для протидії всім формам організованої злочинності. При цьому вони поки не здобули достатнього досвіду координації такої роботи в інших правоохоронних органах.

Тож постає питання: або привести діяльність спецпідрозділів БКОЗ СБУ у відповідність до статусу єдиних державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, або навпаки змінити законодавче визначення статусу спецпідрозділів відповідно до їх фактичної спроможності.

Вбачається, що для вирішення цього питання є три варіанти (перші два дозволяють привести діяльність спецпідрозділів БКОЗ у відповідність до статусу єдиних державних органів у визначеній сфері):

– **перший** — покладення на спецпідрозділи БКОЗ СБУ всієї повноти відповідальності за безпосередню протидію всім формам організованої злочинності, що потребуватиме збільшення їх сил, засобів та повноважень;

– **другий** — реалізація ГУ БКОЗ та спецпідрозділами регіональних органів СБУ функції загальної координації діяльності органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю (пункт 3 статті 5 Закон № 3341), та здійснення ними безпосередньої протидії окремим видам організованої злочинності, що створюють загрозу національним інтересам у сфері державної безпеки;

– **третій** — залишити за спецпідрозділами існуючий сегмент відповідальності у сфері протидії організованій злочинності (здійснивши окремі корегування цього сегмента), що потребує внесення змін у законодавство щодо чіткого розподілу повноважень у сфері протидії організованій злочинності, визначення відповідального за координацію такої діяльності органа (або деталізації повноважень РНБОУ, що передбачені у пункті 8 частини 1 статті 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України», в Законі № 3341).

При цьому слід усунути колізію, що виникла під час перерозподілу сфер відповідальності комітетів Верховної Ради України. Так, статтею 25 Закону № 3341 правами контролю у сфері протидії організованій злочинності наділено Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. Разом з тим, за Постановою Верховної Ради України № 22-VIII від 04.12.2014 боротьба з організованою злочинністю віднесена до предмета відання Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності.

За будь-якого з двох останніх варіантів існує потреба у чіткому визначенні сегмента відповідальності СБУ, що забезпечить від дублювання повноважень органів сектору безпеки та оборони.

Нажаль, як у науковому середовищі, так і на практиці розмежування організованої злочинності у сфері державної безпеки та загальнокримінальної спрямованості залишається невирішеним питанням. При цьому і саме поняття організованої злочинності у сфері державної безпеки на сьогодні не визначено.

Разом з тим, аналіз положень статті 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» (далі — Закон № 964) про основні напрями державної політики з питань національної безпеки України у сфері державної безпеки свідчить, що до організованої злочинності в сфері державної безпеки слід віднести, зокрема, міжнародну злочинність, наркобізнес та нелегальну міграцію.

До цього необхідно додати такі форми організованої злочинності у сфері державної безпеки, як незаконні воєнізовані збройні формування та ОЗУ на базі передбачених чинним законодавством військових формувань і правоохоронних органів держави, що за визначенням статті 7 Закону № 964 становлять загрозу національній безпеці у сфері державної безпеки.

Окремо слід відмітити, що відповідно до норм згаданої вище статті Закону незаконне ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів (контрабанда цих предметів) становить загрозу національній безпеці у сфері державної безпеки незалежно від форм вчинення таких діянь (протидія відповідним злочинам перебуває в зоні відповідальності органів безпеки).

Крім того, аналіз положень першої та другої статей Закону України «Про Службу безпеки України» дозволяє зробити висновок про належність «організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки» до категорії організованої злочинності у сфері державної безпеки (за Законом до

завдань Служби безпеки як органу, який забезпечує державну безпеку України, входить попередження, виявлення, припинення та розкриття організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки).

На думку автора, за своїм змістом організована злочинність в сфері державної безпеки — це та організована злочинність, що або є складовим елементом розвідувально-підривної діяльності (РПД) іноземних спецслужб та терористичних організацій (можуть прямо або опосередковано контролюватися спецслужбами), або використовується (може бути використано) останніми для створення сприятливих умов РПД, або за своїми масштабами та рівнем впливу загрожує існуванню держави як такої (основним складовим механізмом держави), знищенню (заподіяння непоправної шкоди) її економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, або становить проблему загальносвітового масштабу (наприклад, міжнародний наркобізнес становить загрозу фізичному та психічному здоров'ю всього людства), загрожує світовому правопорядку, що безумовно є загрозою у сфері державної безпеки (абзац 10 статті 7 Закону №964).

З урахуванням цих ознак та базуючись на згаданих вище положеннях Закону №964, протидія організованій злочинності в сфері державної безпеки повинна розглядатися як складова контррозвідувальної діяльності СБ України, оскільки згідно зі статтею 2 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» така функція відповідає меті (зокрема, попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України) та завданням (у т.ч. розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави) контррозвідувальної діяльності Служби безпеки України.

Таким чином, для однозначного вирішення питання щодо ролі та місця спецпідрозділів БКОЗ у системі протидії організованим формам злочинності необхідно вибрати один із запропонованих варіантів (концептів) функціонування спецпідрозділів БКОЗ у сфері протидії організованій злочинності. В залежності від обраного варіанту вжити відповідних нормативно-правових та організаційних заходів. У випадку вибору варіантів 2 або 3 — ініціювати запровадження у законодавство визначення організованої злочинності у сфері державної безпеки, що буде містити, як конкретні види такої злочинності (зокрема, міжнародний наркобізнес), так і ознаки, за яких будь-який вид організованої злочинності слід відносити до сфери державної безпеки (для цього можна використовувати ознаки, наведені автором для визначення змісту організованої злочинності в сфері державної безпеки), що забезпечить однозначне та чітке формулювання

завдань підрозділів БКОЗ СБУ (окреслення сегмента їх відповідальності) та, відповідно, дозволить уникнути дублювання повноважень у сфері протидії організованій злочинності.

Цимбаленко Кирило Володимирович
курсант 1-ї навчальної групи 4-го курсу ІПЮК для СБ України НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

З появою мережі Інтернет з'явилося багато злочинів, пов'язаних з інформаційною безпекою, захистом персональних даних тощо. Тому виникає питання — яким чином довести факт порушення закону в мережі Інтернет, і які докази може використовувати суд. Оскільки для вчинення такого кримінального правопорушення особі не потрібно нічого, крім комп'ютера і доступу до мережі, вони є доволі розповсюдженими. Саме цим і пояснюється актуальність даної теми.

Не менш важливою проблемою, яка тісно пов'язана з вищезазначеною, є проблема електронного листування, а точніше використання його як доказу в кримінальному провадженні. Сьогодні інформаційні технології пронизують усі сфери суспільного життя. Отже, розглянемо першу поставлену проблему.

Відповідно до ст. 84 КПК, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Наразі законодавець залишається певною мірою прибічником інформаційної моделі доказів, а отже докази можна визначити як єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел.

Відповідно до вищезазначеного, інформація, що розміщена у мережі Інтернет, може бути використана в якості доказу. Проте, у чинному КПК закріплені певні ознаки доказів: належність, допустимість, достовірність і достатність. Для того, щоб визначити зазначену відповідність цим властивостям, такі докази мають бути надані у формі документу.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ — це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі.

У ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» міститься дефініція електронного документа, де електронний документ — це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. У ч. 4 цієї статті зазначено, що візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною.

Отже, можна зробити висновок, що сторінка в мережі Інтернет може вважатися матеріальним носієм, що містить інформацію, функціями якої є збереження та передання інформації, і, як наслідок, — документом, але існує інша проблема — сучасні технології надають можливість внести зміни до інформаційного змісту того чи іншого веб-сайту. Тобто надання роздруківки веб-сторінки з мережі Інтернет може стати дещо ризикованим діянням, оскільки може вважатися судом недопустимим доказом.

Отже, можна виділити наступні проблеми у визнанні та використанні інформації з мережі Інтернет в якості доказів у кримінальному провадженні: дотримання принципів кримінального права, відповідно до яких до відповідальності має бути притягнута лише та особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння і проблема належності, допустимості і достовірності цих відомостей, адже законодавець не надає жодних роз'яснень з приводу того, чи вважаються такі докази отриманими допустимим шляхом; а їх достовірність також може бути оманливою, у зв'язку з чим, виникають певні питання по їх застосуванню. Можна виділити також ще одну проблему, яка полягає в тому, що на сьогодні в Україні ще не склалася єдина практика стосовно допустимості доказів, отриманих в мережі Інтернет.

Зважаючи на вищевикладене, можна дійти висновку, що у процесі дослідження виявлена необхідність подальшої розробки цього напрямку, оскільки докази, отримані безпосередньо з мережі або за допомогою мережі Інтернет, набувають все більшого значення для виконання головного завдання кримінального провадження, а саме, як зазначено у ст. 2 КПК, захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримі-

нальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необгрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Важливою проблемою, яка тісно пов'язана з вищезазначеною і поставлена в даному дослідженні, є проблема електронного листування.

Необхідно визначити, до якого з джерел доказів відносяться дані, отримані з електронного листування.

Відповідно до частини 2 статті 84 Кримінального процесуального кодексу України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Електронний лист може відноситись до документів, посилаючись на пункт 1 частину 2 статті 99 КПК: до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою статті 99, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, але виникає логічне запитання — що робити, коли він є знаряддям вчинення злочину. В такому випадку мають значення не самі відомості, що знаходяться в електронному листі, а саме його сутність, якщо він є частиною, наприклад, шпигунської програми, а не лише переносить вірус. Тобто такого роду елемент не підпадає під ознаки документу, однак і не є речовим доказом. Дану тезу можна підтвердити статтею 98 КПК, за якою він має бути матеріальним об'єктом. Вищезазначену проблему можна вирішити наступним чином — слід змінити поняття речового доказу, яке зазначено у статі 98 КПК, і вказати, що до нього можуть входити знаряддя вчинення злочину, що є не лише матеріальними, але й електронними об'єктами. У випадку якщо електронний лист підпадає під ознаки документа, на нього поширюється дія закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 року. В даному нормативно-правовому акті, в статті першій, зазначено, що автор електронного документа — це фізична або юридична особа, яка створила відповідний документ. Але в практиці існує презумпція авторства власника електронної пошти. Це суперечить принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, оскільки усі сумніви щодо доведеності вини особи повинні тлумачитись на користь такої особи (частина 4 статті 17 КПК). Саме тут виникає основна проблема застосування електронного листування як доказу в кримінальному провадженні, тому що практично неможливо довести, чи справді саме власник електронної скриньки є автором листа. В наш час для фахівців не

створює великої проблеми нечесним шляхом заволодіти електронною поштою іншої особи і скористатися нею в злочинних цілях. Більше того, визначити з якого саме комп'ютера відправляли лист можливо, однак персоніфікувати відправника — майже неможливо.

Отже, подібного роду докази можуть бути застосовані і прийняті до уваги відповідними органами лише у випадку надання беззаперечних доказів авторства листа. Про це може свідчити наявність електронного цифрового підпису, але лише у випадках, коли він прирівнюється до власноручного підпису відповідно до статті 3 Закону України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 р.

Як висновок, необхідно зазначити, що незважаючи на усю сукупність вищезазначених проблем, електронне листування є важливим доказом в великій кількості справ і з подальшим розвитком його роль має лише зростати, тому законодавцю необхідно вдосконалити і узагальнити практику, що склалася в цій сфері.

Черниш Роман Федорович

співробітник Управління СБ України в Житомирській області, кандидат юридичних наук

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРОЦЕДУРИ ВНЕСЕННЯ ПОДАВАННЯ ПРО УСУНЕННЯ ПРИЧИНИ ТА УМОВ, ЯКІ СПРИЯЛИ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНУ

В доповіді акцентовано увагу на загальних засадах здійснення профілактики правопорушень, а також на необхідності вдосконалення чинного КПК України та КУпАПу шляхом внесення окремих норм, направлених на запобігання вчиненню злочинам.

На думку переважної більшості фахівців у галузі права, одним із основних та дієвих напрямів у сфері боротьби зі злочинністю є розробка та реалізація на практиці заходів щодо її запобігання. Правова основа запобігання вчиненню злочинів міститься у нормах різних галузей права, а також в нормативно-правових актах: як міжнародних, так і тих, що діють виключно та території України. Зокрема: Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про цивільні і політичні права, Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» тощо.

Як свідчить практика, своєчасне виявлення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню злочину, має не лише правове значення, але й здійснює позитивний психологічний вплив на громадян, демонструючи прагнення і здатність співробітників правоохоронних органів всебічно, повно та об'єктивно встановити всі обставини вчинення злочину, у тому числі його причини та умови.

Однією із найважливіших стадій діяльності із запобігання злочинності є стадія виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню тих чи інших злочинів.

На нашу думку, одним із найбільш дієвих суб'єктів профілактичної діяльності є слідчий, який в процесі розслідування вже вчиненого злочину вживає заходи, спрямовані на запобігання вчиненню інших аналогічних злочинів. Вищевказана діяльність здійснюється слідчим шляхом виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, та шляхом вжиття заходів, спрямованих на їх усунення.

Однак, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК України), на відміну від КПК 1960 р., не містить процесуальної норми, яка передбачала б внесення подання слідчого про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Її відсутність позбавляє слідчих процесуально дієвих важелів щодо усунення причин, які сприяють вчиненню протиправних діянь.

В КПК України (ст. 91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні») також не передбачено обов'язку слідчого по встановленню причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. На думку фахівців, відсутність законодавчого закріплення зазначеного положення, є перепоною на шляху організації дієвого механізму запобігання злочинності.

Зважаючи на викладене, вважається за доцільне доповнити КПК України нормою, в якій буде прямо передбачено вищезазначений обов'язок, а також закріпити вимоги до змісту самого подання. На нашу думку, воно повинно виноситися виключно в рамках здійснення досудового розслідування в конкретному кримінальному провадженні. В ньому мають бути чітко відображені всі обставини, які обумовили вчинення злочину.

В цілому, воно структурно повинно складатися трьох частин: вступної, описово-мотивувальної та резолютивної.

У вступній частині подання необхідно вказувати:

1) найменування адресата, якому направляється подання;

- 2) найменування документа: «Подання про вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину»;
- 3) час та місце його складання;
- 4) посаду, спеціальне звання та прізвище службової особи, яка його склала;
- 5) номер кримінального провадження, за матеріалами якої вноситься подання.

В описово-мотивувальній частині подання міститься:

- 1) стислий виклад фабули провадження;
- 2) виклад встановлених причин та умов, які сприяли вчиненню злочину;
- 3) посилання на докази, що підтверджують наявність причин та умов, що сприяли вчиненню злочину;
- 4) посилання на конкретну норму закону, що передбачає винесення даного процесуального акта.

В резолютивній частині повинні міститися запропоновані слідчим конкретні вказівки та заходи, які потрібно вжити адресату з метою усунення причин, що сприяли вчиненню злочину.

Вищевказані заходи повинні: ґрунтуватися виключно на задокументованих фактах і зібраних доказах; не дублювати вимог чинних нормативних актів; бути прийнятними та доцільними з економічної точки зору, реально здійсненними, дієвими тощо.

В поданні неприпустимо викладати припущення та неконкретні відомості про причини і умови, які сприяли вчиненню злочину.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що з метою належного виконання однієї з основних функцій правоохоронців — запобігання злочинам, необхідно на рівні суб'єктів законодавчої ініціативи розглянути можливість внесення змін до чинного КПК України та Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАПу). Зокрема, в ст. 91 КПК України доповнити перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, нормою про встановлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину. Поряд з тим, у вказаному нормативно-правовому акті, вважається за доцільне закріпити положення, аналогічні тим, що містилися в ст. ст. 23 та 23¹ КПК України редакції 1960 р. Що ж до КУпАПу, то, на нашу думку, необхідно внести відповідні зміни до ст. 185-6 «Невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або подання прокурора», закріпивши в переліку посадових осіб й слідчого.

Членов Микола Володимирович
старший викладач СК № 1 ІПЮК для
СБ України НЮУ ім. Ярослава Мудро-
го, здобувач СК № 22 Національної
академії СБ України

ЩОДО ЗАКОНОДАВЧОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Кримінальним процесуальним кодексом України у відповідних нормах регламентовано процесуальні строки розгляду слідчими суддями на стадії досудового розслідування клопотань сторони обвинувачення (прокурорів та слідчих, погоджених з прокурором) та сторони захисту щодо застосування заходів забезпечення, запобіжних заходів, отримання дозволів на проведення окремих слідчих дій у кримінальному провадженні.

Законодавець визначив конкретні строки розгляду слідчими суддями майже всіх передбачених в КПК клопотань, які в залежності від їх виду, тривають від одного до п'яти днів, зокрема:

– ч. 1 ст. 142 — клопотання про привід розглядається у *день* його надходження;

– ч. 1 ст. 146 — клопотання про накладення грошового стягнення розглядається *не пізніше трьох днів* із дня його надходження;

– ч. 1 ст. 151 — клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом розглядається *не пізніше трьох днів* з дня його надходження;

– ч. 1 ст. 156 — клопотання про відсторонення від посади розглядається *не пізніше трьох днів* з дня його надходження;

– ч. 1 ст. 172 — клопотання про арешт майна розглядається *не пізніше двох днів* з дня його надходження;

– ч. 1 ст. 186 — клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу розглядається *невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин* з моменту фактичного затримання підозрюваного, або з моменту надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний перебуває на свободі, чи з моменту подання підозрюваним, його захисником до суду відповідного клопотання;

– ч. 2 ст. 189 — клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного з метою приводу розглядається *негайно після одержання* цього клопотання;

– ч. 4 ст. 199 — слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку тримання під вартою до закінчення строку дії

попередньої ухвали (*протягом 5 днів*). В ці ж строки розглядається і клопотання про продовження строку тримання особи під домашнім арештом (ч. 6 ст. 181);

– ч. 4 ст. 201 — клопотання підозрюваного про зміну запобіжного заходу розглядається *протягом трьох днів* з дня його одержання;

– ч. 1 ст. 248 — клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії зобов'язаний розглянути *протягом шести годин* з моменту його отримання;

– ч. 4 ст. 234 — клопотання про обшук розглядається *в день* його надходження;

– ч. 4 ст. 244 — клопотання сторони захисту щодо залучення експерта розглядається *не пізніше п'яти днів* із дня надходження до суду;

Чітка регламентація в КПК строків розгляду слідчими суддями відповідних клопотань сторони обвинувачення, забезпечує як судовий контроль за законністю дій та рішень органів досудового розслідування, так і сприяє вирішенню завдань кримінального провадження, одним з яких є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Проте, вивченням норм КПК та практики його застосування, виявлено прогалини в правовому регулюванні строків розгляду слідчими суддями окремих клопотань.

1. Так, ст. 163 КПК України передбачає, що клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів розглядається слідчим суддею у судовому засіданні. Однак, в даній нормі не визначений строк, протягом якого таке клопотання повинно бути розглянуте слідчим суддею. Вважаємо, що відсутність в цій нормі строку розгляду слідчим суддею клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів є прогалиною законодавчого регулювання, є причиною неоднакового застосування слідчими суддями ст. 163 КПК та як наслідок, в окремих випадках може призвести до затягування судового процесу, строків досудового розслідування, знищення чи приховання зацікавленими особами предметів і документів, що мають доказове значення у провадженні. Вивченням ухвал слідчих суддів за результатами розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, встановлено, що деякі клопотання слідчими суддями розглянуто в день надходження до суду (у випадках відсутності виклику особи, у володінні якої вони знаходяться), деякі наступного дня, більшість протягом трьох днів, але зустрічаються випадки розгляду цих клопотань протягом семи днів з дня надходження до суду. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне внести законодавцем доповнень до ч. 4 ст. 163 КК України,

в якій передбачити строк розгляду слідчим суддею клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів сторони кримінального провадження, яка його подала, не пізніше трьох днів з дня його надходження.

2. Крім цього, на правозастосовній практиці може негативно позначитись відсутність законодавчого регулювання строку розгляду слідчим суддею клопотанні, передбачених статтею 225 КПК «допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні» та статтею 245 КПК «отримання зразків для експертизи». Як допит свідка, підозрюваного в судовому засіданні, так і примусове отримання біологічних зразків у особи, може бути віднесено до невідкладних слідчих дій, тому що затримка у їх проведенні може призвести втрати доказів (невчасне отримання біологічних зразків може призвести до неможливості закріплення експертизою наявності алкалоїдів або канабіноїдів у організмі людини, несвоєчасний допит слідчим суддею пораненого підозрюваного може призвести до неможливості його подальшого допиту у разі смерті або тривалого виїзду за кордон у зв'язку з лікуванням).

На наш погляд, в ст. ст. 225, 245 КПК України потрібно внести законодавчі зміни, якими передбачити строк розгляду слідчими суддями відповідних клопотань у строк не пізніше трьох днів з дня його надходження.

Шаренко Світлана Леонідівна

голова Київського районного суду
м. Харкова, доцент кафедри кримінального процесу НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АРЕШТУ ТА СКАСУВАННЯ АРЕШТУ ТИМЧАСОВО ВИЛУЧЕНОГО МАЙНА

Кримінальний Процесуальний Кодекс України (далі КПК) передбачає дві підстави для арешту майна. Перша — це арешт майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст. 170 ч. 1 КПК). Друга — це тимчасово вилучене майно у вигляді речей, документів,

грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено (ч. 2 ст. 170 КПК, яка є бланкетною та посилає до ч. 2 ст. 167 КПК). Кожна з цих підстав є самостійною, незалежною одна від одної. Тому хибною є позиція окремих правників, які зазначають про те, що може бути арештоване тільки майно підозрюваного, обвинуваченого.

Майно, яке слідчий, як правило, відшуковує в ході проведення обшуку або огляду, повинно бути вилученим якщо воно є засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення або зберегло на собі його сліди, або предметом кримінального правопорушення. Майно може бути у вигляді речей, документів, грошей та інших предметів матеріального світу. З моменту його вилучення воно набуває статусу тимчасово вилученого і може перебувати в ньому одну добу. Відомості про вилучення речей, предметів чи документів повинні бути зазначені в протоколі відповідної слідчої дії.

На протязі доби слідчий або прокурор повинні визначитися із подальшою долею тимчасово вилученого майна: в разі якщо вилучені речі, документи, тощо можуть бути доказами в кримінальному провадженні — слідчий звертається до слідчого судді з клопотанням, погодженим з прокурором або особисто прокурор, з проханням про накладення арешту на тимчасово вилучене майно. В разі якщо слідчий та прокурор не вбачають можливості використання вилучених речей чи документів в кримінальному провадженні (наприклад, оригінали свідоцтва про народження дитини підозрюваного чи особисті речі членів сім'ї підозрюваного), то після сплину доби, в перший робочий день тижня — зазначені речі повинні бути повернуті їх законному власнику. Зазначений висновок ґрунтується на посилання, які закріплені в п. 3 ч. 1 ст. 169 КПК України та ч. 5 ст. 171 КПК, яка зобов'язує слідчого, прокурора звернутися з клопотанням про накладення арешту не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна.

Відповідно до ч. 2 ст. 171 КПК клопотання слідчого, прокурора повинно містити посилання на: підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна; перелік і види майна, що належить арештувати; документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати. В разі, якщо клопотання про арешт майна подано без додержання вимог ст. 171 КПК, слідчий суддя повертає його прокурору та надає 72 години для усунення недоліків. КПК не містить вказівки на те, що прокурору можна повернути клопотання тільки один раз, а тому зустрічаються випадки коли прокурор повторно звертається з клопотанням про арешт майна, але без усунення недоліків, про які зазначив слідчий суддя. На нашу думку, слід в законодавчому порядку визначити правові наслідки такої поведінки прокурора: перший варіант — повторно повернути клопотання та повторно надати більш скорочений термін (наприклад, 36 годин) для усунення недоліків; другий варіант — відмовити в розгляді клопотання та зобов'язати негайно повернути тимчасово вилучене майно.

Клопотання слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути конкретним, тобто вимоги про обмеження права користування чи розпорядження майном та документами мають бути зрозумілими та чітко визначеними. Не можна просити накладти арешт наприклад, на папки з документами, не вказуючи назву кожного документа та інші його індивідуально визначені ознаки.

Бачиться за необхідне внесення доповнень в ч. 2 ст. 171 КПК, яку слід доповнити вказівкою необхідністю зазначати в клопотанні про місце та умови зберігання тимчасово вилученого майна, яке підлягає арешту. Адже в ч. 5 ст. 173 КПК зазначено про обов'язок слідчого судді, суду зазначити порядок виконання ухвали про накладення арешту. А це означає, що слідчий суддя повинен визначити місце зберігання арештованого майна. В окремих кримінальних провадженнях, коли йде мова про арешт продуктів харчування або інших предметів, які потребують спеціальних умов зберігання (наприклад, гроші, зброя, наркотики), необхідно долучити до клопотання слідчого, прокурора договір з фізичною чи юридичною особою, яка приймає на себе обов'язки зберігача та попереджена про кримінальну відповідальність за збереження відповідного майна в належному та придатному стані.

Помилковою є позиція окремих слідчих, прокурорів, які вважають, що факт надання слідчим суддею дозволу на проведення обшуку з метою вилучення речей, документів, комп'ютерів, інших носіїв інформації є автоматичною підставою для тимчасового утримання вилученого майна,

а тому вони не звертаються до слідчого судді з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна. Слідчий суддя в ухвалі про дачу дозволу на проведення обшуку зазначає в узагальненому вигляді про перелік речей і документів, які можуть бути вилученими в ході проведення слідчої дії, адже ні слідчий, ні слідчий суддя не можуть наперед знати яке конкретно майно та документи будуть відшукані в ході обшуку, з якими родовими ознаками, їх об'єм, тощо. Більш того, якщо допустити, що слідчий, звертаючись з клопотанням про проведення обшуку буде конкретно зазначати, що є необхідність відшукати певний документ чи предмет, описуючи всі його родові ознаки, а слідчий суддя дозволить саме їх вилучення, то ст. 173 КПК відносить виключно до компетенції слідчого судді питання про арешт майна. При вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя серед іншого повинен врахувати: розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; наслідки арешту майна для інших осіб, та застосувати найменш обтяжливий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаться на інтересах інших осіб. Тому, як свідчить практика слідчих суддів, в окремих кримінальних провадженнях слідчі судді, вирішуючи питання про арешт тимчасово вилучених документів — повертають оригінали документів власнику, а до матеріалів кримінального провадження залучають їх копії або накладають арешт на тимчасово вилучене майно до певної події, наприклад, арештовують автомобіль після ДТП — до проведення судової криміналістичної, автотехнічної експертизи.

Крім слідчого, прокурора з клопотанням про накладення арешту на нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб з метою забезпечення можливої конфіскації майна, спеціальної конфіскації або цивільного позову, може звернутися до слідчого судді, суду — цивільний позивач.

Ч. 5 ст. 173 КПК визначає, що слідчий суддя в ухвалі про арешт майна повинен зазначити: перелік майна, яке підлягає арешту; підстави застосування арешту майна; перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню; заборону користуватися або розпоряджатися майном; по-

рядок виконання ухвали. КПК не передбачив строк на який особа позбавляється права розпоряджатися або користуватися належним їй майном. Системний аналіз положень ст. 174 КПК свідчить про можливість скасування повністю або частково ухвали слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника чи володільця майна, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано. Тобто, у кримінальних провадженнях де є підозрюваний питання про скасування арешту майна буде вирішуватися слідчим суддею або судом під час судового розгляду. Недоречним є посилання, яке міститься в ч. 3 ст. 174 КПК про те, що прокурор одночасно з винесенням постанови про закриття провадження скасовує арешт майна, оскільки ч. 1 цієї статті вказує на те, що під час досудового розслідування слідчий суддя скасовує арешт. Звичайно, це логічно, адже слідчий суддя постановив ухвалу про арешт майна, а за відсутності в цьому потреби — скасував її. Прокурор приймає рішення про закриття кримінального провадження тільки в разі якщо особі було вручено повідомлення про підозру, в усіх інших випадках таке рішення приймає слідчий. Якщо у кримінальному провадженні не було підозрюваного, то питання про скасування арешту може поставити під час досудового розслідування тільки власник або володільць майна. Це клопотання повинен вирішити слідчий суддя. Однак, якщо власник або володільць майна звернеться з таким клопотанням після закриття кримінального провадження слідчим, то слідчий суддя відмовить в розгляді такого клопотання, виходячи з того, що компетенція слідчого судді закінчується з моментом винесення постанови слідчого про закриття кримінального провадження. Слідчий суддя відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 303 КПК може розглянути лише скаргу на закриття кримінального провадження, однак вирішити питання щодо скасування арешту майна по закритому кримінальному провадженню — не може. Бачиться, логічно було б доповнити ст. 284 КПК нормою про те, що слідчий, прокурор до вирішення питання про закриття кримінального провадження зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту майна.

Потребує вдосконалення зміст ст. 174 КПК, яка передбачає можливість скасування арешту майна, оскільки не містить вимог, які повинні пред'являтися до змісту та форми заяви чи клопотання про скасування арешту майна. Не визначена правова позиція щодо наслідків подання особою, яка звернулася з клопотанням про скасування арешту, заяви про за-

лишення клопотання без розгляду (наприклад, в зв'язку з поверненням її на час судового розгляду тимчасово вилученого майна).

Ч. 2 ст. 174 КПК зобов'язує слідчого суддю, суд про час та місце розгляду клопотання про скасування арешту повідомити особу, яка заявила клопотання, та особу, за клопотанням якої було арештоване майно. Однак, ні ця, ні інша норма не зазначають про наслідки неявки в судове засідання цих осіб. В той час, як ст. 172 ч. 1 КПК, яка регламентує процедуру розгляду клопотання про арешт майна, передбачає, що неприбуття таких осіб у судове засідання не перешкоджає розгляду клопотання. Бачиться, що процесуальні процедури при арешті майна, так і при скасуванні арешту повинні бути однаковими, а тому ст. 174 КПК повинна бути доповнена нормою про наслідки неявки в судове засідання учасників цього кримінального провадження.

Шептуховський Станіслав Євгенович
науковий консультант відділу управління ГУ по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБ України,
кандидат юридичних наук

НЕНАЛЕЖНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ ДО ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Показано специфіку процесуального статусу слідчих прокуратури. Обґрунтовано, що прокуратура не входить до системи органів досудового розслідування, що визначає її місце у міжвідомчій взаємодії.

Показано специфіку процесуального статусу слідчих прокуратури. Обґрунтовано, що прокуратура не входить в систему органів досудового розслідування, що визначає її місце у міжвідомчій взаємодії.

Взаємодія оперативних підрозділів СБ України із прокуратурою включає передачу її органам матеріалів «за належністю». Однак, в силу втрати прокуратурою властивостей правоохоронного органу, поступового усунення конфлікту інтересів, який виникав внаслідок поєднання в одному органі функції органу досудового розслідування та наглядової інстанції, та з огляду на зосередження прокуратури на визначених Конституцією України функціях, практика передачі матеріалів перестала в повній мірі узгоджуватися із способами, визначеними законами України.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України. Згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають, повідомляється відповідний орган досудового розслідування та прокурор про виявлення ознак злочину. Видається, що в останньому випадку прокурор повідомляється не у зв'язку із його участю у досудовому розслідуванні, а для здійснення повноважень з нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю (ст. 14 зазначеного Закону України).

Відповідно до п. 1, п. 2 ч. 1 ст. 38 КПК України органами досудового розслідування є слідчі підрозділи: органів внутрішніх справ; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України. Прокуратури в даному переліку немає.

Новою редакцією Закону України «Про прокуратуру» (від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, далі — Закон про прокуратуру) передбачено (ч. 3 ст. 2), що на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України; ч. 1 ст. 2 зазначеного закону України та ст. 121 Конституції України наведено вичерпний перелік таких функцій, до яких здійснення досудового розслідування не входить.

Поряд з тим, у тексті Закону про прокуратуру можна зустріти згадування про наявних у складі прокуратури слідчих (абз. 3 ч. 4 ст. 27, ч. 8 ст. 81, абз. 2 ч. 2 ст. 85, ч. 6, 12, 19 ст. 86). Також, не втратили чинності окремі положення попередньої редакції Закону України «Про прокуратуру», в яких також йдеться про слідчих (ст. 47, ч. 11 ст. 50-1, ст. 55).

Розділом X «Прикінцеві положення» КПК України передбачено (абз. 3, 4 п. 1) відтермінування набрання дати набрання чинності ч. 4 ст. 216 КПК України (якою визначено підслідність слідчих органів державного бюро розслідувань) — до дня початку діяльності Державного бюро розслідувань України, але не пізніше п'яти років з дня набрання чинності (19.11.2012) зазначеним КПК України. Паралельно, пунктом 1 розділу XI

«Перехідні положення» КПК України визначено, що до цієї події повноваження щодо досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених зокрема ч. 4 ст. 216 КПК України здійснюють слідчі органів прокуратури, які користуються повноваженнями слідчих, визначених КПК України. В подальшому, матеріали кримінальних проваджень, досудове розслідування яких здійснюється органами прокуратури, передаватимуться слідчими органів прокуратури відповідним органам досудового розслідування з урахуванням підслідності.

Очевидною є відмінність значення категорій «слідчий», «орган досудового розслідування», «керівник органу досудового розслідування», «орган прокуратури» і «керівник органу прокуратури» (значення цих категорій наведено у ст. 3 КПК України).

Отже, слідчі прокуратури мають повноваження щодо досудового розслідування, і на них поширюються визначені ст. 40 КПК України повноваження «слідчих органу досудового розслідування», однак прокуратура, до складу якої вони входять, органом досудового розслідування не є.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, після внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування. Керівник органу досудового розслідування є процесуальною фігурою, п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України наведено вичерпне коло службових осіб (начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступники), які можуть бути керівником органу досудового розслідування. Прокурор не має повноважень доручати конкретному слідчому проведення досудового розслідування, не може він і відстороняти слідчого від проведення досудового розслідування за наявності підстав для його відводу або у випадку неефективного досудового розслідування, оскільки відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор ініціює таке питання перед керівником органу досудового розслідування.

Перехідними чи прикінцевими положеннями КПК України можливість перекладання чи тимчасового покладення повноважень керівників органу досудового розслідування на відповідних посадових осіб прокуратури також не передбачено.

Таким чином, слідчий органу прокуратури до початку роботи Державного бюро розслідувань (але в будь-якому разі — не пізніше 19.11.2017) має право вносити у ЄРДР, розпочинати та здійснювати досудове розслідування за повідомленнями чи у разі самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, які охоплюються ч. 4 ст. 216 КПК України (а саме: вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої — третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, у т.ч. службовими особами НАБ України, а також прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (крім випадків, передбачених ч. 5 ст. 216 КПК України, тобто віднесених до підслідності детективів НАБ України).

Водночас, такий слідчий не може бути отримувачем матеріалів ОРД (які підлягають направленню не до слідчого, а до «відповідного» органу досудового розслідування), або бути адресатом вимоги свого керівника щодо здійснення досудового розслідування. В цілому виявляється, що слідчий органу прокуратури є службовою особою, яка має більший обсяг повноважень, ніж орган, в якому він працює.

Однак, слідчий прокуратури не може виносити постанову про здійснення негласної розшукової слідчої дії «виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації», оскільки відповідно до ч. 2 ст. 272 КПК України необхідним є погодження такої постанови керівником органу досудового розслідування (суб'єктом винесення постанови в такому випадку має бути прокурор).

Відповідно до ч. 7 ст. 214 КПК України, якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені прокурором, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування. Як з'ясовано раніше, прокуратура не є органом досудового розслідування. Відтак, у разі реєстрації кримінального провадження не слідчим органу прокуратури, а прокурором, відповідні матеріали вже не можуть бути передані до органу прокуратури. Відсутність у прокуратури статусу органу досудового розслідування також призводить до неможливості зазначення такого органу при формуванні умов особистої поруки (ст. 180 КПК України), яка полягає в зобов'язанні особи за

необхідності доставити підозрюваного чи обвинуваченого до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу.

З огляду на викладене виникає питання щодо того, який орган є належним до отримання матеріалів? Відповідно до ч. 1 ст. 216 КПК України «слідчі органів внутрішніх справ здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування». Оскільки злочини, передбачені ч. 4 ст. 216 КПК України, не віднесені до підслідності жодного з існуючих органів досудового розслідування, а органи внутрішніх справ прямо зазначаються як органи досудового розслідування, саме їх слід вважати «відповідними органами досудового розслідування».

Відтак, у разі реєстрації кримінального провадження прокурором, а так само — у разі виявлення оперативним підрозділом СБ України під час здійснення ОРД ознак злочину, не віднесеного до підслідності слідчих СБ України відповідні матеріали підлягають передачі до органу внутрішніх справ або Національного антикорупційного бюро (а не до прокуратури).

Шило Ольга Георгіївна

завідувач кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності НЮУ ім. Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор

ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧОГО СУДДІ ЯК СКЛADOVA АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. На прикладі оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в частині обраного розміру застави розглядається проблема створення антикорупційного механізму кримінального процесуального законодавства України.

Відповідно до п. 1. 3. Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 23 черв-

ня 2010 р. № 1380/5¹, корупціогенний фактор (в широкому розумінні) — це здатність нормативно-правової конструкції (окремого нормативного припису чи їх сукупності) самостійно чи у взаємодії з іншими нормами сприяти вчиненню корупційних правопорушень. Особливо небезпечною, зважаючи на предмет правового регулювання, наявність корупціогенних факторів законодавства є у сфері кримінального судочинства. Тому виявлення таких факторів і формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на їх усунення, видається вельми актуальним завданням науки кримінального процесу на сучасному етапі її розвитку.

Одним із корупціогенних факторів кримінального процесуального законодавства України, що створює можливість корупційних практик під час здійснення кримінального провадження, є відсутність порядку оскарження процесуальних рішень. Адже, можливість перегляду прийнятого рішення, ініційованого заінтересованою особою, спонукає суб'єкта, уповноваженого приймати таке рішення, належно його мотивувати, вказуючи фактичні та правові мотиви, що наочно демонструють його правильність. Відповідно, усвідомлення правозастосовником остаточності ухваленого ним рішення в ряді випадків є фактором, що послаблює його вимогливість до якості такого рішення, а за наявності корупційної складової у мотивації його прийняття — сприяє вчиненню корупційного правопорушення.

Таким само корупціогенним фактором, уявляється, слід вважати не тільки відсутність в законі можливості та порядку оскарження конкретного процесуального рішення, але і неоднозначність правової конструкції, що застосовується законодавцем при регулюванні тих чи інших правових відносин, яка в силу своєї специфіки дає підстави для неоднакового тлумачення і формування різної судової практики.

Як приклад, слід навести статтю 309 КПК України, що визначає предмет оскарження в апеляційному порядку при здійсненні судово-контрольної діяльності під час досудового розслідування. Виходячи із змісту цієї статті, в апеляційному порядку під час досудового розслідування можуть бути оскаржені лише ті ухвали слідчого судді, які зазначені у визначеному нею переліку. Стосовно запобіжних заходів оскарженню підлягають лише ті ухвали слідчих суддів, які стосуються вирішення питання щодо обрання або продовження строку запобіжних заходів, пов'язаних із позбавленням свободи підозрюваного (тримання під вартою; домашній

¹ Методологія проведення антикорупційної експертизи / Затв. наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 р. № 1380/5 [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>

арешт). Ухвали слідчих суддів щодо обрання інших запобіжних заходів оскарженню в апеляційному порядку під час досудового розслідування не підлягають.

Разом із тим, відповідно до порядку, встановленому КПК України, при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним обов'язків, передбачених КПК, крім кримінальних проваджень щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; щодо злочину, який спричинив загибель людини; щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею (ч. 3, 4 ст. 183 КПК України).

Отже, ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має комплексний зміст і, по суті, включає два рішення — перше з них безпосередньо стосується вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; друге — щодо визначення розміру застави, достатньої, на думку слідчого судді, для забезпечення виконання процесуальних обов'язків підозрюваного (або, з огляду на наявність обставин, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України, про незастосування застави як можливої альтернативи триманню під вартою).

Остання теза має принциповий характер для розв'язання питання щодо можливості оскарження ухвали слідчого судді про застосування тримання під вартою в частині визначення слідчим суддею розміру застави. Узагальнення судової практики у цих кримінальних провадженнях дає підстави констатувати її неоднаковість і наявність протилежних підходів суддів до вирішення вказаного питання. В одних випадках судді відмовляють у відкритті провадження по такій апеляційній скарзі, в інших — розглядають її по суті і приймають відповідне рішення. Видається, що такій ситуації сприяє недостатньо чітке формулювання положення, що визначає предмет оскарження.

Якщо виходити з того, що вказане рішення слідчого судді не підлягає оскарженню в частині визначення розміру застави (адже, зважаючи на зміст статті 309 КПК України, ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді застави не є предметом оскарження під час досудового розслідування), відсутніми в такому разі є й антикорупційні чинники кримінального процесуального законодавства. У випадку наявності у слідчого судді корупційної мотивації його рішення в частині визначення роз-

міру застави або відмови від її застосування є остаточним, незважаючи на те, що воно може бути шкідливим для самого кримінального провадження і унеможливити вирішення його завдань, передбачених статтею 2 КПК України.

Повертаючись до вищезазначеної тези щодо наявності в ухвалі слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою двох різних процесуальних рішень, вважаємо за необхідне визнати правильною практику тих судів, які розглядають апеляції на ці ухвали в частині, що стосується визначеного слідчим суддею розміру застави. При цьому слід підкреслити, що в таких випадках апеляційному оскарженню підлягає не ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави, а саме ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *в частині визначеного розміру застави*. У зв'язку з цим цілком доречною видається аналогія із оскарженням вироку суду в частині окремих рішень суду, які в ньому містяться (вирішення цивільного позову чи долі речових доказів; призначення покарання тощо).

Як зазначалося вище, за наявності обставин, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України, слідчий суддя при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має право не визначати розмір застави. Хоча незастосування застави у цих випадках є правом, а не обов'язком судді, проте в конкретному кримінальному провадженні, враховуючи мету та підстави застосування запобіжного заходу, доведення ризиків, що дають достатні підстави вважати, що підозрюваний може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, визначення застави як альтернативи триманню під вартою може бути необґрунтованим та неефективним (тобто, не забезпечувати мету застосування запобіжного заходу, а відтак — вирішення завдань кримінального провадження). За таких обставин прокурор повинен мати право оскаржити в апеляційному порядку ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в частині визначення застави і просити апеляційний суд скасувати ухвалу слідчого судді в цій частині і застосувати вказаний запобіжний захід без визначення застави. Якщо на момент розгляду апеляції застава вже була внесена, апеляційний суд у випадку задоволення апеляції прокурора має прийняти рішення про повернення застави заставодавцю.

Підсумовуючи викладене, слід підкреслити, що механізм оскарження процесуальних рішень у кримінальному провадженні, крім вираженого правозахисного аспекту, відіграє важливе антикорупційне значення, адже

мінімізує можливість зловживань при прийнятті процесуальних рішень, забезпечує їх перегляд та відповідність вимогам закону. Зважаючи на це, кримінальне процесуальне законодавство України має чітко визначати предмет, підстави та порядок оскарження процесуальних рішень на всіх етапах кримінального провадження.

Щербина Леонід Іванович

головний науковий співробітник НЛ
№ 1 НОЦ Національної академії СБ
України, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ

Анотація. Доповідь присвячена сучасному стану взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами, який зумовлений динамічним оновленням кримінального процесуального законодавства та реформуванням правоохоронної системи України.

Досудове розслідування нерозривно пов'язано з реалізацією органами досудового слідства та оперативними підрозділами наданих їм прав і обов'язків, а отже і з певними правовідносинами, передбаченими кримінальним процесуальним законом, законодавством про оперативно-розшукову діяльність та відомчими нормативно-правовими актами. Характер таких правовідносин визначається конкретними формами їхньої взаємодії, під якими розуміють такі способи і порядок взаємозв'язку між суб'єктами, які забезпечують узгодженість їх діяльності та правильне співвідношення властивих кожному суб'єкту повноважень, методів та способів роботи.

Вичерпний перелік органів досудового розслідування наведений у ч. 1 ст. 38 КПК України. На слідчого органу досудового розслідування покладена відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Для належного розв'язання поставлених завдань він наділений певним обсягом повноважень, визначених у ч. 2 ст. 40 КПК України, до яких відноситься і взаємодія з оперативними підрозділами.

Перелік підрозділів, наділених оперативно-розшуковою юрисдикцією наведений у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Водночас, у ч. 1 ст. 41 КПК України перелічені оперативні підрозділи, які мають за письмовим дорученням слідчого, прокурора здійснювати слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії. Підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро здійснює такі дії лише за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Термін «взаємодія» у КПК України не визначений, проте згадується у Законах України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та відомчих нормативно-правових актах правоохоронних органів, насамперед тих, до складу яких входять слідчі підрозділи.

Результати аналізу перелічених актів та наукових праць з окресленої проблематики дозволяють дійти висновку, що під взаємодією розуміється заснована на законі та відомчих нормативно-правових актах діяльність незалежних один від одного органів (підрозділів), що спрямовується слідчим і здійснюється за комплексного поєднання та ефективного використання повноважень, методів і форм, властивих кожному із них, для припинення і розкриття злочинів та встановлення обставин, які входять до предмету доказування у кримінальному провадженні.

Головною метою взаємодії є вирішення завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. Ініціатором взаємодії виступає слідчий, коли виникає потреба у залученні можливостей оперативних підрозділів для вирішення завдань досудового розслідування. Таким чином, зміст взаємодії визначається її завданнями: в одних випадках це може бути успішне проведення окремої слідчої дії, в інших — одержання необхідної інформації, у третіх — розшук особи злочинця, речових доказів, документів, цінностей тощо.

Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами має відповідати таким обов'язковим умовам, як дотримання всіма учасниками взаємодії законності; розподіл повноважень між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами, що пов'язано з вимогами закону й специфікою їхньої діяльності; комплексне використання сил і засобів, якими володіють органи досудового розслідування та оперативні підрозділи; організуюча роль слідчого і його процесуальна самостійність у процесі розслідування.

Форми взаємодії слідчого органу досудового розслідування з оперативними підрозділами умовно класифікуються на процесуальні, які регу-

люються кримінальним процесуальним законодавством, і непроцесуальні (організаційні), врегульовані відомчими нормативно-правовими актами (наказами, інструкціями, вказівками тощо) та нормами службової етики, виробленими практикою.

Відзначимо, що на відміну від КПК України 1960 р., у КПК України 2012 р. звужений перелік процесуальних форм взаємодії слідчих з оперативними підрозділами (доручення, вказівка, сприяння) до одного виду — виконання доручення. Так, серед повноважень слідчого, перелічених у ч. 2 ст. 40 КПК України, значиться його право доручати оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Тобто, як вбачається з цієї норми закону, доручати проведення інших процесуальних дій КПК України слідчого не уповноважує.

Серед різновидів процесуальної форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування відзначимо передачу слідчому матеріалів про виявлені за результатами проведення оперативно-розшукових заходів ознаки кримінального правопорушення; проведення оперативно-розшукових заходів у провадженні, в якому не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення; виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; здійснення заходів щодо встановлення особи підозрюваного (розшуку) після зупинення досудового розслідування; привід підозрюваного, обвинуваченого, свідка.

Щодо оформлення процесуального рішення про взаємодію слідчого з оперативними підрозділами є деякі законодавчі розбіжності. Так, у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що підстави здійснення такої діяльності можуть міститись у письмових дорученнях і постановах слідчого. Водночас, у ч. 1 ст. 41 КПК України визначено, що оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням слідчого.

На практиці слідчі, як правило, звертаються до оперативних підрозділів з письмовим дорученням. Але ч. 3 ст. 110 КПК України передбачено, що рішення слідчого під час провадження досудового слідства приймаються у формі постанови. Зважаючи на цю вимогу доцільно, щоб слідчі оформляли свої доручення у формі постанови.

Доручення слідчого є його процесуальним рішенням про взаємодію з оперативними підрозділами, яке є обов'язковим для виконання останніми. Під час виконання такого доручення, згідно ч. 2 ст. 41 КПК України,

співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. При цьому, співробітники оперативного підрозділу, крім підрозділу детективів та підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді або прокурора.

У контексті викладеного постає питання про терміни виконання таких доручень. Наприклад, у ч. 6 ст. 232 КПК України зазначено, що «службова особа органу, що отримала доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення, зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення». Але, на нашу думку, таке визначення є неприйнятним, так як строки виконання доручень можуть варіюватись у досить великому проміжку часу. З метою усунення цього недоліку пропонуємо доповнити до ч. 3 ст. 41 КПК України наступною нормою: «Строк виконання доручення визначається слідчим, прокурором».

Непроцесуальні (організаційні) форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами породжені процесуальними формами і за своїм призначенням сприяють більш раціональному й ефективному використанню останніх. Як і процесуальні, непроцесуальні форми можуть проявлятися на всіх етапах кримінального провадження. Особливо часто вони використовуються при розслідуванні складних, багатоепізодних проваджень, а також у випадках, коли його початку передувало проведення оперативно-розшукової діяльності.

У практиці взаємодії слідчих з оперативними підрозділами застосовуються такі організаційні (непроцесуальні) форми, як спільне планування роботи з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень; використання слідчим результатів оперативно-розшукової діяльності для побудови версій у кримінальному провадженні; інструктаж оперативних співробітників, безпосередньо задіяних у проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; взаємний обмін інформацією між слідчими та оперативно-розшуковими підрозділами; консультації, надання методичних рекомендацій щодо документування протиправних дій тощо.

Приписи кримінальних процесуальних норм і відомчих нормативно-правових актів щодо діяльності сторін, що взаємодіють, мають неоднаковий характер. Так, приписи для слідчого в частині спонукання його до

взаємодії з оперативним підрозділом в усіх випадках є альтернативними: згідно норм КПК України він вступає у взаємодію лише тоді, коли вважає це за необхідне. Кримінальний процесуальний закон уповноважує слідчого давати оперативним підрозділам відповідні доручення, а останніх зобов'язує їх виконувати.

Що стосується правових норм відомчих нормативно-правових актів, які регулюють взаємодію слідчого із оперативними підрозділами, то вони є обов'язковими для виконання як оперативними співробітниками, так і слідчими.

2. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Безукладнікова Юлія Сергіївна

старший слідчий в особливо важливих
справах слідчого управління ГУМВС
України в Харківській області

УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИНИКНЕННЯМ ПОЖЕЖ

Розглянуті шляхи удосконалення роботи слідчих під час розкриття та розслідування правопорушень, пов'язаних з виникненням пожеж.

Запорукою успішного розкриття та розслідування злочинів будь-якої категорії є застосування відповідної методики, притаманної конкретному виду злочину. Так, методика розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, наряду з такими, як порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК), порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст.267 КК), незаконним перевезенням на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст.269 КК), об'єднує різні їх види по характерному способу учинення — шляхом підпалу.

Наприклад, до таких злочинів відноситься умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), зокрема майна журналістів (ст.347¹ КК), майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст.352 КК), майна захисника чи представника особи (ст.399 КК), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст.252 КК), диверсія (ст.113 КК).

Крім того, підпал може бути здійснений з метою приховування слідів інших злочинів — вбивства, розкрадання, хуліганських дій і т.і. та водночас і сам може бути прихований шляхом знищення слідів злочину, знярядь і засобів підпалу, інсценування обстановки, що вказує на випадкове виникнення пожежі.

Основною причиною низької результативності розкриття та розслідування правопорушень, пов'язаних з пожежами, є упущення при роботі на місці пожежі, що проявляються в невмінні в повному обсязі виявити та зафіксувати необхідну інформацію про пожежу, як представниками ДСНС, так і слідчими.

Місце пожежі є головним джерелом найбільш об'єктивної інформації про обставини її виникнення, і більшість фактичних даних можна встановити вже безпосередньо при проведенні огляду. Його не можна замінити ніякими іншими слідчими (розшуковими) діями, так як в процесі його проводиться професійне дослідження фактичних даних, які неможливо отримати іншим шляхом.

Виявлення, фіксація ознак осередку пожежі, а також спрямованість горіння вогню складають основну і найбільш складну частину роботи при огляді місця пожежі. Але навіть при успішному, на перший погляд, вирішенні цього завдання слід не забувати, що на окремих стадіях огляду місця пожежі поспішний висновок про місце знаходження осередку пожежі тільки за характеристикою уражень може виявитися помилковим. Тому правильніше формулювати завдання огляду місця пожежі не як завдання обов'язкового встановлення осередку пожежі, а як завдання виявлення і фіксації ознак, в результаті аналізу яких буде можливо зробити остаточний висновок про місце виникнення пожежі.

Так, представник Державної служби з надзвичайних ситуацій, який обов'язково повинен бути присутній на місці пожежі, для здійснення слідчим попередньої правової кваліфікації кримінального правопорушення оформляє та надає слідчому акт про пожежу, а в подальшому протягом 3 діб надсилає до слідчого підрозділу звіт про причину виникнення пожежі та інші матеріали, що стосуються пожежі.

Наряду із цим, представник ДСНС повинен надавати допомогу слідчому в огляді місця пожежі з метою виявлення осередку та причин її виникнення і розповсюдження, а також з метою виявлення, фіксації та вилучення зразків, проб, технічної та іншої документації і предметів, що надалі можуть бути використані в якості речових доказів.

У разі неможливості встановлення причин виникнення пожежі, представник ДСНС повідомляє керівництву свого підрозділу про необхідність організації виїзду дослідно-випробувальної лабораторії АРЗ СП ДСНС.

Водночас, при складанні протоколу огляду місця події, слідчий повинен доповнювати його планами, схемами, здійснювати фотографування,

а виявлені речі зафіксувати в протоколі та позначити на схемі з відповідною прив'язкою до об'єкта, що оглядається.

Крім того, слідчий може залучити до огляду інших спеціалістів, наприклад інженера-електрика, хіміка, інженера-будівельника, інспектора з безпеки праці та інших, за допомогою яких визначає об'єм пожежного навантаження в зоні пожежі, наявність речовин і матеріалів, здатних впливати на утворення теплових конвективних потоків та масопереносу під час пожежі, і таким шляхом визначає та фіксує спрямованість поширення вогню, установлює номенклатуру, фізичні та хімічні властивості речовин і матеріалів, здатних до взаємодії з виділенням великої кількості тепла в результаті хімічної реакції з киснем повітря або при взаємодії поміж ними, визначає умови, що передували виникненню пожежі, враховуючи зазначені обставини, про що докладно, застосовуючи зрозумілі та коректні терміни, викладає в тексті протоколу огляду. За можливості текст набирається в електронному вигляді, роздруковується та підписується всіма учасниками огляду місця події.

За вилученими з місця події речами, об'єктами, предметами, матеріалами та слідами, що можуть втратити доказове значення залежно від часу їхнього зберігання (грунт, пожежне сміття, ємності та інші предмети зі слідами легкозаймистої та горючої рідини тощо), після внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, призначає відповідні експертизи.

Так, для правильної кваліфікації кримінального правопорушення та призначення пожежно-технічної експертизи, матеріали провадження повинні містити:

- акт про пожежу або звіт спеціаліста про причину виникнення пожежі;
- довідку про метеорологічні умови на момент виникнення і розвитку пожежі, видана відділами гідрометеорологічного центру;
- відповідний витяг з посиланнями на пункти, статті тощо, позначення та назву нормативно-правового акта, порушення якого могло мати відношення до пожежі;
- копію наказу про призначення конкретної особи відповідальною за виконання правил пожежної безпеки на об'єкті, її посадові обов'язки;
- акти об'єктових і цехових пожежно-технічних комісій;
- дані щодо проведення вогневих й інших пожежонебезпечних робіт, у тому числі ремонтних і профілактичних;
- схему електропроводки (якщо об'єкт був нею обладнаний і не був знеструмлений);

- документи, що підтверджують проведення робіт з виміру опору ізоляції провідників;
- діючі на підприємстві інструкції з пожежної безпеки;
- приписи посадових осіб ДСНС про усунення раніше виявлених порушень вимог пожежної безпеки на об'єкті;
- опис пожежі, що складається спеціалістом ДСНС;
- запис переговорів керівника (керівників) гасіння пожежі з центральним пунктом пожежного зв'язку, матеріали відео- та фотофіксації, виготовлені під час огляду місця події на електронному носії, та інші документи.

Після відпрацювання окремих експертних версій, експерт складає висновок, який за формою про причину пожежі може бути категоричним, ймовірним або негативним (про неможливість встановлення причини пожежі).

Категоричні висновки робляться в тому випадку, коли даних, що мають в розпорядженні спеціаліста, достатньо щоб виключити всі інші версії та залишити одну. Формулюється такий висновок в категоричній формі: «Технічною причиною пожежі є...».

Ймовірні висновки робляться коли цих даних недостатньо, і у спеціаліста залишається кілька версій, рівнозначних або малоймовірних, але можливих. Як правило такий висновок формулюється наступним чином: «Найбільш ймовірною причиною пожежі є...»

Негативні висновки формулюються у випадках, коли даних, що мають в розпорядженні спеціаліста, явно недостатньо для вирішення питання навіть в ймовірній формі. В цьому випадку експерт на питання про причину виникнення пожежі відповідає наступним чином: «Встановити причину виникнення пожежі не є можливим».

Враховуючи вищевикладене, вважаю, що оптимізацією в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами, є спеціалізація конкретних слідчих на їх розслідуванні, підвищення своєї кваліфікації останніми шляхом вивчення нормативно-правової бази з цього питання та методичних рекомендацій, а також обов'язкова взаємодія слідчого із спеціалістами, зокрема з представниками ДСНС під час огляду місця події та з представниками експертних установ з питань, що підлягають вирішенню під час проведення експертизи та переліку матеріалів, необхідних для направлення на дослідження.

Бібіков Артем Борисович
слідчий в ОВС слідчого відділу УСБУ
в Кіровоградській області

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Останнім часом через загострення суспільно-політичної та військово-територіальної ситуації в державі значного поширення набули злочини проти основ національної безпеки України, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади та посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, тобто злочини, передбачені ст. ст 109, 110 Кримінального кодексу України.

Зловмисники, підбурені пропагандистськими закликами проросійських засобів масової інформації, інформаційних джерел та окремих провокаційно налаштованих осіб, починають не об'єктивно сприймати обстановку в країні, активно висловлювати своє невдоволення існуючим державним устроєм та діючою владою. Здійснюється це шляхом поширення через Всесвітню мережу Інтернет, зокрема, через соціально-орієнтовані ресурси (соціальні мережі: «Вконтакте», «Однокласники», «Facebook», тощо), повідомлень із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, чи вчинення спрямованих на це дій.

При цьому необхідно зазначити, що коло осіб, схильних до вчинення зазначених незаконних дій, є дуже широким та включає до себе майже всі верстви населення та вікові категорії. Ефективність профілактичної роботи, спрямованої на попередження протиправної діяльності у вказаному напрямі, зводиться нанівець стійким суспільним стереотипом, що всі дії, які особа вчиняє у Всесвітній мережі Інтернет є віртуальними і не несуть за собою будь-якої відповідальності.

Поряд із звичайними користувачами Всесвітньої мережі Інтернет, які можливо навіть і несвідомо або випадково розповсюджують матеріали сепаратистського характеру, з'явилась категорія осіб, які роблять це свідомо, умисно та цілеспрямовано — так звані «диванні війська» — зло-

вмисники, які підтримують збройний конфлікт, вважають себе його учасниками, хоча б і в мережі Інтернет, та закликають до активних дій, спрямованих на боротьбу з державними органами та формуваннями, що забезпечують захист суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України, усунення (в тому числі і фізичного) членів протиборчого табору, тобто вчиняють протиправні дії, передбачені ст. ст. 109, 110 Кримінального кодексу України.

При документуванні злочинів, передбачених ст. ст. 109, 110 Кримінального кодексу України, вчинених з використанням Всесвітньої мережі Інтернет, першочерговою слідчою дією є огляд сторінок та веб-ресурсів, через які зловмисник розповсюджував антиконституційні заклики. Зазвичай це сторінки чи спільноти соціально орієнтованих ресурсів. Треба приймати до уваги, що майже всі зловмисники, які активно розповсюджують матеріали сепаратистського характеру, отримують від більш досвідчених користувачів мережі Інтернет поради, щодо своєї анонімізації (зокрема щодо видалення чи приховання від широкого загалу персональних даних), знищення історії відвідувань, створення «фейкових» (завідомо несправжніх) сторінок, видалення розповсюджених раніше матеріалів. Приклад 1: особа розповсюдила матеріали із закликами до насильницької зміни і повалення конституційного ладу та захоплення державної влади. Невідкладно після реєстрації кримінального провадження був проведений огляд сторінки соціально-орієнтованого ресурсу мережі Інтернет, де ці повідомлення були опубліковані. Через декілька днів частина з опублікованих матеріалів була видалена зловмисником і єдиним доказом його злочинної діяльності залишився протокол огляду із збереженими в електронному вигляді матеріалами. Приклад 2: під час потрапляння співробітників до приміщення, де проживає зловмисник, останній видалив свою основну сторінку з соціального ресурсу (раптово «забув» пароль) та завантажив іншу. Під час обшуку видалена сторінка («забутий» пароль) була відновлена за допомогою послуг відновлення сторінок/паролів соціальної мережі, так як вона прив'язана до мобільного телефону зловмисника.

Також необхідно зазначити, що підозрюваний не завжди є автором матеріалів сепаратистського характеру. Подекуди він розповсюджує вже опубліковані матеріали іншого користувача шляхом їх «репосту» (англ. repost — акт копіювання повідомлення собі на сторінку) або «лайку» (англ. like, подобається — умовне висловлювання схвалення матеріалу).

За типовими налаштуваннями (англ. default — за умовчанням) соціальні мережі надсилають користувачам, які додані до розділу «Друзі» аккаунту (сторінки) зловмисника, повідомлення щодо його дій в мережі, в тому числі і щодо повідомлень, які він «репостив» чи «лайкав». Так само і спільноти (групи) в соціальних мережах, надсилають всім користувачам, які входять до їх складу інформацію щодо нових повідомлень. Отже, досудове слідство і суд виходить з того, що «репост» або «лайк» вже існуючих повідомлень інших користувачів також несе за собою розповсюдження вказаних матеріалів, за умови збереження типових налаштувань та наявності друзів/членів спільноти, навіть, якщо автором була третя особа.

При здійсненні досудового слідства у вказаній категорії кримінальних правопорушень органи досудового розслідування стикаються з проблемою проведення експертних досліджень для встановлення наявності в матеріалах, що були поширені зловмисником, незаконних закликів та їх правової оцінки. Для цього підходять два типи експертиз: судово-лінгвістична та судово-авторознавча. Проте Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», регламентує поняття лише судово-авторознавчої експертизи. Вказаний вид експертного дослідження вирішує питання лише щодо наявності в об'єктах досліджень матеріалів будь-якого роду закликів та встановлює значення певних слів, словосполучень, фраз, і не дає їх юридичної оцінки. В той же час, здійснення кваліфікації протиправних дій щодо розповсюдження матеріалів із такими закликами за діючим кримінальним законодавством покладається на слідчого, що інколи може викликати у сторони захисту, наглядового прокурора чи суду ряд запитань (щодо відсутності у висновку експерта юридичної оцінки матеріалів із закликами).

Підсумовуючи сказане, необхідно зазначити, що основною проблемою при розслідуванні злочинів, передбачених ст. ст. 109, 110 Кримінального кодексу України, вчинених через Всесвітню мережу Інтернет, залишається проведення експертних досліджень у зв'язку з відсутністю експертизи, яка повною мірою вирішувала б всі питання, необхідні для доведення винуватості особи, а також значна тривалість їх здійснення.

Гайворонський Олександр Юрійович
помічник начальника Інституту (з правової роботи) — начальник юридичного сектору ІПЮК для СБ України
НЮУ ім. Ярослава Мудрого, аспірант
СК-22 Національної академії СБ України

ДО ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ ПРИ ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 109 ТА 110 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Посягання на основи національної безпеки України, у першу чергу впливають на захищеність життєво важливих інтересів об'єктів національної безпеки, визначених у ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» (далі — Закон), — людини і громадянина, суспільства і держави. Для правильної оцінки суспільної небезпеки злочину проти основ національної безпеки України, з'ясування механізму заподіяння шкоди його об'єкту та кваліфікації вчиненого діяння важливе значення має встановлення предмета злочинного впливу.

В. Я. Тацій під предметом злочинного впливу вбачає «той елемент суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому, отже, в першу чергу завдається шкода». «Тому таким предметом, — зазначає автор, — може бути суб'єкт, сам соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин» [1, с. 58; 2, с. 41; 3, с. 104].

У теорії кримінального права виокремлено такий різновид впливу суб'єкта злочину, що призводить або може призвести до настання суспільно небезпечних наслідків для об'єкта кримінально-правової охорони, як вплив на психіку учасника суспільних відносин [4, с. 160, 178, 179].

Злочинний вплив на суб'єкта суспільних відносин, характеризується поєднанням біопсихологічної та полісоціальної складових людини. Кожна особа, одночасно може бути учасником суспільних відносин у різних сферах суспільного життя — від невід'ємних від неї (природні права: право на життя, свободу пересування) до специфічних (реалізація права обирати, бути обраним, тощо).

«У людині, — зазначає М. Й. Коржанський, — слід розрізняти її соціальну та біологічну сторони. Біологічна сутність людини полягає у її фізіологічному стані, у стані і функціонуванні її тіла та окремих органів. У цьому і полягає предметна, природна сутність людини. Соціальна сутність людини — це її соціальна характеристика: освіта, види діяльності, місце проживання і роботи, сімейний стан, суспільна поведінка і т. ін. З цього погляду біологічне в людині — це предмет злочину; соціальне, її особистість — об'єкт. Вчинити шкоду особі можна тільки впливаючи на предмет — на тіло людини чи на її психіку» [5, с. 135].

З огляду на викладене, зазначений вплив, залежно від способу, можна розподілити на три групи:

а) фізичний, що полягає у впливі на тіло учасника суспільних відносин на його біологічну сутність. Фізичний вплив на тіло людини полягає у завданні болю, ушкодженнях окремих органів, порушенні їх функцій;

б) психічний, що полягає у впливі на психіку учасника суспільних відносин;

в) фізично-психічний (змішаний, комбінований), що полягає в одночасному впливі як на тіло, так і на психіку суб'єкта суспільних відносин для досягнення винним його мети.

Характерна особливість злочинного впливу на суб'єкта відносин полягає як у прямиому та безпосередньому психічному насильстві, що спрямоване на конкретну особу, так і прихованому, що виражається у маніпулюванні свідомістю учасника суспільних відносин. Цей вплив може полягати в уведенні його в оману, у переконанні в будь-чому, в повідомленні фактів, що не відповідають дійсності. Такого роду вплив на суб'єкт відносин можна назвати інформаційним, оскільки він зазвичай полягає у повідомленні суб'єкту відносин різного роду відомостей.

Слід звернути увагу на те, що відповідно до статті 7 Закону на сучасному етапі основною реальною і потенційною загрозою національній безпеці України та стабільності в суспільстві є, зокрема, намагання маніпулювати суспільною свідомістю [6].

Маніпуляція — спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється приховано та має своїм завданням зміну думок, спонукань та цілей людей у потрібному володільцям засобів маніпуляції напрямку [7, с. 12].

Зазначений спосіб панування здійснюється шляхом психічного впливу на свідомість людини завдяки застосуванню таких основних прийомів як мова викладення відомостей, емоційність, сенсаційність, терміновість, повторювання або дроблення інформації, вилучення інформації з контексту, тоталітаризм джерела повідомлення, тоталітаризм рішення, змішування інформації та думки, використання авторитету, активізація стереотипів, некогерентність висловлювань. Такий вплив може бути здійснений через усі засоби масової інформації, мережу Інтернет, навчальні заклади і т. ін. [7, с. 434-437].

Про актуальність інформаційно-психологічного впливу йдеться й у п. 4.11 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, відповідно до якого пріоритетами забезпечення інформаційної безпеки є, зокрема, забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії; створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них; протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства; розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади; виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності; створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку [8].

Застосовуючи психічне насильство або маніпуляцію, винний досягає або намагається досягти певної поведінки, що вчиняється в його інтересах учасником (учасниками) суспільних відносин або суб'єкт (суб'єкти), також в інтересах винного, утримується від небажаних для винного дій. В результаті злочинного впливу на психіку суб'єкта відносин суспільно небезпечна шкода об'єкту злочину завдається шляхом зміни подальшої його поведінки — учасник відносин діє або утримується від певних дій всупереч власним, суспільним або державним інтересам.

Вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 109 та 110 КК України може характеризуватися, зокрема, здійсненням незаконного інформаційного психічного впливу (маніпуляції свідомістю) як на представників державної влади (осіб, що виконують функцію охорони конституційного ладу,

державної влади, територіальної цілісності і недоторканості України), так і виборців в Україні або на осіб, які отримують право обирати та бути обраними у майбутньому.

Слід також зазначити, що спрямування незаконного інформаційного впливу на суб'єктний склад суспільних відносин підтверджено й судовою практикою [9; 10].

Список використаних джерел та літератури:

1. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Харьков: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.

2. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посібник / Тацій В. Я. – Харків, УкрЮА, 1994. – 76 с.

3. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / [Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-е вид., переробл. і допов. – Харків: Право, 2010. – 454 с.

4. Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. – Издание профессора Малинина, Санкт-Петербург, 2005. – 798 с.

5. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина Загальна. Курс лекцій / М. Й. Коржанський. – Київ: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. – 336 с.

6. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 №964-IV. Верховна Рада України : офіц. веб-портал. Режим доступу: <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 20.07.2015). – Заголовок з екрана.

7. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – Київ: Оріяни, 2000. – 448 с.

8. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26 трав. 2015 №287/2015. Верховна Рада України : офіц. веб-портал. Режим доступу: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 28.05.2015). – Заголовок з екрана.

9. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 02.07.2014 у справі № 761/18057/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39560563> (дата звернення 24.04.2015). – Заголовок з екрана.

10. Вирок Кіровоградського районного суду міста Кіровограда від 22.07.2014 у справі №404/6035/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39856160> (дата звернення 24.04.2015). – Заголовок з екрана.

Демидова Людмила Миколаївна
професор кафедри кримінального права № 1 НЮУ ім. Ярослава Мудрого, керівник наукових робіт сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, доцент

СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ (ст. 260 КК України): ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

У доповіді розглянуто проблемні питання кваліфікації створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, кримінальна відповідальність за вчинення таких діянь передбачена в ст. 260 КК України; наведено визначення обов'язкових ознак цього злочину.

На практиці виникають труднощі при кваліфікації злочину, передбаченого в ст. 260 КК, у зв'язку з відсутністю в науковій юридичній літературі однозначного тлумачення його обов'язкових ознак. Розгляд цієї проблематики і складає мету доповіді.

Родовим об'єктом розглядуваного злочину є громадська (загальна) безпека, а безпосереднім об'єктом – основи громадської безпеки, тому що є підвищеною суспільна небезпечність насамперед існування не передбачених законами воєнізованих або збройних формувань. Джерелом такої небезпечності виступають зазначені формування, створення і діяльність яких здійснюється за межами правового «поля», у першу чергу, з порушенням конституційного принципу верховенства права.

Враховуючи підвищений ступень суспільної небезпечності не передбачених законами воєнізованих формувань, зокрема, їх найбільш небезпечний для суспільства різновид – збройні формування, в Конституції України щодо них містяться норми-заборони прямої дії. Так в ч. 2 ст. 37 Конституції України вказано, що «політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань», а в ч. 6 її ст. 17 проголошено, що «на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом». Така норма-заборона міститься і в ст. 7 Закону України «Про міліцію», хоча її редакція

потребує уточнення щодо одночасного використання термінів «формування» та «група».

Об'єктивна сторона не передбачених законом воєнізованих формувань(ч. 1 ст. 260 КК) виражається в 2 формах: (1) у створенні таких формувань; (2) участі у їх діяльності.

Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, зокрема єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліну, і в яких проводиться військова, стройова чи фізична підготовка (примітка 1 до ст. 260 КК).

Створення і діяльність воєнізованих формувань регулюється законодавством України (Законами України «Про військовий обов'язок та військову службу» (частини 2, 7 ст. 1, частини 7, 9, 12 ст. 2, ст. 4 та ін.), «Про оборону України» (зокрема, статті 1, 3), «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (статті 1, 3 та ін.), «Про службу безпеки України»(ч. 1 ст. 9, ч. 2 ст. 11, ст. 12), тощо).

Так, у ст. 1 Закону України «Про оборону України» визначено, що військовим формуванням є створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій. Крім того, у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу»конкретизовано порядок комплектації військових формувань – шляхом призову громадян України на військову службу або прийняття громадян України на військову службу за контрактом.

Створення або участь в діяльності не передбачених законом збройних формувань передбачено законодавцем як кваліфікований склад (ч. 2 зазначеної статті).

Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, що незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю (примітка 2 до цієї статті).

Збройне формування є різновидами воєнізованих, тобто їм притаманна структура військового типу (єдиноначальність, підпорядкованість, дисципліна, проведення військової або стройової чи фізичної підготовки), а також озброєність з наявною у формування зброєю, яка придатна для використання за призначенням.

Не передбаченим законами України воєнізованим формуванням є: (а) попередньо зорганізоване об'єднання 3 осіб з ознаками суб'єкта злочину; (б) з наявною в такому об'єднанні організаційною структурою військового типу, яке (в) є незаконним, тобто не передбаченим законами України. Мінімальний склад формування може бути і 2 фізичні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності і є осудними, хоча це питання залишається дискусійним у науці кримінального права.

Не передбачене законом збройне формування – це (а) попередньо зорганізоване об'єднання 3 або більше осіб з ознаками суб'єкта злочину; (б) з організаційної структури військового типу; (в) таке формування є озброєним і (г) незаконним, тобто не передбаченим законами України, а тому (д) забороненим Конституцією України.

Озброєність непередбаченого законом збройного формування – це озброєність його складу або одного з його учасників, якщо інші учасники формування проінформовані про наявність зброї і можливість використовувати її за призначенням. Зброя має бути придатною для такого використання.

Ознака озброєності набувається при створенні збройного формування і притаманна такому формуванню протягом усього процесу його функціонування.

Зброєю є предмети, які за їх конструкцією, технічними рисами та призначенням придатні для ураження живої чи іншої цілі. Зброя може бути вогнепальною, вибуховою та іншою. Визнається певний предмет зброєю за допомогою проведення відповідної експертизи.

Під створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань слід розуміти процес їх формування (організацію, утворення, заснування) та результат такого процесу – реально створене воєнізоване або збройне формування, яке не передбачено українським законодавством, тобто є незаконним. Їх створення – це злочинні дії по об'єднанню трьох чи більш осіб для спільної злочинної діяльності, розподілу і закріпленню функцій і ролей учасників такого злочинного об'єднання, визначенню начальника(-ів)-керівника(-ів) (командира(-ів)) та/або керівного органу, правил підпорядкованості, внутрішньої дисципліни, підвищення мобільності, фізичної та іншої підготовки персонального складу тощо. Специфікою цих формувань є наявність начальника(-ів) (командира(-ів)) та їх ієрархічна структура воєнного типу, а також те, що вони не належать до воєнізованих формувань, визначених законами України.

Злочин вважається закінченим з моменту створення формування, які є незаконними і йому також притаманні ознаки, наведені в примітках 1, 2 до ст. 260 КК.

Участю у не передбачених законами України воєнізованих або збройних формуваннях є членство особи у вже створеному такому формуванні. Кримінальна відповідальність за участь особи в них настає при умові, що такі злочинні об'єднання вже існували до того моменту, коли особа стала їх учасником (членом). Факт членства особи в зазначених воєнізованих або збройних формуваннях свідчить про те, що така особа може бути використана їх керівником (начальником, командиром) або керівним органом для виконання конкретних завдань. При цьому особа визнається учасником (членом) цих формувань з моменту, коли досягнуто згоди між нею і злочинним об'єднанням або уповноваженою особою про її вступ в склад незаконного воєнізованого або збройного формування. При цьому особа усвідомлює, що вступає саме в не передбачене законом воєнізоване формування або не передбачене законом збройне формування.

Для вступу особи в такі формування не має значення, з чиєї ініціативи це відбувається: за власною ініціативою особи, що вступає до їх складу, чи за пропозицією інших осіб.

Суб'єктивна сторона незаконного створення або участі в діяльності незаконного воєнізованого чи незаконного збройного формування виражається лише в прямому умислі.

Їх суб'єктом є будь-яка особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Також обставинами, що обтяжують кримінальну відповідальність за незаконне створення або участь у діяльності незаконного воєнізованого чи незаконного збройного формування, є: (1) керівництво не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями, (2) їх фінансування і (3) постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (ч. 3 ст. 260 КК), а також (4) участь у складі таких формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян (ч. 4 цієї статті) та (5) якщо така участь призвела до загибелі людей чи інших тяжких наслідків (її ч. 5).

Керівництво незаконними воєнізованими або збройними формуваннями містить у собі: визначення програми їх діяльності з стратегічним чи тактичним її забезпеченням; розробку і застосування методів, форм цілеспрямованого впливу на склад таких формувань, а також на окремих їх учасників; постановку завдань, керування фінансовими питаннями, пи-

таннями матеріально – технічного забезпечення та інше. Поняттям «керівництво» охоплюється й прийняття рішень з різних питань діяльності цих формувань, надання наказів, розпоряджень, вказівок, одержання звітів про виконання інших завдань, організація і забезпечення внутрішньої дисципліни тощо.

Функції керівника можуть бути визначені в статутах, положеннях, правилах, а також бути «неписаними законами» незаконних воєнізованих формувань.

Злочин вважається закінченим з моменту прийняття особою на себе функцій керівника (начальника, командира) не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування.

Під фінансуванням зазначених видів незаконних формувань слід розуміти грошове забезпечення їх створення та/або функціонування. Під постачанням зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки зазначеним формуванням слід розуміти передачу їм таких предметів з метою подальшого використання в їх діяльності. Злочин визнається закінченим з моменту передачі цих предметів незаконному формуванню.

Участь у складі незаконних воєнізованих або незаконних збройних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян виражається у вчиненні конкретних дій учасником (членом) незаконного формування одноособово або спільно з іншими особами під час нападу на підприємства, установи, організації чи на громадян, який вчиняє таке формування. Напад характеризується застосуванням фізичного або психічного насильства до потерпілого(-их) чи створення загрози такого застосування. За ч. 5 ст. 260 КК кваліфікується участь у нападі з наслідком у виді загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Особа, яка перебувала в складі зазначених формувань, за дії, передбачені частиною 1 або 2 ст. 260 КК, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування звільняється від кримінальної відповідальності (ч. 6 вказаної статті).

Заохочувальна норма не поширюється на керівників не передбачених законом воєнізованих формувань або не передбачених законом збройних формувань, а також учасників цих формувань, якщо вони вчиняли інші дії, передбачені в ч. 3 ст. 260 КК або дії, передбачені в її частинах 4 і 5.

Таким чином, умовою для застосування цієї норми є належність особи до складу не передбаченого законом воєнізованого формування або не передбаченого законом збройного формування як їх учасника (члена) з урахуванням наведених обмежень щодо цих осіб.

Спеціальною підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності за створення таких формувань або участь в їх діяльності є: (а) добровільність виходу зі складу такого формування; (б) остаточність такого виходу; (в) наявність повідомлення у відповідні органи про існування не законного формування.

Добровільність означає, що особа вчинила такі дії за власної волі, хоча мала можливість і далі брати участь в діяльності таких формувань і усвідомлювала це. Вихід з не передбаченого законом воєнізованого чи збройного формування має бути остаточним. Повідомлення про існування такого формування надається в правоохоронні чи інші органи державної влади або в органи місцевого самоврядування (селищну, міську, обласну раду чи ін.).

Дорош Лідія Варфоломїївна

доцент кафедри кримінального права
№ 1 НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Однією з головних причин виникнення та існування міграції є глобалізація сучасного світу, яка істотно впливає на всі політичні, соціальні та демографічні процеси. Як зазначає О. А. Грішнова, один із основних глобальних процесів — інтелектуальний перерозподіл світу, що означає змагання між країнами за володіння останнім, досі не розподіленим світовим ресурсом — людським інтелектом, тобто залучення носіїв сучасних знань і творців новітньої техніки, технології, культури. Людський капітал стає не просто визначальним чинником конкурентоспроможності, а й домінуючою формою суспільного багатства, основою інтелектуального та соціального капіталу, як умови не лише економічного, але й цивілізаційного процесу загалом¹.

¹ Див.: Грішнова О. А. Вплив міграції на глобальний перерозподіл людського капіталу / О. А. Грішнова // Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції: Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (16 жовт. 2007 р., м. Київ). – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – С. 22.

Україна перебуває в групі найвищого ризику втрати людського капіталу. За даними Міністерства соціальної політики, від трьох до п'яти мільйонів українців працюють за межами нашої держави. За неофіційною інформацією, їх 8-9 млн.¹ Неймовірно, але, як бачимо, на сьогодні жодна служба не може достовірно визначити, скільки українців виїхало за межі країни, скільки іноземців перебуває в Україні. То ж, фактично цей процес залишається неконтрольованим. Разом із тим масштабність міграційних процесів, значущість соціальних змін, які вони викликають, вимагають пильної уваги та ретельного дослідження їх сутності, причин і наслідків. Особливо це стосується інтелектуальної міграції, як одної з невід'ємних складових процесу глобалізації.

Інтелектуальна міграція — це самостійний соціальний феномен, відмінний від трудової міграції. На наш погляд, інтелектуальну міграцію слід розглядати у широкому і вузькому розумінні. У *широкому* — інтелектуальна міграція охоплює всіх науковців і висококваліфікованих фахівців, які виїхали за кордон, не залежно від сфери працевлаштування. За даними дослідників, лише п'ята частина з тих, хто виїхав за кордон, працюють у науковій сфері, а решта — втрачають науковий потенціал, дискваліфікуються. У *вузькому* розумінні інтелектуальна міграція — це перетинання науковцями меж своєї країни зі збереженням професійного статусу вченого.

У контексті розглядуваного питання простежуються дві тенденції, які складаються ніби пазли в дитячій грі. З одного боку, недооцінка державою інтелектуального, творчого потенціалу, відсутність умов для його реалізації у власній країні, а з другого — цілеспрямована політика розвинених країн щодо залучення найкращих і найталановитіших науковців — представників українського суспільства.

Як бачимо, економічно розвинуті країни, їх фізичні та юридичні особи заохочують інтелектуальну міграцію, тому що вона сприяє їх соціально-культурному розвитку. За інтелектуальним потенціалом активно полюють ті підприємства й фірми, транснаціональні корпорації чи об'єднання, що успішно використовують його для інноваційних нововведень як у сфері виробництва, так і в мистецтві, культурі, науці².

Дослідники проблеми інтелектуальної міграції називають США унікальним світовим прикладом прагматичного підходу та виявлення дер-

¹ Газ. «Дзеркало тижня». – 10 жовт. 2015. – С. 13.

² Науменко С. В. Нелегальная миграция в Украине: пути и методы решения / С. В. Науменко // Проблемы активизации конституційно-правових досліджень і вдосконалення викладання конституційного права : зб. наук. ст. – Х., 1999. – С. 272.

жавної турботи про розвиток науки. За абсолютними обсягами витрат на науку вони перевершують усі країни: на США припадає понад третина світових витрат (369 млрд. дол.) на наукові дослідження і розробки¹. При цьому необхідно зазначити, що, дбаючи про створення максимально сприятливих умов для творчої діяльності вчених, ця країна впродовж тривалого часу збагачується, одержуючи доходи від інвестицій в освіту, здійснених іншими державами. За останні 25 років число вчених і інженерів у США зросло вдвічі і продовжує стабільно зростати, причому в 1,5-2 рази швидше, ніж загальна чисельність робочої сили. Характерно, що США все більше покладаються на вихідців з інших країн. Вже у 2003 році 15% наукових працівників і інженерів з дипломом бакалавра і близько 30% зі ступенем доктора наук були іноземцями, серед інженерів із PhD їх взагалі було більше половини².

За експертними оцінками, ще на початку 2000-х років втрати на підготовку одного фахівця з вищою освітою становили близько 20 тис. дол. США. Це означає, що кожен кваліфікований трудовий мігрант збагачує країну свого нового перебування саме на таку суму. У свою чергу Україна ці кошти втрачає.

Привертає увагу реакція США на переможців міжнародних олімпіад, зокрема олімпіади з фізики, що відбулася поточного року, де українським школярам-призерам відразу було запропоновано безкоштовне навчання в кращих університетах США з виплатою стипендії в розмірі 800 дол. США на місяць. А чи повернуться випускники цих університетів на батьківщину — запитання риторичне. Особливо, якщо врахувати, що для талановитої молоді працевлаштування за кордоном головний орієнтир наукової кар'єри.

За даними відомого американського соціолога і демографа українського походження — професора, дослідника Центру славістичних, євразійських і східноєвропейських студій Університету Північної Кароліни в Чапел Ґіль (США) Олега Воловина, нині налічується 930 тис. українців, які живуть в Америці. З них 205 тис. — це нові мігранти з України, легальні. Якщо додати ще й нелегальних — їх виявиться, як мінімум, на 100 тис. більше. Загалом четверта хвиля міграції, відлік з 1988 року, становить 68% усіх мігрантів-українців. Характеризуючи освітній рівень українців, він, як директор ще й Центру демографічних і соціоекономічних досліджень

¹ Див.: *Новости образования в мире / Alma mater Вестник высшей школы.* — 2010. — №2. — С. 56.

² Там само.

українців у США при Науковому товаристві імені Шевченка у Нью-Йорку, зазначив, що у штаті Вірджинія представники четвертої хвилі — це сто відсотково люди з вищою освітою, у штаті Техас — 44%. У штаті Нью-Мексико всі українські мігранти високоосвічені, до того ж більшість з них працюють за фахом. У Вайомінгу 66% представників четвертої хвилі мають вищу освіту. За його твердженням, Україна продукує дуже серйозних фахівців, які в Америці мають шанс проявити себе. Це науковці, професори, фізики, хіміки, спеціалізовані інженери — взагалі всі спеціалісти в галузі природничих і точних наук. 599 українських мігрантів четвертої хвилі є професорами університетів, там же працюють 145 науковців у галузі природничих наук. Математики, інженери-електрики, спеціалісти з астронавтики — це фахівці найвищого рівні. Отже, Україна заплатила за їхнє навчання, а Америка цим скористалася¹. Це зайвий раз підтверджує, що відплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України є реальною загрозою національним інтересам у науково-технологічній сфері (ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964–IV).

Отже, життя підтверджує, що у нас талановиті люди, але при першій можливості вони йдуть за кордон: туди де, є умови для реалізації творчого потенціалу, високий рівень і якість життя, лабораторії з обладнанням, про яке в Україні можна лише мріяти.

Вагомим чинником, що потужно вплинув на ситуацію, що склалася в суспільстві, є те, що впродовж останніх 25 років в Україні відбувається глибинний конфлікт моральних цінностей, руйнування свідомості, підрив морального й фізичного здоров'я нації, уповільнився процес усвідомлення науковою інтелігенцією свого місця в суспільстві. Зневажливе ставлення до теоретичних здобутків вітчизняних учених, докори з приводу того, що вони не одержують Нобелівських премій і, водночас, фатальне недофінансування науки, запрошення на керівні посади іноземних спеціалістів (іноді з вельми сумнівним минулим), спрощений порядок надання їм громадянства України і, разом з тим, відсутність будь-яких позитивних зрушень — все це принижує авторитет нашої держави. І дивно, що цього не розуміють наші урядовці. Проте в недалекому минулому Україна була високорозвинутою республікою з потужною індустрією і передовою наукою. Принагідно нагадати, що Україна подарувала світу п'ять видатних вчених, удостоєних Нобелівської премії (Ілля Мечников — лауреат в галузі фізіології і медици-

¹ Газета Дзеркало тижня, № 45 (191) 29 листопада 2014 р. – С. 14.

ни (1908 р.), Зельман Ваксман — фізіологія і медицина (1952 р.), Йосеф Шмуель Агнон — література (1966 р.), Роалд Хофман — хімія (1981 р.), Жорж Шарпак — фізика (1992 р.)). На превеликий жаль, у списку лауреатів жодного немає з українським громадянством.

Видається, що вихід має бути не в пошуках пророків серед чужоземців, а в підвищенні престижу наукової діяльності і науковців, збільшенні фінансових асигнувань на розвиток науки (на сьогодні бюджетні асигнування скоротилися до 0,27% ВВП), державній підтримці при проведенні наукових досліджень, а без них нам не подолати глибинної прірви, що виникла між Україною і економічно розвинутими країнами. Радикальні зміни не можуть відбуватися самі по собі. Масове безробіття, дисбаланс попиту та пропозицій на ринку праці, вкрай низький рівень життя, вражаючі відмінності у вітчизняних і зарубіжних умовах праці переконливо свідчать, що «відплив мозків» за кордон є неминучим. Це найбільш негативний наслідок трудової міграції. Проте не варто забувати і про інші наслідки інтелектуальної міграції. Справа в тому, що інтенсивний відтік інтелектуальної еліти та висококваліфікованих спеціалістів призводить до руйнації наукової спадщини, втрати наукового потенціалу України, відновити який фактично неможливо. Як уже зазначалося, втрачаємо не тільки знаних науковців, але й талановиту молодь, за якою майбутнє української науки.

Особливої уваги заслуговують демографічні й соціальні наслідки інтелектуальної міграції, зокрема змінюється генетичний потенціал українського суспільства, зростає соціальне сирітство. На сьогодні в Україні близько 4 млн. українських дітей живуть у родинах, в яких один з батьків, а то й обоє працюють за кордоном. Ці проблеми можуть набути загрозливих масштабів і навіть національної катастрофи. Так, відповідно до Закону України від 19.06.2003 р. №964-IV «Про основи національної безпеки України» основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України є загроза посягань на науково-технічний потенціал України; загострення демографічної кризи; зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу; відплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України тощо.

Запорукою успішного вирішення висвітлених проблем є впровадження наукових засад у процес розбудови держави. А питання підтримки науки є як ніколи актуальним.

Дячкін Михайло Олександрович
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРО ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МАСОВІ ЗАВОРУШЕННЯ

Сучасний етап в історії України характеризується активною громадською позицією значної частини її населення. Це має прояв зокрема у безпосередній участі громадян у вирішенні питань життєдіяльності, що віднесені до функцій держави. Найпоширенішою її формою проведення масових акцій протесту. Вплив громадськості на державу є невід'ємною частиною демократії. Право громадян України брати участь в управлінні державою, збиратися мирно, проводити збори, мітинги, походи і демонстрації закріплено в Конституції України. Одним із ключових у вказаних положеннях є термін «мирно». Але події останніх років показали, що мирні протести можуть переростати у масові заворушення. Причини цього різноманітні, у тому числі дії чи бездіяльність влади або її окремих представників, зневіра громадян у можливість захисту своїх прав у законний спосіб, а також організація таких акцій з метою досягнення певними силами своїх цілей. Нерідко масований тиск значної кількості людей допомагає досягти мети акції, у тому числі й шляхом порушення чинного законодавства. Тому певні сили все частіше вдаються до підбурювання громадян до акцій непокори владі у мирний та із застосуванням насильства спосіб, у тому числі з використанням так званих «тітушок», які вчиняють побиття учасників акції, пошкодження або знищення їх майна, залякування, намагаються провокувати їх до насильницьких дій та погромів, тобто масових заворушень, кримінальна відповідальність за які встановлена статтею 294 КК України. Організація масових заворушень з тяжкими наслідками може виступати складовим елементом так званої гібридної війни, а тому, окрім громадсько-го порядку, може посягати на громадську та національну безпеку.

За останні роки у науці кримінального права України питанням кримінальної відповідальності за організацію масових заворушень приділялось явно недостатньо уваги, особливо за їх вчинення з використанням службового становища. Вказане, на нашу думку, сприяло недооцінюванню

владою, у тому числі правоохоронними органами, необхідності запобігання та своєчасного припинення масових заворушень.

Диспозиція норми про відповідальність за масові заворушення тривалий час залишається поза увагою науковців та законодавця. Так у частинах 1 і 2 статті 294 КК встановлена відповідальність за організацію масових заворушень та активну участь у масових заворушеннях, але не міститься визначення самого поняття «масові заворушення». Законом встановлено кримінальну відповідальність за організацію масових заворушень та активну участь у масових заворушеннях лише у випадку, коли такі заворушення «супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя». Тобто за відсутності вказаних ознак, склад злочину відсутній. Необхідно звернути увагу, що з граматичного тлумачення чинної редакції ч. 1 ст. 294 КК витікає, що відсутність хоча б однієї із вказаних в ній обставин, за винятком двох з альтернативних: захоплення будівель чи захоплення споруд, а також: застосування зброї або застосування інших предметів, які використовувались як зброя, має виключати склад злочину, бо розділяються комою і сприймаються не як альтернативні, а як обов'язкові. З метою усунення вказаного недоліку, початок диспозиції ч. 1 ст. 294 КК України слід викласти у такій редакції: «Організація масових заворушень, що супроводжувались насильством над особою або погромами чи підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд ...». Визначення поняття «масові заворушення» слід закріпити у примітці до статті 294 КК, що дозволить відмежовувати їх від дій, що кваліфікуються як групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК) та хуліганство, вчинене групою осіб (ч. 2 ст. 296 КК).

Організація масових заворушень, утворює об'єктивну сторону першої форми складу цього злочину. Вказане дозволяє стверджувати, що саме протидії організації масових заворушень надає найбільшого значення законодавець, а дії щодо організації масових заворушень, курування ними є найбільш небезпечною формою вказаного злочину. Активна участь у масових заворушеннях утворює другу форму злочину. Відповідно до вказаного, за масові заворушення до кримінальної відповідальності мають обов'язково встановлюватися та притягуватися не тільки безпосередні їх учасники, а, у першу чергу, їх організатори, у тому числі ті, що не приймають безпосередньої участі у самих масових заворушеннях, а виступають їх «ляльководами».

Окрім організації масових заворушень та активної участі в них, у слідчій та судовій практиці звертається увага проблему кримінально-правової оцінки

дій осіб, які провокують виникнення масових заворушення, але при цьому не є їх організаторами або активними учасниками. Дії особи, яка провокує до вчинення злочину іншої особи можуть охоплюватися положенням ч. 4 ст. 27 КК як дії підбурювача, але не у будь-якому випадку. Встановлення кримінальної відповідальності за провокацію підкупу (ст. 370 КК) є одним із прикладів цього. Виходячи з цього, вбачається доцільним проведення поглибленого наукового дослідження феномену «провокатор злочину» та закріплення його визначення у нормі закону про кримінальну відповідальність.

Законодавці деяких зарубіжних країн розмежовують роль організатора, провокатора та активного учасника масових заворушень. Організатором зазвичай є особа, що має певний вплив, чий соціальний статус є впливовим на громадян. Це може бути як и звичайний лідер в групі людей, що його підтримують та слухають, але, нерідко, ним виступає керівник підприємства, організації, установи або й представник влади. Вбачається за необхідне доповнити частину другу ст. 294 КК такою кваліфікуючою ознакою як «вчинені з використанням свого службового становища». Вказане надасть можливість більш повного охоплення обставин, що характеризують дії з організації масових заворушень і мають значення для їх кваліфікації, а також полегшить кваліфікацію злочину, виключив необхідність додаткової кваліфікації за статтею 364 КК та призначення покарання за сукупністю злочинів у порядку, передбаченому ст. 70 КК.

Єфімов Юрій Вікторович

начальник юридичного відділу Державної фінансової інспекції в Харківській області

Стороженко Антон Ігорович

головний спеціаліст-юрисконсульт юридичного відділу Державної фінансової інспекції в Харківській області

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ
ПОЗАПЛАНОВИХ РЕВІЗІЙ В РАМКАХ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ**

Протидія економічній злочинності залишається пріоритетним і водночас складним завданням у діяльності правоохоронних відомств багатьох країн світу. Його вирішення є можливим лише за умови сумісної діяль-

ності відповідних державних органів службових осіб та приватного бізнесу. Тому проблеми налагодження ефективної взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами у сфері виявлення та розслідування економічних злочинів були і залишаються актуальними в наукових дослідженнях і практичній діяльності. Різним аспектам взаємодії у боротьбі з економічною злочинністю присвячено чимало наукових праць. Проте до сьогодні немає єдиних підходів щодо сутності поняття взаємодії класифікації та змісту її форм і способів. Крім того прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України та удосконалення у зв'язку з цим інших нормативно-правових актів вимагають перегляду й удосконалення раніше сформульованих пропозицій і рекомендацій з даного питання.

Органи досудового слідства відіграють важливу роль у протидії злочинності в державі. Проте на сьогодні досудове провадження в Україні не повністю відповідає стандартам досудового розслідування Європейсько-го співтовариства. Саме тому особливої ваги набуває визначення оптимальних правових та організаційних засад діяльності органів досудового слідства, науково обґрунтованих шляхів їх подальшого вдосконалення і розвитку в нових економічних та політичних реаліях, створення надійних гарантій реального забезпечення незалежності слідчих шляхом впровадження в державі низки кримінально-процесуальних реформ та організаційних заходів

Кожен із цих органів створений для боротьби з певними протиправними діями, визначеними чинним законодавством, і має коло завдань та функцій, що закріплені законами України, постановами Кабінету Міністрів України, відомчими нормативно-правовими документами.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 р. № 2939-ХІІ (далі — Закон № 2939) головними завданнями органу державного фінансового контролю є: здійснення державного фінансового контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних

фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно (далі — підконтрольні установи), за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів, дотриманням законодавства про державні закупівлі, діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, винесеним на підставі подання прокурора або слідчого для забезпечення розслідування кримінальної справи.

Державний фінансовий контроль забезпечується органом державного фінансового контролю через проведення державного фінансового аудиту, перевірки державних закупівель та інспектування [2].

Метою досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення, відповідно до ст. 91 КПК України, є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів, тобто встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [1].

Однак, в ході досудового розслідування, зокрема економічних злочинів, можуть виникати обставини, встановлення яких потребує спеціальних знань та навичок, застосування технічних або інших засобів, а також надання консультацій під час досудового розслідування і судового розгляду з цих питань.

У зв'язку із цим, а також для взаємодії органів державного фінансового контролю, для ефективної реалізації завдань та функцій органів Державної фінансової інспекції, організації проведення позапланових ревізій в рамках досудового розслідування, проведення перевірок в якості залучених спеціалістів органів державного фінансового контролю, окрім Закону № 2939 розроблено Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, який затверджено спільним наказом Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України 19.10.2006 р. № 346/1025/685/53 (далі — Порядок взаємодії) та Порядок проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550 (зі змінами та доповненнями) [3, 4].

Проте, на сьогоднішній день існують проблеми пов'язані із внесенням змін до деяких законодавчих актів та їх неузгодженістю між собою.

Так, відповідно до ст. 4 Закону №2939, інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб [2].

Згідно з п. 5 ч. 5, 6, 7, 8 ст. 11 Закону №2939, позаплановою виїзною ревізією вважається ревізія, яка не передбачена в планах роботи органу державного фінансового контролю і проводиться за наявності хоча б однієї з таких обставин, зокрема, у разі надходження доручення щодо проведення ревізій у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, органів прокуратури, органів доходів і зборів, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державного фінансового контролю.

Позапланова виїзна ревізія може здійснюватися лише за наявності підстав для її проведення на підставі рішення суду. Позапланова ревізія підконтрольної установи не може проводитися частіше одного разу на квартал.

Позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені цим Законом до підконтрольних установ, проводяться органами державного фінансового контролю за рішенням суду, ухваленим на підставі клопотання слідчого, прокурора для забезпечення розслідування під час кримінального провадження.

Орган державного фінансового контролю, прокурор або слідчий, який ініціює проведення позапланової виїзної ревізії, подає до суду письмове обґрунтування підстав такої ревізії та дати її початку і закінчення, документи, які відповідно до частин п'ятої і сьомої цієї статті свідчать про виникнення підстав для проведення такої ревізії, а також на вимогу суду — інші відомості [2].

Оскільки взаємодія правоохоронних органів та органів державного фінансового контролю здійснюється тільки на підставі Порядку взаємодії, то відповідно до п. 2.4 якого, позапланова виїзна ревізія на об'єкті контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться у разі надання ним:

– **постанови про призначення ревізії** та відповідного рішення суду, яке є дозволом для органу ДКРС на проведення ревізії, у якому зазнача-

ються: підстави проведення ревізії, дата її початку та дата закінчення, номер, дата та підстави порушення кримінальної справи, орган, що порушив кримінальну справу, — для ревізії у суб'єкта господарювання, який не віднесено Законом до підконтрольних установ;

– **постанови про призначення ревізії**, винесеної після порушення кримінальної справи проти посадових (службових) осіб об'єкта контролю — підконтрольної установи. Якщо справу порушено не проти цих осіб, а за певним фактом, що стосується діяльності підконтрольної установи, до постанови додається дозвіл суду на проведення ревізії;

– інформації про факти, що свідчать про порушення об'єктом контролю — підконтрольною установою законів, та рішення суду про дозвіл на проведення ревізії, який надає органам ДКРС право на проведення ревізії, у якому зазначаються підстави проведення ревізії, дата її початку та дата закінчення [4].

Також, відповідно до п. 29 Порядку № 550, позапланова виїзна ревізія об'єкта контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться у разі надання ним, зокрема, клопотання слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії та ухвали суду про дозвіл на її проведення, в якому зазначаються підстави проведення, дати її початку та закінчення, а також номер кримінального провадження, орган, що здійснює досудове розслідування, дата та підстави повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (для ревізії суб'єкта господарської діяльності, не віднесеного Законом до підконтрольних установ); постанови слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії, винесеної після повідомлення посадовій особі підконтрольної установи, що ревізується, про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення [3].

Проте, для повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення слідчому необхідно зібрати належну доказову базу, а це досить проблематично без проведення позапланової ревізії, результати, якої можуть слугувати доказами вини особи.

Законодавством передбачено, що слідчий звертається з клопотанням до слідчого судді про надання дозволу на проведення позапланової ревізії. Виключенням є тільки випадок коли позапланова ревізія проводиться органами державної фінансової інспекції тільки на підставі постанови слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії, винесеної після повідомлення посадовій особі підконтрольної установи, що ревізується, про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення.

Як зазначено ст. 4 КПК України, кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбаченому цим кодексом, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення [1].

Відповідно до ст. 9 КПК України, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватись вимог Конституції України, цього кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватись закон, який суперечить цьому кодексу [1].

Стаття 131 КПК України передбачає види заходів забезпечення кримінального провадження, якими є виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи та запобіжні заходи. Згідно з ч. 1 ст. 132 КПК України заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом [1].

Відповідно до вимог КПК України, слідчим суддею в межах його компетенції, на етапі досудового розслідування розглядаються, клопотання слідчого (прокурора) по застосуванню заходів забезпечення кримінального провадження, повний перелік видів яких визначений ст. 131 КПК України, клопотання про проведення слідчих дій, визначених у главі 20 КПК України [1].

Чинним КПК України встановлено вичерпний перелік заходів забезпечення кримінального провадження, дозвіл на проведення яких надається на підставі ухвали слідчого судді.

Однак КПК України не передбачена така слідча дія, як проведення позапланової ревізії, а відповідно, і повноваження слідчого судді на її проведення — відсутні.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що надання слідчим суддею дозволу на проведення позапланової ревізії чинним КПК України не передбачено. В КПК України відсутня норма, яка б передбачала процедуру надання слідчим суддею дозволу на проведення позапланової ревізії.

З цього приводу на сьогоднішній день мається неоднозначна практика слідчих суддів щодо призначення позапланових ревізій.

Так, ухвалою від 02.04.2015 року слідчий суддя Червонозаводського районного суду м. Харкова у справі № 646/4212/15-к, посилаючись на вищезазначені норми КПК України, відмовив в задоволенні клопотання прокурора слідчого управління прокуратури Харківської області щодо проведення позапланової ревізії, зазначивши, що ухвала апеляційному оскарженню не підлягає.

Проте, інші слідчі судді задовольняють клопотання слідчих про призначення позапланових ревізій посилаючись та керуючись ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю», ст. ст. 93, 110, 132, 309 КПК України.

Навіть якщо не звертати увагу на відсутність повноважень слідчого та прокурора щодо призначення позапланових ревізій та у зв'язку із цим на відсутність постанов про призначення позапланових документальних ревізій при направленні звернень та ухвал суду, правоохоронними органами не завжди виконується абз. 2 п. 2.4. Порядку взаємодії, яким передбачено, що **правоохоронний орган у робочому порядку (усно) узгоджує орієнтовну дату початку ревізії** із структурним підрозділом (або працівником) органу ДКРС, відповідальним за вирішення оперативних питань взаємодії. У разі отримання правоохоронним органом дозволу суду на проведення позапланової виїзної ревізії, цей дозвіл **за 5 робочих днів** до дати початку ревізії, визначеної в рішенні суду, надається відповідному органу ДКРС [4].

У зв'язку із неузгодженістю орієнтовних дат початку проведення позапланових ревізій, відповідні звернення та ухвали суду надходять до Державної фінансової інспекції в той момент, коли ревізори завантажені проведенням планових та позапланових контрольних заходів. Зазначене призводить до неможливості виконати ухвалу суду та як наслідок позбавляє прокурора або слідчого зібрати достатні докази в кримінальному процесі.

Порядком взаємодії також передбачено механізм використання спеціальних знань працівників Державної фінансової інспекції під час проведення оперативно-розшукових заходів, а також розслідувань кримінальних проваджень, який на теперішній час не зазнав змін.

Так, відповідно до ст. 71 КПК України, слідчий має право залучати до провадження спеціаліста [1].

Відповідно до п. 3.1. Порядку взаємодії, працівники органів ДКРС за зверненнями правоохоронних органів можуть брати участь у перевітках, що проводяться правоохоронними органами у підконтрольних установах (з питань, визначених в абзаці першому пункту 2.2 цього Порядку), та на

інших об'єктах контролю (з питань, визначених в абзаці другому пункту 2.2 цього Порядку), — як спеціалісти [4].

На практиці, у переважній більшості таких випадків слідчі та органи дізнання звертаються до органів Держаної фінансової інспекції України, виступаючи ініціатором процесу взаємодії про виділення спеціаліста.

Залучення працівників Держфінінспекції, в якості спеціалістів до участі в перевірках, що проводять правоохоронні органи, може здійснюватися на строк до 10 робочих днів. Відповідно до п. 2.5 та п. 3.1 Порядку взаємодії, цей строк, за письмовим зверненням правоохоронного органу, може бути подовжений виключно Головою Голови КРУ (його заступниками), начальниками контрольно-ревізійних управлінь в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі (їх заступниками). На практиці такий порядок дещо ускладнює механізм продовження строків. На нашу думку, з метою оперативності вирішення даного питання необхідно внести зміни до існуючого наказу, передбачивши право надання дозволу на продовження строку участі фахівців ДФІ у якості спеціалістів керівникам (їх заступникам), з яких виділяються такі працівники (від найвищого рівня до найнижчого). Така позиція підтримується також практичними працівниками оперативних та слідчих правоохоронних органів.

Дослідивши нормативну базу щодо взаємодії правоохоронних органів та органів державного фінансового контролю можна зробити висновок, що неузгодженість Закону №2939, Порядку №550 та Порядку взаємодії з Кримінальним процесуальним кодексом України перешкоджає виконанню повноважень як органу досудового розслідування, прокурора, так і органу державного фінансового контролю.

Питання взаємодії правоохоронних і контролюючих органів у тій чи іншій мірі досліджувалося багатьма науковцями та практичними працівниками, а саме: російськими вченими — В. Бурцевим, А. Моруковою, О. Грачовою, Е. Соколовою та вітчизняними науковцями — Л. Савченко, О. Дорогих, Б. Усач, В. Мурашко, О. Кузьменко, О. Дульським, М. Бариніною-Закіровою, О. Забрудським, О. Матвієнко, Л. Фещенко та ін.

Однак серед науковців не має єдиного підходу щодо класифікації напрямів і форм взаємодії зазначених органів.

Саме для унормування механізмів регулювання відповідних правовідносин на законодавчому та нормативно-правовому рівні необхідно в теорії виробити єдиний оптимальний підхід щодо розуміння явищ, пов'язаних з процесом взаємодії таких органів державної влади як правоохоронних органів так органів державного фінансового контролю.

Так, для проведення ревізії за зверненням правоохоронних органів обов'язково складається відповідно до компетенції органу державного фінансового контролю — програма ревізії на підставі питань, що містяться у відповідному зверненні, постанові про призначення ревізії, рішенні суду, яка до початку ревізії повинна бути письмово погоджена з правоохоронним органом, який виступає ініціатором проведення ревізії.

З метою максимального використання можливостей ревізії необхідно ставити перед ревізором у завданні такий перелік питань, який охоплював би всі обставини, які підлягають документальній перевірці, з урахуванням способу скоєння злочинних дій.

Необхідно звернути увагу на те, що дуже часто на практиці співробітники правоохоронних органів, виконуючи свої обов'язки по виявленню та розслідуванню економічних злочинів, зводять свою роботу лише до призначення ревізії. При цьому вони не беруть участь у роботі з бухгалтерськими документами, не проводять активної роботи по взаємодії з ревізорами, доручаючи їм самостійно виявляти нові факти порушень та брати по ним пояснення від посадових осіб. Необхідно зазначити, що не слід перекладати функції співробітників правоохоронних органів на ревізорів, так як у багатьох випадках доцільніше спочатку допитати посадових осіб по конкретних обставинах у присутності ревізора з тим, щоб він міг врахувати ці пояснення при виборі необхідних прийомів, методів та направлень документальної перевірки.

Якщо в ході ревізії виникає потреба використання методів фактичної перевірки, то це також необхідно узгоджувати з ініціатором ревізії, оскільки може виникнути загроза дублювання ревізорських та слідчих дій.

Іноді матеріали кримінального провадження можна доповнити або уточнити шляхом допиту ревізора у якості свідка.

У процесі проведення ревізії представник правоохоронних органів, ініціатор ревізії, зобов'язаний спрямовувати роботу ревізора на об'єктивне вивчення усіх фактів і явищ фінансово-господарської діяльності, що перевіряються, а також попередити можливість впливу на ревізора зацікавлених осіб.

Тільки за умов повної узгодженості дій ревізорів та ініціаторів позапланової ревізії можливо досягнути найкращого результату.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст]: Кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

2. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні [Текст]: Закон України від 26.01.1993 №2939-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

3. Порядок проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами [Текст] : постановою Кабінету міністрів України від 20.04.2006 № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

4. Порядок взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України [Текст] : наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

Коваленко Євгеній Валерійович
завідувач спеціальної кафедри № 3
ІПЮК для СБ України НЮУ ім. Яро-
слава Мудрого, кандидат юридичних
наук

ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК УМОВА ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Контррозвідувальна діяльність, як спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, в умовах сьогодення відіграє провідну роль у захисті державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного і оборонного потенціалу України. Тому, природнім є визначення законодавцем Служби безпеки України спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності.

Специфічність контррозвідувальної діяльності визначається через її мету та завдання. Зокрема, згідно із статтею 2 ЗУ «Про контррозвідувальну діяльність» метою контррозвідувальної діяльності є попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення

умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення. Завданнями контррозвідувальної діяльності є:

- добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;

- протидія розвідувальній, терористичній та іншій діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;

- розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян.

Беззаперечним є те, що досягнення цієї мети та вирішення завдань неможливе без допомоги громадян України та інших осіб в рамках співробітництва із ними на умовах добровільності і конфіденційності. Тому забезпечення безпеки конфідентів контррозвідки, їх соціальний та правовий захист потребують підвищеної уваги з боку держави.

Так історично склалося, що контррозвідувальна діяльність у юридичній науці та практичній діяльності правоохоронних органів вважалась підвидом оперативно-розшукової діяльності та особливо не виокремлювалась. У своїй діяльності Служба безпеки України керувалась вимогами Конституції України, Кримінального та Кримінального процесуального кодексами України, законів України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та ін. Згідно із вимогами цих нормативно-правових актів вирішувались питання соціального та правового захисту осіб, що співробітничать з органами СБУ на конфіденційній основі.

Зокрема, у положеннях ч. 1 ст. 43 КК України, п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначено *спеціальне завдання*, як основу відносин СБ України з особою в рамках виконання повноважень з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

У ч. 1 ст. 43 КК України «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» встановлено, що не є злочином вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка, відповідно до закону, виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності.

Згідно із ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, перебуває під захистом держави.

Після прийняття у 2002 році ЗУ «Про контррозвідувальну діяльність», завдяки чому було розмежовано об'єкти і суб'єкти оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. Утім питання соціального та правового захисту конфідентів, які виконують завдання контррозвідувальної діяльності, залишились поза увагою законодавця. Говорячи про це, ми маємо на увазі випадки, коли конфідент контррозвідувального підрозділу перебуває у контакті з представником іноземної держави та здійснює дії по добуванню інформації про ознаки чи факти його розвідувальної діяльності, або увійшов до складу диверсійно-розвідувальної групи незаконного збройного формування, що діє в районі проведення антитерористичної діяльності на сході України.

І в одному, і в іншому випадку, за певних обставин, дії такої особи можна кваліфікувати за ознаками складу злочину, передбаченого ст. ст. 111 «Державна зрада», 113 «Диверсія», 258 «Терористичний акт», 260 «Створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань» тощо. У такому разі питання його звільнення від кримінальної відповідальності є відкритим, оскільки вищезгадані приклади не охоплюються поняттям виконання спеціального завдання як умови для звільнення від кримінальної відповідальності в порядку ч. 1 ст. 43 Кримінального кодексу України. А у разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання завдань контррозвідувальної діяльності, питання захисту такої особи з боку держави є відкритим.

Виявлені прогалини у законодавстві, що регулює здійснення контррозвідувальної діяльності, створюють умови, за яких механізм звільнення особи від кримінальної відповідальності, у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 43 КК України, може не спрацювати, а держава, в особі Служби безпеки України, не має можливості в повному обсязі захистити таку особу в соціальному та правовому плані.

Отже, викладене вище дозволяє дійти висновку про доцільність внесення наступних

змін до законодавства:

– до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» включити норму щодо соціального і правового захисту особи, яка залучається до виконання завдань контррозвідувальної діяльності, за аналогією із ст. 13 Закону України «Про опера — оперативно-розшукову діяльність»;

- назву ст. 43 КК України доповнити словами «або завдання контррозвідувальної діяльності»;
- ч. 1 ст. 43 КК України після слів «... злочинної діяльності» доповнити фразою «або завдання контррозвідувальної діяльності в умовах воєнного стану чи збройного конфлікту».

Парфило Олег Анатолійович
начальник відділу ІСТЕ СБ України,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник

БОРОТЬБА З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ: ЗАКОНОДАВЧИЙ ДОСВІД ФРН

Анотація: Розглянуто досвід ФРН у сфері державного регулювання питань боротьби зі злочинами в кіберпросторі. Надано пропозиції щодо створення в Україні цілісної системи кібербезпеки національного рівня.

Annotation: Experience of Federal Republic of Germany in the field of government regulation of issue concerned with crime prevention in cyberspace has been considered. Proposals to form whole of cyber security of national level in Ukraine have been presented.

Глобальна інформатизація світового співтовариства й розвиток мережі Інтернет призвели до того, що інформаційно-телекомунікаційні інфраструктури багатьох країн, у тому числі Федеративної Республіки Німеччина й України, їх національні інформаційні ресурси виявилися досить уразливими об'єктами впливу з боку терористичних та інших злочинних організацій, а також окремих кіберзлочодіїв. Згідно даних німецького оператора зв'язку Deutsche Telekom (карти кібератак у реальному часі) наша країна є одним з лідерів за кількістю кібератак у всьому світі. Україна у цьому переліку держав, з яких надходить кіберзагроза, станом на жовтень 2015 року опинилася на шостому місці після Китаю, США, Індонезії, РФ та В'єтнаму [1].

За висновками вітчизняних фахівців, однією з причин цього є те, що українське законодавство, яке регулює питання існування кіберпростору і боротьби зі злочинами з використанням інформаційних технологій, не відповідає сучасним реаліям, а тому не є ефективним [2, с. 2-3].

В Україні основну нормативно-правову базу з протидії кіберзлочинності складають Конституція України, у ст. 17 якої відзначається, що забезпечення інформаційної безпеки України є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу. Окрім Конституції положення щодо боротьби з кіберзлочинністю містяться у Конвенції про кіберзлочинність від 23.11.2001 р., ратифікованої Верховною Радою України 07.09.2005 р. та додатковому Протоколі до неї, ратифікованому 21.07.2006 р.; Кримінальному кодексі України, зокрема розділі XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку»; Кримінальному процесуальному кодексі України, зокрема ст. 263 «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж», ст. 264 «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», ст. 268 «Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу». Значне місце у боротьбі з кіберзлочинністю посідає Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 8) та низка інших законодавчих актів, серед яких можна виділити Закони України «Про телекомунікації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» тощо.

В той же час для формування надійної системи протидії кіберзагрозам, їх виявлення, нейтралізації, усунення наслідків та притягнення до відповідальності винних осіб надзвичайно є цікавим законодавчий досвід ФРН в організації боротьби з кіберзлочинністю.

Значний вплив на розвиток законодавства ФРН у сфері протидії кіберзлочинності здійснила Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. Дотримуючись норм Конвенції, кримінальне законодавство Німеччини містить сім складів комп'ютерних злочинів. Наприклад, втручання в роботу телекомунікаційного обладнання § 317 Strafgesetzbuch (StGB) — перешкоджання або загроза роботі телекомунікаційного обладнання, що використовується для суспільних цілей шляхом його руйнації, пошкодження, псування, позбавлення електроживлення [3].

У ФРН питанням боротьби з кіберзлочинністю також присвячено § 20к Закону «Про федеральне управління кримінальної поліції та співробітництво федерації і земель за кримінальними справами» від 07.07.1997 р., згідно з яким в окремих випадках дозволяється проводити санкціонований негласний онлайн-обшук.

Відповідно до § 20к зазначеного Закону Федеральна кримінальна поліція може без відома підозрюваного, проникати за допомогою технічних засобів до інформаційно-технічних систем, що використовуються підозрю-

ваним, та вилучати з них дані про нього, за умови наявності встановлених фактів того, що існує загроза:

- здоров'ю, життю або свободі особи;
- суспільним цінностям, які становлять основу стабільності держави або основу існування людей.

Ці заходи є допустимими, якщо існує достатня упевненість (з урахуванням встановлених у кожному конкретному випадку фактів) у тому, що у разі не проведення цього заходу в найближчому майбутньому певною особою може бути завдана шкода вищевказаним правовим цінностям. Ці заходи можуть бути проведені лише в тому разі, якщо вони є необхідними для виконання обов'язків відповідно до § 4а (боротьба з міжнародним тероризмом) Закону «Про федеральне управління кримінальної поліції та співробітництво федерації і земель за кримінальними справами» і виконання таких обов'язків в інший спосіб є безперспективним або надто складним.

Під час використання спеціальних технічних засобів:

- до інформаційно-технічної системи вносяться тільки ті зміни, які потрібні для збирання даних;
- після закінчення заходу вносяться всі можливі технічні зміни, які автоматично повертають систему до вихідного стану.

Засоби, що використовуються, мають забезпечувати технічний захист від несанкціонованого використання. Скопійовані дані мають бути технічно захищені від змін, несанкціонованого використання та несанкціонованого ознайомлення.

Використання технічного засобу має бути запротокольоване із зазначенням:

- характеристик технічного засобу і часу його використання;
- технічних даних ідентифікації інформаційно-технічної системи, а також тих систем, в яких проводилися навіть незначні зміни;
- інформації, що дозволяє встановити місце розташування зібраних даних;
- відомостей про підрозділ, який проводить цей захід.

Дані протоколу можуть використовуватися з метою підтвердження для підозрюваного законності проведення заходу або для встановлення публічного місця, де проводився цей захід. Ці відомості мають зберігатися до закінчення наступного календарного року, а потім автоматично знищуватися за винятком випадків указаних в законі [4].

Слід зазначити, що у ФРН основну діяльність щодо боротьби з кіберзлочинністю здійснює Федеральна кримінальна поліція. З червня

2011 року офіційно розпочав роботу Національний центр кіберзахисту (NCAZ). Його функціональними завданнями є своєчасне виявлення і запобігання хакерським атакам, а також координація роботи цілого ряду федеральних відомств у боротьбі з кіберзлочинністю. Центр функціонує у сфері управління Федерального відомства захисту інформаційних систем ((BSI) — формує вимоги із захисту інформації в інформаційних системах держави), при безпосередній участі співробітників Федерального відомства захисту конституційного ладу ((BfV) — здійснює оперативно-розшукові та контррозвідувальні заходи з виявлення кіберзлочинців) та Федерального відомства цивільного захисту й допомоги при стихійних лихах ((BBK), вживає заходи щодо усунення суспільно небезпечних наслідків реалізації кібератак), а також Федерального відомства у кримінальних справах ((BKA) — розслідує кримінальні справи у сфері порушень законодавства з охорони інформації), федеральної поліції (BPol), митниці (ZKA), Федеральної служби розвідки (BND) і Бундесверу [5]. NCAZ також співпрацює з інститутами ЄС, що займаються питаннями кіберзахисту, наприклад, з Європейським агентством з мережевої та інформаційної безпеки (ENISA).

Відповідно до рекомендацій BSI, NCAZ веде, зокрема, збір інформації про терористичні загрози, виявлення вразливостей в ІТ-продуктах, пошук та ідентифікація ініціаторів кібератак тощо.

Таким чином, державне регулювання кіберпростору з метою протидії зростаючій кількості злочинів з використанням комп'ютерних технологій є загальноприйнятою практикою країн Європейського Союзу в число яких входить і ФРН.

Висновок: Для ефективної боротьби з кіберзлочинністю в умовах сьогодення необхідно використовувати найкраще із зарубіжного досвіду протидії злочинам в інформаційній сфері. У зв'язку з цим, є нагальною потреба створення в Україні цілісної системи кібербезпеки національного рівня. Одним з її головних елементів, на наш погляд, може стати формування на базі Служби безпеки України Центру реагування на кіберінциденти, з наданням йому статусу міжвідомчої координації у сфері попередження, розкриття і розслідування кіберзлочинів. До його завдань слід віднести: моніторинг інформаційних систем на предмет уразливості до кібератак, пошук та автоматизоване блокування інформації, що спрямована на підрив національної безпеки, координація заходів із протидії кібератакам між суб'єктами кібербезпеки, здійснення міжнародної взаємодії з питань протидії кіберзагрозам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Übersicht über die aktuellen Cyberangriffe auf DTAG-Sensoren (aufgezeichnet von 180 Sensoren) // сайт Deutsche Telekom AG [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://www.sicherheitstacho.eu>.
2. Орлов О. В., Онищенко Ю. М. Актуальні напрями державної політики України у сфері боротьби з кіберзлочинністю // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – X. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. – Вип. 3 (42). – С. 1-6.
3. Strafgesetzbuch (StGB) vom 15.05.1871 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт законодавства ФРН. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de>.
4. Манжай О. В. Досвід Великобританії, ФРН та КНР / О. В. Манжай // Начально-тренувальний центр боротьби з кіберзлочинністю та моніторингу кіберпростору на громадських засадах [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://cybercorp.in.ua/index.php/naukovi-statti/80-naukovi-statti/201-dosvid-velikobritaniji-frn-ta-krn>.
5. Gesetz über die Errichtung des Bundesamtes für Sicherheit in der Informationstechnik (BSI-Errichtungsgesetz) vom 01.01.1991 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Федерального відомства безпеки інформаційних систем ФРН. – Режим доступу : <https://www.bsi.bund.de>.

Пінчук Ігор Станіславович

доцент СК №3 ІПЮК для СБ України
НЮУ ім. Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОВОКАЦІЮ КОРУПЦІЙНОГО ЗЛОЧИНУ

Боротьба з корупцією на сьогодні є одним із пріоритетних завдань, яке стоїть перед державою і суспільством. Без активних зусиль щодо її вирішення в Україні немає перспектив економічних, правових і політичних реформ. Особливо небезпечною є кримінальна корупція у сфері діяльності органів влади та управління, судових і правоохоронних органів, зокрема одержання/надання неправомірної вигоди — злочини, передбачені ст. ст. 368–369-2 Кримінального кодексу України (КК України). З криміналістичної точки зору ці злочини є специфічними — вони не залишають значної кількості традиційних слідів. На механізм їх скоєння накладають відбиток особливості суб'єктів злочину — службових осіб, які у більшос-

ті мають юридичні знання, а вагома частка з них — й професійні навички саме у судовій та правоохоронній діяльності. Це дозволяє їм обирати витончені способи одержання неправомірної вигоди, чинити активну протидію як під час викриття факту злочину, так і в ході подальшого досудового розслідування кримінального провадження. Зазначені фактори суттєво впливають як на особливості механізму злочинної діяльності, так і організацію документування, обрання тактики окремих оперативно-розшукових заходів або слідчих дій.

В сучасних умовах високий рівень організованості та кримінального професіоналізму корупціонерів значною мірою ускладнює діяльність правоохоронних органів по викриттю та документуванню корупційних правопорушень. У зв'язку з цим оперативним підрозділам доводиться витратити чималих зусиль, щоб за допомогою оперативно-розшукових сил та засобів виявити конкретні факти протиправної діяльності. При цьому, на жаль, можуть мати місце певні «перегини», які не завжди відповідають вимогам закону, зокрема, провокація одержання/надання неправомірної вигоди (діяння, вчинення якого передбачено ст. 370 КК України).

Проблема провокації злочину є досить актуальною для працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів, на які покладено функції боротьби з корупцією. При документуванні корупційних діянь оперативний співробітник діє на вузькій грані («ходить по лезу ножа») між контролем за злочином та провокацією злочину і треба мати професійну майстерність для визначення допустимих меж.

Протиправні дії щодо провокації злочину можуть бути пов'язані як з нерозумінням, так і з прямим ігноруванням або нехтуванням вимог закону з боку співробітників правоохоронних органів. Це може бути пов'язано і з бажанням отримати високі показники у службовій діяльності за будь-яких умов, і з прагненням реалізувати в такий спосіб свої особисті інтереси (помста, усунення з посади особи, яка не бажає «вирішувати» певні питання за для самого працівника правоохоронного органу або близьких до нього осіб). В останньому випадку кримінальна відповідальність може наставати за сукупністю злочину, що розглядається, та інших злочинів (як службових, так і злочинів проти правосуддя).

Підґрунтям таких протиправних проявів можуть бути: низький професійний рівень працівників правоохоронних органів, їх моральна та духовна деградація, недостатньо дієві механізми відомчого і процесуального контролю та системи прокурорського нагляду за дотриманням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування.

Провокація виражається в тому, що провокатор переконує яку-небудь особу стати підбурювачем до здійснення злочину або надати допомогу в здійсненні злочину або самому вчинити злочин. Усе це робиться з метою наступного викриття підбурювача, пособника або виконавця.

Питання щодо оцінки дій провокатора неодноразово ставилось в юридичній літературі та має одноманітне рішення.

По змісту дії провокатора утворюють підбурювання до здійснення злочину. Що ж стосується мотивів і цілей провокатора, то вони лежать за рамками поняття підбурювання. Як відомо, підбурювач може діяти з різними цілями й за різними мотивами, підбурюючи іншу особу до здійснення того або іншого злочину. Мотиви й мета підбурювача, не впливаючи на юридичну кваліфікацію його дій, враховуються при призначенні заходу покарання.

Таким чином, дії провокатора повинні розглядатися й кваліфікуватися як дії підбурювача. Таку позицію має й судова практика.

Як і всякий підбурювач, провокатор підлягає кримінальній відповідальності при наявності в його діях прямого наміру на підбурювання іншої особи до здійснення злочину: винний усвідомлює, що він схиляє іншу особу до здійснення злочину й бажає цього. Тому не можна розглядати як підбурювання таку провокаційну діяльність, коли винний переконаний, що особа, яка провокує, за власною ініціативою чинить готування або замах до скоєння злочину. Сприяння скоєнню злочину в таких випадках буде підпадати під поняття пособництва злочину, якщо особа дає поради, вказівки або створює інші умови, що сприяють скоєнню злочину.

Рубашенко Микола Анатолійович
асистент кафедри кримінального права
№ 1 НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кан-
дидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ, ЩО ОСОБЛИВО ОБТЯЖУЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ І НЕДОТОРКАННІСТЬ УКРАЇНИ

Проаналізовано передбачені в ч. 3 ст. 110 КК ознаки, що особливо обтяжують відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. Наведені пропозиції з удосконалення кримінального закону.

Rubashchenko M. A. On the question of features that increase the encroachment on territorial integrity and inviolability of Ukraine. This article analyzes features, which is especially aggravating for the encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine under Art. 110 of the Criminal Code. The author developed the proposals to improve the criminal law.

У ч. 3 ст. 110 КК установлена найбільш сувора відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, а саме за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків. Тобто в ч. 3 цієї статті законодавець передбачив кваліфікуючі ознаки, які особливо обтяжують відповідальність. Зазначені ознаки — загибель людей або інші тяжкі наслідки — відображають фактичне заподіяння тяжкої шкоди (а не тільки створення реальної загрози) об'єктам кримінально-правової охорони, що й обумовило визнання законодавцем цього злочину особливо тяжким.

На відміну від частин 1 і 2 ст. 110 КК, в яких передбачено усічено-формальний склад злочину, у ч. 3 ст. 110 КК склад злочину — матеріальний. Це означає, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони виступають: а) суспільно небезпечні дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, б) їх наслідки — загибель людей або інші тяжкі наслідки, в) причинний зв'язок між зазначеними діями і наслідками. Злочин визнається закінченим із моменту настання тяжких наслідків. Причинний зв'язок указує на те, що зазначені дії передували наслідкам у часі і в конкретній ситуації виступили головною, визначальною умовою (фактором) їх настання.

По-іншому виглядає й суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 110 КК. По-перше, зміст умислу характеризують ознаки, які відображають ставлення особи не лише до вчинюваних нею дій, а й до їх тяжких наслідків. Тобто це може бути як прямий, так і непрямий умисел. По-друге, така конструкція об'єктивної сторони злочину допускає визнання змішаної форми вини. У такому разі зазначені в частинах 1 або 2 ст. 110 КК дії вчинюються особою умисно, а її ставлення до тяжких наслідків характеризується як необережність у формі злочинної самовпевненості або злочинної недбалості (ст. 25 КК).

Деякі питання, що стосуються змісту тяжких наслідків у цьому складі злочину в науці кримінального права вирішуються по-різному і потребують більш детального розгляду. Насамперед, це стосується поняття «загибель людей», яке визначається по-різному, і це при тому, що воно

також передбачено в деяких інших статтях КК. Законодавець також використовує поняття «загибель кількох осіб» (ч. 3 ст. 286, ч. 3 ст. 414, ч. 2 ст. 415 КК), «загибель населення» (ч. 2 ст. 253 КК), «загибель людини» (ч. 3 ст. 258, ч. 3 ст. 270¹ КК).

При аналізі «загибелі людей» стосовно ч. 3 ст. 110 КК більшість учених наполягають на поширювальному способі тлумачення, згідно з яким загибель людей означає заподіяння смерті хоча б одній людині [1, с. 86; 3, с. 59-60; 6, с. 122; 7, с. 280]. Підтримується таке тлумачення і в роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України, в яких загибель людей розуміється як заподіяння смерті хоча б одній особі або як випадки смерті однієї або кількох осіб. Водночас висловлена й критика такого розуміння «загибелі людей». Так, В. О. Навроцький указує, що з граматичної точки зору слово «людей» означає тільки множину, а термін «загибель людей» рівнозначне терміну «загибель кількох осіб» і вживається на протигагу термінам, що позначають смерть однієї особи (напр., смерть потерпілого) [4, с. 47].

На наш погляд, зміст поняття «загибель людей» за ч. 3 ст. 110 КК слід визначати з обов'язковим урахуванням того словосполучення, до якого включені зазначені слова, тобто в сукупності зі словами «або інші тяжкі наслідки». Осмислення цього словосполучення в цілому дає підстави для висновку, що загибель людей визнається одним із видів тяжких наслідків. Це означає, що загибель людей слід розглядати як вид тяжких наслідків, виділений за ознакою об'єкта (життя людини), якому заподіюється такий наслідок. У такому смислового значенні поняття «загибель людей» охоплює собою наслідки у вигляді смерті не тільки декількох осіб, а й смерті однієї особи, яка безсумнівно є тяжким наслідком сама собою. Указівка на людей у розглядуваному словосполученні означає, що йдеться про загибель саме людей, як одного з видів живих істот. У тих випадках, коли необхідно вказати на кількість потерпілих осіб законодавець використовує інше формулювання — «загибель кількох осіб». На користь викладеного нами розуміння загибелі людей за ч. 3 ст. 110 КК говорить і те, що загибель однієї людини сама собою є тяжким наслідком, а формулювання «загибель людей або інші тяжкі наслідки» охоплює всі види тяжких наслідків.

Під «іншими тяжкими наслідками» за ч. 3 ст. 110 КК слід розуміти будь-які, крім загибелі людей, інші види таких наслідків. Відсутність у законі ознак, які конкретизують такі наслідки означає, що це поняття відноситься до так званих оціночних понять, які є загальновідомими в науці кримінального права. Це означає, що тяжкість наслідків визначається в кожному конкретному випадку стосовно фактично заподіяних наслідків

і з урахуванням усіх обставин учинення злочину. Науковці, які тлумачили це поняття відносно ч. 3 ст. 110 КК, як правило, вказували на наслідки у виді шкоди здоров'ю, значних матеріальних збитків, нанесення шкоди громадському порядку та міждержавним відносинам [2, с. 56; 3, с. 60-61; 7, с. 280].

На наш погляд, основні види тяжких наслідків за ч. 3 ст. 110 КК належать до таких груп: 1) заподіяння шкоди територіального характеру (безпосереднє порушення територіальної цілісності України); 2) заподіяння шкоди воєнного чи політичного характеру (внутрішній або зовнішній воєнний конфлікт, розрив дипломатичних стосунків з певною державою тощо); 3) шкода громадському порядку (масові безпорядки); 4) фізична шкода (заподіяння смерті потерпілому, тяжких тілесних ушкодження хоча б одній особі або середньої тяжкості — двом і більше особам, заподіяння легких тілесних ушкоджень значній кількості осіб); 5) матеріальна шкода у великих чи особливо великих розмірах.

Основною вадою формулювання «загибель людей або інші тяжкі наслідки» за ч. 3 ст. 110 КК ми вважаємо відсутність в ньому буквального відображення тяжких наслідків у сфері основного об'єкта цього злочину, вчинюваного в перших двох формах («дії, вчинені з метою...»). Такими наслідками є фактичне порушення територіальної цілісності України, тобто реальне відторгнення будь-якої частини території України шляхом установлення фактичного верховенства над цією територією або придбання чи передачі суверенних прав на неї без згоди Українського народу, вираженої на всеукраїнському референдумі. Відображення таких наслідків убачається логічним і правильним як в юридичному аспекті, так і в соціальному, оскільки це посилює превентивний вплив кримінально-правової норми. Недарма, ч. 2 ст. 308 КК Грузії передбачає відповідальність за «ті ж дії, які призвели до втрати всієї території Грузії чи її частини або інші тяжкі наслідки». Таким чином, у ч. 3 ст. 110 КК додатково необхідно вказати на тяжкі наслідки у вигляді «втрати частини території України чи суверенних прав на неї».

Другою вадою кваліфікуючих ознак, що особливо обтяжують відповідальність за ч. 3 ст. 110 КК у чинній редакції, на наш погляд, є те, що вони поширюються і на третю та четверту форми вчинення цього злочину (публічні заклики та розповсюдження матеріалів із закликами). Проведені нами дослідження показало, що дії в цих формах є менш суспільно небезпечними порівняно з діями, вчинюваними в перших двох формах [5, с. 4, 9]. Крім того, вони мають особливості, що стосуються характеру

суспільної небезпечності, безпосереднього об'єкта злочину та інших елементів та ознак складу злочину. Публічні заклики та розповсюдження матеріалів із закликами, визнаються самостійними формами за відсутності ознак співучасті у вчиненні злочину в першій чи другій формах. Це означає, що після закінчення дій у третій та четвертій формах посягання, ці особи не приймають жодної участі в діях осіб, на яких вплинули заклики. У разі настання вищезазначених тяжких наслідків вони перебуватимуть у причинному зв'язку з діями інших осіб.

Виходячи з викладеного ми вважаємо, що при виділенні кримінальної відповідальності за публічні заклики та розповсюдження матеріалів із такими закликами в окрему статтю «загибель людей або інші тяжкі наслідки» не потрібно визнавати кваліфікуючими ознаками, що обтяжують або особливо обтяжують відповідальність. Таке рішення узгоджується зі змістом частин 2 і 3 ст. 109, статей 258², 295, 436 КК, в яких встановлена кримінальна відповідальність за публічні заклики або розповсюдження матеріалів із закликами, однак відсутні зазначені кваліфікуючі ознаки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : моногр. / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара. – 3-тє вид., перероб. та доп. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 198 с.

2. Кримінальне право (Особлива частина) : підруч. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. – Луганськ : вид-во «Елтон-2», 2012. – 780 с.

3. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін. ; за ред. П. С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.

4. Навроцький В. О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків : проблеми встановлення змісту та кваліфікації / В. О. Навроцький // Криміно-правова охорона життя та здоров'я особи : Матеріали наук.-практ. конф. 22-23 квіт 2004 р. – К. – Х. : Юрінком Інтер, 2004. – 260 с.

5. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / М. А. Рубашенко ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. – Харків, 2015. – 20 с.

6. Скулиш Є. Д. Злочини проти основ національної безпеки України : навч. посіб. / Є. Д. Скулиш, О. Ю. Звонарьов. – К. : Наук.-вид. відділ Нац. акад. СБУ, 2011. – 220 с.

7. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: учеб. / Е. Н. Алиева, А. П. Бабий, Т. А. Гончар и др. ; отв. ред. проф. Е. Л. Стрельцов. – Х. : ООО «Одиссей», 2006. – 720 с.

Фастовець Валерій Анатолійович
начальник наукової лабораторії НА СБ
України, кандидат юридичних наук

ЩОДО ДЕЯКИХ ПРОБЛЕМНИХ МОМЕНТІВ РОЗШИРЕННЯ ПРЕДМЕТУ КОНТРАБАНДИ ЗА РАХУНОК ОКРЕМИХ ВИДІВ ТОВАРІВ

Анотація. Доповідь присвячена аналізу підстав декриміналізації «товарної» контрабанди та обґрунтуванню необхідності розширення її предмету за рахунок окремих видів товарів.

15 листопада 2011 року Верховною Радою України внесено зміни до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності [1]. Внаслідок внесення вказаних змін контрабанда товарів (окрім культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих та вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (за виключенням гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації) була виведена з правового поля кримінальної юстиції.

Обґрунтуванням необхідності введення такої новації ініціатори вказаного законопроекту називали очікування позитивного економічного ефекту та значних надходжень до Державного бюджету України у вигляді штрафів та конфіскації предметів адміністративних правопорушень. Зокрема, у 2011 році колишній голова Митної служби України І. Калетник повідомив, що декриміналізація дозволила б митним органам за рік конфіскувати товарів на суму більше 1 млрд. грн. (з урахуванням кримінального та адміністративного конфіскату) та стане більш ефективним інструментом у протидії незаконному переміщенню товарів. Адже кримінальну відповідальність за контрабанду замінили вагомими фінансовими санкціями — штраф у розмірі 100% від вартості виявленого контрабандного товару разом з його конфіскацією, а також конфіскацією товарів та транспортних засобів з спеціально виготовленими тайниками, що використовувалися для його перевезення. За повторне вчинення

аналогічного правопорушення протягом року цією ж самою особою розмір штрафу збільшувався (200% вартості контрабандних товарів). [2]

Однак, як показала практика роботи митних органів у 2012-2014 роках, декриміналізація відповідальності за контрабанду не принесла відчутної користі ані державі, ані легальному сектору економіки. Як стверджують окремі економічні оглядачі, надходження до бюджету особливо не збільшилися, а обсяги тіншового ринку за окремими позиціями помітно виростили. Результати аналізу статистичних даних щодо вчинення даного виду правопорушень дозволяють стверджувати, що очікуваного позитивного ефекту від декриміналізації товарної контрабанди так і не відбулося. Бажання зменшити тиск з боку правоохоронних органів на підприємців призвело до збільшення загальної чисельності вчинених подібних правопорушень, появи численних контрабандних схем, а також активізації злочинних угруповань та окремих осіб, які спеціалізуються на незаконному переправленні через митний кордон України товарів народного споживання (як правило — підакцизних та контрафактних). Вказані неправомірні дії окрім спричинення економічних збитків державі та легальним підприємствам-виробникам, створюють реальну загрозу життю та здоров'ю громадян, які споживають та використовують товари сумнівної якості [2; 3; 4].

Вказане питання набуває особливої актуальності з огляду на анексію Автономної Республіки Крим та проведення АТО на території Донецької та Луганської областей, що пов'язано з різким збільшенням обсягів незаконного переміщення товарів народного споживання на вказані території, у тому числі — для потреб незаконних збройних формувань. Подібні протиправні дії створюють безпосередню загрозу національній безпеці України. [5; 6]

Підсумовуючи наведене, вважаємо, що на даний час актуалізувалося питання запровадження кримінальної відповідальності за вчинення незаконного переміщення через митний кордон України окремих видів товарів, що зумовлено наступними чинниками:

1. Ефективне та своєчасне викриття злочинних контрабандних схем, попередження фактів вчинення контрабанди, встановлення всіх осіб, причетних до здійснення цієї незаконної діяльності, є можливим лише за умови застосування оперативного-розшукових та кримінальних процесуальних інструментів (проведення слідчих (розшукових) дій, вжиття заходів забезпечення кримінального провадження, використання конфіденційного співробітництва, затримання винних осіб тощо).

2. Необхідність термінового припинення контрабандного постачання товарів в зону проведення АТО вимагає вжиття найбільш ефективних та дієвих заходів.

3. Кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі у багатьох випадках є вагомим стримуючим фактором, адже декриміналізація контрабанди фактично прирівняла її до законної діяльності з деяким ризиком понести певні фінансові втрати у випадку виявлення цих фактів правоохоронними органами. Натомість, прибутки від постійного здійснення цієї незаконної діяльності значно перекривають вказані «форс-мажорні» видатки.

4. Кримінальна відповідальність за вчинення контрабанди товарів або окремих видів товарів передбачена у законодавстві низки країн Європейського Союзу.

На нашу думку, розширення предмету контрабанди має відбутися за рахунок підакцизних, контрафактних товарів та стратегічно важливих сировинних матеріалів. Перелік останніх має бути визначений окремим нормативно-правовим актом. Крім того, з урахуванням складності встановлення вартості контрафактної продукції, по відношенню до неї мають бути розроблені окремі критерії.

Вочевидь, що незаконне переміщення товарів через митний кордон України є комплексною проблемою, вирішити яку виключно посиленням відповідальності буде складно. Вагому роль відіграє зважена податкова та акцизна політика, належний рівень взаємодії між правоохоронними органами та своєчасне реагування на корупційні прояви в діяльності останніх.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року №4025-VI // Відомості Верховної Ради України, 2012, №25, ст. 263.

2. Говдя Д. Снова срок. Зачем возвращают уголовную ответственность за контрабанду [Електронний ресурс]: <http://biz.liga.net/all/fmcbg/stati/2472454-opuyat-srok-zachem-vozvrazhchayut-ugolovnuyu-statyu-za-kontrabandu.htm>.

3. Декриминализация ответственности за контрабанду не наполнила бюджет [Електронний ресурс]: <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2013/04/7/369630/>.

4. Контрабанда – декриминализация была ошибкой? [Електронний ресурс]: <http://blog.liga.net/user/mtretiakov/article/18359.aspx>.

5. За тиждень у зоні АТО було затримано понад 20 вантажівок контрабанди, – СБУ [Електронний ресурс]: http://espresso.tv/news/2015/09/11/zatyzhden_u_zoni_ato_bulo_zatrymano_ponad_20_vantazhivok_kontrabandy_sbu

6. В СБУ порахували, скільки затримали контрабанди у зоні АТО за вихідні [Електронний ресурс]: http://espresso.tv/news/2015/08/17/v_sbu_porakhuvaly_skilky_zatrymaly_kontrabandy_u_zoni_ato_za_vykhidni

Удовиченко Валерій Миколайович
офіцер з особливих доручень III категорії ДКІБ СБ України, заслужений юрист України

ЗАХИСТ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ШЛЯХОМ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У тезах виступу шляхи впровадження кримінально-правового захисту інформаційних (автоматизованих), інформаційно-телекомунікаційних систем, які відносяться до об'єктів критичної інформаційної інфраструктури в Україні.

В час, коли триває агресія Російської Федерації проти України, здійснена окупація частини її території, продовжуються агресивні дії, спрямовані на виснаження української економіки і підрич суспільно-політичної стабільності у державі, важливим постає вирішення питання проблеми захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, особливо від кібернетичних атак. Цілями кібератак можуть стати стратегічні інфраструктури країни (ядерна, хімічна чи будь-яка інша промисловість, системи життєзабезпечення великих міст, фінансова, продовольча, енергетична національні системи, транспортні мережі, діяльність уряду, правоохоронних органів, армії тощо) [1].

Основоположним міжнародно-правовим актом, який регулює суспільні відносини у сфері кіберзахисту, є Конвенція Ради Європи «Про кіберзлочинність» від 23.11.2001, яка у вересні 2005 року ратифікована Верховною Радою України. Згідно з цією Конвенцією передбачається кримінальна відповідальність за вчинення правопорушень проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, а саме: незаконний доступ; нелегальне перехоплення; втручання у дані; втручання в систему; зловживання засобами. Тобто цими нормами Кон-

венції охоплюються злочини, направлені проти нормального функціонування критичної інфраструктури [2]. Разом з цим, ряд положень Конвенції щодо протидії комп'ютерній злочинності на теперішній час ще не реалізовані в національному законодавстві, що обмежує правоохоронні органи з виявлення і попередження кіберзлочинів [3, с.33].

Відповідальність за комп'ютерні злочини встановлені у розділі XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» Кримінального кодексу України.

Чинні норми у законодавстві характеризують кіберзагрози об'єктам соціально-економічної сфери й застосування інформаційних технологій як спосіб або засіб для вчинення ряду кримінально-караних дій і визначено лише окремі об'єкти соціально-економічної сфери, надзвичайні ситуації на яких можуть призвести до суспільно-небезпечних наслідків (ст. ст.113 «Диверсія», 194-1 «Навмисне пошкодження об'єктів електроенергетики», 261 «Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення», 270-1 «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства», 277 «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів», 292 «Пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктів», 326 «Порушення правил поведіння з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами»).

У національному законодавстві України є низка нормативно-правових актів, що встановлюють особливий характер функціонування об'єктів, які у світовій практиці зазвичай відносять до критичної інфраструктури.

Саме частину національної інфраструктури, яка представляє собою сукупність фізичних чи віртуальних систем та засобів, важливих для держави настільки, що їх вихід з ладу або знищення може спричинити до тяжких наслідків у сфері оборони, економіки, охорони здоров'я і безпеці нації, називають критичною.

Аналіз наукових публікацій і міжнародно-правових актів, присвячених питанням захисту критичної інфраструктури, свідчать, що на теперішній час вірогідними загрозами їй є навмисне порушення порядку експлуатації інформаційно-телекомунікаційних систем, які забезпечують її функціонування, порушення політик безпеки (конфіденційності, цілісності, доступності) інформаційних ресурсів на об'єктах критичної інфраструктури [3, с.147].

Згідно з Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» інформаційно-телекомунікаційна система — це

сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які в процесі обробки інформації діють як єдине ціле. Інформаційною (автоматизованою) називають організаційно-технічну систему, в якій реалізуються технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів. Телекомунікаційною системою є сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обміну інформацією шляхом передачі чи прийому її у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухливих і нерухливих зображень чи в інший спосіб. Таким чином, сукупність інформаційно-телекомунікаційних систем утворюють інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру. Саме кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури здійснюються через їх інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру, і ніяк інше [3, с.148]. Тому є важливим визначення терміну «об'єкта критичної інформаційної інфраструктури» і його закріплення у законодавчих актах, направлених на захист такої інфраструктури від кібератак.

Беручи за основу визначення терміна «національні інтереси», закріпленого в Законі України «Про основи національної безпеки», можна стверджувати, що критична інфраструктура включає ті матеріальні чи віртуальні (інформацію, що зберігається в реєстрах, базах даних, інформаційних системах органів влади, або передається засобами Національної системи конфіденційного зв'язку) об'єкти й системи, від стабільного функціонування яких залежить можливість досягнення національних інтересів держави.

У законодавстві України є низка окремих термінів, переліків об'єктів, що визначають особливий статус об'єктів і систем з погляду захисту національних інтересів, стабільного функціонування держави в цілому. Усі вони за характеристиками категорії об'єктів «критичної інфраструктури» тією чи іншою мірою відповідають світовому досвіду [5, с.30-31].

На даний час зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності за здійснення несанкціонованого доступу до інформаційних або інформаційно-телекомунікаційних систем» від 14.04.2015 №2641, розроблений у зв'язку з необхідністю підвищення ефективності захисту національних інтересів держави у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

У цьому проекті Закону України передбачається внесення змін у розділ XVI Кримінального кодексу України, а саме доповнення новими статтями 361⁵, 361⁶ і 362² КК України. При цьому, в диспозиціях вказаних статей застосовується поняття об'єкту критичної інформаційної інфраструктури, законодавче визначення якого вводиться у статтю 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах».

Під об'єктом критичної інформаційної інфраструктури слід розуміти інформаційну (автоматизовану), телекомунікаційну, інформаційно-телекомунікаційну систему, яка функціонує на стратегічних, небезпечних та особливо небезпечних об'єктах, на об'єктах, для яких регламентуються особливі умови забезпечення їх захисту та функціонування, на підприємствах, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, на особливо важливих об'єктах енергетики, нафтогазової галузі, переліки та реєстри яких визначені відповідно до законодавства.

В сучасних умовах проявів кібертероризму саме вплив на об'єкти критичної інфраструктури, зокрема через об'єкти критичної інформаційної інфраструктури, може мати негативні наслідки, що несе загрозу національній безпеці України. Тому предмет, об'єктивна та суб'єктивна сторони злочинів, що передбачені статтями 361 та 362 Кримінального кодексу України, і які охоплюють практично всі види кіберзлочинів, у тому числі спрямованих і проти особи та (або) приватної власності, сьогодні не забезпечують належних перешкод діянням зловмисників.

Удосконалення Кримінального кодексу новими нормами забезпечить створення більш чітких і адекватних кримінально-процесуальних важелів впливу на попередження злочинів у сфері інформатизації та зв'язку, які загрожують національній безпеці нашої країни, а також сприятиме встановленню більш чітких умов діяльності відповідних слідчих органів.

Зазначена мета може бути досягнута шляхом доповнення статей 361 і 362 Кримінального кодексу України. Стаття 361 КК України доповнюється двома новими статтями (361⁵ і 361⁶) щодо відповідальності за несанкціоноване втручання або несанкціонований збут чи розповсюдження інформації з обмеженим доступом, що оброблюється в інформаційних (автоматизованих), інформаційно-телекомунікаційних системах, електронних реєстрах, базах даних органів державної влади або які відносяться до об'єктів критичної інформаційної інфраструктури.

Стаття 362 КК України доповнюється новою статтею 362² щодо запровадження відповідальності за несанкціоновану зміну, знищення або блокування інформації, що оброблюється в інформаційних (автоматизованих), інформаційно-телекомунікаційних системах, електронних реєстрах, базах даних органів державної влади або які відносяться до об'єктів критичної інформаційної інфраструктури.

Доповнення у статтю 216 КПК України з віднесенням вказаних злочинів до підслідності слідчих органів безпеки, спрямовано на подальше впорядкування діяльності СБУ із посиленням її можливостей щодо контролювального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки.

Крім цього, запропоновані зміни у Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» законодавчо визначить поняття об'єкту критичної інформаційної інфраструктури, а також встановить обов'язки власника об'єкту критичної інформаційної інфраструктури організувати та забезпечувати його захист.

Список використаних джерел та література:

1. Кононов А. А., Стрельцов А. А., Черешкин Д. С. Защита критических секторов региональной информационной инфраструктуры // II Межрегиональная конференция «Информационная безопасность регионов России ИБРР-2001», Санкт-Петербург, 26–29 ноября 2001 г.: Материалы конференции. Т. 2. СПб., 2001. С. 18–25.
2. Дубов Д. В., Ожеван М. А. Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних країн: аналіт.доп. Київ, 2012 – 31 с.
3. Бік В. В., Климчук А. А., Панченко В. М., Петров В. В. Формування організаційно-правової системи захисту національної інфраструктури від кіберзагроз. Київ, 2013. – 220 с.
4. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб.матер.наук-практ.конф. (Київ, 19 березня 2015 року) : у 2 ч. Ч. 2. – Київ, 2015. – 256 с.
5. Бірюков Д. С., Кондратов С. І. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні. Київ, 2012, – 96 с.

Юрлов Микола Михайлович

викладач спеціальної кафедри № 2
ІПЮК для СБ України НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ПРАВОВА ОЦІНКА ПОДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ АР КРИМ ТА МІСТА СЕВАСТОПОЛЯ В 2014–2015 рр. В КОНТЕКСТІ СТ.СТ. 111, 437 ТА 438 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В оперативно-службовій діяльності Служби безпеки України є ціла низка ситуацій, пов'язаних з необхідністю знання і застосування норм міжнародного публічного та міжнародного гуманітарного права, зокрема у слідчій діяльності. Правова оцінка ситуації в Україні як «збройний кон-

флікт» (незалежно від того чи є він внутрішнім чи міжнародним) вводить у дію норми, передбачені статтями 111, 437 та 438 Кримінального кодексу України (КК України).

Дії Російської Федерації на території України в лютому — березні 2014 року, а саме: порушення порядку перевезення військ ЧФ РФ, неузгоджене перетинання ними державного кордону, завуальоване використання збройних та недержавних сил проти суверенітету, територіальної цілісності та незалежності, втручання у внутрішні справи України, численні порушення українського законодавства (напади на військові об'єкти, вимоги щодо складання зброї, переходу на бік «Держави Крим», захоплення адміністративних будівель та інші) порушують фундаментальні засади міжнародного права, Статут ООН, принципи суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, територіальної цілісності держав та положення двосторонніх договорів між Україною та РФ.

Відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 року міжнародними збройними конфліктами признаються такі конфлікти, коли один суб'єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта.

Відповідно, описані дії РФ підпадають під ознаки, визначені пунктами «а», «с», «d» та «е» ст. 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» і мають бути кваліфіковані як **акти агресії** проти України та початком **міжнародного збройного конфлікту**.

Такої ж думки дотримуються провідні українські юристи-міжнародники М. В. Буроменський^{1, 2}, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, О. В. Задорожній, О. О. Мережко, Г. О. Христова³, М. М. Гнатовський⁴; міжнародні фахівці, такі як Малькольм Шоу⁵, Лорі Бланк⁶,

¹ Проф. М. Буроменський: Війна Росії проти України переростає у нову світову війну, онлайн: <<http://maidan.org.ua/2014/12/prof-m-buromenskyj-vijna-rosiji-proty-ukrajiny-pererostaje-u-novu-svitovu-vijnu/>>

² «Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право». – К.: К. І. С., 2014. – стор. 497-550

³ Там же

⁴ Микола Гнатовський: Як кваліфікувати конфлікт в Україні в контексті міжнародного гуманітарного права, онлайн: <<http://maidan.org.ua/2014/07/mykola-hnatovskyy-yak-kvalifikuvaty-konflikt-v-ukrajini-v-konteksti-mizhnarodnoho-humanitarnoho-prava/>>

⁵ Ukraine: clear breaches of international law in Crimea, онлайн: <<http://www.ibanet.org/Article/Detail.aspx?ArticleUid=0b6a41e4-bca2-4234-8b3e-9cb027b98607>>

⁶ Laurie R. Blank Ukraine's Crisis: Implications for the Law of Armed Conflict, онлайн: <<http://harvardnsj.org/2014/05/ukraines-crisis-implications-for-the-law-of-armed-conflict/>>

Томас Грант¹, Ремі Йорріціма² та неурядові організації такі як Міжнародний Комітет Червоного Хресту, Human Rights Watch³ та Amnesty International.

Така оцінка ситуації є особливо важливою з огляду на збройний конфлікт в Донбасі — чи слід розглядати ці конфлікти окремо, або «війну на Донбасі» слід вважати продовженням «Кримської операції»? Існують діаметрально різні точки зору з цього приводу, які висловлювали українські та міжнародні фахівці, міжнародні урядові та неурядові організації; однак з тим, що в лютому 2014 року розпочався міжнародний збройний конфлікт між РФ та Україною погоджується переважна більшість фахівців та організацій.

Під час розслідування кримінальних проваджень, відкритих за ознаками ст. 111 КК України, слід враховувати, що для доведення суб'єктивної сторони форми цього злочину у вигляді переходу на бік ворога в період збройного конфлікту, слідчим необхідно зібрати докази суб'єктивної сторони — усвідомлення суб'єктом злочину наявності збройного конфлікту та ворога.

Враховуючи ситуацію в Криму в 2014 році, за відсутності будь-яких офіційних заяв уряду України з приводу наявності збройного конфлікту, чітких вказівок військового керівництва стосовно дій підлеглих, сторона захисту скоріш за все буде посилається на відсутність суб'єктивної сторони цього злочину у підозрюваного/обвинуваченого. Це в однаковій мірі стосується як військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, Служби безпеки України, органів державної влади та місцевого самоврядування, суддів, так і пересічних громадян, які співпрацюють/працюють у відповідних органах Російської Федерації на території Автономної республіки Крим та Севастополя.

Оцінюючи дії таких осіб, незважаючи на порушення присяги, певних норм моралі, за відсутності фактів шпигунства або надання допомоги іноземній державі, організації або їх представникам у проведен-

¹ Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law. Thom-
as D. Grant. Palgrave Macmillan, 2015.

² Ukraine Insta-symposium: Certain (Para-)Military Activities in the Crimea: Legal
Consequences for the Application of International Humanitarian Law, онлайн:
<[http://opiniojuris.org/2014/03/09/ukraine-
insta-symposium-certain-para-military-activities-
crimea-legal-consequences-application-international-humanitarian-law/](http://opiniojuris.org/2014/03/09/ukraine-insta-symposium-certain-para-military-activities-crimea-legal-consequences-application-international-humanitarian-law/)>

³ Онлайн: <<http://www.hrw.org/news/2014/09/11/eastern-ukraine-questions-and-answers-about-laws-war>>

ні підривної діяльності проти України, скоріш за все не можна говорити про наявність в діях визначених категорій осіб складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України у зв'язку з відсутністю усвідомлення цими особами Російської Федерації як «ворога» в контексті ст. 111 КК України на момент т.зв. «проголошення незалежності Республіки Крим» та «входження до складу РФ». Однак, якщо слідство зможе знайти беззаперечні докази розуміння цими особами наявності ситуації збройного конфлікту між РФ та Україною, усвідомлення/ обізнаності з агресивними намірами РФ щодо анексії Криму, в такому випадку можна казати про наявність складу злочину.

Щодо статті 437 КК України, то як повідомив 5 серпня 2015 року Головний військовий прокурор України Анатолій Матіос на спільному брифінгу з начальником Головного слідчого управління СБУ Григорієм Остафійчуком Головним слідчим управлінням СБУ 31 травня 2014 року розпочато кримінальне провадження за фактами створення на території Донецької та Луганської областей терористичних організацій; **планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни**; вербування, навчання, фінансування та матеріального забезпечення найманців з метою використання у збройному конфлікті на сході України високопосадовцями Збройних Сил Російської Федерації¹.

В той же час, з доповіді незрозуміло, чи розслідується в межах цього кримінального провадження події на території Криму.

Стаття 438 КК України може й повинна застосовуватись до подій в Криму, якщо будуть виявлені факти порушення режиму військової окупації. Ще раз наголосимо, що підтримка населення, що виразилась у незаконних референдумах та відсутності збройного опору не має юридичного значення для кваліфікації ситуації в Криму як «окупація» та «анексія». Більш того, збір доказів таких порушень є вкрай необхідним з огляду на ймовірні майбутні міжнародні судові процеси в Міжнародному кримінальному суді, Міжнародному суді ООН чи Європейському суді з прав людини або в рамках спеціально створеного трибуналу.

¹ Головний військовий прокурор України Анатолій Матіос повідомив про результати розслідування кримінального провадження за фактами ведення агресивної війни проти України, онлайн: <http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=160249>

Якобчук Олег Валерійович

начальник 1-го відділення слідчого
відділу Головного управління СБ Украї-
ни у м. Києві та Київській області

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ І ТАКТИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ В ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Аналіз діяльності слідчих підрозділів Служби безпеки в умовах оперативної та суспільно-політичної обстановки, що склалася в державі, з урахуванням проведення Антитерористичної операції (АТО) у східних областях України, засвідчив необхідність суттєвого коригування організації їх роботи по розслідуванню злочинів, віднесених до компетенції слідчих Служби безпеки.

Так, тільки неухильне дотримання вимог кримінального процесуального законодавства України, з одночасним суворим дотриманням основоположних прав людини і громадянина, у тому числі у площині їх участі у кримінальному процесі, під час притягнення до кримінальної відповідальності, відділяє нас від хаосу та беззаконня, які прагнуть нав'язати цивілізованому суспільству озброєні терористичні організації в східних регіонах України.

Враховуючи складну суспільно-політичну ситуацію сьогодення, пріоритетним є завдання щодо захисту конституційного ладу, територіальної цілісності і недоторканості України, прикладання максимум зусиль щодо зупинення розгортання сепаратизму на території України.

В умовах проведення антитерористичної операції здійснення швидкого та повного розслідування ускладнюється рядом об'єктивних факторів, одним з яких є підконтрольність території, де вчинюються кримінальні правопорушення, терористичним організаціям та незаконним збройним формуванням.

У зв'язку з цим, виявляється за неможливе невідкладне проведення огляду місця події, місцевості, приміщень, трупів, виявлення, фіксація та вилучення слідів й речових доказів, призначення необхідних експертних досліджень, допитів свідків (очевидців події), потерпілих, а також здійснення інших заходів для встановлення обставин вчинення злочину та причетних до цього осіб, що призводить до втрати доказової бази та значно ускладнює подальше розслідування.

Так, слідчим відділом Головного управління в поточному році закінчено та з обвинувальним актом скеровано до суду кримінальне провадження за підозрою міського голови м. Д. Донецької області у незаконному проведенні на території вказаного міста так званого референдуму щодо самостійності «ДНР», що в свою чергу є діями, спрямованими на зміну меж території України, тобто за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 110 КК України. На даний час провадження розглядається в суді. Однак на момент затримання міського голови, м. Д. перебувало під контролем ЗСУ. Протягом 20 днів вказане місто попало під контроль російсько-сепаратистських угруповань, що не дозволило витребувати з міської ради м. Д. необхідні слідству документи, які стосувалися проведення референдуму, дослідити відповідні підписи, встановити та допитати в якості свідків депутатів міської ради м. Д., жителів міста та провести інші необхідні слідчі дії.

Незважаючи на дані обставини, досудове слідство закінчено і на даний час провадження розглядається в суді.

Досвід досудового розслідування у даному кримінальному провадженні та в інших кримінальних провадженнях висвітлив ряд проблем, з якими зіткнулися слідчі при документуванні злочинів та збору фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та отриманні у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. При здійсненні розслідування у таких кримінальних провадженнях слідчим необхідно встановлювати інші можливі джерела доказів, встановлювати коло свідків із числа вимушених переселенців із тих районів проведення антитерористичної операції, де вчинено злочин. Також одним із важливих та інформативних доказів може бути інформація, викладена в мережі Інтернет, зазвичай відео файли, відзняті військовослужбовцями або ж самими представниками незаконних збройних формувань та викладена для загального перегляду. Детальний огляд такої інформації та її аналіз у сукупності з іншими доказами дає підстави робити висновки про наявність або відсутність фактів, що підлягають доказуванню.

Слід також зазначити, що при розслідування злочинів, вчинених на території проведення антитерористичної діяльності необхідну для слідства інформацію доцільно отримувати із штабу Антитерористичного центру при Службі безпеки України щодо тих чи інших аспектів розслідування. При цьому можна розраховувати на отримання інформаційно-аналітичних матеріалів, корисних для розслідування. Так, згідно ст. 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» на вказаний орган покладається завдання

по збиранню у встановленому порядку, повідомленню, аналізу та оцінці інформації про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами; організації та проведення антитерористичних операцій і координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до конкретних антитерористичних операцій; фінансування антитерористичних операцій, що проводяться суб'єктами, які ведуть боротьбу з тероризмом, здійснення заходів щодо запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності та ін.

Також необхідність вирішення об'єктивних складнощів та застосування нестандартних методів розслідування було застосовано у справі щодо Надії Савченко.

Так слідчим відділом Головного управління здійснюється досудове розслідування у кримінальному провадженні за фактом вчинення терористичного акту, захоплення в полон Савченко Надії Вікторівни, незаконного її переправлення до РФ через державний кордон України, та незаконного притягнення до кримінальної відповідальності. Всі вказані події відбувалися на підконтрольній на даний час сепаратистам території, а тому провести детальний огляд місця події, огляд місцевості та інші обов'язкові та необхідні слідчі дії не вдалося за можливе. Однак, слідчими було залучено спеціаліста та проведено огляд місцевості із застосування безпілотних літальних апаратів, які зафіксували на відео необхідну для слідства інформацію, витребувано відео затримання Савченко Н. по якому проведено комплексну технічну та астрономічну експертизу, із залученням експертів Центральної астрономічної обсерваторії України, і в ході якої по кутам падіння тіней від людей і предметів на відео встановлено точний час її затримання. Даний час затримання повністю спростовує версію СК РФ щодо причетності Савченко Н. до подій, які їй інкримінуються. Також слідством здобуто ряд інших доказів її невинуватості (допити військових, військовополонених, аналіз телефонних з'єднань, експертизи голосу на відео файлах та ін.) Ці докази будуть використанні як такі, що виправдовують в процесі в СК РФ.

Таким чином проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в зоні проведення антитерористичної операції, вимагає більш ширшого підходу до пошуку можливих джерел доказів, застосування нестандартних методів розслідування для досягнення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

3. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Веліканов Сергій Володимирович
доцент кафедри криміналістики НЮУ
ім. Ярослава Мудрого, кандидат юри-
дичних наук, доцент

ДО ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННОГО СЛІДУ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

Розглянуто поняття та ознаки електронного сліду, виділено фізичний та логічний рівні слідоутворення, опрацьовано двоелементний критерій цілісності сліду, а також запропонований розподіл технічної та змістовної сторони електронного сліду.

It was considered the concept and features of electronic evidences, highlighted the physical and logical level of electronic evidences formation. There were set two-element criteria of electronic evidences integrity test and also differentiated technical and substantial aspects of electronic evidences.

1. Одним з різновидів матеріальних наслідків, що можуть утворюватися при вчиненні деяких злочинів, є електронні сліди. В криміналістиці сліди традиційно розглядаються у широкому, загально криміналістичному сенсі, як будь-які зміни, що сталися в результаті події злочину, та у вузьких сенсах, зміст яких визначають за предметами галузей криміналістичної техніки. Галузевий предмет техніко-криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації, обмежує електронний слід проведеними за певною технологією змінами (наприклад, появою, зникненням, видозміною, заміною даних тощо) на електронному носії інформації, утвореними внаслідок електронного механізму слідоутворення. Таким чином, електронний слід відмежується як від слідів в широкому сенсі, так й від інших змін, що відбулись внаслідок використання електронних засобів при вчиненні злочину.

2. Електронні сліди, на відміну від механічних слідів, утворюються в специфічному електронному середовищі, штучній технічній системі, що діє в електронному пристрої за певними правилами (технологією) та забезпечує можливість внутрішньої та зовнішньої взаємодії електронних об'єктів слідоутворення. В залежності від середовища слідоутворення

електронні сліди є аналоговими або цифровими. Аналогові електронні сліди складаються з відомостей, що відбивають безперервну зміну деякої фізичної величини (відстані, рівня напруги або часових інтервалів у надходженні імпульсів тощо) та зберігаються на магнітній плівці або іншому електронному носії інформації, що забезпечує необхідну безперервність при фіксації та наступному відтворенні змін фізичної величини. Цифрові електронні сліди сформовані дискретними даними, які зберігаються на різноманітних електронних носіях інформації, що надають можливість фіксації відомостей в дискретній формі (магнітна плівка, магнітні й оптичні диски, флеш-пам'ять тощо).

В цифрових, аналогових та гібридних електронних пристроях може бути виокремлено фізичний та логічний рівні слідоутворення, на яких формуються відповідні сліди. На фізичному рівні електронні сліди є проявом дії законів фізики й хімії, реалізованої в апаратному пристрої. Фізичний рівень слідоутворення полягає у безпосередніх електромагнітних, оптичних або хімічних процесах, що відбуваються в електронному носії інформації в межах конкретного електронного механізму слідоутворення (робота електромагнітної голівки з намагнічування плівки касети, зміна стану комірки флеш пам'яті тощо). Сліди фізичного рівня за певними правилами (технологією) та за допомогою відповідних пристроїв комбінуються до логічного рівня (наприклад, окремі звукозаписи можуть бути розрізнені за допомогою аналогового диктофону; файлова система підтримується за допомогою засобів контролера флеш-накопичувача тощо).

На логічному рівні електронні сліди не мають фізичного змісту, однак певним чином ієрархічно та структурно організовані відповідно до правил деякої технології, розробленої в комп'ютерних науках. Знання внутрішньої ієрархії логічного рівня електронного середовища полегшує *локалізацію* слідів на електронному носії інформації, наприклад, при дослідженні властивостей шкідливого програмного забезпечення важливими є переходи за ланками: «середовище виконання» — «програма» — «змінна»; при пошуку інформації на жорсткому диску опрацьовують переходи: «файлова система» — «файл» — «структура даних»; під час вивчення бази даних вивчаються переходи: «таблиця» — «поле» — «запис» тощо. Логічна структура електронного середовища на ієрархічному шаблі є основою для об'єднання виявлених локалізованих окремих дрібних змін до цілісного сліду, наприклад, поява значень у змінних в програмі; підміна елемента структури даних в файлі; зникнення запису в полі таблиці тощо. Отже логічний рівень є абстрактним, а структура й ієрархія електронного серед-

овища впливають на онтологію механізму електронного слідоутворення, яка включає електронне середовище, електронний слідоутворюючий об'єкт та електронний слідосприймаючий об'єкт.

3. Разом з досліджуванним електронним слідом на електронному носії інформації зберігаються з використанням такої ж самої технології інші електронні об'єкти, що мають схожі ознаки й часто сформовані тим самим слідоутворюючим об'єктом. З урахуванням цього, при криміналістичному дослідженні електронного носія інформації має бути встановлено цілісність електронного сліду, тобто належність всіх його суттєвих частин саме досліджуваному сліду, а не іншому об'єкту. Оскільки вимоги до локалізації сліду на ієрархічному шаблі та встановлення структури електронного сліду в електронному середовищі, здебільшого впливають зі змісту конкретної технології певної комп'ютерної або іншої технічної науки, тому вимоги до сліду мають бути доповнені криміналістичним критерієм цілісності (інтегральності) електронного сліду. Такий критерій має виходити з формування сліду в межах конкретної взаємодії об'єктів електронного механізму слідоутворення, що передбачає об'єднання окремих частин сліду спільними *часовими, просторовими та причинно-наслідковими* зв'язками. Типологія означених зв'язків може бути встановлена при криміналістичному дослідженні попередньо накопичених даних про різноманітні механізми електронного слідоутворення, а криміналістичні прийоми роботи з електронними слідами мають бути спрямовані на локалізацію та об'єднання слідів виходячи з такого самого або аналогічного виду механізму слідоутворення. Таким чином, ієрархічно локалізовані та об'єднані спільними часовими, просторовими та причинно-наслідковими відносинами електронні сліди можуть бути класифіковані на основі спеціфіки механізму слідоутворення.

4. Формування електронного сліду завжди опосередковано інтерфейсом електронного середовища. Розвинені інтерфейси сприяють слідоутворенню та часто включають можливості у забезпеченні профілактичних заходів, що допомагають формуванню слідів електронної взаємодії. До таких заходів відносять: регулярне резервне копіювання та зберігання копій; налагоджені системи облікових записів; робота програм спостереження (моніторів) активності тощо. З цього випливає спеціальний статус особи-користувача інтерфейсу, яка утворює електронний слід непрямо, а шляхом доступу до інтерфейсу, який, в свою чергу, пред'являє вимоги до належної кваліфікації користувача. Отже, наявність посередника між особою та електронним слідом у вигляді інтерфейсу, потребує встанов-

лення двох ланок у причинно-наслідковому зв'язку: 1) ланка між утворенням сліду та використанням інтерфейсу; 2) ланка між використанням інтерфейсу та фізичними діями певної особи.

5. В електронному сліді необхідно розрізняти технічну та змістовну сторони, які вивчаються у відповідних галузях криміналістики. Технічна сторона електронного сліду вивчається у техніко-криміналістичному дослідженні електронних носіїв інформації та складається з відображення використаної при його утворенні сукупності технологій (наприклад, особливостей будови різноманітних форматів файлів, мережових пакетів даних, баз даних тощо). Технічна сторона електронного сліду представляє основу для збереження відомостей, які при належній інтерпретації складаються в числові записи, буквені тексти, звуки, візуальні образи тощо. Відновлені дані змістовної сторони електронного сліду вивчаються в криміналістичному автороззнавстві, фоноскопії, судовій фотографії, ідентифікації особи за ознаками зовнішності, судовій бухгалтерії.

Гетьман Галина Миколаївна

науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України

МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Тези присвячені дослідженню проблем моделювання особи невідомого злочинця під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях. Розглядаються сучасні напрями моделювання під час проведення позаекспертних психологічних досліджень та судово-психологічної експертизи.

Theses are devoted to research of problems of modeling personality of unknown criminal during pre-trial investigation in criminal realizations. Modern directions of design during realization of over expert psychological researches and judicial-psychological examination are examined.

В тезисах рассматриваются проблемы моделирования личности неизвестного преступника на досудебном расследовании в уголовном про-

изводстве. Рассматриваются современные направления моделирования при проведении внеэкспертных психологических исследований и судебно-психологической экспертизы.

Встановлення особи невідомого злочинця та запобігання його злочинної діяльності є одним із важливих завдань під час досудового розслідування. Переважна більшість кримінальних правопорушень вчиняються в умовах неочевидності, що значно обмежує кількість вихідної інформації, яка необхідна для успішного дослідження кримінального провадження. Саме тому виникає необхідність у використанні спеціальних знань та сучасних інформаційних технологій, зокрема, дослідженні та розробці окремих положень їх застосування.

Одним із сучасних напрямів ефективного розслідування злочинів є використання методу моделювання особи невідомого злочинця. Оскільки, метод моделювання у криміналістиці визначається як процес побудови та вивчення об'єктів, явищ дій чи подій з метою встановлення причин їх виникнення й існування, зв'язків між ними. При цьому відповідний суб'єкт (це може бути оперативний працівник, слідчий, прокурор, захисник, суддя та експерт) на власний розсуд визначає можливість обрання та реалізації допустимих прийомів побудови моделі особи невідомого злочинця під час дослідження кримінального правопорушення.

Зазначимо, що метод моделювання особи невідомого злочинця під час досудового розслідування у кримінальному провадженні може використовуватися у діяльності слідчого під час побудови слідчих версій, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, під час залучення слідчим спеціаліста у певній галузі знань для консультацій, під час проведення судових експертиз. Також моделювання особи невідомого злочинця на досудовому розслідуванні може бути реалізовано під час використання технічних засобів та інших інформаційних систем.

Сучасним напрямом реалізації методу моделювання особи невідомого злочинця на досудовому розслідуванні є побудова психологічного профілю такої особи. При цьому психологічний профіль є ідеальною моделлю, яка містить інформацію психологічного характеру та розкриває психологічні особливості особи невідомого злочинця, визначає й виявляє такі його риси, що сприяють діагностиці останнього, його встановленню та виявленню. Слід зауважити, що побудова психологічного профілю особи невідомого злочинця відбувається із залучення спеціаліста певної галузі знань. Це можуть бути психологи, психіатри, криміналісти, судово-медичні експерти, сексопатологи тощо. Як інформаційна модель психологічний

профіль особи невідомого злочинця може містити наступну інформацію: стать, вік, освіта, сімейний стан, рід занять, релігійні переконання, національність, професійну діяльність, місце проживання (зокрема, територіальне мешкання злочинця відносно місця вчинення злочину), взаємозв'язок із жертвою; визначення психологічного й емоційного стану особи невідомого злочинця під час учинення злочину; прогнозування подальших дій особи невідомого злочинця.

Окремим напрямом реалізації методу моделювання особи невідомого злочинця є проведення судово-психологічної експертизи. Проведення такої експертизи відбувається в межах норм чинного кримінального процесуального законодавства, а результати такої експертизи мають бути відображені у висновку експерта. При цьому, інформація, яка міститься у висновку експерта, є ідеальною моделлю.

Зауважимо про те, що на сьогодні виник новий вид судово-психологічної експертизи щодо встановлення лідера злочинного об'єднання. Проведення судово-психологічної експертизи щодо встановлення лідера злочинного об'єднання надає можливість експерту оцінювати психічні стани, властивості та процеси кожного з учасників, на підставі яких буде експертом психологічна модель лідера.

Таким чином, використання методу моделювання сприяє ефективному дослідженню кримінальних проваджень, зокрема, встановленню особи невідомого злочинця. Побудова моделі особи невідомого злочинця надає у розпорядження слідчого інформацію різного характеру про таку особу. Що у свою чергу сприяє виявленню та встановленню такої особи.

Гмирко Валерій Петрович

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів, кандидат юридичних наук

ГЕНЕЗА ТЕОРІЇ ДОКАЗІВ ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ПІДСУМКИ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

1. Результати методологічної рефлексії вітчизняної теорії доказів, узятій в хронологічних рамках 1922-2015 рр., дозволяють сказати: *культурним взірцем* (еталоном) і джерелом натхнення для процесуалістів

є *радянська теорія доказів*. Остання являє собою науковий продукт, виготовлений неабиякою мірою на основі концептуальних положень, сформованих у російській процесуальній доктрині періоду підготовки і проведення Судової реформи 1864 г. Після 1917 р. радянська теорія доказів, зберігаючи *структурну* організованість своєї знеславленої попередниці — дореволюційної теорії доказів, але, будучи практично відірваною від європейського юридичного і загальнонаукового контексту, а також перебуваючи під потужним ідеологічним тиском, стала єдиним теоретико-методологічним *стандартом* у сфері досліджень діяльності доказування. Головним її ідеологічним завданням стало обґрунтування пізнавальної *raison d'état* у царині кримінального процесу відповідно до вимог, викладених у знаній праці В. Леніна «Матеріалізм та емпіріо-критицизм» — культовій, дарма що неуцькій (К. Кантор) книзі радянської філософії.

2. Вітчизняна теорія доказів зберігає всі *концептуальні* положення радянської теорії доказів, сформовані в 50-70 рр. минулого століття. Треба відзначити, що українська теорія доказів як продукт і безпосередній спадкоємець російсько-радянської наукової оформленості творилась передовсім як знаряддя забезпечення потреб процесуальної догматики та коментування «священних» нормативних текстів позитивного права. В такій своїй інструментальній якості вона більш-менш задовільно забезпечувала коментування чинних норм доказового права, а в «теоретичному» спрямовувала до вироблення науковцями найдосконаліших дефініцій правових понять, невтомного пошуку «додаткових аргументів», «уточнень», «удосконалень» *et cetera*, спрямованих на підтримку і збереження *status quo* її базових постулатів. Не применшуючи важливості подібних речей, годиться разом із тим не забувати, що основним завданням будь-якої теорії має бути не проведення багаторічних схоластичних дискусій (приміром, на кшталт можливості існування *єдиноправильної* суті процесуальних доказів чи аматорської спроби розв'язати проблему істини в процесі тощо), а, в першу чергу, завдання критичної рефлексії чинних нормативних конструкцій і опрацювання засадничих законодавчих *novum*, які б відповідали сучасним процесуальним викликам. На жаль, у нас якимось уже давно призабулась, затерлась знана *аксиома*, що наука починається *там*, де вона починає казати «ні» законотворцеві. Тому, як цілком слушно наголошують О. Александров і М. Никонов, представники наукової спільноти і далі захоплено вовтузяться з кістякуватими схемами радянських

теорій п'ятдесятирічної давнини, а в теорії судових доказів загальна криза вітчизняної правової культури переживається найбільш гостро... А в результаті маємо те, що маємо: як із сумом звисновували 2008 р. інші російські автори (А. Воробьев, А. Еньков та ін.), поняття докази і доказування давно забуті російським правосуддям і в підручниках з процесуального права відірвані від раціональних джерел.

3. Назва «теорія доказів», дарма що за десятиліття вона досить добре загніздилась у науці вітчизняного кримінального процесу та набула характеру термінологічної *узвичаєності*, все ж таки має, на мою думку, дістати більш точне, більш адекватне до ситуації її найменування — «теорія доказування», на що різного часу вже звертали свою увагу авторитетні процесуалісти (С. Курильов, З. Зинатулін, Р. Якупов та ін.). Річ у тім, що присутність першої назви в понятійно-категоріальному апараті процесуальної науки двадцятих-тридцятих років двадцятого століття була, не цілком доречною й знаходила своє виправдання й обґрунтування в тодішньому теоретичному трактуванні доказування як «стандартної» процедури логічного доведення. З одного боку, безумовне знання логіки (мова про аж так не люблену В. Леніним та А. Вишинським формальну логіку) сторонами і судом як би презюмувалось, а з іншого — було й розуміння її діяльнісної специфікації, зумовленої особливостями сфери її використання — кримінального процесу. Якщо було розуміння того, що доказування в кримінальному процесі є певною відміною логічного доведення на загал (треба просто брати і накладати логічні схеми на процесуальний матеріал), то усвідомлення цього факту цілком натурально націлювало тодішніх процесуалістів у першу чергу на теоретичне опанування свого — *процесуального* — домену — юридичних феноменів, окреслених в ст. 62 КПК 1922 р. та ст. 58 КПК 1927 р. («свідчення свідків і пошкодованих, висновки експертів, речові докази, протоколи оглядів і інші писані документи та особисті пояснення винуваченого»). Звідси й адекватна назва самої дослідницької рамки — «теорія доказів».

Якщо ж подивитися на реальне змістове наповнення сучасної «теорії доказів», об'єктом якої є процес доказування як специфічна юридична *діяльність*, то стає очевидним, що дослідження феномену процесуальних доказів є лише однією з багатьох її можливих аспектизацій і завдань. Якщо ж доводити цю думку до логічної завершеності, то в структурі сучасного процесуального знання проблематика інституту процесуальних доказів

може бути «схоплена» і оформлена в межах такого її структурного елемента як, наприклад, «учення про процесуальні докази», підпорядковано-му теоретико-методологічному *цілому* — теорії доказування.

4. У складі вітчизняної теорії доказів роль її методологічної основи й далі відіграє *традиційна гносеологія*, яка неабиякою мірою є втіленням *натуралістичного* підходу. Останній, як слушно підкреслює Л. Мікешина, проявляється передовсім у прагненні будувати гносеологію як вчення про природу пізнання, його природничі та психологічні передумови, механізми, властивості, відволікаючись від особистісних, культурно-історичних «параметрів». У вченні про пізнання, стверджує ця дослідниця, домінують класичні ідеали науковості, взяті з *природознавства*, котрі вимагають «наукуватого» пояснення на цій основі засад причиновості, об'єктивності всіх пізнавальних процесів і явищ. Цьому підходові найбільш відповідає трактування пізнання як відображення з його вельми грубою й приблизною абстракцією традиційного «ступінчастого» поділу пізнання на чуттєве і логічне, а також відкиданням знакової форми чуттєвого відображення, що призводить до наївно-реалістичного ототожнення чуттєвої картини об'єктивної дійсності з самою цією дійсністю. Подолання натуралізму, підкреслює авторка, є однією із доконечних умов становлення сучасної філософії пізнання. Тому, як цілком слушно ще 1999 р. зробив висновок С. Пашин, зіткнення *природничонаукового* та *діяльнісного* підходів до оцінювання допустимості матеріалів і складає головну гносеологічну і теоретичну *проблему* пострадянського доказового права. Відтоді минуло вже шістнадцять років, але віз і нині там... На жаль, щось таки заважає процесуалістам нарешті «схопити» й відрефлексувати ці світоглядні проблеми.

5. Ядерною пізнавальною основою вітчизняної теорії доказів є концепція *об'єктивної істини*, під якою її прихильниками розуміється такий зміст людських знань, який правильно відображає об'єктивну дійсність і не залежить від суб'єкта, не залежить від людини, ні від людства. Істина — це результат правильного пізнання об'єктивної дійсності, зміст її відповідає відображуваному об'єктові. Тому радянськими класиками стверджувалось: немає жодних підстав убачати перешкоди гносеологічного порядку на шляху досягнення істини в кримінальному судочинстві. Людині доступне пізнання законів природи і суспільства, доступне їй і пізнання окремих подій, явищ. Ті перешкоди, що постають в перебігу розслідування та судового розгляду справи в суді, належать до складнощів практичного характеру, а здолаття їх залежить від слідчих і суддів, від

їхнього досвіду, вміння, організації роботи (тобто, як бачимо, все просто: як колись здавалась побудова комунізму в одній окремій країні). Якщо стисло підсумувати, діалектичний матеріалізм укупі з теорією відбиття наділив славних трударів радянського кримінально-процесуального цеху достоту господніми компетенціями *прозирати* крізь час і простір і безпомилково оцінювати на відповідність знання про минулу подію з самою подією; правда, якимось стає невтямки: а для чого в цьому разі, по-перше, взагалі потреба що-небудь *доказувати*, а по-друге — потреба в існуванні *інститутів судового контролю судових рішень*?

6. Теорія доказів у її сьогоденних параметрах і характер теоретико-методологічної основи, що задає теоретичний образ її предмета використовується умовна юридична конструкція (процесуальний схематизм) «збирання → перевіряння → оцінювання доказів», який на відміну від КПК 1960 р. знайшов своє нормативне закріплення в ч. 2 ст. 91 КПК 2012 р. Як на мене, опрацьовано цей схематизм іще в кінці дев'ятнадцятого століття німецькими процесуалістами, який через його відповідність панівній *природничонауковій* парадигмі поширився на доктрини інших європейських країн. Якщо ж його оцінювати в діяльній плані, то він має характер чіткого припису відповідному процесуальному функціонеру зібрати процесуальні докази, вчинити їхне перевіряння й оцінювання, а по тому звиснувати з результатів доказування в формі відповідного рішення. У єдиному процесі доказування німецька процесуальна думка вирізняла *акційний план* (збирання + перевіряння доказів) та *інтелектуальний*, тобто оцінювання процесуальних і логічних доказів (фактів), а також *оперування* фактами й побудову *висновків* у справі. Проте в цьому зв'язку годиться звернути увагу на два такі моменти.

Перший. Згаданий юридичний схематизм, сформований у добу бурхливого розвитку природничих наук і спричиненого ним відповідного стилю мислення науковців, імплантував у теоретичну свідомість правників досить дивний блуд: процесуальні докази є такі собі речі, певні матеріальні субстанції, котрі мають іманентно притаманну їм сукупність об'єктивних ознак; «зібрані» докази відтак можна, звісна річ, точно вимірювати й фіксувати, забезпечуючи тим самим установаження об'єктивної істини як **мети** доказування. **Другий.** У вітчизняній теорії доказів даний концепт намагалися реалізувати в рамках сформованого В. Дороховим на початку шістдесятих років минулого століття *інформаційного* підходу до розуміння доказів. Оцінюючи його по багатьох роках, треба відверто ви-

знати: «Король то голий!». Як показують мої багаторічні тематичні спостереження, нічого нового — окрім кібернетичного антуражу — ані теорії, ані практиці він не дав (хоча скільки було галасу і захоплення!). Проте — нема де правди діти — інформаційний підхід до розуміння суті фактичних даних, негативно позначився на «юридичності», «процесуальності» розуміння як самого доказування, так і його головного засобу — доказів, адже в такій моделі інформація (відомості) неодмінно трансформуватиметься в свідомості правника з *цінності юридичної на цінність гносеологічну*, пізнавальну, і то геть самодостатню. Якщо інформація цінна, якщо вона промовиста, якщо з її допомогою розкриваються правопорушення, то процедура *volens-nolens* має посунутися на задній план. Тому годі дивуватися, що допустимість доказів як їхня єдина суто юридична характеристика *de lege lata* сприймається сьогодні функціонерами кримінального судочинства як ні до чого зобов'язуюча декларація або як фасадна прикраса КПК. Навіть нового, майже європейського...

Своєю чергою, інформаційне трактування доказів спричинилося й до неабиякого збіднення власне *ідеологеми* процесуального доказування, генетично виводжуваного з доказування логічного, як інтелектуального, творчого процесу опосередкованого пізнання фактів минулого. Посутньо, він був редукований до певного різновиду інформаційної роботи, здійснюваної за схемою: «збирання» → «опрацювання» → «оцінювання» → «використання інформації». Зрозуміло, що тут серцю куди як миліша не юридична процедура, а кінцевий результат пошукових зусиль — прагматична інформація, оцінка придатності якої правильно висвітлювати обставини кримінального провадження *домінує* над її допустимістю. У такій схемі логічному складникові доказування може бути вготований лише латаний талан пізнавального маргінала. Але згадаймо: інформація є інформацією, як колись висловився засновник кібернетики Н. Вінер, а тому треба дати їй спокій і *не ототожнювати* далі з доказами, а доказування — з інформаційним процесом: це шкідливо для здоров'я кримінального процесу.

7. Обговорювана концептуальна рамка, більш-менш задовільно забезпечуючи розуміння механіки процесу виготовлення процесуальних доказів, водночас через її методологічну обмеженість не може забезпечити виходу теоретичної думки до, так би мовити, «материнської плати», якою — переконаний — є фундаментальна категорія цілеспрямованої людської діяльності. Тому вся увага процесуалістів, на жаль, і далі фак-

тично центрується не на дослідженні діяльності доказування в кримінальному процесі як замкненого юридичного цілого, а на його *частині*, створюючи тим самим ситуацію, звану в логіці *pars pro toto*, коли частина чогось оголошується основним змістовним наповненням уже згаданого замкненого цілого.

8. У складі теорії доказів поряд з офіційно визнаними і зафіксованими в наукових текстах постулатами можна також виокремити фундаментальні положення, що приймаються, так би мовити, «на віру». Методолог В. Нікітаєв виходячи з послідовного розрізнення сфер «життєвого» і «діяльницького» (юридичного), називає їх *догмами юридичної свідомості*. Мова йдеться про догми *реставрації, факту, юридичного силогізму, онтологічну догму*, а також *примату матеріального над процесуальним*. Автор слушно наголошує, що ці догми неабиякою мірою зумовлюють як професійні уявлення пострадянських юристів про реальність, так і про саму ідею права¹.

9. Теорія доказів, історично сформована в надрах науки кримінально-процесу, генетично тяжіє до розв'язування своїх проблем передовсім на основі процесуального знання, залучаючи також і можливості інших юридичних наук (кримінальне право, кримінологія, криміналістика, цивільне право, цивільний процес *etc*), освячуючи одержані результати традиційними посиланнями на положення філософії *діалектичного матеріалізму*. Креативи бо сучасного загальнонаукового знання науковцями практично не залучаються, внаслідок чого в теорії доказів відбувається своєрідний броунівський рух процесуальної думки в замкненому просторі здавен-давня знаних категорій і понять. Тому плодами таким чином організованої інтелектуальної творчості є, як правило, типові сентенції на взір «уточнити», «вдосконалити», «навести додаткові аргументи», котрі, звісна річ, жодним чином не змінюють суті *status quo* і не провокують наукову думку до генерування «божевільних» ідей і опрацювання нових теоретичних схем і концептів.

10. Я налаштований припускати, що одним із магістральних напрямів дальшого розвитку теорії доказування може стати дослідження проблем доказування в кримінальному процесі на основі фундаментальної категорії «діяльність». Ця дослідницька гіпотеза стала наслідком наукової реф-

¹ Детальніше про це див. його: Проблемные ситуации уголовного процесса и юридическое мышление // Состязательное правосудие: Тр. научно-практ. лабораторий / под ред. С. А. Пашина, Л. М. Карнозовой. – Вып. 1. – М.: Междунар. центр содейств. прав. реформе, 1996. – С. 278-295.

лексії теоретико-методологічних основ вітчизняної теорії доказування, зокрема, згаданих вище п'ятьох догм юридичної свідомості, а також критичних зауважень до змісту останніх, висловлених 1996 р. О. Ларіним. Як мені видається, концептуальні ідеї діяльнісного підходу, так і його безсумнівні досягнення можуть бути використані для опрацювання *нових* теоретико-методологічних основ як *модернізованої* теорії доказування, так і сучасного кримінального *процесу*, здатних не тільки декларувати, але й реально забезпечувати продуктивну відповідь на виклики сучасної злочинності та суспільні очікування. Йдеться, про усвідомлений перехід від активності процесуалістів в царині процесуальної догматики та коментування позитивного права — мимо їхньої корисної прагматики — до створення концептуальних основ для здійснення корекційних робіт на чинному КПК.

Горун Олена Юріївна

науковий співробітник ІСТЕ СБ України

Ковальчук Сергій Петрович

старший науковий співробітник ІСТЕ СБ України, кандидат технічних наук

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІННОВАЦІЙ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ВПРОВАДЖЕННЯХ

Анотація: В доповіді пропонується використання поведінкової інноваційної моделі номінальних соціальних груп та сучасних інформаційних технологій її реалізації щодо проведення досудового розслідування у кримінальних впровадженнях.

Abstract: The report proposed the use of behavioral models of innovative social groups nominal and information technologies of its implementation to conduct pre-trial investigation in criminal implementation.

Актуальність проблеми та постановка задачі. Однією з найважливіших функцій держави є боротьба зі злочинністю, виявлення терористичних угруповань та їх кримінальних зв'язків. На сьогоднішній день виявлення терористичних угруповань та їх зв'язків в переважній більшос-

ті здійснюється шляхом оперативного спостереження за злочинним середовищем, виявлення лідерів злочинного угруповання та поетапне отримання даних щодо належності їх зв'язків до цього угруповання. Одним із базових документів, що регулює таку діяльність є Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК).

Особливої уваги правоохоронних органів (зокрема Служби безпеки України) потребують ситуації, коли встановлена подія з ознаками злочину (крадіжка, таємні вбивства й ін.), але відсутні чи майже відсутні відомості про винну особу. В таких випадках особливої актуальності набуває реалізація КПК в частині проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме глави 21, що вміщує статті 246–275.

Аналіз ситуації на Сході країни свідчить про наявність значної кількості членів незаконних збройних формувань, що потребує збору та аналізу значного обсягу даних (району їх можливого перебування або пересування, «просіювання» виявлених запідозрених осіб і т.і.), тобто залучення технічних ресурсів, а разом з цим і людських ресурсів в значних об'ємах.

Таким чином, підвищення ефективності оперативно-розшукових та пошукових заходів є негайним актуальним напрямком. У зв'язку з цим, впровадження сучасних інформаційних технологій, що базуються на використанні автоматизованих банків даних, глобальних комп'ютерних мереж та вдосконалених моделях соціальних груп є актуальною задачею.

Метою доповіді є огляд основних сучасних інформаційних технологій та інноваційних підходів щодо створення автоматизованої системи виявлення та ідентифікації об'єктів оперативної зацікавленості (ООЗ) щодо проведення досудового розслідування у кримінальних впровадженнях.

Виклад основного матеріалу доповіді. Одним з інноваційних напрямків розслідування злочинів є застосування методів виявлення латентної злочинності (прихованої злочинності, яка не знайшла відображення в офіційних статистичних даних) [1]. Добре зарекомендували себе на практиці локальні методи вивчення латентності. Наприклад, відомості про кількість фактів заподіяння шкоди здоров'ю, отримані в поліклініках, лікарнях, можна зіставити з даними органів міліції, прокуратури, суду. Досить ефективним методом виявлення латентності є її експертна оцінка. За допомогою експертної оцінки можна отримати достовірні відомості про співвідношення між виявленими і прихованими злочинами [2].

Вище зазначені підходи щодо виявлення осіб і фактів, які мають оперативний інтерес, є лише початковими і повинні здійснюватися безперервно за певних тактичних умов. Крім того, змінюється і контингент ООЗ та їх поведінка. Тому подальший розвиток полягає у встановленні:

- а) просторово-часових зв'язків між обставинами події;
- б) повторюваності події;
- в) наявності зв'язків між групами.

Оскільки місце скоєння злочину є достовірно відомим та характеризується певною географічною зоною, розглянемо сукупність осіб, що перебувають в даній зоні, як номінальну соціальну групу, яка є певною поведінковою інноваційною моделлю. Соціальна група визначає осіб, що фізично або просторово знаходяться у певному місці [3]. Номінальні групи — це сукупність осіб, що відокремлюються від інших за декількома ознаками, виключно для цілей певного соціологічного дослідження [4].

Виділимо підгрупи номінальної групи за такими ознаками:

– **«Працюючі»**. Ознака: регулярне перебування осіб у визначеній зоні у робочі дні тижня у часовому інтервалі з 8-00 до 19-00;

– **«Мешканці»**. Ознака: регулярне перебування осіб у визначеній зоні у вихідні дні тижня та у робочі дні тижня у часовому інтервалі з 20-00 до 6-00;

– **«Учні»**. Ознака: регулярне перебування осіб у визначеній зоні у робочі дні тижня у часовому інтервалі з 8-00 до 16-00;

– **«Працівники сервісних служб» (служби доставки, таксі тощо)**. Ознака: нерегулярне перебування осіб;

– **«Випадкові»**. Ознака: поодинокі перебування осіб (випадковий маршрут);

– **«Невідомі»**. Ознака: перебування осіб, поведінка яких не характеризується вищенаведеними ознаками.

Виділенні підгрупи номінальної групи наочно ілюструє наступний рисунок. При цьому, дані, за якими відбувається класифікація осіб, отримуються відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у встановленому законодавством порядку.

Віднесення тієї чи іншої особи до визначеної підгрупи відбувається на основі алгоритмів відбору параметрів. Параметричні ознаки еталонних підгруп формуються шляхом застосування методів виявлення латентної злочинності та експертних оцінок, що передбачають визначення основних параметрів певного регіону.

Рис. Номінальна соціальна група.

Визначення профілів підгруп номінальної соціальної групи дозволить визначити нетипові ознаки поведінки осіб, які будуть віднесені до підгрупи **«Невідомі»**. Очевидно, що саме ця підгрупа становить особливий інтерес для проведення відповідних заходів.

Приведена вище інноваційна поведінкова модель може бути покладена в основу створення автоматизованих систем ідентифікації та виявлення ООЗ, в основі яких доцільно використовувати сучасні інформаційні технології, наприклад, СУБД MS SQL Server 2012, WEB- технологій, технології віддаленого доступу. Використання MS SQL Server 2012 дозволяє зберігати та обробляти великі масиви даних, об'єм яких обмежено лише наявними технічними ресурсами. Використання при розробці графічного інтерфейсу користувача WEB- технологій забезпечує:

- одночасне підключення багатьох користувачів;
- можливість взаємодії з базою даних незалежно від типу браузера, що використовується;
- можливість оперативного отримання інформації з будь-якого мобільного терміналу та з будь-якого місця, де є підключення до мережі «Internet»;

– відкритість архітектури, що дозволяє взаємодіяти з різними системами та технологіями.

Використання технологій віддаленого доступу дозволяє забезпечувати розмежування прав доступу до системи в цілому або до окремих її частин.

Висновки. Використання моделі соціальних груп дозволяє не тільки отримати первинну інформацію з місця події, а також досягнути більшого рівня точності тактичних прогнозів завдяки визначенню профілів підгруп, що становлять інтерес оперативної зацікавленості. За допомогою такого підходу виявляються стійкі властивості учасників злочинного угруповання або окремих осіб, повторюваність дій, періоди активної злочинної діяльності чи «відпочинку», наявність внутрішніх зв'язків і зв'язків між групами.

Реалізація поведінкової моделі можлива на базі висвітлених інформаційних технологій, що підвищить ефективність проведення досудового розслідування у кримінальних впровадженнях.

Список використаних джерел та літератури :

1. Криминология: учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – 912 с.
2. Криминология: учебник для вузов / под ред. В. Д. Малкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 528 с.
3. Фролов С. С. Социология: Учебник для высших учебных заведений / С. С. Фролов. – М.: Наука, 1994 – 256 с.
4. Щепанський Я. Елементарные понятия социологии/ под общ. ред. А. М. Румянцева: Пер. с польск. -М.: Прогресс, 1969. – 240 с.

Гуменський Олександр Анатолійович
головний фахівець Центру судових і спеціальних експертиз ІСТЕ СБ України

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОЇ СТАДІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ З ГРУПОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ, ЯКІ Є РЕЗУЛЬТАТОМ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Розглянуто основні положення та принципи стадії порівняльного дослідження при проведенні експертизи з групової ідентифікації об'єктів,

які є результатами інженерно-технічної діяльності людини. Розроблено методичні основи та алгоритм такого дослідження

Криміналістична ідентифікація (від лат. *identifico* — ототожнюю) означає встановлення тотожності об'єкту чи особи за сукупністю загальних і окремих ознак [1].

Поряд із встановленням індивідуально-конкретної тотожності широко розповсюджена групова ідентифікація або встановлення групової належності. Таке дослідження дозволяє встановити приналежність об'єкта до певного класу, роду, виду, тобто до деякої множини однорідних об'єктів. Збірним поняттям для категорії однорідних об'єктів є термін «група», тому такі дослідження трактують як встановлення групової приналежності. [2]. Групова ідентифікація (яку ще називають класифікаційним дослідженням [3]) здійснюється або як первісний етап (перша стадія) всілякого індивідуального ототожнення, або як вирішення самостійного завдання [2].

Встановлення належності об'єкта до певної групи проводиться на основі вивчення ознак об'єкта та співставлення їх з ознаками інших об'єктів цього ж класу (групи).

До ідентифікаційних задач при дослідженні об'єктів, які умовно названі результатами інженерно-технічної діяльності людини [4] відносяться: групова ідентифікація (встановлення групової належності об'єкта) й (у певних випадках) індивідуальна ідентифікація.

Групова ідентифікація при дослідженні, наприклад, вогнепальної зброї, включає в себе встановлення:

- належності об'єктів до категорії вогнепальної зброї;
- виду, моделі, типу наданої вогнепальної зброї [5].

Як відомо, під час групової ідентифікації виділяють: а) огляд об'єктів; б) роздільне (аналітичне) дослідження об'єктів; в) експеримент; г) порівняльне дослідження (співставлення) об'єктів; д) оцінку ознак та формулювання висновків [2]

В теорії та практиці криміналістичної ідентифікації розрізняють дві форми відображення: матеріально-фіксовану та психофізіологічну. Перша означає об'єктивну фіксацію ознак в матеріальних об'єктах [2] (слідах, фотознімках, кресленнях, описах і т.і. [1]).

Психофізіологічна форма — відображення уявного образу предмета в пам'яті конкретної особи — має суб'єктивний характер. Тому суб'єктом ототожнення (особою, яка здійснює ідентифікацію) тут може бути тільки людина, у свідомості якої збережений даний образ [2] (наприклад, свідок бачив злочинця, запам'ятав його та може впізнати його за зовнішнім ви-

глядом; на відміну від цього ідентифікацію за матеріально-фіксованим зображенням може здійснити й інша особа, наприклад, слідчий, суддя, експерт [1]).

Розширене тлумачення можливих форм ідентифікації дозволяє науковцям виділити чотири її види [1]:

1. Ідентифікація за матеріально-фіксованим зображенням, наприклад, ототожнення людини за слідами її рук, фотографіям, рентгенівським знімком, почерком.

2. Ідентифікація за ознаками загального походження (ціле за частинами), наприклад, фарний розсіювач автомобіля за його осколком. При цьому ціле трактується широко і під ним розуміються не тільки предмети та вироби монолітної будови, але й біологічні об'єкти (рослини, шматки деревини), механізми й агрегати, комплекти речей (костюм: брюки, жилет, піджак; ніж і піхви).

3. Ідентифікація за описами ознак, наприклад, ототожнення людини за розшуковою орієнтирною, ототожнення речі за описом, наданим в обліковій картці.

4. Ідентифікація за уявним образом. Наприклад, обвинувачений ідентифікується постраждалим у ході пред'явлення до впізнання [1].

В якості ідентифікаційних можуть виступати ознаки зовнішньої будови предмета або його внутрішні властивості: хімічний склад, щільність, електропровідність тощо, які найбільш повно і точно відображують властивості об'єкта [2].

Ідентифікаційну ознаку розуміють як виявлення властивості предмета, як його прикмету, здатну характеризувати предмет певним чином. Ознака невід'ємна від самого об'єкта та може бути використана для його ототожнення [2].

Ідентифікаційні ознаки насамперед поділяються на загальні і окремі. При груповій ідентифікації використовують загальні ознаки, які притаманні однорідним об'єктам та дозволяють відокремити дану групу від інших подібних груп, а також віднести об'єкт до даної групи [2].

У найзагальнішому випадку, коли, наприклад, на дослідження наданий невідомий предмет (наприклад, саморобний, про який в протоколах часто вказують «предмет схожий на ... (пістолет, гвинтівку, ніж, сокиру тощо)» чи який з'явився нещодавно в результаті науково-технічного прогресу) або атиповий предмет (наприклад, ручка-стрілячка при проведенні балістичних експертиз) порівняльне дослідження фактично проводиться в 2 етапи:

– по-перше, порівняння усіх вимірних на етапі роздільного дослідження параметрів предмета з вимогами до побудови технічних засобів певного типу. Ці вимоги можуть з часом скластися в уяві суб'єкта ідентифікації (як пересічного громадянина, так і експерта), який вже тільки за формою об'єкта може, принаймні, припустити до якої класифікаційної групи він належить (наприклад, ніж, пістолет тощо); бути вказаними безпосередньо в експертних методиках (вже після того, як «уявний образ склався», або навпаки, — для його формування) як обов'язковий набір основних конструктивних ознак (наприклад, для вогнепальної зброї [6]: патронник із направляючою частиною, пристрій запирання каналу ствола і пристрій запалення металевих зарядів); або, якщо вказати основні конструктивні ознаки неможливо або недоцільно з об'єктивних причин (наприклад, у зв'язку з постійним розвитком техніки і удосконаленням технічних засобів), — як загальні конструктивні та функціональні вимоги до технічного засобу певного типу (наприклад, до СТЗ за призначенням [7]);

– по-друге, об'єкт дослідження порівнюється з (найближчими) відомими зразками, які містяться в натурних колекціях експертних підрозділів, або даними (ілюстраціями, розмірними, технічними характеристиками тощо), приведеними в довідковій літературі.

Дані етапи не обов'язково йдуть у вказаному порядку, причому, один з них взагалі може бути відсутнім (при дослідженні стандартизованих об'єктів виключається етап порівняння з вимогами до побудови об'єктів певного виду, або при дослідженні «нових» об'єктів — етап порівняння з аналогами).

Легко можна побачити, що ці етапи поєднують вказані вище види ідентифікаційних досліджень, а саме: «впізнання за уявним образом» та «ідентифікація за описами ознак» (тобто, ототожнення за певними вимогами до об'єктів окремої групи, які склалися в теорії та свідомості експерта); експертне ототожнення за матеріально-фіксованим результатом інженерно-технічної діяльності людини; а також «ідентифікація за ознаками загального походження», якщо на дослідження надана, наприклад, частина технічного засобу.

Як було зазначено, на етапі порівняльного дослідження встановлюється призначеність (призначення)¹, яка є підсумком одного з основних етапів створення об'єкта дослідження: розробки (мета, задум, розрахунки,

¹ **Призначення** – дія за знач. призначити. 3. // *Цілеспрямованість, мета створення чого-небудь. // Мета використання чого-небудь // Спосіб використання або застосування чого-небудь* [8].

Призначеність – абстр. ім. до призначеній. Призначений – дієприкм. пас. мин. ч. до призначити. Призначити (призначати) – визначити наперед що-небудь [8].

конструювання) [ГУМ]. При цьому, в якості порівнювальних ознак виступають як технічні ознаки (технічні характеристики, конструктивні особливості, функціональні можливості) виявлені на етапі роздільного (аналітичного) дослідження, так і встановлені в ході проведення експертного експерименту, які обумовлюють якісні характеристики технічного засобу (ТЗ), що є результатом інженерно-технічної діяльності людини.

При аналізі наявних експертних методик [6, 7, 9] встановлено, що практики також виділяють (часто неявно) вказані етапи при проведенні порівняльної стадії дослідження під час групової ідентифікації об'єктів, умовно названих нами результатами інженерно-технічної діяльності людини.

В результаті проведеного аналізу запропоновано наступний алгоритм проведення порівняльного дослідження (див. рис. 1)

Рис. 1. Алгоритм порівняльного дослідження при віднесенні об'єкту до предмету злочину

Аналізуючи викладений матеріал, можна дійти висновку про те, що при розробці загальних методик дослідження об'єктів, які є результатом інженерно-технічної діяльності людини доцільно передбачати проведення порівняльної стадії в два етапи: порівняння наданого об'єкта дослідження з найближчими відомими аналогами та порівняння встановлених характеристик об'єкта вимогам до побудови об'єктів певного типу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Россинская Е. Р. Криминалистика: Учебное пособие для вузов / под редакцией Н. Д. Эриашвили – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 1999. – 351 с.
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: Учебник для вузов. / Под редакцией профессора Р. С. Белкина – М.: НОРМА, 2000. – 980 с.
3. Криміналістика (криміналістична техніка): Курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтєвський, Г. С. Семаков. – К.: МАУП, 2001. – 216 с. – Бібліогр.: с. 211-212.
4. Гуменський О. А. Щодо призначеності та придатності як критеріїв віднесення об'єктів до предметів злочинів / О. А. Гуменський // Актуальні питання нормативно-методичного забезпечення трасологічних та білістичних експертиз: Матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару (м. Київ 21 квітня 2015 р.) / КНДІСЕ; уклад. А. О. Полтавський, О. В. Юдіна. – К. 2015 – С. 9-11.
5. Стальмахов А. В., Сумарека А. М., Егоров А. Г., Сухарев А. Г. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза – Саратов: Саратовский юридический институт МВД РФ, 1998. – 168 с.: іл.
6. Встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів). Судово-балістична методика / НДЕКЦ при УМВС в Луганській області, затверджено рішенням Міністерства юстиції України від 03.06.2005. – К. – 2005. – 31 с.
7. Віднесення об'єктів до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації: загальна методика проведення судової експертизи «Експертиза спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації» / О. І. Охріменко, В. С. Серьогін. – К.: Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, 2011. – 26 с.
8. Великий тлумачий словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.-К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.: іл.
9. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів. / затверджена рішенням розширеного засідання секції НКМР Міністерства юстиції України з проблем трасології та судової балістики із залученням членів Координаційної ради з питань судової експертизи. Протокол від 10.04.2009 року №22. – К. – 2009.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. наукова доповідь присвячена розгляду актуальних проблем нормативно-правового забезпечення проведення молекулярно-генетичних досліджень в інтересах кримінального провадження та шляхам їх вирішення.

SUMMARY. scientific report is devoted to the actual problems of the legal provision conducting molecular genetic studies for criminal proceedings and their solutions.

Використання спеціальних знань, інновацій у криміналістиці та сучасних інформаційних технологій під час досудового розслідування є запорукою підвищення ефективності діяльності СБУ та інших правоохоронних органів у боротьбі з злочинністю.

Однією з сучасних технологій в криміналістиці, що активно використовується в європейських країнах є молекулярно-генетичні дослідження.

За оцінкою експертів судово-експертне забезпечення розкриття та розслідування в Україні злочинів з використанням можливостей ДНК-аналізу не перевищує 0,3% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень. Наявне матеріально-технічне та правове забезпечення діяльності ДНК- лабораторій не дає у повній мірі можливості вирішувати питання щодо розшуку безвісти зниклих осіб та встановлення осіб невпізнаних трупів, що в умовах конфлікту на сході України є вкрай актуальним.

Актуальність зазначеного питання також підтверджується розробкою та винесенням у червні поточного року на розгляд відповідного комітету Верховної ради України проекту закону України № 2001а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців)».

Цим законопроектом планується запровадити механізм отримання зразків ДНК від особи, яка вступає на військову службу за її згодою. Також

ним передбачено, що громадяни України, які призиваються або приймаються на військову службу, приймаються на службу у військовому резерві, та військовозобов'язані, призначені для комплектування посад за відповідними військово-обліковими спеціальностями під час проведення мобілізації, за їх згодою мають надавати зразки ДНК до бази даних ДНК. Порядок створення бази даних ДНК та надання зразків ДНК має встановити Кабінет Міністрів України.

Враховуючи специфіку військової служби в органах та підрозділах СБУ повинен бути розроблений особливий порядок створення бази даних ДНК та надання зразків ДНК співробітниками-військовослужбовцями СБУ.

В системі СБУ відповідно до наказу Служби безпеки України від 24.12.2014 № 855 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів», можливість проведення молекулярно-генетичних досліджень передбачена в межах криміналістичної (біологічної) експертизи. Водночас власної матеріально-технічної бази у вигляді ДНК-лабораторії до цього часу в системі СБУ не створено. Натомість, наявність такої лабораторії в системі СБУ сприяло б ефективнішому розслідуванню злочинів терористичної спрямованості та інших злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Сприяття вирішенню цієї проблеми може розробка концепції Державної цільової програми розширення мережі ДНК-лабораторій та створення Національної бази даних генетичних ознак людини для використання в оперативно-службовій діяльності правоохоронних органів.

На сьогодні певні особливості функціонування системи обліку генетичних ознак людини як одного з різновиду криміналістичних обліків врегульовано наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС». Відповідно до цього документу метою створення криміналістичних обліків є їх використання, серед іншого і для запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень при здійсненні досудового слідства.

Відповідно джерелами формування криміналістичних обліків є об'єкти (їх копії, зображення) та (або) відомості про них, що надходять з органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, судів, підрозділів, які відпо-

відно до чинного законодавства мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, а також з Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства юстиції України, інших органів виконавчої влади, а також Національного банку України.

Оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів щодо: осіб, які підозрюються або звинувачуються в учиненні злочинів, узятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди; біологічних слідів, вилучених при огляді місця події у тому числі за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; невпізнаних трупів. Вилучення ДНК-профілю з колекції може відбутися лише за рішенням суду.

Слід зазначити, що окремим питанням проведення молекулярно-генетичних досліджень під час досудового розслідування присвячений і проект закону України «Про судово-медичну експертну діяльність», який також був винесений 16.06.2015 року на розгляд комітету з питань правової політики та правосуддя за № 2081а. Водночас норми цього законопроекту в частині заборони на створення окремих судово-медичних експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України та інших органів державної влади і місцевого самоврядування носять дискусійний характер та потребують додаткової аргументації, зокрема з огляду на сучасні загрози національній безпеці України.

Варто відмітити, що прийнятий у 2012 році Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» не вирішує проблему розробки дієвого механізму ідентифікації особи, зокрема за допомогою використання молекулярно-генетичних досліджень, оскільки в ньому навіть відсутня відповідна термінологія.

Загалом, з огляду на європейську практику правового забезпечення застосування молекулярно-генетичних досліджень, зокрема і в кримінальному процесі, варто розглянути питання щодо розробки профільного спеціального закону або доповнити Кримінальний процесуальний кодекс відповідними положеннями.

Важливо пам'ятати, що ДНК-інформація про людину є конфіденційною (персональні дані) оскільки вона є унікальним ідентифікатором і може містити інформацію як про цілу сім'ю так і національну

генетичну ознаку. Тому така інформація повинна бути надійно захищена, зокрема і під час її використання в інтересах досудового розслідування. Там де внутрішнє законодавство будь якої країни дозволяє використовувати ДНК аналізи з метою забезпечення правопорядку, майже у всіх випадках були прийняті закони про захист зібраної генетичної інформації.

У міжнародному праві відсутні спеціальні положення про захист генетичних даних. Лише у Міжнародній декларації про генетичні дані людини підкреслюється, що будь яка діяльність, яка пов'язана з збором, обробкою, використанням та зберіганням генетичних даних, повинна здійснюватися у відповідності до внутрішнього законодавства та міжнародно визнаних прав людини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців)» від 03.06.2015 № 2001a (електронний ресурс) – Режим доступу <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

2. Проект закону України «Про судово-медичну експертну діяльність» від 16.06.2015 № 2081a (електронний ресурс) – Режим доступу <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

3. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012 № 5492-VI (електронний ресурс) – Режим доступу <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

4. Наказ Служби безпеки України «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів» від 24.12.2014 № 855 (електронний ресурс) – Режим доступу <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

5. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» від 10.09.2009 № 390 (електронний ресурс) – Режим доступу <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

6. ЮНЕСКО, Міжнародна декларація про генетичні дані людини (2003 р.) (електронний ресурс) – Режим доступу <http://portal.unesco.org>.

7. Пособие по передовому опыту работы в условиях вооруженных конфликтов и других ситуаций вооруженного насилия. Второе издание. Пропавшие без вести, ДНК-анализ и идентификация останков / Сост. Международный комитет красного креста. – М., 2009. – 48 с.

Косміна Наталя Миколаївна
начальник відділу НДЕКЦ при ГУМВС
України в Харківській області, канди-
дат юридичних наук, старший науко-
вий співробітник

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ВИЯВЛЕННІ ПІДПІЛЬНИХ НАРКОЛАБОРАТОРІЙ

В наданій статті розглядаються загальні поняття при доказі виявлення нарколабораторій та питання участі спеціаліста при проведенні слідчих дій, вилученні речових доказів.

Аналіз стану незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів свідчить, що останнім часом відбулися істотні зміни, які характеризуються не лише різким збільшенням обсягу протиправного виготовлення наркотичних засобів, а й значним поширенням в Україні нетрадиційних видів кустарного виробництва стимуляторів амфетамінового ряду в так званих підпільних лабораторіях з виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин.

Своєчасне виявлення і ліквідація таких підпільних нарколабораторій є одним із пріоритетних напрямів роботи органів внутрішніх справ щодо боротьби з незаконним наркообігом.

Підпільною нарколабораторією може бути будь-яка лабораторія (науково-дослідна, контрольно-аналітична, навчальна тощо), в тому числі й підпільна нарколабораторія, — це передусім, спеціально обладнане приміщення, в якому крім водопостачання, вентиляції, каналізації, джерел нагрівання (газова, електрична плита тощо), має бути відповідне обладнання (знаряддя виробництва) для здійснення різного виду робіт у вказаному приміщенні з метою отримання кінцевого продукту споживання предмета праці.

Без наявності відповідного обладнання і прекурсорів дуже важко одержати так званий діючий алкалоїд.

Під обладнанням слід розуміти апарати, пристосування, прилади, призначені для виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин (наприклад, конденсаційна труба, випарювач, генератор пари, прес) або окремі вузли, деталі відповідного агрегату (наприклад, насос та фільтр для перегонки).

За виявленими на місці події слідами, використовуючи спеціальні знання, можна зробити припущення про деякі ознаки осіб, що вчинили злочин [1].

Зрозуміло, що результативність боротьби зі злочинами, пов'язаними із незаконним обігом наркотичних засобів, безпосередньо пов'язана з рівнем професійної майстерності правоохоронців, з умінням застосовувати спеціальні знання, прилади, новітні методичні рекомендації щодо проведення слідчих дій як самостійно, так і за допомогою відповідних спеціалістів [2].

Найбільша результативність у розслідуванні злочину досягається, коли необхідними спеціальними знаннями, досвідом і навичками у достатній мірі володіє сам слідчий. Проте застосування спеціальних знань слідчим самостійно не завжди є можливим або доцільним та процесуально дозволеним. Тому за сучасних умов науково-технічного прогресу великого значення набуває широке залучення слідчим спеціалістів у процесі досудового слідства.

Так, допомога спеціаліста у фіксації і вилученні виявлених наркотичних засобів у процесі проведення огляду, освідування, обшуку є практично однотипною. Під час фіксації спеціаліст допомагає правильно і повно описати у протоколі виявлені сліди, ознаки речових доказів. При цьому зазначається місце виявлення з прив'язкою до нерухомих орієнтирів, стан об'єктів, їх взаємне розташування, якісні (форма, колір, походження матеріалу та ін.) і кількісні (геометричні параметри, кількість, вага і т.п.) характеристики, які дозволяють індивідуалізувати об'єкти.

З метою установаження можливо повного переліку предметів і слідів, що необхідно шукати на місці проведення огляду та обшуку, виникає необхідність класифікувати предмети пошуку. За досліджуваними справами найчастіше відшукуються й вилучаються такі об'єкти [3]:

- готові наркотичні засоби або проміжні форми;
- сировина, прекурсори, препарати для виготовлення наркотичних засобів;
- предмети застосування наркотичних засобів (шприці, марлеві пов'язки та ін.);
- обладнання, пристосування для збереження, виготовлення, переробки зі слідами наркотичних засобів (посуд, упаковки, ваги і т. ін.);
- гроші, цінності, предмети, нажиті шляхом незаконних операцій із наркотичними засобами;
- документи, що мають значення для кримінального провадження (підроблені медичні рецепти, квитанції на відправлення телеграм, банде-

ролей, посилок, багажу, упаковок від них, проїзні документи, записні книжки, записки, листи).

Обшук і огляд приміщень при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, має багато подібних рис, тому ми розглянемо тактичні особливості роботи спеціаліста при їх проведенні разом.

Загальні питання проведення слідчого огляду та обшуку в науковій літературі висвітлені, на нашу думку, досить ретельно, тому акцентуємо увагу на тих особливостях, що стосуються роботи спеціаліста, який бере участь у оглядах та обшуках при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів.

При огляді місця події і обшуку допомога спеціаліста слідчому полягає у наступному:

1) визначення меж території, яка підлягає огляду. У першу чергу це важливо при огляді ділянок, на яких вирощуються нарковмісні рослини. Крім того, практика свідчить, що визначаючи межі огляду, що проводиться у приміщеннях, яке використовувалося для виготовлення, зберігання наркотичних засобів, не слід обмежуватися безпосередньо приміщенням. Відомі випадки, коли особи, які виготовлювали або споживали наркотичні засоби, викидали у вікна і з балконів різні предмети і хімічні речовини, що свідчили про їхню злочинну діяльність¹ ;

2) установа способу огляду місць найбільш ймовірного знаходження наркотичних засобів, їх слідів, сировини тощо, а також об'єктів, які підлягають огляду у першу чергу (наприклад, пристосувань для виготовлення наркотичних засобів). Перелік об'єктів пошуку залежить від характеру вчиненого злочину. Виготовлення наркотичних засобів є комплексним, складним і тривалим процесом. Носіями інформації про злочини є ті матеріальні зміни, які виникли у матеріальному середовищі під впливом зазначеного процесу. Тому спеціаліст при проведенні оглядів (обшуків) звертає увагу слідчого на об'єкти, які можуть мати значення для розслідування кримінальної справи;

3) вибір і використання технічних засобів відповідно до об'єкту огляду і походження наркотичних засобів;

4) створення безпечних умов проведення огляду, обшуку для учасників слідчо-оперативних груп;

5) проведення пошукових дій з метою виявлення слідів, у тому числі і мікрооб'єктів (наприклад, у кишенях одяжі підозрюваного);

¹ Кримінальна справа № 57080265 СУ ГУМВС України в Харківській області.

- б) проведення необхідних найпростіших геометричних, вагових та інших вимірювань (наприклад, зважування знайдених об'єктів);
- 7) проведення попередніх досліджень виявлених об'єктів для встановлення їх належності до наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів;
- 8) фіксація об'єктів і слідів, що вилучаються, шляхом ретельного опису у протоколі слідчої дії;
- 9) вилучення і упакування виявлених наркотичних засобів, слідів, об'єктів-носіїв;
- 10) надання пояснень щодо виявлених об'єктів або слідів;
- 11) надання консультацій щодо подальшого експертного дослідження вилучених об'єктів.

Характерні особливості мають огляди і обшуки приміщень, де виготовлялись наркотичні засоби синтетичного або рослинного походження (нарколабораторії). Можна виділити наступні особливості, властиві цьому виду оглядів і обшуків [4].

1. При огляді зазначених приміщень необхідна обов'язкова участь спеціаліста-хіміка або фармацевта. Саме вони можуть надати допомогу слідчому у відшуканні і встановленні компонентів, з яких у кустарних умовах виготовляються наркотичні засоби, а також указати посуду і приладдя, що застосовувалися при їхньому виготовленні.

Крім того, ці спеціалісти можуть розібратися в записах, виявлених у приміщенні, і визначити, в яких із них наведені дані про синтез наркотичних засобів. Оскільки при виготовленні деяких наркотичних засобів використовуються надзвичайно токсичні, а іноді отруйні речовини (так, для отримання фенциклідіна застосовується така сильна отрута, як ціаністий калій і виготовлений на його основі нітрил), то при огляді міста події і обшуку можуть бути виявлені протигази марки «В», спеціальні товсті гумові рукавички та ін.

Так, при обшуку приміщення були виявлені хімічні колби, пробірки, холодильник, хімічні реактиви, прекурсори, література, в якій описано процес синтезу фенциклідину¹. Зазначені предмети свідчили про те, що приміщення використовувалося для виготовлення дуже небезпечної психотропної речовини.

2. Крім загальних завдань щодо збирання спеціалістом слідів злочину, окремо перед ним стоїть завдання із забезпечення безпечних умов проведення огляду або обшуку.

¹ Кримінальна справа № 1335 СУ УСБ України в Харківській області.

Проведення огляду у нарколабораторії потребує знання певних правил техніки безпеки. Окремі компоненти сировини наркотичних засобів, продуктів переробки, прекурсори надзвичайно токсичні, що слід мати на увазі при проведенні слідчих дій. Деякі вже готові наркотичні засоби, які знаходяться у концентрованому вигляді (наприклад, фенциклідин), також мають підвищену небезпеку для здоров'я людини. Дія високотоксичних речовин на слизову оболонку може спричинити нервові захворювання або тимчасову втрату працездатності. Тому не можна торкатися носа, рота, очей пальцями, забрудненими хімічними речовинами.

При вилученні речовини, схожої на наркотичну, не слід пробувати її на смак, або запах, тому що це може призвести до отруєння. Наприклад, концентрований триметілфентаніл впливає на організм людини сильніше за ціаністий калій. Крім зазначеного, у середині приміщення, в якому проводиться огляд або обшук, не можна курити, пити, їсти, запалювати сірники, тому що полум'я за наявності парів ефіру може викликати вибух.

При огляді та обшуку можуть бути виявлені каністри, банки, колби, пробірки, інший загальний і спеціальний посуд, в якому зберігаються, залежно від консистенції і якості хімічних речовин, проміжний продукт і готові наркотичні засоби.

На зазначених ємкостях можуть знаходитися зрозумілі тільки спеціалісту надписи або етикетки з надписами із вказівкою речовин (хімічних формул), що в них знаходяться.

Спеціаліст може виявити устаткування, пристосування, що необхідні для синтезу хімічних речовин, а також розфасовки готових наркотичних засобів за дозами: ваги, різновіси, шланги, фільтри, вакуумний насос, газові горілочки, скляні холодильники та ін.

Під час пошуку наркотичних засобів і психотропних речовин спеціаліст повинен звернути увагу слідчого на речовини, які є прекурсорами і реагентами для виготовлення наркотичних засобів. До них відносяться, наприклад, марганцевокислий калій, кристалічний йод, червоний фосфор, рідини із запахом органічних розчинників, речовини рослинного походження, рідини коричневого, жовтого, зеленого кольору із запахом мигдалю, сухофруктів або оцту, різні органічні розчинники (етанол, ацетон, толуол, розчинники 645, 646, 647, 648, 649, 650, P-5 та ін.), розчин аміаку, сода, грудки коричневого кольору, різні лікарські препарати (наприклад, ефедриновмісні препарати сунореф, бронхолітин, теофедрін, солутан). У деяких випадках при виготовленні сильнодіючих наркотичних засобів використовуються м'які транквілізатори: реланіум, тазепам, сібазон та ін. [5].

Крім того, слідами злочину, пов'язаного з незаконним виготовленням синтетичного наркотичного засобу, є наявність спеціальної хімічної посуду: круглодонних колб, прямого холодильника, колби Бунзена, вакуумного водоструменевого насоса, резинового шланга, магнітної мішалки, дільникові,- лійок, термометрів, хімічних стаканів, фільтрів Шотта, мірного циліндра, ваги із важками.

Окрім вже зазначених у роботі предметів і речовин у процесі огляду й обшуку може бути виявлена література із хімічного синтезу. Факт наявності записів у книгах може заперечити наступним свідченням підозрюваного про відсутність у нього знань з хімічного синтезу.

Як пристосування для виготовлення наркотичних засобів рослинного походження виступають м'ясорубки, кавомолки, які використовуються для подрібнення рослинних об'єктів і містять рослинні частки; каструлі, в яких розчиняють і кип'ятять сировину.

При огляді та обшуку приміщення, де вживали наркотичні засоби, типовими слідами є засоби, що використовуються при вживанні наркотичних засобів: ампули і шприці, які містять рідини або їхні залишки, тампони, бинти, таблетки, капсули і тощо.

Особливу увагу слід звертати на таблетки, на яких є нетрадиційні маркувальні позначки (корони, пташки, автомобілі, голови індіанців, символічне зображення долара, надписи та ін.). Ці таблетки різного кольору мають в основному круглу форму і містять психотропні речовини синтетичного походження: МДМА, МДА, ДОБ та ін. [6].

Значну складність під час проведення оглядів і обшуків являє виявлення і фіксація мікрокількостей наркотичних засобів. Огляд з метою виявлення мікрослідів, часток наркотичних засобів на різного роду предметах-носіях для уникнення їх втрати здійснюється в першу чергу.

Спеціалістом установлюються мікрочастки і мікронашарування наркотичних засобів, які можуть знаходитися на стінках стаканів і чашок, шприців і голок, різноманітних матеріалах і пристосуваннях, що використовуються при кустарному виробництві наркотичних засобів (ситах, пресформах), кишенях одягу особи, яка збувала або зберігала наркотики та ін. Розчинами наркотичних засобів нерідко пропитують сигарети і цигарки, на залишках яких вони також можуть бути виявлені.

Однак установлення мікрооб'єктів не завжди можливо безпосередньо при проведенні слідчих дій. У ситуації, коли виходячи з обставин розслідуваного злочину, обстановки на місці обшуку або огляду, спеціалістом висувається обґрунтована версія про знаходження слідів наркотичних

засобів на поверхні певних предметів, то ці предмети-носії вилучаються для подальшого експертного дослідження. Кожен предмет-носії упаковується в окрему тару (флакони, пробірки, пакетики із полімерного матеріалу) таким чином, щоб попередити їхнє можливе забруднення або знищення речовин, які можуть бути на них.

Слід зауважити, експертна практика свідчить, що найбільш доцільно направляти мікрочастки або мікросліди наркотичних засобів на експертизу безпосередньо на предметах-носіях, на яких вони виявлені або можуть знаходитися. Тому необхідно вилучати одяг підозрюваних, на якому можуть залишитися сліди наркотичних речовин.

Предмети-носії для запобігання втрати мікрочасток і мікронашарувань рекомендується поміщати у скляні (не пластмасові або металеві) ємності і закріпляти їх нерухомо. Причому з метою запобігання взаємному перенесенню мікрочасток не можна різнорідні об'єкти (наприклад, голки, шприці, ампули, бинти, сигарети) упаковувати разом [7].

Нашарування, виявленні на одязі, як правило, не вилучаються, а одяг, взуття та інші предмети, на яких є забруднення, плями тощо направляється на експертизу повністю. Щоб уникнути знищення або пошкодження нашарувань при доставці, ділянки тканини з нашаруваннями рекомендується накрити чистою плівкою або білим папером і закріпити на одязі.

Якщо предмет, на якому виявлені нашарування, не може бути вилучений повністю, то необхідно зробити з нього вирізки або зіскоблити нашарування. Роблячи вирізки, слід відокремлювати не тільки ділянку з нашаруваннями або плямою, але і частину предмету, на якому нашарування відсутні. Зіскоби і вирізки слід поміщати в пакети з паперу або в чистий скляний посуд, що закривається [8].

Особливо важливо здійснити спеціалістом кваліфікований відбір вхідних, проміжних і кінцевих продуктів синтезу наркотичних речовин у підпільних лабораторіях, вилучення записів хімічних реакцій, лабораторного і побутового посуду із залишками продуктів синтезу або готування наркотичних засобів [9].

Зазначимо, що при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів і доведенні вини конкретної особи, крім наркотичних засобів та їх слідів важливу роль відіграє виявлення і вилучення спеціалістом-криміналістом відбитків пальців на пакувальному матеріалі або на посуді, що використовувався для виготовлення наркотичних засобів.

Зазначимо, що в завершальній стадії огляду або обшуку варто сфотографувати або зробити відеозйомку наркотичних засобів, обладнання, пристосувань тощо. Це особливо важливо, якщо виявлені значні партії наркотичних засобів, складне обладнання, вилучення якого у повному обсязі неможливо.

Загальною рекомендацією стосовно залучення спеціаліста до проведення слідчих дій при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, є те, що крім спеціаліста — криміналіста необхідно обов'язково використовувати допомогу фахівців у галузі експертизи наркотичних засобів. Вони можуть надати допомогу у виявленні наркотичних засобів і їхніх слідів, у вирішенні питання про належність до наркотиків, виявлених при проведенні слідчих дій лікарських засобів, порошків, рідин, інших речовин, сприяти виявленню осіб, що перебувають у стані сп'яніння, та інших питань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вольинский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: учеб. пособ. / В. А. Вольинский. – М.: ВНИИ МВД Рос. Федерации, 1994. – 90 с.

2. Махов В. Н. Отличие специалиста от эксперта / В. Н. Махов // Соц. законность. – 1973. – №6. – С. 42 – 44.

3. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: методичні рекомендації. – Дніпропетровськ: Юрид. акад. внутр. справ, 2002. – 28 с.

4. Космина Н. Н. Особенности участия специалиста при осмотре и обыске мест происшествий, связанных с незаконным оборотом наркотиков/ Н. Н. Космина, А. А. Лесовой // Теорія и практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць. – Харків: НДІ суд. експ., Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 2004. – Вип. 4 – С. 296–300.

5. Виявлення та ліквідація підпільних лабораторій з виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин: метод. рекомендації/Г. В. Пасічник, М. С. Хрупа, В. М. Жмілько та ін.; під. ред. Г. В. Пасічник – К.: РВВ МВС України, 2000. – 35 с.

6. Замощець О. П. Можливості криміналістичного дослідження амфетамінів та їх похідних: метод. посіб. / О. П. Замощець, Б. М. Жук – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2003. – 22 с. ;

7. Бобырев В. Г. Участие специалиста в обнаружении и исследовании наркотических веществ. Теория и практика использования специальных знаний при расследовании преступлений / В. Г. Бобырев // Сб. науч. тр. – Волгоград: ВШ МВД СССР, 1989. – 162 с.

8. Баяхчев В. Г. Расследование преступлений, связанных с изготовлением и распространением синтетических наркотических средств организованными группами: учеб. пособ. / В. Г. Баяхчев, И. И. Курылев, А. П. Калинин – М.: ВНИИ МВД РФ, 1995. – 48 с.

9. Косміна Н. М. Актуальні проблеми боротьби з незаконним обігом наркотиків на транспорті. матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. Актуальні питання боротьби зі злочинністю на транспорті. Одеса, 8–9 черв. 2000 р. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000. – С. 131–136.

Рудницький Петро Антонович

старший слідчий в особливо важливих справах слідчого відділу УСБУ в Івано-Франківській області

СЛІДОВА КАРТИНА ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ САМОРОБНОГО ВИБУХОВОГО ПРИСТРОЮ

Анотація. в даних тезах висвітлюється проблеми, які стосуються слідової картини злочинів, вчинених з використанням СВП.

Важливим елементом криміналістичної характеристики терористичних актів, вчинених із використанням саморобного вибухового пристрою є сліди, які залишаються під час його вчинення. Криміналістичне вчення про сліди належить до однієї з фундаментальних наукових теорій криміналістики, якій присвячено чимало робіт, що висвітлюють визначення поняття слідів злочину, їх класифікацію та використання у практичній діяльності¹.

Підготовка до вчинення терористичних актів з використанням саморобного вибухового пристрою, безпосереднє вчинення та приховання злочину призводять до утворення різноманітних матеріальних змін, які в криміналістиці називаються слідами злочину, що разом з іншими джерелами інформації дозволяють не тільки правильно кваліфікувати вчинення, але й вибрати засоби та методи для розкриття й розслідування цього

¹ *Слідознавство*: лекція № 8 / О. А. Кириченко, В. Д. Басай, Ю. Д. Ткач. – К.: РВВ КІВС, 2002. – 40 с; Шевченко Б. И. Научные основы современной трасологии / Б. И. Шевченко / Б. И. Шевченко. – М.: Моск. юрид. ин-т, 1947. – 54 с.; Крылов И. Ф. Следы на месте преступления / И. Ф. Крылов. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1961. – 132 с.

злочину. Відомості про сліди та пов'язана з ними інформація є необхідною умовою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин терористичних актів, вчинених із використанням саморобного вибухового пристрою.

Злочин завжди матеріальний і викликає сукупність пов'язаних з ним змін, що відбуваються в органічній та неорганічній природі. Такі відображення поділяються на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів), та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини)¹.

На сьогодні сліди розглядаються в широкому і вузькому розумінні. Даною проблематикою займалися як вітчизняні так і зарубіжні науковці.

У широкому розумінні в криміналістиці слідами називаються комплекси найрізноманітніших за природою ознак, властивих тому чи іншому явищу². При цьому слідами називаються будь-які зміни в оточуючій обстановці у зв'язку з вчиненням злочину. Ці зміни можуть виявлятися в переміщенні предметів, відсутності або наявності їх в певному місці, втраті або набутті ними тих чи інших властивостей і т.д. Тому слідами є: а) матеріальні предмети або їх частини; б) матеріальні копії (сліди пальців рук, взуття тощо). Разом з тим, слідами в широкому розумінні є ідеальні відображення — сліди пам'яті (уявні образи). Останні в інформаційному плані більш об'ємні і відбивають як весь об'єкт в цілому, так і його частини і властивості.

Сліди у вузькому розумінні — це матеріальні утворення, що відбивають зовнішню будову взаємодіючих об'єктів (відбиття поверхневої будови одного предмета на іншому), тобто сліди-копії³.

«Слідова картина» злочину є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики злочину, оскільки його зміст виступає практичним інструментом та своєрідним орієнтиром у виборі напрямків розкриття та

¹ *Галаган В. И.* Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. И. Галаган. — Украинская академия внутренних дел. — К., 1992. — С. 2; *Галаган В. И.* Тактична інформація та її значення у ході розслідування злочинів / В. И. Галаган // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. ст. — Донецьк, 1998. — №2. — С. 119.

² *Шевченко Б. И.* Научные основы трассологии / Б. И. Шевченко // Вопр. сов. криминалистики. — М., 1959. — С. 72-73.

³ *Салтевский М. В.* Следы — источники криминалистической информации / М. В. Салтевский // Криминалистика: В современном изложении юристов: учеб. и практич. пособие. — Х.: Рубикон, 1997. — С. 141-148.

розслідування. На думку Р. С. Белкіна, описання способів вчинення злочинів полягає не лише в описанні дій, за допомогою яких досягнуті цілі злочинного посягання, але й в описанні типових наслідків застосування того або іншого способу, тобто характерних слідів та місць їх локалізації. Лише описання способу злочину не досягає мети: опис треба здійснювати або від слідів застосування цього способу, або до слідів такого застосування¹. При розробці окремих криміналістичних методик йдуть саме цим шляхом: описують, наприклад, типові способи вчинення того чи іншого злочину та відразу ж вказують, які ознаки дозволяють судити про ці способи, тобто про характер і локалізацію залишених злочинцями матеріальних та ідеальних слідів.

Необхідно зазначити, що згідно з даними судово-слідчої практики не існує однозначного розуміння поняття «слідова картина». На нашу думку, необхідно погодитись із М. В. Салтевським, який вважає, що слідова картина, як елемент криміналістичної характеристики, є поняття збірне, включає опис матеріальних й ідеальних слідів відображень (відбитків) ознак злочину, як джерел видимих і невидимих прогнозованих слідів, тобто «...слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину й особу, яка вчинила його в даній обстановці»².

З урахуванням наведеного вище, на нашу думку, слідова картина терористичних актів, вчинених із застосуванням саморобного вибухового пристрою є різноманітною, тут зустрічається вся сукупність можливих матеріальних та ідеальних слідів, оскільки в механізмі події беруть участь люди і речі, які взаємодіють і утворюють ідеальні сліди пам'яті та матеріальні сліди-предмети, сліди-відображення, сліди-речовини тощо.

Велика руйнівна сила вибухів ставить під сумнів можливість збереження життя та здоров'я очевидців їх вчинення. Разом з тим, залишені в живих очевидці терористичних актів володіють, як правило, значним обсягом інформації, оскільки подія злочину в цілому та окремі її елементи, безсумнівно, сприймаються ними та зберігаються у пам'яті.

Певною інформацією, яка має криміналістичне значення, можуть володіти особи, що стали очевидцями виконання підготовчих дій, дій по

¹ Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1985. – С. 178.

² Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник / М. В. Салтевський. – К.: Кондор, 2006. – С. 420-421.

безпосередньому вчиненню та прихованню злочину. Це насамперед особи, що випадково стали свідками підготовки терористичного акту та (або) брали участь у ліквідації його наслідків.

Беручи до уваги велике значення, що має дослідження інформації, залишеної у пам'яті очевидців вчинення терористичних актів, слід зазначити, що до категорії свідків-очевидців слід відносити не тільки громадян, що стали очевидцями вчинення злочину, але й працівників організацій та служб, що здійснювали заходи з локалізації та припинення наслідків терористичних актів. Специфіка завдань, що виконувалися цими особами в розглянутій ситуації, визначає зміст залишених цією подією ідеальних слідів, тобто характер інформації, яка зберігається в їх пам'яті.

Хлань Віктор Григорович

головний науковий співробітник (наукової установи) ІСТЕ СБ України, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ ГЕНЕТИЧНИХ ОЗНАК ЛЮДИНИ

Анотація: В доповіді, з урахуванням передових напрацювань науково-технічного прогресу щодо сучасних інформаційних технологій запропоновано основні принципи, які мають забезпечуватись під час реалізації програмного забезпечення криміналістичної бази даних генетичних ознак людини.

Abstract: In the report, taking into account developments of advanced science and technology on modern information technology provides the main principles that should be provided during the implementation of software forensic database of genetic characteristics of man.

Актуальність проблеми та постановка задачі. Відповідно до законодавства України одним із завдань СБ України є попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру, безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам держави.

Поширення тероризму, піратства, наркобізнесу, незаконної торгівлі зброєю і ядерними матеріалами, транснаціональної організованої зло-

чинності, відмивання брудних коштів, незаконна міграція, торгівля людьми потребує від СБ України використання новітніх підходів до протидії вказаним явищам, в тому числі, формування ефективної системи судово-експертного забезпечення.

Рівень суспільної небезпеки зазначених злочинів також вимагає пошуку більш ефективних, ніж традиційні методи експертизи, які для ідентифікації злочинців використовують дослідження відбитків пальців, складання фотороботів, портретну експертизу тощо. Як свідчить світовий досвід, вказані злочини найчастіше добре сплановані і організовані. Тому ефективне їх розслідування та розкриття потребує використання всіх можливих методів, включаючи якісно нові, пов'язані із проведенням досліджень біологічного матеріалу людини.

Саме таким є метод ДНК — аналізу, що дозволяє майже зі стовідсотковою вірогідністю ідентифікувати особу злочинця й ефективно довести його причетність до здійснення протиправних дій [1, 2, 3]. Але самі по собі результати ДНК — аналізу не є вагомим інструментом в механізмі протидії злочинності. Лише за наявності бази даних ДНК — профілів генетичних ознак людини (осіб які притягалися за кримінальним законодавством держави, невстановлених осіб, біологічний матеріал яких вилучений у ході кримінального судочинства, невпізнаних трупів, можливо іноземців, що звернулись з проханням про надання притулку, встановлених розвідників, осіб, що обгрунтовано підозрюються у підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав на шкоду державній безпеці України) створюється повноцінна система протидії злочинності, що дозволить якісно та своєчасно встановлювати особу злочинця шляхом порівняння отриманих з наявними в базі даних ДНК-профілів. В цілому, стан справ з дослідженням ДНК аналогічний ситуації з експертизою відбитків пальців, де без створення централізованої бази даних не можливе ефективне розкриття злочинів.

Метою доповіді є огляд основних сучасних підходів до вирішення цілої низки проблем невід'ємно пов'язаних із науковою розробкою програмного забезпечення криміналістичної бази даних генетичних ознак людини (БДДНК) та пошук можливого апаратного рішення для подальшого втілення отриманих результатів в практичну діяльність СБ України.

Виклад основного матеріалу доповіді. Враховуючи специфіку завдань що потребують вирішення, розробка криміналістичної бази даних генетичних ознак людини має починатись з аналізу досліджуваної предметної області та визначення відповідних вимог стосовно БДДНК. Для досліджуваної предметної області визначальним є поняття ідентифікації

об'єкта, що полягає у встановленні тотожності об'єкта за сукупністю інформації про нього за допомогою, у нашому випадку, даних досліджень біологічного матеріалу людини [4]. Теоретичну основу при цьому складає генотипоскопічний метод, який полягає у констатації існування відмінностей в структурі ДНК різних індивідів. Алгоритмічна реалізація останнього повинна складатись із процедур аналізу графічних образів, які являють собою набір смуг різного ступеню інтенсивності та мають високий ступень індивідуальності.

Враховуючи передові напрацювання науково-технічного прогресу щодо сучасної обчислювальної техніки, засобів телекомунікації та дійсний стан інструментальних засобів визначимо основні принципи, які мають забезпечуватись під час реалізації БДДНК [5].

Серед них: принцип системності — полягає у необхідності встановлення таких зв'язків між структурними елементами системи, які забезпечуватимуть її сумісність та взаємодію з іншими системами.

Принцип досягнення максимальної швидкодії — полягає у реалізації відповідних алгоритмів здатних забезпечити мінімальний проміжок часу від моменту запиту користувача до фактичного отримання ним відповідного результату.

Принцип розвитку — відповідає за можливість поповнення й оновлення функцій бази даних та її складу без порушення функціонування самої системи.

Принцип сумісності — спрямований на забезпечення взаємодії з іншими системами згідно з встановленими правилами та шляхом реалізації відповідних інформаційних інтерфейсів.

Принцип стандартизації — вимагає раціонального застосування існуючих типових, уніфікованих й стандартизованих елементів, проектних рішень, пакетів прикладних програм тощо. Основна мета — мінімізація всіх видів витрат.

Принцип безпеки даних — передбачає захищеність інформації, як при її безпосередній обробці, так і в моменти обміну даними між автоматизованими системами.

Принцип надійності системи — полягає у створенні високонадійного апаратного та програмного забезпечення.

Принцип адаптації — придатність системи до модифікації та розширення з можливістю опрацювання вже накопиченої інформації.

Висновки. Наприкінці хотілося б зазначити, що суспільна небезпека злочинів віднесених до компетенції СБ України, необхідність ефективно-

го їх розслідування та розкриття потребує використання сучасних інформаційних технологій та інновацій під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях.

З урахуванням викладеного, реалізація програмного забезпечення криміналістичної бази даних генетичних ознак людини повинна здійснюватись з урахуванням основних принципів, серед яких: принцип системності, досягнення максимальної швидкодії, розвитку, сумісності, стандартизації, безпеки даних, надійності системи та адаптації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Атраментова Л. О. Антропогенетика у медицині і криміналістиці: [практикум] / Л. О. Атраментова, О. В. Філіпцова. – Х.: Колорит, 2005. – 208 с.

2. Перепечина И. О. ДНК-идентификация как новая отрасль криминалистической техники в контексте криминалистической дидактики / И. О. Перепечина // Криминалистика и судебная экспертиология: наука, обучение, практика XI : сб. науч. статей – Vilnius, 2015. – С. 284-292.

3. Перепечина И. О. Классификационные вопросы судебной генетической идентификации / И. О. Перепечина // Криміналістична та судова експертиза: наука, навчання, практика: зб. наук. пр.: у 2-х т. – Х.: Видавнича агенція «Апостіль», 2014. – Т.2. – 2014. – С. 329-339.

4. Петровский А. Б. Теория принятия решений. – М.: Издательский центр «Академия», 2009.

5. Ландэ Д. В. Интернетика: Навигация в сложных сетях: модели и алгоритмы. / Ландэ Д. В., Снарский А. А., Безсуднов И. В. – М.: Либроком (Editorial URSS), 2009. – 264 с.

Чорний Геннадій Олексійович

доцент кафедри криміналістики НІОУ
ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ

Проблема боротьби з тероризмом є одною з найважливіших та найскладніших у сучасному світі, оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства він спроможний як на руйнацію певних соціальних норм, цінностей, так й завдає значних матеріальних збитків та знищує людей.

В умовах здійснення терористичних атак на держави Західної та Центральної Європи, проведення антитерористичної операції на Сході України все більш актуальним та важливим є питання розкриття та розслідування вищезазначених злочинів, притягнення до кримінальної відповідальності не тільки осіб-виконавців злочину, але й самих організаторів та й самі терористичні організації.

Важливе значення при розслідуванні терористичних актів має використання спеціальних знань, які допомагають як при організації, плануванні розслідування, так і при проведенні окремих слідчих розшукових гласних та негласних дій.

Як відомо, використання спеціальних знань у криміналістиці вченими класифікуються на наступні блоки (групи): 1. Використання спеціальних знань шляхом залучення експерта та призначення відповідної експертизи; 2. Використання спеціаліста при проведенні окремих слідчих розшукових гласних та негласних дій.

Розглядаючи більш детально останній напрямок залучення спеціаліста слід зауважити, що він при проведенні окремих слідчих (розшукових) гласних та негласних дій може:

1. Надавати консультації, довідки, висновки до проведення слідчих дій не приймаючи в них участі, а в деяких випадках давати письмові пояснення з поставлених запитань (п. 1 ч. 5 ст. 71 КПК України);

2. Брати безпосередньо участь при проведенні слідчих дій шляхом постановки запитань учасникам процесуальних дій, проведення вимірювання, фото-, звуко- чи відеозапису, складання планів та схем, виготовлення графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей, виготовлення відбитків та зліпків, оглядати та вилучати речі та документи, які мають значення для справи (п. 7 ст. 237 КПК України); користуватись технічними засобами, приладами і спеціальним обладнанням (п. 2 ч. 4 ст. 71 КПК України); звертає увагу сторін кримінального провадження або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів (п.3 частини 4 ст. 71 КПК України).

Функції спеціаліста, тобто основні напрямки діяльності які зумовлені завданнями та метою його залучення до проведення слідчих (розшукових) дій та/або проведення процесуальних слідчих та судових дій, при розслідуванні терористичних актів можна умовно класифікувати:

1. Організаційна — одержання необхідної кількості зразків, допомога у визначенні моменту залучення експерта; 2. Координаційна — взаємодія між декількома як спеціалістами між собою, так й слідчими та іншими

учасниками досудового слідства; 3. Посвідчувальна — надання письмових пояснень у межах ст. 105 КПК України (додатки до протоколу процесуальних дій); 4. Ретроспективна — допомога слідчому, прокурору при висуненні версій на початковому та наступних етапах розслідування; 5. Пізнавальна — допомога процесуальним особам у виявленні, фіксації та вилученні слідів, документів та інших речових доказів; 6. Роз'яснювальна — надання консультацій, пояснення спеціальних правил, термінів, особливо під час участі психолога, психіатра, перекладача; 7. Прогностична — висловлює пропозиції щодо необхідності проведення повторних та/або додаткових слідчих дій; 8. Методологічна — застосовує сучасні та найефективніші методи, прийоми та засоби можливості отримання доказів під час проведення процесуальних слідчих (розшукових) та судових дій.

Особливого практичного значення залучення та використання спеціаліста набуває його безпосередня участь при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Найбільш поширеною слідчою дією на досудовому слідстві при розслідуванні терористичних актів є безумовно огляд місця події, де спеціаліст виконує поряд з слідчим, прокурором одну з найважливіших функцій по виявленню, фіксації, вилученні та дослідженні доказів.

Найбільш важливим є участь спеціаліста в залежності від слідчої ситуації, яка склалася на момент огляду місця події.

Так, коли «подія вчинення терористичного акту має дійсне відображення» тактика дій спеціаліста полягає у допомозі слідчому, прокурору здійснювати:

а. — моделювання (на початковому етапі ідеальне, а потім в залежності від ходу розслідування можливо й матеріальне) шляхом висунення версій про спосіб та знаряддя вчинення терористичного акту, кола підозрюваних осіб (можливість спеціальних знань у злочинців у галузі вибухотехніки, вміння користуватися вогнепальною зброєю, психічний стан осіб під час вчинення злочину та інше);

б. — аналіз виявлених слідів шляхом використання спеціальних знань. Останнє положення підтверджується повноваженнями спеціаліста звертати увагу сторонам кримінального провадження на характерні обставини чи особливості речей і документів (п.3 ч. 4 ст. 71 КПК України).

У конфліктних ситуаціях проведення слідчої дії, коли місце події вчинення терористичного акту «має неповне відображення», «подія терористичного акту не знаходить свого явного відображення» або «подія злочину має фальшиве відображення» тактика спеціаліста полягає: 1. Сприяє слід-

чому, прокурору у реконструкції події терористичного акту шляхом вивчення та аналізу виявлених слідів; 2. Шляхом вивчення обстановки вчинення злочину, способу та знарядь вчинення, виявлених (повністю та/або частково) слідів здійснює пошук нових речових доказів, здійснює їх зіставлення.

При виявленні на місці вчинення терористичного акту негативних обставин, тобто речових доказів які виходячи із обстановки, механізму та способу вчинення злочину не повинні бути, але виявлені на місці та навпаки, коли вони обов'язково (виходячи із ситуації огляду) повинні бути, але не виявлені, спеціаліст виконує такі функції як: 1. Пізнавальну — виявляє, фіксує та порівнює між собою сліди та інші речові докази з метою їх допустимості у даному кримінальному провадженні. Висуває разом зі слідчим та іншими учасниками огляду на підставі вже виявлених слідів припущення (версії) щодо можливості виявлення нових, ще не досліджених речових доказів; 2. Організаційну — роз'яснювальну — допомагає слідчому та іншим учасникам слідчої дії з'ясувати залежність виявлених слідів між собою, природу їх появи та/або пошкодження; 3. Методологічна — використовує у допомозі слідчому, прокурору сучасні та ефективні методи виявлення та дослідження слідів; 4. Посвідчувальну — використовуючи загальні та спеціальні знання засвідчує доцільність та правильність щодо зіставлення окремих слідів між собою, правильність опису у протоколі огляду та додатках.

Важливою слідчою (розшуковою) дією для всебічного, повного та швидкого розслідування та розкриття терористичних актів є допит.

Безпосередньо участь спеціаліста при проведенні вищезазначеної слідчої (розшукової) дії передбачена ч. 3 ст. 224, ч. 1 ст. 226, ч. 1 ст. 227 і ст. 491 КПК України. Слід зазначити, що складність розслідування терористичних актів зумовлена ще і тим, що при проведенні допиту можлива участь спеціалістів з різних галузей науки та техніки.

Найбільш поширеним є участь педагога, психолога, лікаря при проведенні допиту малолітніх та/або неповнолітніх осіб, відповідно до частини 1 ст. 226 КПК України. Однак слід зазначити, що вищеперелічені спеціалісти залучаються до проведення допиту також свідків, потерпілих, а в деяких випадках підозрюваних.

Так, спеціаліст у галузі психології, залучений до проведення допиту, може вказати на особливі психічні стани, які впливали на особу під час формування показань (сприйняття, запам'ятовування та відтворення). Це такі стани підвищеної психічної напруги психіки людини як: 1. Страх; 2. Стрес; 3. Афект (фізіологічний); 4. Фрустрація.

Спеціаліст у галузі вибухотехніки приймаючи участь при допиті свідків, потерпілих, підозрюваних у вчиненні терористичного акту може краще зрозуміти вид та тип вибухового пристрою, особливність приведення його в бойовий стан, особливність транспортування, «закладення».

Тактика залучення спеціаліста залежить від:

1. При організації та проведенні допиту слідчий, прокурор визначаються щодо особи спеціаліста в залежності від категорії допитуваної особи: а. особи з особливими характеристиками (малолітні, неповнолітні, особи похилого віку, які страждають на захворювання, що впливають на правильність сприйняття, запам'ятовування та відтворення показів, особи з певними вадами) б. особи, які мають спеціальні знання у будь який галузі науки чи техніки — вибухотехніки, спеціалісти у галузі телекомунікаційних систем, програмісти, економісти та інші; в. при допиті 2-х або більше осіб (ч. 9 ст. 224 КПК України).

2. В залежності від форми допомоги.

3. Залежно від планування проведення окремих видів допиту (допит у режимі відеоконференції відповідно до ст. 232 КПК України, при одночасному допиті 2-х або більше осіб)

Участь спеціаліста дозволяє використовувати найсучасніші ефективні досягнення та методики, що сприяє всебічному, об'єктивному, швидкому розслідуванню терористичних актів.

4. ІНШІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕМОЮ СЕМІНАРУ

Говоров Олексій Вікторович
старший викладач спеціальної кафе-
дри №3 ІПЮК для СБ України НІОУ
ім. Ярослава Мудрого

ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ СБ УКРАЇНИ

Діяльність Служби безпеки України на сучасному етапі характеризується високим рівнем динамічності та гостроти. На території нашої держави здійснено велику кількість терористичних актів і, нажалі, розвиток оперативної обстановки свідчить про подальшу активізацію діяльності терористичних груп в цьому напрямку. На протидію терористичній загрозі органи та підрозділи СБУ використовують весь спектр антитерористичних заходів, який є в арсеналі спецслужби. В провадженні слідчих підрозділів СБ України перебувають десятки кримінальних проваджень відносно представників терористичних угруповань «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка», в рамках яких оперативними та слідчими підрозділами СБУ здійснюється комплекси оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, у тому числі проводиться велика кількість негласних слідчих (розшукових) дій, які на практиці довели свою ефективність. Сучасність вимагає результативного використання оперативних сил не тільки з метою виявлення планів та намірів злочинної діяльності членів терористичних угруповань, а і документування їх дій. В той же час необхідно зауважити, що комплекс проведення негласних слідчих (розшукових) дій має постійно вдосконалюватись та покращуватись. Тому, що з одного боку широко розповсюджуються нові технології отримання і передачі інформації та зв'язку, з іншого — з кожною розкритою терористичною групою противника та переданим до суду кримінальним провадженням збільшується поінформованість терористичних угруповань та їх кураторів про форми та методи роботи СБ України.

Вирішення зазначеної проблеми вимагає широкого застосування норм кримінально-процесуального законодавства, зокрема ст. 272 КПК України, яка передбачає, що під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування.

Зауважимо, що виконання особами такого спеціального завдання, як вищезгадана негласна слідча (розшукова) дія, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу. При цьому, закон встановлює особливі вимоги для зазначеного процесуального документа, а саме обґрунтування меж спеціального завдання та використання спеціальних несправжніх (імітаційних) засобів.

В сучасній правозастосовній діяльності зазначена норма вже дає позитивні результати, утім, виникає певне різне її розуміння з боку органів слідства СБ України та прокуратури. Так, на думку деяких представників прокуратури, з метою виконання вимоги про неперевищення меж спеціального завдання, кожна дія особи, що на конфіденційній основі співробітничала з СБ України, і яка може призвести до отримання доказів або має процесуальне значення, вимагає оформлення у вигляді окремого процесуального рішення, тобто постанови слідчого або прокурора. Однак, діяльність агентурного апарату із розкриття дій злочинних організацій зазвичай здійснюється на тимчасово окупованій території, є складною та пов'язана із значним ризиком для життя осіб, що на конфіденційній основі співробітничали з СБ України. Комплекс заходів здійснення агентурної діяльності в злочинному середовищі потребує проведення таких складних організаційних заходів, як підбір і підготовка кандидата на впровадження, оперативне прикриття агента, матеріальне й технічне забезпечення негласної слідчої (розшукової) дії та багато інших.

Отже, на наш погляд, доцільним, особливо в умовах проникнення осіб, які конфіденційно співробітничали з органами СБУ безпосередньо до терористичних угруповань «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка», є винесення загальної постанови, в якій буде детально прописаний комплекс дій оперативного джерела на окупованій території.

Застосування ст. 272 КПК України тісно пов'язано з вимогами відомчих нормативних актів стосовно проведення агентурно-оперативної діяльності та загальними положеннями Кримінального кодексу України. Так, в Україні право здійснювати проникнення в злочинну групу особи, яка співробітничала на конфіденційній основі з органами СБ України, із збереженням в таємниці достовірних даних щодо неї, передбачено пп. 8, 13 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Слід зазначити, що ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» надає можливість залучати учасників організованих злочинних угруповань до співробітництва для здійснення заходів із розкриття злочинної діяльності. Також, ч. 2 ст. 14 зазначеного Закону передбачає, що учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він, у процесі оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів. Зазначена норма є дуже вагомим, адже дозволяє звільняти від кримінальної відповідальності членів організованих злочинних груп, якщо вони вирішили співробітничати із правоохоронними органами та їх допомога надає реальні результати у вигляді викриття організованих злочинних угруповань. Проте, положення Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» регламентують діяльність тільки спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, про що свідчить ст. 5 цього закону. Нагальною стала необхідність доповнення Закону України «Про боротьбу з тероризмом» цілою низкою норм стосовно негласного співробітництва.

Також, теоретично та практично існує проблема можливого скоєння особою, яка на конфіденційній основі співробітничала з СБ України тяжкого злочину під час перебування у складі злочинного угруповання. Ст. 43 Кримінального кодексу України визначає, що особа підлягає кримінальній відповідальності за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації тяжкого злочину, вчиненого умисно, і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому, або настанням тяжких або особливо тяжких наслідків, хоча і передбачає при цьому низку пом'якшувачих покарання норм. Проте, перебування у складі терористичного угруповання на окупованій території може вимагати від особи, яка

на конфіденційній основі співробітничав з СБ України, участі у бойових діях, діяльності репресивних органів окупаційної влади, тощо. Таким чином, постає потреба вивчення питання можливості розширення меж звільнення осіб, які здійснюють спеціальні завдання з розкриття злочинної діяльності, від покарання за скоєння тяжких злочинів, принаймні, стосовно осіб, що здійснюють зазначені завдання у складі терористичних угруповань або окупаційних сил противника на тимчасово окупованій території України за умов, що зазначеною діяльністю було попереджено скоєння більш тяжких злочинів або нанесення непоправної шкоди національним інтересам України.

Гречин Євген Євгенович

професор СК №4 НА СБ України, кандидат юридичних наук

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

До завдань, що ставляться перед кримінологією віднесено філософське, соціологічне і психологічне осмислення злочинності та її природи; комплексний аналіз процесів і явищ, з якими пов'язані існування і відтворення злочинності; поглиблене вивчення особистості злочинця; розробку відповідних рекомендацій, спрямованих на запобігання окремим видам і групам злочинів.

Сучасна світова кримінологія виділяє багато окремих наукових напрямків, таких як кримінофамілістика, террологія, ювенологія, криміно-теологія, екокримінологія, кримінопенологія, криміносексологія та ін. Варто зазначити, що злочинність також не стоїть на місці — вона проявляється в нових якісних формах і видах: інтернет-шахрайства та інші злочини у сфері інформаційних технологій, рейдерські захоплення підприємств та організацій; удосконалюються способи легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та ін. У такій ситуації розвиток вітчизняної кримінологічної думки представляється необхідною умовою подальшого вдосконалення всієї системи запобігання та протидії злочинам.

Корупційна злочинність складає окремий родовий об'єкт кримінологічного дослідження, який, у свою чергу, поділяється на різні суспільні відносини об'єктивного характеру. Попередження, профілактика, бороть-

ба, протидія злочинності, незважаючи на деякі наукові дискусії щодо природи та співвідношення вказаних видів державної діяльності, як об'єкт кримінологічного дослідження загалом являють собою систему заходів і засобів, спрямованих на протидію злочинності та окремим злочинам, своєчасне виявлення їхніх причин і умов, а також осіб, схильних до вчинення певних злочинів, зокрема, і корупційних.

Виходячи з того, що запобігання злочинності являє собою сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки, систему протидії слід розглядати у широкому значенні, не обмежуючись одним лише спеціально-кримінологічним запобіганням (кримінологічна профілактика, відвернення та припинення корупційних злочинів).

Кримінологічне дослідження корупційної злочинності не повинно обмежуватись суто правовим підходом, а має використовувати й інші підходи до аналізу злочинності, у першу чергу — соціологічний підхід до аналізу злочинності. При цьому, необхідно зважати й на те, що антропологічний та теологічний підходи за своїми властивостями не у повній мірі узгоджуються з розумінням злочинності як соціально-правового явища, а тому мають лише допоміжне значення в аналізі корупційних злочинів. Разом з цим необхідно враховувати, що злочинність — це не звичайна множинність чи статистична сукупність злочинів. За своєю природою вона є специфічним системним утворенням з багатоманітними зв'язками злочинів і злочинців, злочинів та видів злочинності, з наявністю власних закономірностей, тобто об'єктивних, стійких, істотних зв'язків з різними соціальними явищами і процесами суспільства.

Не зважаючи на те, що правовий та соціологічний підхід втілюють різне уявлення про злочинність, проте, вони не є взаємовиключними і, доповнюючи один одне, більш повно розкривають природу такого складного явища як злочинність. Корупційна злочинність як різновид негативної соціальної поведінки у житті виявляється в окремих одиничних злочинах, однак, вона, поряд із властивостями окремих корупційних злочинів, набуває й додаткових власних ознак. Зважаючи на те, що злочинність є явищем закономірним, обумовленим особливостями загальносоціальних умов, окремі злочини доцільно вважати приватним проявом цієї закономірності, вони обумовлені індивідуальними обставинами і носять випадковий характер. У такому контексті причиною корупційної злочинності

виступають негативні чинники у сфері суспільних відносин з приводу службової діяльності, що детермінує вчинення конкретних злочинів, які перебувають між собою у відповідній статистично вимірюваній та прогнозованій взаємодії. Такий вид злочинності повинен становити цілісний об'єкт кримінологічного дослідження, що охоплює як внутрішні, так і зовнішні ознаки і властивості даного різновиду злочинності як правової, так і соціальної природи. Запропоноване поєднання засад синтезу та аналізу у кримінологічному дослідженні дасть змогу забезпечити повноту вивчення корупційної злочинності та обґрунтованість наукового обґрунтування протидії корупційним злочинам.

Відповідно до структури злочинності кримінологічна характеристика може проводитись одразу за декількома рівнями в залежності від об'єкту кримінологічного дослідження. Зокрема, по-перше, мається на увазі кримінологічна характеристика злочинності як соціально-правового явища на основі усієї сукупності злочинів, вчинених на визначеній території за певний проміжок часу. На нашу думку, такий підхід дозволить виявити лише найбільш загальні та типові риси корупційних злочинів, притаманні різним видам злочинності. По-друге, це кримінологічна характеристика родового об'єкту злочинності як групи злочинів, що у своїй системі за сукупністю ознак формують окремий різновид злочинності, наприклад, корупційну. У даному разі в повній мірі забезпечується можливість виявлення спільних рис і взаємозв'язків окремих злочинів у межах корупційної злочинності, встановлення закономірностей вчинення корупційних злочинів, а також вироблення спеціалізованої програми організованої протидії корупційній злочинності. І по-третє, об'єктом кримінологічної характеристики може виступати конкретний злочин як одиничний випадок злочинної діяльності, що обумовлює злочинність. Зокрема, кримінологічна характеристика конкретного злочину може виступати складовою кримінологічної характеристики корупційної злочинності, у тому числі з метою виявлення ефективності реалізації запропонованих кримінологією заходів протидії корупційним злочинам.

Корупційні злочини можуть вчинятися з різною метою та за різними мотивами корисливої спрямованості, а щодо окремих корупційних злочинів такі ознаки виступають необхідними умовами наявності складу відповідного злочину. Так, наприклад, зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби,

якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ст. 364 КК України) вчиняється з корисливих мотивів відповідної службової особи. З'ясування безпосередньої мотивації вчинення корупційних злочинів дозволяє виявити типові риси особи злочинця, охарактеризувати ступінь його суспільної небезпечності та виробити адекватні заходи з попередження корупційних злочинів.

Корупційна злочинність становить специфічний різновид загальної злочинності, яка характеризується низкою особливостей не тільки за об'єктом посягання, способами та механізмом вчинення корупційної злочинності, але й за особою злочинця, його мотивами, та, врешті-решт, також за причинами й умовами вчинення злочинів. В цілому, корупційна злочинність є результатом перетину системи криміногенних і антикриміногенних факторів, виявлення яких і дослідження питань їхньої взаємодії виступають необхідною передумовою наукового забезпечення діяльності з протидії корупційній злочинності.

В якості перспективного напрямку кримінологічних досліджень вбачається встановлення змісту та сфери існування факторів корупційної злочинності, серед яких основними є економічні, соціальні, політичні та моральні фактори.

Гриненко Сергій Олександрович
завідувач спеціальної кафедри № 2
ІПЮК для СБ України НЮУ ім. Яро-
слава Мудрого, кандидат юридичних
наук

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗАКОННИХ ВИМОГ СПІВРОБІТНИКІВ СБ УКРАЇНИ

Відповідно до ст. 36 Закону України «Про Службу безпеки України» законні вимоги співробітників СБ України при виконанні ними службових обов'язків є обов'язковими для громадян і посадових осіб.

Стаття 9 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» закріплює обов'язок державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, організацій, їх посадових осіб сприяти органам, які здійснюють

боротьбу з тероризмом, повідомляти дані, що стали їм відомі, щодо терористичної діяльності або будь-яких інших обставин, інформація про які може сприяти запобіганню, виявленню і припиненню терористичної діяльності, а також мінімізації її наслідків.

Аналогічні норми закріплені у ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 5 Закону України «Про контророзвідувальну діяльність» — органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності зобов'язані сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань оперативно-розшукової та проведенні контророзвідувальної діяльності. До цього переліку можна додати ч. 5 ст. 40 КПК України, відповідно до якої органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Слід вказати, що на підставі чинної ст. 185 КУпАП особи можуть бути притягнуті до відповідальності за злісну непокору розпорядженню або вимозі *військовослужбовцю СБ України, але лише у разі його участі в заходах щодо охорони громадського порядку*. Також законодавством встановлено кримінальну відповідальність за найбільш небезпечні форми поведінки, які перешкоджають реалізації повноважень СБ України. Доведення до потенційних правопорушників змісту відповідних норм може бути використано з профілактичною метою для попередження спроб перешкодити виконанню службових обов'язків співробітником СБ України. Також попередня кваліфікація поведінки порушника як злочинної дозволяє вжити заходів для припинення незаконних дій і ініціювання притягнення особи до відповідальності, визначити підстави і межі для застосування сили або спецзасобів для припинення злочину і затримання особи. Зокрема, слід зазначити такі кримінальні правопорушення:

- опір працівникові правоохоронного органу, який полягає в активній фізичній протидії здійсненню співробітником СБ України своїх обов'язків (ст. 342 КК);

- втручання в діяльність працівника правоохоронного органу — вплив у будь-якій формі з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття незаконного рішення (ст. 343 КК);

- відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК).

Утім вказані норми не є достатніми гарантіями, які відповідають важливості завдань, поставлених законодавством і керівництвом держави

перед СБ України. Ураховуючи, що правовими гарантіями виконання передбачених законодавством обов'язків, що кореспондують правам СБ України та її посадових осіб, є можливість здійснення останніми примусових заходів, а також юридична відповідальність за невиконання обов'язків, то слід відзначити досить низький рівень правових гарантій виконання законних вимог співробітників СБ України, у тому числі порівняно з іншими правоохоронними та іншими державними органами.

Так, КУпАП передбачено відповідальність за невиконання законних вимог низки державних органів і посадових осіб, серед яких прокурор, працівники міліції, транспорту, Державної прикордонної служби України, посадової особи Національного антикорупційного бюро тощо. Стаття 383 КК України встановлює відповідальність за невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду. У той же час законодавством не передбачено відповідальність за невиконання рішень і законних вимог посадових осіб СБ України.

Винятком є слідчі, виконання вимог яких може забезпечуватись можливістю застосування примусових заходів, наприклад, накладення грошового стягнення у порядку ст. 144 КПК, здійснення приводу, проведення обшуку у випадку відмови надати документи у порядку тимчасового доступу тощо. Крім того, за злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування встановлено адміністративну відповідальність статтею 185⁴ КУпАП.

Співробітники оперативних підрозділів практично не мають аналогічних правових важелів впливу, що створює можливість від ухилення від виконання їх законних вимог, у т.ч. щодо надання інформації та документів, які є необхідними для вирішення завдань, віднесених до компетенції СБ України.

Зазначимо, що спроба вирішити цю проблему була зроблена законодавцем. З метою встановлення адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог посадових осіб СБ України, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 № 721-VII Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено новою статтею 188⁴³, відповідно до якої невиконання законних вимог посадових осіб СБУ, а також створення перешкод для виконання покладених на них обов'язків, тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Проте, зазначений Закон вже 02 лютого 2014 року втратив чинність на

підставі Закону України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 28.01.2014 № 732-VII, а зазначену статтю було виключено з КУпАП на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» від 23.02.2014 № 767-VII.

Вказана проблема нерідко знаходить прояв в ігноруванні вимог структурних підрозділів СБ України про надання інформації або документів, необхідних для виконання покладених на них обов'язків, використанні надуманих підстав для ненадання необхідних відомостей. Причому такі випадки мають місце не лише з боку структур приватного сектору, але й державних органів і установ. З метою подолання цього негативного явища Службою безпеки України було підготовлено лист, в якому доводиться правомірність витребування органами та підрозділами СБУ відомостей та документальних матеріалів, які характеризують діяльність підприємств, установ, організацій різних форм власності, наголошується на обов'язку виконання законних вимог¹. Однак, незважаючи на ґрунтовний аналіз нормативно-правових актів, і належну аргументацію, лист не замінює закону.

Незважаючи на численні норми законодавства, які закріплюють право органів СБУ на отримання відомостей і документів та обов'язку державних органів, юридичних і фізичних осіб сприяти цьому, слід зазначити, що за відсутності відповідальності за невиконання вказаного обов'язку реальні правові гарантії виконання законних вимог посадових осіб, органів і підрозділів СБ України відсутні, що негативно позначається на ефективності виконання завдань, поставлених перед ними. Крім недоліків, пов'язаних з відсутністю відповідальності за невиконання законних вимог щодо надання інформації, слід вказати також на недосконалість регламентації у законодавстві підстав та порядку звернення органів СБ України (а також інших правоохоронних органів) з відповідними вимогами. Звертає на себе увагу неоднорідний підхід до формування в різних нормативно-правових актах норм, які визначають цей порядок. На наше переконання, він має будуватись на єдиній концепції. Крім вимог до порядку направлення запитів, також необхідно законодавчо визначити строки надання відповідей на них. Зазначене має бути враховано під час реформування

¹ Лист Служби безпеки України від 21 листопада 2014 року «Щодо норм законодавства, якими визначено порядок направлення органами та підрозділами СБУ запитів до підприємств, установ, організацій різних форм власності про витребування відомостей та документальних матеріалів, які характеризують їх діяльність»

Служби безпеки України та опрацювання нормативно-правових актів, які визначають її компетенцію й повноваження, а також зумовлює необхідність внесення відповідних змін до законодавства.

Зеленська Ірина Миколаївна

старший викладач спеціальної кафедри
№ 2 ІПЮК для СБ України НЮУ
ім. Ярослава Мудрого

ВІДШКОДУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Відповідно до статті 130 КПК України шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Основоположним нормативно-правовим актом, який визначає підстави та порядок відшкодування такої шкоди є Закон України від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянinові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (зі змінами) (далі — Закон).

Закон встановлює випадки, умови та порядок відшкодування шкоди, завданої громадянinові **внаслідок**:

- незаконного засудження;
- незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;
- незаконного взяття і тримання під вартою;
- незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виймки;
- незаконного накладення арешту на майно;
- незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;
- незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;

– незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

За правилами частин 1, 2 та 7 ст. 1176 ЦК України шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

До осіб, які мають право звертатися до суду за захистом своїх прав, належать:

- виправдані особи;
- підозрювані, провадження щодо яких було закрито;
- володільці майна, яке було вилучено під час кримінального провадження;
- особи, щодо яких було відкрито провадження про адміністративне правопорушення (пов'язане з корупцією, у зв'язку з порушенням законодавства у сфері охорони державної таємниці та службової інформації);
- особи, щодо яких проводились оперативно-розшукові заходи.

Як свідчить судова практика, справи про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої громадянину діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність та органів досудового розслідування Служби безпеки України, не характеризуються чисельністю.

Об'єктом вивчення були наявні в Єдиному державному реєстрі судових рішень (<http://reyestr.court.gov.ua>) рішення судів різних інстанцій у справах категорії «Спори про відшкодування шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду» за період с 1 січня 2013 року по 15 жовтня 2015 року, стороною в яких були СБ України та регіональні органи.

Метою дослідження було виявлення найбільш характерних особливостей застосування норм матеріального та процесуального права, проблемних питань, які виникають під час розгляду справ цієї категорії, виявлення причин винесення судових рішень не на користь органів СБ України, формулювання пропозицій та рекомендацій щодо зменшення порушень і підстав для ухвалення негативних рішень.

За даними реєстру судових справ у вказаний період були досліджені рішення по 15 справах даної категорії. Аналіз кількісних показників свідчить, що з 15 справ тільки 5 справ було вирішено на користь органів СБ України, усі з різних підстав.

Так, рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 10.07.2013 по справі № 1522/7459/12 (залишено без змін ухвалою Апеляційного суду Одеської області від 08.10.2013) відмовлено в задоволенні позову у розмірі 13 849 237,23 гривень, оскільки дії державних органів незаконними не визнавалися та доказів того, що вони були незаконними суду не надано, а особа має право на відшкодування за рахунок Державного бюджету України завданої їй шкоди, якщо така шкода завдана незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду.

Ухвалою Брусилівського районного суду Житомирської області від 23.01.2014 закрито провадження у справі № 275/1105/13-ц про визнання протиправним неприйняття Управлінням служби безпеки України в Житомирській області постанови за заявою ОСОБА_2 про відшкодування моральної шкоди, завданої проведенням оперативно-розшукової справи № 49 від 11.07.2007 року; відшкодування з Державного бюджету моральних збитків ОСОБА_2 в розмірі 8441,91 гривень, завданих проведенням оперативно-розшукової справи № 849 від 11.07.2007. Підставою для закриття провадження у справі стала наявність спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (відшкодування моральної шкоди внаслідок незаконно проведених оперативно-розшукових заходів), що знаходився на розгляді у Корольовському районному суді м. Житомира, за яким винесено рішення, що набрало законної сили.

Справи про відшкодування шкоди в основному розглядаються в порядку цивільного судочинства в загальних судах, іноді — в господарських судах, коли йде мова про суб'єктів господарювання.

Відповідачами у справах даної категорії виступають органи державної казначейської служби, а співвідповідачами — органи, дії співробітників яких оскаржуються. Разом з тим, є винятки, коли Державна казначейська служба є третьою особою, при цьому органи СБ України в цих справах виступають відповідачами.

Основні позовні вимоги, що заявляються громадянами у справах з приводу відшкодування матеріальної шкоди, це:

1. Відшкодування недоотриманого грошового забезпечення внаслідок відсторонення від посади або пониження у посаді, витрат на відрядження в судові засідання, недоотриманої надбавки за виконання особливих завдань тощо;

2. Відшкодування витрат на юридичну допомогу під час досудового розслідування та розгляду справи;

3. Відшкодування вартості втраченого обладнання, майна.

Крім того, до позовних вимог у даній категорії справ відноситься також і визнання неправомірними дій органів досудового розслідування та скасування постанови про визначення суми відшкодування, завданої співробітниками СБ України.

Найбільш чисельними з даної категорії справ є вимоги громадян про відшкодування (стягнення) моральної (немайнової) шкоди, яка заявляється як самостійно, так і з вимогами про відшкодування матеріальної шкоди.

З 15 справ, що стали об'єктом дослідження, в 11 містяться вимоги про відшкодування моральної шкоди на загальну суму більш 7 млн. грн.

Відповідно до ст. 4 Закону відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

Моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

Питання про відшкодування моральної шкоди за заявою громадянина вирішується судом. При визначенні розміру моральної шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, суд повинен визначити страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру, при цьому суд зобов'язаний враховувати, що таке відшкодування проводиться виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць на момент перебування під слідством чи судом (ст. 13 Закону).

Як свідчить судова практика, при поданні позовних заяв про відшкодування моральної шкоди для визначення її розміру громадяни посилаються на висновки судово-психологічної експертизи.

Як правило, у своєму висновку за результатами проведення судово-психологічної експертизи експерт зазначає, що ситуація, що досліджується

ся у справі є психотравмувальною для позивача. Також, відмічає експерт, що у громадян наявними є зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню його як особистості та виникли внаслідок впливу обставин, які досліджуються у справі (ведення за його участю слідчих дій та порушення відносно нього кримінальної справи (кримінального провадження)). У висновку вказується можливий розмір компенсації моральної шкоди.

Слід зазначити, що той розмір моральної шкоди, який міститься в завагах громадян, майже у всіх випадках завищений. З 11 позовів про відшкодування моральної (немайнової) шкоди на загальну суму 7 050 442, 75 грн. задоволені частково 9 позовів на суму 788 466,3 грн. На користь СБ України винесено рішення по 2-м справам на суму 108 441,91 грн.

Суди приймають до уваги такі висновки, але при вирішенні питання щодо розміру відшкодування моральної шкоди суд враховує положення пункту 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року №4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», відповідно до яких крім урахування характеру та обсягу страждань і немайнових втрат, яких зазнала особа, необхідно виходити із засад розумності, виваженості та справедливості.

Як приклад можна навести звернення громадянина до Нетішинського міського суду Хмельницької області (справа №2/679/41/2014) з позовом про відшкодування моральної шкоди, завданої незаконним притягненням до кримінальної відповідальності та застосуванням запобіжного заходу, у сумі 1440 мінімальних розмірів заробітної плати згідно висновку експерта за результатами проведення судово-психологічної експертизи. Позивач вважав, що внаслідок незаконного порушення Управлінням СБУ в Хмельницькій області проти нього кримінальної справи, незаконного притягнення в якості обвинуваченого, незаконного обрання запобіжного заходу у вигляді підписки про невийзд, штучного створення доказів обвинувачення, прокуратурою Хмельницької області йому завдана моральна шкода, яка полягає у порушенні нормальних життєвих зв'язків, душевних стражданнях, у нього погіршилися відносини з оточуючими людьми, які, вважаючи його «оборотнем у погонах», перестали з ним спілкуватись, була принижена його честь та гідність.

Рішенням Нетішинського міського суду Хмельницької області від 29.09.2014 у даній справі позов громадянина задоволений частково: стягнуто з Державного бюджету України шляхом списання з відповідного рахунку Державної казначейської служби України на користь громадяни-

на 101 094 грн. моральної шкоди (83 мінімальні заробітні плати). При цьому розмір моральної шкоди судом був розрахований виходячи з мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством і судом .

Серед судових рішень, які були піддані аналізу, слід відмітити рішення Зарічного районного суду м. Суми від 26.12.2014 по справі №591/7502/14-ц, яким в задоволенні позову громадянину про відшкодування моральної шкоди в сумі 100000 гривень, завданої незаконними діями прокуратури Сумської області та Управління СБУ в Сумській області, відмовлено в зв'язку з необґрунтованістю вимог.

Позивач є батьком громадянина, відносно якого 20 серпня 2009 року прокуратурою міста Суми була порушена кримінальна справа за ч. 2 ст. 368 КК України і 20 серпня 2009 року він був затриманий. 26 серпня 2009 року синові безпідставно було пред'явлене обвинувачення у вчиненні злочину за ч. 2 ст. 368 КК України. Запобіжний захід — взяття під варту — підозрюваному був обраний 28 серпня 2009 року. Провадження у кримінальній справі тривало з 20 серпня 2009 року по 30 травня 2014 року і закінчилось закриттям кримінального провадження у зв'язку з відсутністю в діях його сина ознак кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 368, ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 364 КК України.

Позивач посилається на те, що внаслідок вказаних незаконних рішень і дій органів прокуратури і УСБУ його син незаконно був притягнутий до кримінальної відповідальності і зазнав незаконного кримінального переслідування протягом 4 років 9 місяців 10 днів, з яких незаконно утримувався під вартою 1 рік 7 місяців 9 днів, в зв'язку з чим йому як батькові і захиснику сина було завдано моральної шкоди.

Просив відшкодувати моральну шкоду з прокуратури Сумської області 60 000 грн., з Управління СБУ в Сумській області — 40000 грн., посилаючись на вищенаведені обставини та додатково на те, що за час кримінального переслідування сина він знаходився у стані постійного стресу, намагався довести його невинуватість.

Суд зробив висновок, що посилення позивача на те, що незаконність цих дій, підтверджена закриттям провадження у кримінальній справі відносно його сина, свідчить про те, що він, розпоряджаючись предметом позову на власний розсуд, обґрунтовує його нормами спеціального законодавства, яке не дає саме йому права на відшкодування моральної шкоди як особі, відносно якої відсутні підстави та умови такого відшкодування, передбачені цим законодавством.

Також в рішенні зазначено, що юридичні підстави вимагати вказаного відшкодування на підставі норм спеціального законодавства в порядку цивільного судочинства без попереднього визнання незаконними дій відповідачів, що стосуються безпосередньо позивача, відсутні і тому позовні вимоги не підлягають задоволенню.

Підводячи підсумок розгляду справ щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, слід зазначити, що в основному підставою для звернення до суду за захистом прав осіб, були закриття кримінальної справи за реабілітуючими обставинами у зв'язку з відсутністю події та складу злочину на стадії досудового розслідування.

Тому слід звернути увагу слідчих на виражений підхід до повідомлення особі про підозру, оскільки з цього моменту розпочинається притягнення до кримінальної відповідальності та вжиття заходів, які обмежують його права.

Капітанчук Людмила Юрївна

доцент кафедри кримінального права та процесу НА ДПСУ ім. Б. Хмельницького, кандидат юридичних наук, доцент

Літвін Юрій Іванович

доцент кафедри комерційного та господарського права інституту МАУП

ВПЛИВ ЗМІНИ ПОТОКІВ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Функціонування каналів нелегальної міграції через територію України впливає на стан безпеки, у тому числі прикордонної, яка потребує комплексної, взаємоузгодженої, нормативно забезпеченої системи заходів уповноважених суб'єктів.

Престиж та статус будь-якої держави на міжнародному рівні визначається здатністю здійснювати охорону кордону, контролювати перемі-

щення через нього осіб та виконання ними вимог чинного імміграційного законодавства та законодавства з прикордонних питань. Саме така здатність держави розглядається не лише з точки зору забезпечення міжнародної, а й внутрішньодержавної безпеки.

Відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» пп. 5,8 ст. 19 та ст. 41 КПК України органи ДПСУ уповноважені на запобігання кримінальним правопорушенням протидію яким віднесено до компетенції ДПСУ, їх виявлення та припинення; розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та виконання доручень правоохоронних органів.

Кримінально-процесуальна діяльність органів охорони державного кордону щодо розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон як органу дізнання суттєво змінилася із прийняттям Кримінального процесуального кодексу у 2012 році, коли уповноважені підрозділи органів охорони державного кордону уповноважені лише на виконання доручень слідчих щодо проведення слідчих (розшукових) дій. Так, органами дізнання ДПСУ до набрання чинності КПК 2012 року, протягом 2010-2012 років було порушено 456 кримінальних справ відносно 501 особи, з них за ст. 332 КК України 231 стосовно 267 осіб, причетних до функціонування каналів нелегальної міграції.

Аналіз стану нелегальної міграції на державному кордоні свідчить про затримання органами охорони державного кордону 2709 нелегальних мігрантів у 2014 році (у 2013 році — 1950), при цьому не пропущено в Україну потенційних незаконних мігрантів 9110 (у 2013 році — 6856 осіб). Щодо виконання правоохоронних повноважень, то у 2013-2014 роках органами охорони державного кордону виявлено 4124 кримінальних правопорушення, які були внесені до ЄРДР. На стадії вчинення припинено 3527 кримінальних правопорушень, з них 252 — за незаконне переправлення осіб через державний кордон України. Оперативними підрозділами ДПСУ отримано 15444 доручень правоохоронних органів на проведення слідчих (розшукових) дій, з них виконано 15174 доручення.

У функціонуванні каналів незаконної міграції через державний кордон починаючи з цього року, спостерігається зростання активності незаконної міграції поза пунктами пропуску у порівнянні з 2014 роком на 32%, при цьому більшість затримань здійснювалося на ділянці Західного Регіонального Управління ДПСУ, де затримано 86% незаконних мігрантів від загальної кількості. Суттєво збільшилася кількість затриманих незаконних мігрантів на українсько-угорській ділянці кордону. Так, у 66 випадках

затримано 219 незаконних мігранта, що безпосередньо пов'язано із «пом'якшенням» міграційного законодавства Угорщини з питань надання статусу біженців, оскільки частина незаконних мігрантів не передавалася на територію України.

У практиці протидії незаконній міграції значене місце займає потреба у формуванні «працюючої», науково обґрунтованої відповідної видової криміналістичної характеристики, її своєчасне корегування в залежності від динаміки факторів, які впливають на її формування.

Серед складових методики розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України виділяється її криміналістична характеристика, яка об'єктивується способом вчинення злочину, слідовою картиною, обстановкою та суб'єктом вчинення кримінального правопорушення.

Як свідчить практика протидії нелегальній міграції, незаконні мігранти переправляються до країн ЄС через державний кордон поза пунктами пропуску групами (*від 3 до 8 осіб*), як самостійно (за допомогою карт та GPS навігаторів), так і у супроводі пособників з числа місцевих мешканців прикордонних районів або представників іноземних діаспор.

Щодо етнічної структури незаконних мігрантів, затриманих на кордоні України, то вона залишається характерною для останніх років, і переважну більшість (близько 68% осіб) становлять громадяни Молдови, Грузії, окремих регіонів РФ, Вірменії, Таджикистану, Азербайджану, Узбекистану.

Частка потоку іноземців з країн Південно-Східної Азії, Середнього, Близького Сходу та Африки становить близько 32% (більшість — громадяни Афганістану, Сомалі, Сирії, Еритреї, Шрі-Ланки і Туреччини).

Такі особливості міграційних потоків, насамперед, пов'язуються з безвізовим порядком в'їзду в Україну громадян пострадянських країн, чим активно користуються самі потенційні нелегальні мігранти, а також суб'єкти, причетні до функціонування каналів нелегальної міграції.

Що стосується східної ділянки державного кордону, то ситуація характеризується затриманнями незначних груп громадян країн пострадянського простору при спробі потрапити на територію РФ із України.

На відміну від «зеленої» ділянки кордону у пунктах пропуску через державний кордон спостерігається зменшення рівня незаконної міграції.

Так, у пунктах пропуску для повітряного сполучення затримувалися громадяни країн Близького Сходу, Азії, Африки, Молдови та Грузії. При цьому активно використовується схема «транзитного» проїзду через Укра-

їну, яка передбачає зміну незаконними мігрантами напрямку руху на рейси європейського прямування та використання нового пакету документів у транзитній зоні аеропорту, використання чужих та підроблених документів.

Основною категорією потенційних незаконних мігрантів, яким відмовлялося у в'їзді в Україну залишалися громадяни країн пострадянського простору та Південно-Східної Азії, Близького Сходу та Африки, через невідповідність заявленої мети поїздки. При цьому незаконні мігранти даних країн використовують легальні канали в'їзду в Україну.

Останнім часом відмічаються спроби, які не носять системний характер організації переправлення незаконних мігрантів з країн Азії та Африки (переважно Афганістану, Бангладеш, Іраку, Сирії, Камеруну, Пакистану, Ірану), які легально прибули в Україну за дійсними українськими візами та деякий час знаходилися в Україні, до країн ЄС за чужими та підробленими документами європейських країн (Німеччини, Латвії, Румунії, Іспанії, Італії ін.).

При прибутті мігрантами за дійсними паспортними документами використовуються дійсні українські візи, видані на запрошення підставних приватних осіб, підроблених запрошень навчальних закладів, туристичних ваучерів та неіснуючих приватних державних підприємств. Разом з цим, для прибуття в Україну іноземцями використовуються чужі та підроблені національні паспорти, документи громадян європейських країн, підроблені посвідки на постійне (тимчасове) проживання в Україні, підроблені (недійсні) відмітки Держприкордонслужби України.

Незаконне переправлення мігрантів поза пунктами пропуску здійснюється незначними по кількості групами з території РФ, Республіки Білорусь та Республіки Молдова. У переправленні незаконних мігрантів активну участь приймають мешканці прикордонних районів, як України, так і суміжної країни.

Після незаконного переправлення в Україну для їх переміщення від місця порушення державного кордону вглиб території України, як правило, використовується приватний легковий автотранспорт та мікроавтобуси громадян України.

Ймовірними місцями перебування, накопичення незаконних мігрантів, формування груп для подальшого переміщення до кордону з країнами ЄС залишаються населені пункти розташовані поза межами контрольованих прикордонних районів.

Легалізація незаконних мігрантів на території України здійснюється шляхом:

по-перше, зміни статусу перебування (отримання відміток органів МВС про працевлаштування, тимчасове проживання або навчання),

по-друге, продовження терміну перебування

по-третє, використання процедури отримання статусу біженця.

Основними транспортними вузлами на маршрутах переміщення незаконних мігрантів до кордонів ЄС є залізничні та автобусні станції Києва, Одеси, Львова, Мукачева та Ужгорода.

Аналіз переправлення осіб через державний кордон України — незаконних мігрантів свідчить про те, що незаконна міграція не зникає, а лише змінюється інтенсивність та географія функціонування її каналів, розробка та впровадження транснаціональними злочинними угрупованнями нових тактичних прийомів переправлення незаконних мігрантів. Так, відновлення скомпрометованого каналу незаконної міграції проходить через 2-3 роки. З огляду на це, питання протидії незаконній міграції потребує комплексної, взаємоузгодженої, нормативно забезпеченої системи заходів уповноважених суб'єктів, включаючи відповідну розробку криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [Текст] : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-ХІІ / Верховна Рада України // Голос України. – 1993. – № 35. – 31 серпня.

2. Рекомендація ПАРС 1402 (1999) «Контроль за діяльністю служб внутрішньої безпеки країн учасниць Ради Європи» [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16689&lang=en>.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ [Текст] : Закон України від 12 лютого 2015 року № 193-VIII / Верховна Рада України // Голос України. – 2015. – № 64. – 09 квітня.

4. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання [Текст] : Постанова Верховної Ради України від 04 грудня 2014 року № 22-VIII / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – 02 січня.

5. Юрченко О. М. Проблемні питання протидії організованій злочинності у сфері державної безпеки / Юрченко Олександр Михайлович // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2015. – № 1. – с. 39-44. – ISSN 1609-0462.

6. Про основи національної безпеки України [Текст] : Закон України від 19 червня 2003 № 964-IV / Верховна Рада України // Голос України. – 2003. – № 134. – 22 липня.

7. Про Службу безпеки України [Текст] : Закон України від 25 березня 1992 № 2229-XII / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. -1992. – № 27. – 07 липня.

8. Про контррозвідувальну діяльність [Текст] : Закон України від 26 грудня 2002 374-IV/ Верховна Рада України // Голос України. – 2003. – № 16 від 28 січня.

Луценко Юрій Васильович

співробітник Головного управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБ України, кандидат юридичних наук

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У пропонованих тезах виступу розглядаються питання протидії корупції у військовій сфері. Наводяться пропозиції щодо запобігання корупційним правопорушенням у сучасних умовах

Корупція в Україні небезпідставно визнається однією із найнебезпечніших соціальних проблем сучасності. Її вирішення лежить у площині переосмислення природи та значення цього явища. За останні десятиліття корупція набула вражаючих масштабів. Нею уражені майже всі сфери суспільного життя. Для протидії корупції органами державної влади постійно розроблюються концепції, програми, плани, впроваджуються нові методи роботи, вживаються відповідні комплексні заходи, ключове місце серед яких належить оперативно-розшуковим заходам, спрямованим на виявлення та викриття фактів корупційних правопорушень.

Аналізуючи стан правопорядку за часів незалежності України слід зазначити, що за сучасних умов переходу до економіки ринкових відносин корупція стала більш латентною, організованою, професійною [1, с. 13]. У зв'язку з цим, 21 жовтня 2011 року була прийнята Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки [4], яка так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики держави.

Однією з основних причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки як основного програмного документа в антикорупційній сфері стала відсутність всупереч міжнародному досвіду чітких індикаторів стану та ефективності її виконання.

У зазначеній Стратегії відсутній також механізм моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість [3].

Слід також відмітити, міжнародна практика боротьби зі злочинністю свідчить про розширення співробітництва між країнами у розв'язанні актуальних проблем сьогодення і відображає своє втілення у підготовці та укладанні низки міжнародних угод і конвенцій з питань боротьби з міжнародними злочинами, у тому числі корупційними правопорушеннями у військових формуваннях.

Сьогодні гострою залишається проблема корупційних правопорушень під час проведення державних закупівель. Так, за інформацією Служби безпеки України, втрати від корупційних оборудок під час проведення процедур державних закупівель становили 10-15% (35-52,5 млрд. грн.) видаткової частини державного бюджету щороку. За даними офіційної статистики за 2014 рік загальна сума коштів за укладеними договорами у звітному періоді для закупівлі товарів, робіт і послуг для Збройних Сил України та інших військових формувань становила близько 186 млрд. грн. Значна частина закупівель здійснювалась поза межами державного контролю за неконкурентною процедурою (в одного постачальника). Так, наприклад у 2014 році за цією процедурою проведено майже 50% усіх закупівель.

До погіршення ситуації призвело прийняття Закону України від 4 липня 2012 року № 5044-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань державних закупівель», яким фактично встановлено «корупційні правила гри» на ринку закупівель державних підприємств (розмір цього ринку становив майже 307 млрд. грн. щороку).

Необхідно звернути увагу, що до кримінально караних корупційних правопорушень відносять розкрадання військового майна, перевищення службових повноважень, службове підроблення, одержання неправомірної вигоди тощо.

За результатами роботи по лінії боротьби з корупцією у військових формуваннях спецпідрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України у 2014 році складено 3 адміністративні протоколи про корупційні правопорушення у військових формуван-

нях у 40 кримінальних провадженнях, розпочатих за матеріалами Служби безпеки України, особам повідомлено про підозру у скоєнні злочинів (стосовно співробітників: Держприкордонслужби — 10; військових формувань — 30), з яких 25 — за ст. 368 КК України [2].

Також у протидії корупції, доцільно виділити запобігання проявів незаконного збагачення і отримання неправомірної вигоди окремими посадовими особами військових формувань шляхом попередження, виявлення та усунення корупційних загроз, які, у свою чергу, дадуть змогу зменшити втрати оборонного бюджету України.

Виходячи з викладеного, слід позитивно оцінити проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення законодавства у сфері підтвердження відповідності, виготовлення, виробництво, реалізацію, придбання продукції, робіт та послуг, що призвело до створення реальної або потенційної загрози національній безпеці України у військовій сфері [5].

Даний проект Закону передбачає доповнення Розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України ст. 114-2 такого змісту: «Стаття 114-2. Порушення законодавства у сфері підтвердження відповідності, виготовлення, виробництво, реалізація, придбання продукції, робіт та послуг, що створили реальні або потенційні загрози національній безпеці України у воєнній сфері.

1. Діяння службової особи, що призвели до порушення законодавства у сфері підтвердження відповідності, виготовлення, виробництва, реалізації, придбання продукції оборонного призначення або продукції речового, матеріально-технічного забезпечення для військових формувань, робіт або послуг всупереч встановлених законодавством України умов, правил, стандартів або технічних регламентів, що створили реальні або потенційні загрози національній безпеці України у воєнній сфері –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до тяжких наслідків –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Примітка: У цій статті під тяжкими наслідками треба розуміти наслідки, що спричинили тяжкі тілесні ушкодження чи загибель людей, або заподіяння майнової шкоди в розмірі 10 000 і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи зрив виконання військовим підрозділом (частиною, кораблем) оперативного (бойового) завдання».

Таким чином, слід відмітити позитивні зрушення щодо кримінальної відповідальності, пов'язаної з корупцією у військовій сфері. У сучасних умовах такі дії є актуальними, адже через брак фінансування, розкрадання коштів та ряд інших чинників, військова міць держави, як основи національної безпеки та територіальної цілісності опинилася під загрозою. Тому державна політика боротьби з корупцією та відповідне її нормотворення потребує належного доопрацювання та удосконалення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бусол, О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період [Текст] : [монографія] / О. Ю. Бусол. – К. : Ін Юре, 2014. – 564 с.

2. Інформація про вжиті у 2014 році спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України заходи щодо протидії корупції та про осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=137275&cat_id=71490.

3. Про запобігання корупції : Закон України від 4 жовтня 2014 року № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.

5. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки : Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>.

6. Пропозиції Президента до Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері підтвердження відповідності, виготовлення, виробництва, реалізації, придбання продукції, робіт та послуг у військовій сфері» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53630.

Мельник Дмитро Сергійович
помічник начальника управління ЦУ
СБ України, кандидат юридичних наук

ЩОДО ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПОВЕРНЕННЯ АКТИВІВ, ОТРИМАНИХ ПРОТИПРАВНИМ ШЛЯХОМ

Анотація: у доповіді окреслено перспективи та окремі проблемні аспекти побудови національної системи повернення активів в Україну.

Численні корупційні діяння високопосадовців та зловживання наданими їм владними повноваженнями протягом останніх років супроводжувалися масштабним виведенням незаконно отриманих коштів за кордон, що підривало міжнародний авторитет нашої держави та сприяло формуванню негативного іміджу української влади в світі. Усвідомлення українським суспільством того факту, що влада неспроможна або не зацікавлена шукати і конфісковувати такі кошти на користь держави, сформували умови для фактичної безкарності такої діяльності.

Також, значні обсяги виведення коштів з України¹ створили передумови для поглиблення внутрішніх і зовнішніх дисбалансів, зростання дефіциту бюджету, розбалансування фінансової системи держави, виснаження державних резервів та зростання соціального розшарування. Тому, повернення до України протиправно виведених коштів з одного боку могло б сприяти стабілізації вітчизняної економіки, а з іншого — стати тим прецедентом, який продемонструє невідворотність покарання за корупційні злочини для високопосадовців та знівелює сам зміст виведення активів поза межі держави.

Проте організація повернення активів, на переконання експертів, не повинна стати черговим тактичним завданням для діючої влади. Натомість

¹ Згідно з оціночними даними, обсяги активів, які було втрачено Україною внаслідок зловживань владою тільки протягом останніх 4 років, сягають близько 70 млрд дол. США [1], частину з яких вже заблоковано в банках інших держав. Зокрема, за клопотанням Генпрокуратури України на рахунках колишніх українських посадовців у Швейцарії заблоковано 2 млрд дол. США, у Великобританії – активи В. Януковича на суму 17 млн євро, на Кіпрі – активи посадовців на суму 1,5 млн євро та 3 млн дол. США, владою Австрії заморожено рахунки 18 українських посадовців, Ліхтенштейну – 20 посадовців. В Україні слідчими прокуратури накладено арешт на 6 млрд грн та 1,8 млрд грн. [2].

її стратегічною метою має стати *побудова дієвої системи повернення активів*, функціонування якої не залежатиме від керівництва органів управління державою або правоохоронних органів, та сприятиме запобіганню корупційним злочинам і правопорушенням.

Сучасний досвід країн, які мали справу з резонансними фактами виведення активів, набутих шляхом зловживання владою або скоєння корупційних злочинів, свідчить, що повернення цих активів є надскладним завданням. Перспективні шляхи його вирішення існують, однак, як свідчить практика, далеко не в повному обсязі.

На сьогодні експерти визначають наступний *загальний механізм повернення корупційних активів* [3], який передбачає реалізацію **трьох етапів**:

1. Реєстрація кримінального провадження за підозрою у незаконному заволодінні коштами (майном) певною посадовою особою за поданням уповноважених органів.

2. Направлення офіційного звернення до урядів країн, де знаходяться активи (рахунки з коштами у фінансових установах або інше майно) такої особи з клопотанням про накладення на них арешту.

3. Звернення до судового органу країни, де знаходяться активи (рахунки з коштами у фінансових установах або інше майно) посадової особи, з клопотанням про початок кримінального провадження у зв'язку із протиправним заволодінням грошовими коштами чи майном.

На кожному етапі реалізації цього механізму повернення активів можуть виникати труднощі та перешкоди, пов'язані переважно, з *недосконалістю чинного законодавства з цих питань та потребою налагодження ефективної взаємодії* з уповноваженими правоохоронними органами іноземних держав.

Зокрема, в Україні для **першого етапу** характерними є наступні перепони:

– *відсутність ефективного механізму арешту та конфіскації майна як з кордоном, так і на території України*. Так, у ст. 568 «Розшук, арешт і конфіскація майна» КПК України передбачено лише загальні положення щодо цих процедур, які потребують деталізації (не передбачено порядку зберігання та охорони арештованого майна, ведення реєстру конфіскованого майна, порядку арешту та конфіскації нематеріальних активів);

– *здійснення кримінального переслідування лише щодо частини осіб, які були причетні до масштабних корупційних діянь та зловживання владою, активи яких вже були заморожені в інших країнах*. Як наслідок,

уряди іноземних держав не матимуть законних підстав для блокування й утримання активів решти осіб, внаслідок чого вони будуть розморожені та, можливо, втрачені для повернення;

– *лояльність частини представників органів судової влади України до попереднього керівництва держави, що часто призводить до затягування судових процедур в умовах блокування процесу судової реформи та люстрації суддів;*

– *перешкоджання здійсненню правосуддя щодо масштабних корупційних діянь та зловживання владою (систематична неявка відповідачів та свідків у справах внаслідок їх перебування поза межами країни; знищення особами, причетними до виведення активів, документів, що підтверджують факти вчинення ними злочинів, відновлення яких потребує додаткових витрат часу, та ін.);*

– *наявність можливостей для переведення в готівку й фізичного переміщення територією країни та виведення поза її межі активів колишніх високопосадовців та пов'язаних з ними осіб.* В Україні продовжують функціонувати «конвертаційні» центри, перевозиться кур'єрами готівка, а ДСФМ України здатна відстежити лише безготівкові фінансові потоки.

На **другому етапі** до *основних ризиків ускладнення або затягування у часі процедур повернення виведених активів* фахівці відносять:

– *відсутність у вітчизняному законодавстві чіткого однозначного підходу до процедури конфіскації майна.* Так, зокрема, Резолюцією Генасамблеї ООН від 29.11.1985 №40/34 «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою», визначено, що «жертви злочинів мають право на доступ до правосуддя та компенсацію за завдану їм шкоду відповідно до національного законодавства»; «правопорушники повинні надавати справедливу реституцію жертвам, у т.ч. повернення власності», а «державам слід розглянути можливість включення реституції у якості однієї з мір покарання у кримінальних справах».

Однак, у ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» КК України вказані вище норми *не передбачені*, що свідчить про неповну імплементацію європейських правових стандартів до вітчизняного законодавства. Також, ст. 209 КК України визначає об'єктом конфіскації *кошти чи інше майно*, проте не передбачає у його складі *майнові права*, що виключає можливість застосування конфіскації до *права вимоги на певні об'єкти*.

Окрім того, у Кримінальному кодексі України не передбачено умови, за яких *майно вже не вважається таким, що походить від кримінально-*

го діяння. Унаслідок цього конфіскація не поширюватиметься на певні активи, зокрема, відсотки за депозитами в іноземних банках;

– *нечіткість визначення уповноваженого органу, відповідального за проведення роботи з повернення активів та звернення до іноземних та міжнародних установ з цією метою в українському законодавстві.* Сьогодні ці функції розділені між Мін'юстом та Генпрокуратурою України. Остання здійснює реєстрацію кримінальних проваджень стосовно осіб, причетних до зловживань представників колишньої влади, а Мін'юст подає та супроводжує клопотання щодо реєстрації проваджень в іноземних державах. Однак відсутність дієвого механізму взаємодії цих органів призводить до затягування процедури повернення коштів;

– *відсутність у вітчизняному законодавстві міри покарання у вигляді конфіскації майна за злочини, в яких підозрюються колишні високопосадовці.* Зокрема, слідчі прокуратури підозрюють низку колишніх високопосадовців у перевищенні влади під час придушення масових акцій протесту на Майдані Незалежності у м. Києві, що призвело до масових убивств громадян та спричинення їм тяжких тілесних ушкоджень, а також організації умисного вбивства двох і більше осіб, за що ч. 2 ст. 115 «Умисне вбивство» КК України передбачено довічне ув'язнення в якості максимального покарання, але *не передбачено конфіскацію майна як додаткове покарання (лише для вбивства з корисливих мотивів).*

Серед перешкод **на третьому етапі** фахівці виокремлюють наступні:

– *затягування стороною відповідача розгляду справи в судах через подання скарг та апеляцій щодо судових рішень;*

– *неможливість (складність) отримання свідчень свідків протиправних діянь внаслідок невстановлення їх місця знаходження або тривалого перебування поза межами держави.*

Існуючі особливості вчинення корупційних правопорушень передбачають потребу переміщення коштів, отриманих у протиправний спосіб, до інших юрисдикцій, внаслідок чого такі правопорушення часто мають міжнародний характер, а тому повернення цих коштів стає спільною справою кількох країн. Тому ***набуває значної актуальності міжнародне співробітництво*** у справі повернення виведених з країни коштів, отриманих протиправним шляхом.

Світова практика повернення активів, отриманих від корупційних та інших правопорушень, свідчить, що для успішного повернення виведених активів необхідним є ***дотримання низки умов*** [4], визначених Міжнарод-

ним центром з повернення активів Базельського Інституту Управління (ICAR):

1. Наявність політичної волі керівництва країни щодо повернення активів.

Досвід повернення коштів колишнього Прем'єр-міністра України П. Лазаренка свідчить, що наявність політичної волі є вирішальним фактором у справі повернення активів. Кошти П. Лазаренка було заморожено за клопотанням Міністерства юстиції США [5] у країнах розміщення рахунків¹.

У березні та квітні 2014 р. за результатами розгляду звернення Генпрокуратури України Євросоюз застосував обмежувальні санкції до низки колишніх українських високопосадовців та наблизених до них осіб (М. Азарова, С. Арбузова, О. Клименка, А. Ключова, С. Ключова, Ю. Іванющенко, О. Януковича, С. Курченка та ін.), за результатами запровадження яких з жовтня 2014 р. й до цього часу заблоковано кошти (всього 107,6 млн. дол. США, 1,67 млн. євро та 89,5 млн. швейцарських франків) на закордонних рахунках таких осіб. Окрім того, під час досудового розслідування кримінальних проваджень за запитами Генпрокуратури України накладено арешт на рахунки Ю. Іванющенко в сумі 1,8 млн швейцарських франків і 30,8 млн дол. США та С. Арбузова на суму понад 33,5 млн. дол. США [6].

2. Достатній рівень національного законодавства з повернення активів та його відповідність міжнародним стандартам. В Україні вимоги до матеріалів досудового розслідування, які можна вважати доказами, в цілому відповідають міжнародним стандартам. Також, справі повернення активів сприятиме прийняття Закону України «Про Національне агентство України з питань розшуку та розпорядження активами, здобутими злочинним шляхом», яким передбачено створення державного органу, відповідального за організацію такої роботи та звернення до іноземних і міжнародних органів з цією метою.

3. Наявність необхідного внутрішнього потенціалу державних органів для повернення активів. Неспроможність уповноважених правоохоронних органів України провести ефективне досудове розслідування у рамках розпочатих кримінальних проваджень з метою доведення фактів злочинної діяльності колишніх високопосадовців може призвести до неможливості повернення виведених активів.

¹ Зокрема, в Антигуа та Барбуда було заморожено 85,5 млн дол., у Ліхтенштейні – 7 млн дол., у Швейцарії – 4,8 млн дол., на острові Гернси – 2,1 млн дол. США та у Литві – 29 тис дол. США. Загальна вартість заморожених активів П. Лазаренка складала близько 250 млн дол. США.

4. *Налагодження необхідної міжвідомчої взаємодії та чіткого підпорядкування.* Діяльність міжвідомчих робочих груп з повернення активів, як правило, ускладнюється через *слабку координацію зусиль різних відомств*, що беруть участь у розслідуванні корупційних злочинів. Створення *Національного агентства України з питань розшуку та розпорядження активами, здобутими злочинним шляхом*, сприятиме налагодженню ефективної роботи з повернення активів та звернення з цією метою до іноземних і міжнародних органів.

5. *Врахування особливостей правових систем взаємодіючих країн.* Норми національного законодавства країни-ініціатора можуть суттєво відрізнитися від тих, які діють у країні розміщення активів, що також може впливати на процес повернення. Тому, вкрай важливо враховувати досвід країн, які займались поверненням корупційних активів колишніх високопосадовців, та для представництва державних інтересів у судах країн, де розміщено кошти (активи), використовувати послуги місцевих юридичних фірм, які краще обізнані з національним законодавством та здатні ефективно організувати їх повернення.

Так, зокрема, Урядом України з метою повернення коштів Лазаренка П. І. було делеговано повноваження представляти інтереси українського народу у американських судах юридичній фірмі «UTICO» (США), яка за контрактом мала отримати 12% від повернутих в Україну коштів [5]. Такий досвід у принципі може бути застосований до повернення виведених активів «сім'ї В. Януковича» в іноземних судових інстанціях;

б) *наявність міжнародної підтримки є ключовим чинником успіху у справі повернення активів, виведених з України.* Намір надати сприяння урядами країн, у фінансових установах яких можуть бути розміщені виведені з України кошти, було задекларовано під час «Українського форуму з питань повернення активів», проведеного 29–30 квітня 2014 р. у Лондоні за участю представників 35 країн.

На переконання експертів, для досягнення зазначеної вище мети доцільно залучати спеціалізовані міжнародні інституції, які володіють необхідними інструментами повернення активів, одержаних протиправним шляхом, та виведених з країни: **Міжнародний центр з повернення активів Базельського Інституту Управління (ICAR)** та ініціативу Світового банку «**Stolen Assets Recovery**» (StAR), спрямовану на координацію зусиль міжнародних організацій з недопущення прийняття країнами коштів, що були отримані в інших країнах унаслідок корупції та зловживання владою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Реально ли вернуть в Украину деньги «семьи»? Интервью *директора АФ «Киевская аудиторская служба» В. Гаркуши* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/politics/vladimir-garkusha-direktor-af-kiyevskaya-auditorskaya-sluzhba-05032014130000>.
2. Украина может вернуть средства «семьи Януковича» только путем конфискации по решению суда // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/politics/ukraina-mozhet-vernut-sredstva-semi-yanukovicha-tolko-24122014205700>.
3. *Павлова А. М.* Першочергові заходи побудови системи повернення в Україну активів, набутих злочинним шляхом. Аналітична записка. Відділ макроекономічного прогнозування та досліджень тіньової економіки Національного інституту стратегічних досліджень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1634/>.
4. Capacity Building in Asset Recovery // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.baselgovernance.org/fileadmin/docs/publications/books>.
5. Правда про повернення грошей Лазаренка // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ppravda.com.ua/rus/articles/2013/11/6/7001524/>.
6. Прокуратура повідомила про арешт на рахунках «сім'ї Януковича» \$280 млн // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/143194>.

Мусієнко Іван Іванович

помічник Голови СБ України – начальник Центру забезпечення реформування СБ України Апарату Голови Служби безпеки України, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ ТЕРОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Події, що відбуваються в Україні протягом останніх двох років, на жаль, свідчать про те, що хвиля тероризму в буквальному значенні накрила Україну. Їх не можна розглядати як випадкові, тому що закономірність подібних трагедій визначається відповідними суспільними проце-

сами. Першопричини таких кризових станів приховані в проблемах соціального управління, коли примусова зміна, або корекція його алгоритму відбувається внаслідок соціального конфлікту, обтяженого терористичною діяльністю. Подібні процеси мають властивість повторюватися в процесі еволюційного розвитку людського суспільства, причому з плином часу їх масштаби збільшуються, якісні характеристики поліпшуються, вбираючи досягнення технічного та технологічного прогресу, породжуючи нові, ефективніші способи протистояння сторін. Похибки алгоритму соціального управління, насамперед на рівні формування теророгенності соціальних систем, попередження (прогнозування) активізації терористичної діяльності, найчастіше призводить до трагедії [1].

Ризики та загрози терористичного характеру завжди детерміновані — причинно обумовлені, формуються під впливом інших соціальних процесів та можуть бути визначені за умовними параметрами [2].

Можна виділити як пріоритетний традиційно-діалектичний підхід до розуміння причинності тероризму (за аналогами з кримінології) і, відповідно, до аналізу детермінант ризиків та загроз терористичного характеру. У ньому виділяються умови зовнішнього матеріального середовища, що впливає як на громадську свідомість у цілому, так і на конкретну людину, і безпосередні або найближчі причини ризиків та загроз терористичного характеру, які зв'язуються з характеристиками конкретної особистості. У рамках даного підходу вплив умов на причини і причин на поведінку є односпрямованим: умови, заломлюючись у свідомості людини, формують причини, які визначають скоєння конкретного вчинку. З урахуванням особливостей використання гібридних технологій формування сучасних соціальних кризових станів, особливий інтерес становить підхід, який пояснює виникнення ризиків та загроз терористичного характеру зовнішнім провокативно-силовим або інформаційним впливом. Такий вплив розуміється не тільки як фізичне, а й соціально-психологічне явище в різних його варіантах [3].

З точки зору теорії соціального управління сучасний тероризм повинен сприйматися як один з практичних парадигм або технологій соціального управління (екстремальний, вкрай девіантний), який реально демонструє свої можливості за допомогою залякування суспільства. Криза керуваності породжує соціальні конфлікти. Саме тому соціально-інформаційні технології, що володіють системоутворюючими функціями стали своєрідним імперативом для соціальних процесів і абсолютно затребувані як інструмент конструктивної чи деструктивної діяльності [2,4].

Беручи до уваги базове тлумачення поняття загрози національній безпеці, поняття загрози терористичного характеру — це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України унаслідок скоєння терористичного акту. Під загрозою терористичного характеру розуміють потенційні дії або події, які прямо чи опосередковано сприяють виникненню терористичної діяльності [4].

Як відомо, за певних умов (у разі неможливості розв'язання сутності протиріччя) соціальний конфлікт може призвести до насильства у суспільстві. Одним із варіантів виходу з такого конфлікту є застосування тактики тероризму. Тому, для забезпечення функціонування державної системи боротьби з тероризмом, виявлення загроз терористичного характеру є основним етапом організаційно-профілактичної діяльності.

Соціальна система характеризується наявністю множини теророгенних факторів, які й формують загрози терористичного характеру. Розрізняючи конкретні види терористичної діяльності за різноманітними основами, можна виробити практично безкінечний ряд видів загроз терористичного характеру. Це різноманіття має під собою реальну основу — конкретні прояви тероризму на практиці представляють теоретичний інтерес як специфічна особливість явища. При цьому, ряд теророгенних факторів буде на порядок вищим.

Варто зазначити, якщо причини і цілі терористичної діяльності — категорії реальні і конкретні, то її мотивація в повному обсязі не завжди усвідомлюється діючим суб'єктом і в значній частині присутня на несвідомому рівні. Тому, при усій важливості психофізіологічного і біологічного аспектів дослідження терористичної діяльності, результати, що виявляються в процесі їх аналізу, не можуть бути використані як параметри для типологічної класифікації в межах моделювання теророгенності соціальних систем, але мають бути опосередковано враховані у експертному висновку щодо ступеню захищеності від терористичної загрози.

Достовірною оцінкою стану захищеності суспільства від проявів тероризму може проводитися лише на підставі постійного моніторингу загроз терористичного характеру.

Проблема розпізнавання загроз терористичного характеру із використанням сучасних інформаційних технологій потребує подальшої поглибленої розробки. Технологічно, виявлення загроз терористичного характеру являє собою процес, при якому, на підставі аналізу численних характеристик стану соціального середовища факторів, визначаються ті, що провокують при визначених обставинах вирішення конфліктної ситуації методами тероризму [5].

Загрози можуть бути розділені на внутрішні, зовнішні, комплексні.

Слід визначити характер загрози, у яких сферах найбільш небезпечна (політична, економічна, воєнна, інформаційна, екологічна, соціальна, демографічна, духовна, етнічна, конфесійна та ін.), якими засобами може бути створена, на які об'єкти спрямовується (загрози особистості, суспільству, державі), якою рушійною силою володіє, чи може бути підсилена, які можуть бути прямі та побічні наслідки і т.ін.

В сучасній практиці оцінювання лежать методи, запозичені з різних областей соціально-наукового знання, в першу чергу — соціології, економіки, політичного аналізу і права. При виборі конкретного методу, якщо є така можливість, то перевагу слід віддавати кількісним методам.

Основна проблема полягає в тому, що майже всі кількісні методи також можуть розглядатися як якісні. Як правило, при оцінюванні використовуються комбінації якісних, кількісних і експертних методів. У кожному окремому випадку вибір методу оцінювання — ключова проблема. Вимірювання результатів і ефектів обумовлюється характером збору даних.

З метою об'єктивного визначення ступеню небезпеки або теророгенного потенціалу тієї чи іншої загрози, можуть бути запроваджені формальні критерії, визначення яких і становить основне завдання інформаційно-аналітичної діяльності антитерористичних підрозділів. Комплекс заходів у боротьбі з терористичними проявами варто передбачити в рамках державної системи реагування на терористичні загрози. Насамперед, мають бути визначені та описані потенційні теророгенно-небезпечні об'єкти на території. У зазначеній системі залежно від рівня загроз необхідно визначити відповідний правовий режим, що включатиме адміністративно-режимні, оперативно-розшукові й інші заходи, реалізовані оперативними штабами у взаємодії з антитерористичними підрозділами й підрозділами суб'єктів боротьби з тероризмом, а також перелік тимчасових обмежень, спрямованих на недопущення терористичних актів і мінімізацію їх наслідків.

З огляду на власний досвід та наукові рекомендації, вдосконалення системи боротьби з тероризмом неможливе без досконалого механізму ризик-менеджменту, моніторингових досліджень його результатів, здатності правоохоронних органів та спеціальних служб прогнозувати терористичні прояви й сповіщати про їх ризик заздалегідь, до того, як вони стануть очевидними для всього суспільства. Адресатом розробок стратегічних концепцій аналізу загроз та заходів з мінімізації ризиків має бути, перш за все, об'єкт терористичних посягань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Рижев І. М. Екстремізм і тероризм: актуальні гіпотези соціально-правового дослідження / І. М. Рижев, І. І. Мусієнко, В. В. Остроухов // Наук вісник НА СБ України. – 2014. – № 53. – С. 143-152.
2. Рижев І. М. Основи теророгенності соціальних систем: [монографія] / І. М. Рижев. – К : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 232 с.
3. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України: навч.-метод. посіб. / авт. кол. : Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, В. А. Мандрагеля та ін. ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2012. – 52 с.
4. Тероризм: определения и сущность: монография / [А. В. Коростыленко, Б. Д. Леонов, И. Н. Рыжов и др.] под общ. ред. В. В. Крутова, И. И. Мусиенко, В. А. Глушкова. – К. : Центр уч.-науч. и науч.-практ. изданий НА СБ Украины. 2014. – 192 с.
5. Рижев І. М. Перспективи формування уніфікованого інформаційного середовища у сфері протидії загрозам терористичного характеру / І. М. Рижев // Інформаційна безпека людина, суспільства, держави. – 2014. – № 3

Пунда Олександр Олегович

заступник директора з наукової роботи
Державного науково-дослідного інституту
митної справи, кандидат юридичних
наук, доцент

Царенко Володимир Іванович

завідувач відділу наукових досліджень
з правових питань митної справи Державного
науково-дослідного інституту митної
справи, кандидат юридичних наук,
доцент

ВИМОГИ ДО ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ВІДЕОКОНТРОЛЮ В ДФС УКРАЇНИ

За останні роки результатом швидкого розвитку науки і техніки стали сучасні цифрові системи високої розподільної здатності з потужним збільшенням, малопомітні всепогодні камери, камери панорамної зйомки, із

передачею сигналів через мережу Інтернет, ефективні програмні засоби відео-аналітики (розпізнавання образів та детектування наперед визначених подій), сумісні з існуючими системами обробки, із можливістю накопичення та передачі даних. Стає реальною можливість створення сучасної системи із інтелектуальними можливостями розпізнавання образів, здійснення контролю за суб'єктами митного контролю з метою попередження вчинення правопорушень та корупційних дій. Нажаль досі зустрічаються випадки зловживань посадовими особами ДФС України в АПП (автомобільний пункт пропуску) під час здійснення митного контролю.

Відтак, з урахуванням результатів розвитку науки і техніки, а також міжнародного досвіду використання митниціями зарубіжних держав сучасних технічних засобів, стає можливим розробка перспективної СІВК в АПП на ДКУ (державний кордон України). Функціонування такої системи забезпечить здійснення безперервного, прозорого, всебічного відеоконтролю за проходженням етапів митного контролю автомобільного транспорту.

Усе це актуалізує вирішення ДФС України проблемних питань, пов'язаних з вибором найбільш раціональних шляхів побудови перспективної системи інтелектуального відеоконтролю в автомобільних пунктах пропуску на державному кордоні України, напрацювання відповідної нормативної бази, підготовки відповідних технічних та організаційних рекомендацій.

Під СІВК ми маємо на увазі сукупність технічних, програмних, та логіко — математичних засобів, включаючи механізми семантичного/логічного виведення та бази знань щодо відеоконтролю, яка ведеться і зберігається в пам'яті такої системи та призначена для реалізації основного завдання: здійснення підтримки діяльності людини в певних ситуаціях як у дорадчому режимі, так і в режимі автоматичного вжиття заходів відповідно до заздалегідь визначеного сценарію, який складається з інтегрованих систем, що необхідно встановити на території пункту пропуску для автомобільного сполучення, які забезпечать контроль з Моніторингового центру Державної фіскальної служби України за проходженням транспортними засобами митних формальностей в пунктах пропуску для автомобільного сполучення на державному кордоні України у режимі реального часу, тобто обладнання та ПЗ, яке призначено для оснащення території АПП системами, котрі забезпечать повний «он-лайн» контроль за проходженням транспортними засобами митних формальностей в МЦ ДФС України.

СІВК на основі аналізу відеозображень, повинна дозволяти ідентифікувати рухомі транспортні засоби, що знаходяться в зонах контролю, у тому числі:

- автоматично фіксувати розпізнані державні номерні знаки транспортних засобів, що проїжджають через зони контролю в АПП;
- ініціювати стан тривоги відповідно до правил та регламенту, що діють;
- забороняти або дозволяти виїзд транспортного засобу із зони митного контролю шляхом управління автоматичними шлагбаумами;
- забезпечувати можливість аналізу подій як в реальному часі, так і шляхом аналізу минулих подій;
- надавати можливість контролю за проходженням транспортними засобами усіх етапів митних формальностей в АПП;
- забезпечувати фото- та відео фіксацію подій на всіх стадіях проходження транспортного засобу через АПП.

СІВК повинна бути інтегрованою з системами зважування, сканування і системою контролю управління доступом (з використанням службових посвідчень) і повинна мати в своєму складі наступні компоненти:

- IP-камери з режимом день/ніч, для забезпечення ефективного цілодобового контролю у будь-яку пору року;
- керування ручним відкриттям шлагбауму за допомогою службового посвідчення співробітника ДФС України;
- інтеграція з системою відеоконтролю — отримання «живого» зображення та архівного запису згідно з подіями системи контролю управління доступом.

СІВК будується за принципом відкритих систем, що надає можливість використання розподілених баз даних та обчислень, масштабованості і можливості перенесення на інші платформи в процесі розвитку, забезпечення сумісності та інтеграції з іншими системами.

Реалізація СІВК дасть змогу ДФС України:

- здійснювати відеоспостереження за переміщенням товарів та ТЗ комерційного призначення в межах контрольованих територій в режимі «реального часу». Відеоспостереження здійснюється шляхом аналізу зчитаних номерних знаків ТЗ та причепів/напівпричепів при в'їзді/виїзді до/з контрольованої території та при переміщенні контрольованою територією, а також фото-, відеофіксація переміщення товарів та ТЗ контрольованою територією;

- забезпечити здійснення відеоспостереження за переміщенням товарів та ТЗ комерційного призначення в межах контрольованих територій в режимі реального часу;
- знизити вплив людського фактору при виявленні, аналізі та реагуванні на позаштатні ситуації/ пригоди/ аварії/ інциденти за рахунок інтелектуальної обробки інформації;
- створить умови для економії матеріальних і людських ресурсів за рахунок спільного використання системи різними структурними підрозділами ДФС України.

Соколкін Віталій Львович

доцент СК №2 ППОК для СБ України
НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидат
юридичних наук

Чуприна Юлія Юріївна

викладач кафедри економічної теорії
та права Українського державного уні-
верситету залізничного транспорту

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

Важливою умовою інтеграції України до європейської та світової спільноти є приведення вітчизняного законодавства відповідно до міжнародних стандартів, формування суверенної, демократичної, соціальної та правової держави, в якій утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком.

Виходячи із закріплених у ст. 55 Конституції гарантій охорони прав і свобод людини, держава зобов'язана забезпечити кожному можливість захищати свої права у суперечці з будь-якими органами і службовими та посадовими особами, у тому числі тими, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність та розслідування в кримінальних провадженнях.

Норми передусім чинної Конституції України дають підставу для виділення в діяльності судової влади, крім виключної функції правосуддя, ще й контрольну функцію в кримінальному процесі.

Відтак в системі юридичних гарантій забезпечення дотримання закріплених Конституцією України прав і свобод людини й громадянина на досудових стадіях кримінального процесу особливого значення набуває судовий контроль.

Судовий контроль на досудових стадіях кримінального провадження являє собою окремих напрямків діяльності суду, яка здійснюється під час провадження оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування слідчим суддею.

Його сутність полягає у здійсненні слідчим суддею контролю за законністю та обґрунтованістю рішень та дій (бездіяльності) службових осіб органів, що здійснюють ОРД, слідчого і прокурора; обмеження при проведенні ОРД та досудового розслідування конституційних прав людини шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення окремих оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і рішень вказаних органів.

Значення судового контролю полягає у тому, що завдяки діяльності слідчого судді забезпечуються невідкладним судовим захистом права, свободи та інтереси учасників кримінального провадження, а також створюються належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування. Правозахисний характер судового контролю обумовлює закріплення у ст. 206 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини.

За чинним КПК судовий контроль має декілька окремих напрямків, які, виходячи із конкретних завдань, розрізняються за процесуальною формою, суб'єктивним складом учасників провадження, засобами доказування, рішеннями слідчого судді тощо.

Судовий контроль на досудових стадіях кримінального провадження — це закріплена в Конституції України, кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві діяльність суду, яка реалізується ним у встановленій законом процесуальній формі і спрямована на забезпечення законності дій та рішень органів та їх службових і посадових осіб, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування в кримінальному провадженні.

Пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом

України, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено одним з головних завдань оперативно-розшукової діяльності.

В юридичній літературі точилося багато дискусій навколо поняття «розшукове доказування» в оперативно-розшуковому та кримінальному процесі (у цьому ж розумінні застосовуються також поняття оперативне доказування, доказування кримінально-розшукове, доказування оперативно-розшукове, оперативно-розшукове документування й т.п.).

Відповідно до частини 2 статті 99 КПК України, матеріали ОРД, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог ЗУ «Про ОРД», за умови їх відповідності вимогам цієї статті, можуть використовуватися у кримінальному провадженні як докази.

Недотримання зазначених вимог, на підставі ч. 1 ст. 88 КПК України, є підставою для визнання доказу недопустимим, й відповідно це призводить до неможливості його використання при прийнятті процесуальних рішень. На нього також не може посилатись суд при ухваленні судового рішення.

Тому для досягнення мети кримінального судочинства має важливе значення судовий контроль за дотриманням процесуальних норм, що регламентують порядок одержання та фіксування даних при здійсненні ОРД, компетенцію осіб, уповноважених на прийняття рішень щодо їх проведення.

У сучасній юридичній літературі питання судового контролю у кримінальному процесі здебільшого розглядаються у контексті забезпечення законності під час здійснення кримінального провадження.

Проте здійснювані законодавцем заходи щодо реформування судової системи на цей час не забезпечили безумовного дотримання принципу верховенства права, надійного захисту прав і свобод людини та громадянина, належного здійснення правосуддя та загалом незалежності судової гілки влади. Потреба у подальших наукових пошуках визначення ролі, значення та меж судового контролю на досудових стадіях кримінального судочинства обумовлені намаганням законодавця розробити таку модель кримінального судочинства, яка би дала змогу, не знижуючи можливостей ефективного судового слідства, завадити свавільному порушенню чи обмеженню законних прав і інтересів громадян, забезпечити їх належний захист.

Соколкін Дмитро Віталійович

учень 10 класу КЗ «Харківська спеціалізована школа II-III ступенів № 3»
Харківської міської ради Харківської області

ДИТЯЧИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ТА ПРОБЛЕМИ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Сучасний світ практично неможливо уявити без інформаційних технологій, в основі яких лежить широке використання комп'ютерної техніки та інших засобів комунікації (смартфонів, планшетів тощо). Усі найважливіші функції сучасного суспільства, так чи інакше, пов'язані з комп'ютерами, комп'ютерними мережами і комп'ютерною інформацією. У наш час важко уявити людину, яка не вміє користуватися Інтернетом, оскільки підключення до глобальної мережі стало доступним та зручним. Популярність Інтернету невідповідна, адже він забезпечує цілодобовий доступ до величезної кількості інформації, швидку передачу даних, можливість проведення банківських, торгових, біржових операцій, переказ коштів і багато іншого. Для багатьох людей, у тому числі, величезної кількості дітей, він став цілим світом, віртуальним всесвітом — інформаційним простором.

Нажаль залежність від Інтернету робить суспільство вразливим. Спектр повсякденних загроз дуже широкий: від СПАМу до вірусів, хакерство, крадіжки особистих даних та інтелектуальної власності, шахрайство та сексуальні домагання стосовно дітей тощо. У віртуальному світі та в його складовій — інформаційному просторі, як і в реальному світі, існують одні й ті самі загрози — вчиняються злочини, тривають війни (технічні та інформаційні), здійснюється вплив на свідомість людей, заподіюються матеріальні збитки тощо. Ці загрози віртуального світу є насправді абсолютно реальними.

Отже, питання захисту дитячого інформаційного простору та забезпечення інформаційної безпеки малолітніх і неповнолітніх на сьогодні є надзвичайно актуальними і потребує негайного вирішення завдань, пов'язаних з упорядкуванням інформаційного простору України, а також удосконаленням нормативно-правової бази у сфері інформаційної діяльності.

Наразі не вирішені проблеми захисту морального, психологічного та фізичного здоров'я дітей та підлітків від шкідливого впливу інформації,

що пропагує культ насильства та жорстокості, дитячої та підліткової порнографії тощо.

Також є вкрай актуальним забезпечення кібербезпеки суспільства та держави, оскільки кіберзлочинність набула міждержавного характеру. У всіх сферах кіберзлочинності, у тому числі кібертероризмі, сформувались міжнаціональні угруповання хакерів. Ці явища створюють все більшу загрозу національній безпеці держав, міжнародному порядку, завдають колосальних збитків економіці окремих країн та світу в цілому, загрожують безпеці людей, у тому числі й дітей.

Встановлено, що існує прямиий зв'язок між «розважальним медіа-наси́льством» і проявами агресії серед молоді. Негативна інформація впливає на формування психіки молодих людей, які починають вважати, що насильство — прийнятний шлях вирішення будь-яких конфліктів. Зокрема, неповнолітні правопорушники нерідко серед причин, які штовхнули їх на скоєння злочину, називають перегляд відповідних відеоматеріалів, або гру в комп'ютерні ігри (за даними *Курязької виховної колонії, Харків*).

Крім телебачення, комп'ютерних ігор на дітей також негативно впливає Інтернет — коли через спілкування на форумах, в соціальних мережах, сайтах знайомств дитина внаслідок зловмисних дій дорослих може потрапити в біду (викрадення з метою викупу, пограбування квартир, продаж на органи, сексуальне насильство тощо)

Крім того, останнім часом серед учнів та студентів стало популярним розповсюдження за допомогою мобільного зв'язку відео- та фотозображень із насильницьким та аморальним змістом: побиття однолітків, різноманітні форми приниження тощо, так званого булінгу (англ. *bullying*, від *bully* — хуліган, забіяка, грубіян, гвалтівник). Це поняття означає залякування, фізичний або психологічний терор стосовно особистості з боку групи дітей, молоді, спрямований на те, щоб викликати в неї страх і тим самим підкорити її собі. Використання мобільних телефонів, чатів, інтернет-сайтів як інструментів булінгу отримало назву «кібербулінг».

Розповсюдження комп'ютерних вірусів, шахрайства з пластиковими платіжними картками, крадіжки коштів з банківських рахунків, викрадення комп'ютерної інформації, об'єктів інтелектуальної власності, та порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем — це далеко не повний перелік подібних злочинів.

На сьогодні комп'ютерні злочини — це одна з найдинамічніших груп суспільно небезпечних посягань. Швидко збільшуються показники поширення цих злочинів, а також постійно зростає їх суспільна небезпеч-

ність. Це зумовлено прискореним розвитком науки й технологій у сфері комп'ютеризації, а також постійним і стрімким розширенням сфери застосування комп'ютерної техніки. І вже це може загрожувати не тільки національній безпеці, а й людині у тому числі й дитині.

Досліджуючи це питання ми вивчали стан нормативно-правового регулювання суспільних відносин в інформаційному та кіберпросторі, в сфері захисту дітей та дитинства, а також аналізували сучасні наукові точки зору на розглядану проблему. Це, зокрема: Конституція України; Конвенція про права дитини (1989); Конвенція про кіберзлочинність (23 листопада 2001), ратифікована Україною 07.09.2005; Бангкокська декларація з попередження злочинності та кримінального правосуддя (2005 р.); Бухарестська декларація про міжнародне співробітництво в боротьбі з тероризмом, корупцією і транснаціональною організованою злочинністю (2006 р.); Кримінальний кодекс України (*статті 176, 190, 200, 212, 231, 301, розділ 16, статті 361, 362, 363*; Закони України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про телекомунікації», «Про охорону дитинства», «Про захист суспільної моралі», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» тощо.

Проблеми забезпечення інформаційної безпеки держави, протидії кіберзлочинності, кібертероризму, інформаційним війнам наразі широко досліджуються вітчизняними та зарубіжними вченими. Це, перш за все: Б. Шнаер, М. Лібіцкі, Є. Б. Белов, Ю. А. Гатчин, В. П. Лось, А. А. Карцхія, Р. В. Мещеряков, С. П. Расторгуєв, М. С. Соколов, Г. Г. Почепцов та інші. Також нами використовувалась інформація з наукового порталу «Пси-фактор».

Жодний правовий аналіз не може бути повним без надання визначення потрібним юридичним термінам:

Дитина, за ст. I Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., — це кожна людська особа до досягнення 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше.

Інформація — це відомості, які задокументовані або публічно оголошені у порядку, встановленому законодавством.

Інформаційний простір — це простір, в якому створюється, існує та циркулює інформація.

Інформаційний простір (інфосфера) — сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють збір, формування,

поширення і використання інформації, а також системи регулювання відповідних суспільних відносин.

Інформаційна сфера — сукупність відносин, що виникають при: формуванні і використанні інформаційних ресурсів на основі створення, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, розповсюдження і надання споживачеві документованої інформації; створенні і використанні інформаційних технологій та засобів їх забезпечення; захисту інформації, прав суб'єктів, що беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації.

Центром та джерелом інформаційного простору є людина, оскільки саме вона створює, передає, приймає, розповсюджує та використовує інформацію.

Кіберзлочинність (cybercrime) — це злочинність, пов'язана з використанням комп'ютерів, інформаційних технологій та мережі Інтернет, тобто «віртуального» простору, яка характеризується заподіянням суттєвих та «реальних» збитків.

Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України надано наступну дефініцію:

«Кіберзлочин — кримінальна дія, відповідальність за яку передбачено кримінальним законодавством, яка здійснена (здійснюється) у кіберпросторі (або за допомогою його технічних можливостей) і несе у собі суспільну небезпеку».

Разом з цим, в жодному НПА визначення такого явища не закріплено.

Отже, криміналістична особливість кіберзлочинів виявляється в тому, що розслідування та розкриття цих злочинів неможливе без застосування та використання комп'ютерних технологій. Це пов'язано з необхідністю відшукування, фіксування, вилучення та збирання доказів в електронній формі. Також комп'ютерні технології широко використовуються для проведення оперативного-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій (зняття інформації з електронних інформаційних систем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж тощо).

Кіберзлочинність можна умовно поділити на два види:

Традиційні злочини, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій та Інтернету (шахрайство з використанням ЕОМ, незаконне збирання відомостей, що становлять комерційну таємницю, шляхом несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації і т.д.), — де використання комп'ютерних технологій є способом вчинення злочину.

Та нові злочини, що стали можливі завдяки новітнім комп'ютерним технологіям (злочини передбачені Розділом 16 КК України).

Вважаємо за доцільне більш докладно окреслити загрози, що існують в інформаційному просторі.

По-перше, дуже швидко зростає незаконний обіг наркотичних засобів через мережу Інтернет. В Інтернеті обговорюють моменти оплати і передачі товару, гроші не віддаються з рук в руки — використовується різні електронні системи платежів.

Після підтвердження оплати збутчик повідомляє про місце закладки — наркоман виїжджає на місце, знаходить свою дозу.

Протидіяти, виявляти та документувати такі злочини вкрай складно, а шкода від їх вчинення є завеликою та не виправною. (За даними підрозділів протидії незаконному обігу наркотиків відділу «К» СБУ, ГУМВС в області).

По-друге, збільшується загроза шкідливих інформаційних впливів на психіку та свідомість дітей та підлітків через Інтернет, засоби масової інформації тощо.

Протиправна діяльність окремих осіб, груп, а подекуди урядів, спрямована на руйнацію національних, культурних, етнічних та загальнолюдських цінностей, підрив авторитету влади тощо.

По-третє, кіберзлочинність сьогодні загрожує не тільки національній безпеці окремих держав, а й безпеці людства та міжнародному порядку в цілому.

У багатьох країнах вдосконалюється законодавство, пов'язане із забезпеченням кібербезпеки, застосовуються власні стратегії протидії кіберзагрозам та кіберзлочинам, на їх реалізацію виділяються великі грошові суми.

За даними газети «THE SUNDAY TIMES» на 2015 рік з метою забезпечення кібербезпеки королівства виділено 2 млрд. фунтів стерлінгів.

По-четверте, жертвами кіберзлочинів все частіше стають діти. Одними з найпоширеніших видів злочинів сучасності в Інтернет є втягнення дітей у віртуальну та реальну порноіндустрію, Інтернет-шахрайство, при цьому з кожним днем з'являються все нові їх форми, види і способи.

По-п'яте, все більш актуальними стають злочини проти безпеки держави. Головне місце серед них займає кібертероризм, який набуває все більш загрозливих масштабів, маючи тенденцію зрощення зі «звичайним» тероризмом (Загальновідомий факт: У червні 2010 року Іран став жертвою кібератаки, коли в комп'ютерну мережу дослідного ядерного центру в Натанзі був занесений комп'ютерний вірус Stuxnet, який успішно вразив 1368 із 5000 центрифуг, а також зірвав строки запуску ядерної АЕС в Бушері).

Євген Касперський, генеральний директор «Лабораторії Касперського» з приводу цієї атаки зазначив, що «В недалекому минулому ми боролись с кібер-злочинцями та інтернет-хуліганями, а зараз настає час кібертероризма, кіберзброї та кібервійн».

Вважаємо, що законодавство України у сфері боротьби з кіберзлочинністю на теперішній час ще є недосконалим. У вітчизняному законодавстві є лише узагальнене поняття злочинів і правопорушень, які вчиняються з використанням комп'ютерних систем та мереж електров'язку — Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (ст.ст. 361, 362, 363).

З моменту введення в дію КК України пройшло понад 13 років, за цей час відбулося кілька інформаційно-технологічних революцій, в тисячі разів зросли можливості комп'ютерної техніки, за допомогою якої вчиняються різноманітні злочини. Отже, закон про кримінальну відповідальність застарів.

На нашу думку, необхідно, узявши за основу визначення інформаційних та кібернетичних загроз, розробити й закріпити в рамках законодавства про юридичну відповідальність нові склади правопорушень, які точно відображають специфіку кіберзлочинів, передбачити за їх вчинення більш сувору відповідальність.

Наприклад, в криміналістичному аспекті надати наступне визначення: **кіберзлочини** — це передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, для вчинення та розслідування яких застосовуються комп'ютерні технології та/або використовується глобальна мережа Інтернет.

Виходячи із вищезазначеного можна зробити **висновок**, що для того щоб захистити дітей від психологічного, морального та фізичного насильства, українське суспільство повинне протистояти загрозам і викликам, які несе сьогодні інформаційний простір.

Державна політика має бути спрямована на вдосконалення законодавства в інформаційній та кібернетичній безпекових сферах, посилення відповідальності за вчинення правопорушень.

Також, пріоритетним напрямком є організація взаємодії і координація зусиль правоохоронних органів, спецслужб, судової системи, забезпечення їх висококваліфікованими фахівцями та необхідною матеріально-технічною базою з метою належної протидії кіберзагрозам. Жодна держава сьогодні не в змозі протистояти самостійно кіберзлочинності. Нагальною є необхідність активізації міжнародної співпраці України в цій сфері.

Трофименко Володимир Михайлович
докторант кафедри кримінального процесу НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК, ЩО ВИЗНАЧАЄ ПРАВОВУ МОДЕЛЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Анотація. Проаналізовано зв'язок кримінальної процесуальної політики держави і кримінальної процесуальної форми. Аргументовано висновок про те, що «насиченість» кримінальної процесуальної політики гуманістичною складовою безпосередньо впливає на диференціацію кримінальної процесуальної форми.

Серед детермінант, що безпосередньо впливають на правову модель кримінальної процесуальної форми, визначають її основні параметри та засади формування, слід вважати кримінальну процесуальну політику, яка являє собою один із напрямів внутрішньої правової політики держави.

Сутність кримінальної процесуальної політики полягає у виробленні стратегії і тактики процесуальних форм вирішення кримінально-правових конфліктів і реалізації кримінально-правових норм. Кримінальна процесуальна політика відзначається суттєвою специфікою, що обумовлена її цілями та політико-правовими завданнями, які, у свою чергу, безпосередньо визначають змістовне наповнення її основних напрямів, що формалізуються у міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законах України, рішеннях Конституційного Суду України, постановках Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних проваджень, указах Президента України, постановках Верховної Ради України та Кабінету Міністрів, рішеннях інших державних органів, спрямованих на її реалізацію на конкретному етапі розвитку української держави.

Суттєвий вплив на формування концептуально нової кримінальної процесуальної політики держави здійснило прийняття Конституції України та ратифікація Верховною Радою України у 1997 році Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Закон України від 17.07.1997 р.), у зв'язку з чим держава взяла на себе обов'язок імплементації

тувати в національне законодавство загально визнані європейські цінності щодо захисту прав і свобод людини у всіх сферах суспільного життя, у тому числі й у сфері кримінального судочинства.

Прийняття цих законодавчих актів уособило новий етап, концептуальну зміну вектору формування подальшої кримінальної процесуальної політики в Україні — від визначення її виключно сферою боротьби зі злочинністю, яку окрім органів досудового розслідування і прокурора, здійснював також і суд, наділений для цього відповідними владними повноваженнями, зокрема, й стосовно порушення кримінальної справи, до погляду на кримінальний процес як спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту, захисту інтересів людини, суспільства і держави від злочину, реалізація якого має здійснюватися з урахуванням пріоритетності прав і свобод людини як вищої соціальної цінності в державі, що гарантується статтею 3 Конституції України. Зважаючи на це, сучасна кримінальна процесуальна політика зорієнтована на чітке розмежування кримінальних процесуальних функцій, розширення змагальності та диспозитивності кримінального провадження, гуманізацію та забезпечення права на справедливий суд тощо.

Об'єктивізація кримінальної процесуальної політики здійснюється, перш за все, у законотворчому процесі, який віддзеркалює домінуючі на конкретному етапі розвитку держави підходи законодавця до розуміння сутності і основних завдань кримінального судочинства. Цей процес утворює зміст законодавчого (правотворчого) рівня кримінальної процесуальної політики.

Уявляється, що законодавчий рівень кримінальної процесуальної політики (так само, як і її програмний рівень) підлягає певній періодизації, останній етап якої цілком слушно слід пов'язувати з прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України, який, з одного боку, став підсумком реалізації попереднього етапу формування кримінальної процесуальної політики, основні напрями якої було визначено Конституцією України, а з іншого — склав підґрунтя для подальшого реформування законодавства України в напрямі гармонізації його з європейськими стандартами захисту прав людини та здійснення правосуддя, формування національної правозастосовної практики, що відповідає вимогам Конституції України, зорієнтована на дотримання загально визнаних норм міжнародного права і практики Європейського суду з прав людини. Підтвердженням цієї тези є наявність чисельних змін та доповнень КПК України, які здійснено за досить незначний період його практичного застосування,

а також розробка і прийняття новітніх законодавчих актів, які в сукупності створюють належне правове забезпечення реалізації норм КПК України (Закони України «Про безоплатну правову допомогу», «Про прокуратуру», проект закону «Про державне бюро розслідувань» тощо).

Безпосередній вплив на визначення правової моделі кримінальної процесуальної форми сучасного кримінального процесу в Україні здійснюють такі напрями кримінальної процесуальної політики, втілені у чинне законодавство, як розширення сфери застосування відновних і мирних процедур; створення нових процедур, що сприяють досягненню мети покарання; гуманізація; забезпечення вирішення завдань кримінального провадження з дотриманням стандарту розумного строку при застосуванні принципу процесуальної економії; обмеження конституційних прав людини під час здійснення кримінального провадження з дотриманням принципу пропорційності втручання меті застосування заходів примусового характеру тощо.

Майже трьохрічне застосування КПК України наочно показало ті прогалини та суперечності, що мають бути усунуті під час подальшого законотворчого процесу. На розв'язання цих питань спрямовані новітні закони України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. та «Про пробацію» від 05.02.2015 р., які стали правовою формою закріплення тих положень кримінальної процесуальної політики, що були напрацьовані Концепцією реформування кримінальної юстиції України.

Так, зокрема, Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» з метою реалізації засади доступу особи до правосуддя суттєво змінено процесуальну форму перегляду судових рішень Верховним судом України, запроваджено новий порядок допуску заяви про перегляд судового рішення Верховним судом України, сутність якого полягає у вирішенні даного питання самим же Верховним судом України, а не Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, як це було передбачено відповідно КПК України до набуття чинності вищевказаним законом. Не менш важливим в аспекті забезпечення гуманістичної складової новітнього законодавства видається впровадження законодавцем нових підстав для перегляду судових рішень Верховним судом України у вигляді неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми кримінального процесуального права, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень, а також невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України.

Окремим напрямом кримінальної процесуальної політики є гуманізація законодавства, що забезпечує призначення обвинуваченому справедливого покарання. В цьому аспекті необхідно відзначити особливе значення Закону України «Про пробацію». За його змістом пробація являє собою систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Запровадження досудової пробації, що забезпечує суд формалізованою інформацією, яка характеризує обвинуваченого, є однією із передумов призначення судом справедливого покарання, а відтак — вирішення завдань кримінального провадження.

Подальше реформування законодавства України, в тому числі й кримінального процесуального, здійснюватиметься за напрямами, визначеними Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленою Указом Президента України від 20.05.2015 р. Удосконалення процесуального забезпечення справедливості і права на захист під час кримінального провадження передбачає згідно з цією Стратегією надання широкого кола процесуальних повноважень стороні захисту на стадіях досудового і судового розгляду, а також на етапі апеляційного оскарження рішення, посилення контролю з боку суду стосовно застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; формалізацію стандартів доказування для більшої зрозумілості та передбачуваності процесуального законодавства і відповідної практики; дальший розвиток інституту суду присяжних; досягнення балансу між забезпеченням потерпілому доступу до правосуддя та змагальністю судового процесу; надання додаткових процесуальних прав потерпілому; удосконалення нормативного регулювання строків тримання під вартою на судовій стадії кримінального провадження; запровадження обов'язкової участі захисника у всіх кримінальних провадженнях на підставі угод, а також в окремих випадках — у спрощеному провадженні; удосконалення нормативного регулювання порядку вручення особі повідомлення про підозру, оголошення особи в розшук, екстрадиції, накладення та зняття арешту з майна, тимчасового вилучення майна під час досудового розслідування, порядку внесення відомостей до ЄРДР тощо.

Підсумовуючи сказане, необхідно:

1) констатувати нерозривний зв'язок кримінальної процесуальної політики та кримінальної процесуальної форми, що полягає у безпосередньо-

му впливі на визначення конкретної правової моделі процесуальної форми пріоритетних в умовах конкретного історичного етапу розвитку держави напрямів її кримінальної процесуальної політики;

2) зазначити, що ретроспективний аналіз кримінальної процесуальної політики держави свідчить про те, що її гуманістична складова, в основі якої знаходяться права людини, відіграє важливе значення при вирішенні питання щодо уніфікації та диференціації кримінальної процесуальної форми. Кримінальна процесуальна політика, гуманістична складова якої мінімізована, визначає, як правило, уніфіковану процесуальну форму. Кримінальна ж процесуальна політика, в основі якої лежить ідея прав і свобод людини та забезпечення їх ефективного захисту, визначає напрями закріплення диференційованої процесуальної форми.

Чіпуріна Галина Михайлівна

доцент спеціальної кафедри № 5 На-
вчально-наукового інституту контр-
розвідувальної діяльності Національ-
ної академії СБ України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Автором висвітлюються актуальні питання організації та координації ведення переговорів з терористами з метою звільнення заручників, а також необхідності підготовки фахівців до ведення екстремальних переговорів. Розглядається питання участі представників громадських, волонтерських організацій та окремих осіб у процесі переговорів по звільненню заручників.

Ключові слова: терористи, переговори по звільненню заручників, підготовка до переговорів.

The author covers actual issues of organization and coordination of hostage negotiations with terrorists and the necessity of training for extreme negotiations. Participation of public, volunteer organizations and individuals in hostage negotiations is viewed.

Key words: terrorist, hostage negotiations, training for negotiations

Проблема тероризму сьогодні є відносно новою для України, адже до 2014 р. системного тероризму на території нашої держави не було, спостерігалися поодинокі терористичні прояви, загрози виникнення тероризму носили потенційний характер, пов'язаний в основному із зовнішніми факторами — поширенням міжнародного тероризму.

У зв'язку з цим питання визволення заручників та ведення переговорів з терористами мало висвітлені у наукових дослідженнях, майже відсутні ґрунтовні практичні напрацювання у цій галузі. Проблемні аспекти ведення переговорів з терористами, досліджувалися у працях таких вітчизняних вчених як О. Морозов, Г. Почепцов, В. Форноляк, а також у роботах зарубіжних науковців Д. Аткинсона, Дж. Бідла, А. Дольніка, В. Зартмана, Р. Фішера, В. Юрі та ін.

Можемо стверджувати про недосконалість нормативно-правової бази та фактичну невіршеність до недавнього часу організаційних питань, пов'язаних із здійсненням звільнення заручників та веденням переговорів з терористами, що зумовлює наукову актуальність та практичне значення висвітлених нижче питань.

За останні півтора року підчас проведення антитерористичної операції у заручниках в терористів побувало понад 2 тис. українських військовослужбовців та цивільних, а питання їх звільнення піднімалося на найвищому політичному рівні.

Визволенням заручників неодноразово з власної ініціативи займалися волонтери та представники громадських організацій. Їх діяльність у переважній більшості мала позитивний результат, проте правові підстави для проведення таких переговорів досить сумнівні. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» ведення переговорів з терористами допускається у ході проведення антитерористичної операції з метою збереження життя та здоров'я людей, матеріальних цінностей, схилення терористів до відмови від протиправних дій, справляння на них стримувального впливу, з'ясування можливості припинення терористичного акту [1]. Положення зазначеної статті передбачають ведення переговорів особами, спеціально уповноваженими на те керівником оперативного штабу.

Допущення до переговорів обмеженого кола осіб обумовлюється тим, що переговори з терористами є складним комунікативним процесом, який часто відбувається в екстремальних умовах, і ціною помилок у ньому можуть стати людські життя. Під час переговорів з терористами, у випадку особистого контакту переговорника, при невмілому спілкуванні він сам може стати заручником або жертвою терористів.

Зарубіжний досвід демонструє, що загалом залучення до переговорів по визволенню заручників третіх осіб, відомих громадських діячів або авторитетних для терористів людей, нерідко використовується під час проведення операцій зі звільнення заручників, однак такі заходи повинні відбуватися під контролем професійних переговорщиків, а також представників правоохоронних органів чи спецслужб [2]. Нерідко терористи самі визначають, з ким вести переговори, вони можуть вимагати розмови з керівником органів влади, авторитетними особами чи журналістами. У такому випадку залучення третіх осіб до переговорів може сприяти послабленню агресії, знаттю емоційної напруги, як наслідок — визволенню заручників.

Часто терористи з більшою готовністю йдуть на переговори з авторитетними представниками громадськості, ніж з представниками правоохоронних органів.

Служба безпеки України як головний суб'єкт боротьби з тероризмом повинна мати виключні повноваження щодо організації та координації роботи по веденню переговорів з терористами з метою звільнення заручників, залучаючи до цієї діяльності представників інших державних та неурядових організацій, а також окремих осіб.

5 жовтня 2015 р. при СБ України створено Об'єднаний центр з координації пошуку, звільнення незаконно позбавлених волі осіб, заручників та встановлення місцезнаходження безвісти зниклих в районі проведення антитерористичної операції з метою організації міжвідомчої координації роботи з надання допомоги громадянам у питаннях пошуку, звільнення заручників в районі проведення антитерористичної операції. Повноваженнями Об'єднаного центру передбачено: участь та координація переговорного процесу з питань звільнення заручників, організація пошуку та встановлення місцезнаходження безвісти зниклих осіб в районі проведення антитерористичної операції; участь у звільненні заручників, координація пошуку та організація роботи з доставки тіл загиблих [3].

До роботи в Об'єднаному центрі на постійній основі залучаються представники суб'єктів боротьби з тероризмом та інших відомств, а також представників громадських, волонтерських, благодійних організацій та окремих осіб.

На нашу думку, усі особи, що будуть залучатися до роботи по звільненню заручників та веденню переговорів, зокрема, з числа представників громадських, волонтерських організацій, повинні пройти спеціальну підготовку з ведення екстремальних переговорів. Курси з основ екстремальних переговорів варто запровадити також для представників правоохоронних органів та військових формувань, що проходить службу у районі проведення АТО.

Сьогодні терористи утримують у заручниках понад 100 осіб, їх життя та здоров'я цілком залежить від рівня професіоналізму та підготовки фахівців, що залучаються до ведення переговорів з терористами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року №638 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №25. – Ст. 180

2. McMains Michael J. Crisis Negotiations: Managing Critical Incidents and Hostage Situations in Law Enforcement and Corrections 5th Edition / Michael J. McMains, Wayman C. Mullins. – New York: Routledge. Taylor and Francis Group, 2015. – 568 p.

3. Наказ ЦУ СБ України «Про утворення Об'єднаного центру з координації пошуку, звільнення незаконно позбавлених волі осіб, заручників та встановлення місцезнаходження безвісти зниклих в районі проведення анти-терористичної операції» від 5 жовтня 2015 року №634 [Електронний ресурс]/– Режим доступу : http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=161539&cat_id=39574

Нестеренко Олександр Сергійович
слідчий в особливо важливих справах
СВ УСБ України в Сумській області,
аспірант Національної академії СБ
України, капітан юстиції

ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРОКУРОРА

У публікації розглянутий зміст основних процесуальних повноважень керівника органу досудового розслідування та прокурора, досліджено їх особливості та взаємозв'язки між собою.

Виконуючи завдання кримінального провадження, передбачені ст. 2 КПК України [1], органи досудового розслідування зобов'язані чітко і неухильно дотримуватись всіх вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів. З метою уникнення будь-яких порушень норм законодавства, суб'єктивізму, посягань на права учасників кримінального провадження під час проведення досудового розслідування встановлений відомчий контроль та прокурорський нагляд за законністю кожної про-

цесуальної дії та прийнятого слідчим рішення. Тобто, у напрямі забезпечення законності та ефективності діяльності слідчого у кримінальному провадженні одночасно діють керівник органу досудового розслідування та прокурор.

В даному випадку виникають закономірні питання чи не виникають колізії під час реалізації ними однорідних повноважень, чи має сенс різним учасникам кримінального провадження керувати досудовим розслідуванням та чи не посягає такий спосіб одночасного відомчого та прокурорського контролю на процесуальну незалежність та самостійність слідчого?

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України керівником органу досудового розслідування є начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступники, які діють у межах свої повноважень [1].

Згідно ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» систему прокуратури України становлять Генеральна прокуратура України, регіональні прокуратури, місцеві прокуратури, військові прокуратури та Спеціалізована антикорупційна прокуратура [2]. П. 15 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено, що прокурором є особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 17 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень [1].

Керівник органу досудового розслідування та прокурор віднесені до сторони обвинувачення кримінального провадження (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України) та наділені низкою повноважень, регламентованих КПК України.

В той же час, кримінальне процесуальне законодавство по різному визначає головні завдання названих учасників кримінального провадження під час досудового розслідування: керівник органу досудового розслідування організовує досудове розслідування (ч. 1 ст. 39 КПК України), а прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК України). Закономірно постає питання, як ці завдання співвідносяться між собою, що їх об'єднує та в чому полягає відмінність?

На думку В. М. Плішкіна, здійснення організаторської функції керівника органу досудового розслідування полягає у створенні конкретних соціальних систем, а саме: формування їх функціональної та організаційної структури; обґрунтування штатної чисельності; підбір та розстановка

кадрів; інформаційне, матеріально-технічне та фінансове забезпечення; встановлення між її елементами стійкого взаємозв'язку, що гарантує надійну взаємодію і т. ін. [3, с. 280].

Водночас, аналіз ч. 2 ст. 39 та деяких інших норм КПК України дозволяє стверджувати про достатній обсяг процесуальних повноважень та погоджувальних дій керівника органу досудового розслідування, які можуть суттєво впливати на перебіг та результати досудового розслідування. З цього слідує, що на практиці процесуальна діяльність керівника органу досудового розслідування не обмежується лише організацією досудового розслідування.

У свою чергу, термін «нагляд» визначається як «перевірка або спостереження з метою перевірки» [4, с. 683], а процес «керування» означає «спрямовувати, нести відповідальність за стан справ, мати право на організаційне рішення» [5, с. 22]. Як бачимо, поняття «нагляд» та «керівництво» є відмінними між собою та не можуть ототожнюватись так, як ми це спостерігаємо у ч. 2 ст. 36 КПК України.

З цього приводу слід звернути увагу на думку Д. М. Мірковця, який зауважує, що злиття нагляду за законністю та керівництва досудовим слідством у кримінальному судочинстві фактично спричиняє «зрощення» наглядаючого та піднаглядного органу. Наділяти прокурора функцією керівництва досудовим слідством, на його думку, абсурдно: особа, яка здійснює нагляд, таких повноважень мати не повинна [6, с. 113].

Викладене свідчить про наявність у КПК України окремих протиріч навіть при визначенні основних процесуальних повноважень керівника органу досудового розслідування та прокурора.

На нашу думку, роль прокурора на досудовому розслідуванні на сьогодні є дещо перебільшеною. Згідно ст. 121 Конституції України на прокуратуру покладається нагляд за додержанням законів органами, які проводять досудове слідство. Як бачимо, законодавець вичерпно регламентує участь органів прокуратури на досудовому розслідуванні та не визначає одним із напрямків їх діяльності керівництво досудовим розслідуванням.

Керувати органом досудового розслідування повинен начальник слідчого підрозділу, який, зважаючи на його службове становище, має більш тісний та безпосередній контакт зі слідчим, може у поточному режимі ознайомлюватись з матеріалами досудового розслідування, володіє даними про завантаженість, професійний рівень, досвід своїх підлеглих і т. ін. Все це надає керівнику органу досудового розслідування перевагу перед

прокурором у цій сфері та дозволяє у поточному режимі, своєчасно виявляти недоліки у розслідуванні та вчасно їх усувати.

Зважаючи на сучасні реалії слідчої практики слід визнати, що керівник органу досудового розслідування фактично продовжує виконувати функцію процесуального керівництва розслідуванням, а прокурор — процесуального нагляду. Як і раніше (за часів чинності КПК 1960 року) прокурор вступає в процес досудового розслідування за своєю ініціативою лише епізодично, переважно під час планових або позапланових перевірок чи отриманні скарги на дії слідчого. Проте, проблема неузгодженості такої діяльності з нормами кримінального процесуального законодавства так і продовжує залишатися не вирішеною.

Висновки. Підсумовуючи викладене можемо стверджувати про існування певних недоліків у сфері нормативно-правового регулювання процесуальних повноважень керівника органу досудового розслідування та прокурора і їх співвідношенню між собою. На нашу думку, виявлені недоліки можуть бути усунені шляхом внесення відповідних змін та доповнень до КПК України, які стосуються:

- позбавлення процесуальних повноважень прокурора щодо керівництва досудовим розслідуванням, залишивши за ним нагляд за додержанням законів органами досудового розслідування;
- розширення повноважень керівника органу досудового розслідування щодо керівництва досудовим розслідуванням та усунення порушень законодавства під час проведення слідчим досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Голос України. – 2012. – № 90.
2. Закон України «Про прокуратуру» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст. 12.
3. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / За ред. Ю. Ф. Кравченка. – К.: НАВС, 1999. – 694 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та голов. ред В. Т. Бусел. – Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
5. Трубин Н. С. Прокурорский надзор за соблюдением законов органами дознания / Н. С. Трубин. – М.: Юрид. лит., 1982. – 216 с.
6. Мірковець Д. М. Керівництво досудовим слідством у кримінальному процесі України / дис... канд. юрид. наук: 12.00.09; Мірковець Дмитро Михайлович. – К., 2012. – 233 с.

Наукове видання

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення

Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару
27 листопада 2015 року

Випуск 7

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *О. І. Сенько*

Підписано до друку з оригінал-макета 20.11.2015.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 19,3. Ум. друк. арк. 19,9. Вид. № 1336.
Тираж 130 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80